

HASAN İZZETTİN DİNAMO

KUTSAL İSYAN

MİLLİ KURTULUŞ SAVAŞININ GERÇEK HİKÂYESİ

1

MAY YAYINLARI İSTANBUL

HASAN İZZETTİN DİNAMO

KUTSAL İSYAN

MİLLİ KURTULUŞ SAVAŞININ
GERÇEK HİKÂYESİ

I

may yayınları
Babıâli Cad. 19, Cağaloğlu - İstanbul

Bu kitabın dördüncü baskısı Şubat 1975'de basılmıştır.
Her hakkı mahfuzdur.

KUTSAL İSYAN

I

Dizgi - Baskı: Divan Matbaacılık ve Ticaret.

BİRİNCİ BÖLÜM

— 1 —

SONSUZ KAÇIŞ

Denizde bulunan kimse, rüzgârın keyfine tabidir.
Danimarka Atasözü

İri yarı Talat Paşa ile ince kısa boylu İhsan Namık bey, karşıdan rüzgârın yüzlerine çarptığı soğuk Kasım yağmurunun etkisiyle sırtları kamburlaşarak iri adımlarla yürüyorlardı. Talat Paşanın sırtında kül rengi pardösünün içinde kocaman gövdenin attığı adımlar pek kararlı ve umutlu değildi.

Bebek yolunun sağında boğazın suları, coşkun bir ırmak gibi Marmara'ya doğru akıyordu.

Bebek uyuyordu. Konuşan, kımıldayan, yalnız doğanın vahşi güçleriydi.

1918 yılı Kasımının Cumayı Cumartesiye bağlayan bu sıkıntılı gecesinde saat yirmi üç sularında Talat Paşa, sonsuz kaçışının henüz başlangıcında bulunuyordu. Bir ara durdu, gözleriyle çevresini araştırdı, gerek deniz kıyısında, gerekse duvar diplerinde hiç kimse görünmüyordu. Issız korularda rüzgârın ve güz yağmurunun gürültü ve hışıltısından başka bir şey duyulmuyordu. İhsan Namık bey'e:

— Hani, burada buluşmayacak mıydık? diye sordu,

acaba Enver nerede kaldı?

Sonra şapkasından yüzüne süzülerek kalın, kara ve düşük bıyıklarının ucundan akan yağmur sularını kocaman elinin iri parmaklariyle silmeğe çalıştı.

Arkadaşı:

— Daha ileride buluşacaktık, paşam. Şu burnu dönelim, dedi.

Yine yürümeğe başladılar. Sağ yanlarından büyük bir gürültü ile akıp giden deniz, büsbütün hırçınlaşmıştı. Boğaz yağmuru bu iki umutsuz yüzü daha insafsızca döğüyordu. En sonra burnu döndüler. Burada boğaz rüzgârından birisi fesini, öbürü de şapkasını - Talat Paşa tanınmamak için şapka giymişti - kurtarabilmek için her iki yolcu da ellerini başlarına götürmek zorunda kaldı.

Talat Paşa:

— Ne de berbat güne rastladı, dedi, insan bir kere düşmeye görsün, artık, ona tabiat da acımaz olur.

Biraz ilerde güzel bir yalı yükseliyordu. Şahnişi hırçın suların üzerine doğru uzanmıştı.

İhsan Namık bey:

— İşte, oradalar.

Dedi. Gerçekten yalının geniş saçağı altında iki gölge seçiliyordu. Yaklaştıklarında bunlardan birinin Enver Paşa, öbürünün de kız kardeşi Mediha hanım olduğunu gördüler. İmparatorluğun Başkumandan vekilini son yolculuğunda uğurlayan biricik kara gün dostu bu idi.

Dört kişi biribirlerine sokulmuştu. Hepsinin de gözleri denizin uzaklarında idi. Yağmur boğazın iki yakası arasında koyu kül rengi bir perde gerdiğinden Anadolu yakası büsbütün yitip gitmiş gibiydi.

İstanbul'dan Karadeniz'e, Karadeniz'den İstanbul'a

geçen vapur ve takaların fenerleri bu perde arasında daha çok kızarıyor ve eriyordu.

Bunlar arasında bekledikleri ışık yoktu. En sonra karşıdan bir projektör parladı, ışıkları gittikçe büyüyüp güçlenerek yaklaştı, biraz sonra da yalının rıhtımına yanaştı. Bu, torpidodan gelen bekledikleri motordu. Motor homurtularla rıhtıma yanaşınca içinden iki sarışın Alman denizcisi karaya atladı; motoru karaya yanaştırdılar:

— Herein, bitte. dediler.

Enver Paşa, kız kardeşi Mediha ile sarılmış öpüşüyordu :

— Yolun açık olsun, inşallah, yine alnın açık dönersin, ağabey.

— Hiç merak etme, Mediha, yine döneceğim, döneceğiz; beni bekleyin. Size her zaman haber göndereceğim.

Alman denizcilerinden biri:

— Schnell, bitte. Diye bağırdı. Ve bu anda kolundan tuttuğu Talat Paşa'yı motora bindirdi. Enver Paşa da kızkardeşinden ayrılarak denizcilerin yardımına aldırış etmeden motora atladı, ve küçük kamaraya girdi.

Motor hemen yola çıktı. Rıhtım üzerinde, iki hareketsiz gölge, Mediha hanımla İhsan Namık bey dikilmiş duruyor ve manyetize olmuş gibi uzaklaşan motora bakıyorlardı.

Motor, yağmurun karanlık perdesi altında gözden uzaklaşınca Mediha hanımın bir hıçkırığı denizin gürültüsü arasında yitip gitti. Boğazın altın, gümüş ve masmavi yakamozlar yapan koyu Lacivert suları, Akdeniz'e doğru akıp gidiyordu.

Motorun aydınlık kamarasında yolcular ilk kez birbirlerinin yüzlerini iyice gördüler.

Talat Paşa, ilkin Enver Paşa'nın yüzüne baktı. Bu yüzde büyük bir üzüntü ile büyük bir hırçınlığın ve kararlılığın izlerini de gördü. Onda, yemekte olduğu güzel bir yemeğin başından zorla kaldırılmış bir adam hali vardı.

Wilhelm benzeri küçük, uçları kalkık ve dik bıyıkları, sinirli, enerjik ve iradeli görünüşünden bir şey yitirmemişti. Yağmurla ıslanmış uzun kirpikleri onu ağlamışa benzetiyordu. İri ela gözlerinin bakışları bilinmeze atılan insanların ne denli kararlı da olsa huzursuz, tedirgin ruh halini gösteriyordu. Yanakları yine pespembe, yüzü yine bir erkek güzelininkinin tıpkısıydı. Artık üzerinde Başkumandanlık üniformasından iz yoktu. Rastgele bir Avrupalı kılığına bürünmüş, başına da Talat Paşa gibi bir şapka geçirmişti. Ruhunda enerji denizi henüz tükenmemişti; hiç de partiyi yitirmişe benzemiyordu.

Talat Paşa, iç dünyası daha derin bir adamdı. Osmanlı İmparatorluğunun korkunç çöküntüsünü hem iri gövdesinin üzerindeki geniş omuzlarında, hem de ruhunda duyuyordu. İçinde, ömründe hiç duymadığı bir acı kabarıyordu. Bu acıyı hiç bir şeye benzetemiyordu. Enver Paşada gördüğü yeni bir serüvene atılan insan hali ve kararlılığı, onda yoktu. Enver, en sonra bir idealist ve askerdi. Fakat, Talat Paşa daha realistti ve omuzlarında duyduğu sorumluluk yükü, hiç bir idealin kanatlarının kaldıramıyacağı ağırlıktaydı. Çok sevdiği aziz yurdundan hesap vermeden bir cani gibi kaçıyordu. Yarın payitahtta bir bomba gibi patlayacak olan kaçış haberinin korkunç gürültüsünü şimdiden kulaklarında işitir gibiydi: «Ne bahtiyar çocuk şu Enver» diye düşündü: «O, şu anda Kafkas ordularının başına geçip şu ters talihin üzerine yürüyeceğini ve dört yıldır en güçlü Alman

ve Türk ordularıyla birlikte yenemediği dünya ordularını bu bir avuç Kafkas ordusu ile yeneceğini sanıyor, fakat zarar yok, varsın öyle sansın.»

İttihat ve Terakkinin son sadrazamı, Enver Paşa'nın da kendisini süzmekte olduğunu sezdi: Sakalları uzamıştı, bu yüz on beş kiloluk adamdaki çöküntü ve zayıflama, kendisini tanıyanların gözlerinden kaçmayacak gibi idi. Avurtları çökmüş, esmer yüzü daha çok gölgelenmiş ve kararmış gibiydi. Gözlerinin altı mosmordu. Yağmurun iyice ıslattığı şapkasından yüzüne sular sızıyordu. Palabıyıklarının hafifçe kalkık uçları düşmüştü. İri siyahlı gözlerinin bakışları ruhundaki uçuruma doğru derinleşerek kararıyordu.

Motor boğazın kuytu bir yerinde koyu kül rengi silueti ile kararak bir torpidoya yaklaşmıştı. Bu torpido, birinci dünya savaşı içinde Ruslardan alınan birbirinin benzeri üç torpidodan biriydi. Savaş kabinesinin düşeceği günlerde Kasımpaşa'daki öbür iki torpidonun yanından alınarak Alman denizcilerinin emrine verilmişti. Vahidettin'in bir kahpeliği karşısında, henüz Alman ordusunun işgalinde bulunan Ukrayna'nın büyük kıyı şehri Odesa'ya doğru yola çıkacaklardı. İşte, şimdi, o gün gelip çatmıştı. Eski esir Rus torpidosu feleğin bu yeni esirlerini almış Rusya'nın esir bir şehrine götürecekti. Talat Paşa ile Enver Paşa, Alman deniz erlerinin yardımiyle torpidoya bindiler; yağmur hala sisle karışık yağıyordu; Yüzlerinden, üstlerinden başlarından sular süzülerek kamaraya indiler. İçerinin sıcak havası birdenbire yüzlerine çarptı. Ve uzun günlerdir ilk kez kendilerini güven içinde buldular. Artık sonsuz yolculuğun ilk basamağına adımlarını atmışlardı. Arkalarında kocaman dev gibi düşman ve sevgili bir şehir yükseliyordu; her yenilenin ardında dosttan çok düşman bulunuyordu. Birkaç kara

gün dostu devede kulak kalırdı. Artık, yarından tezi yok, herkes omuzların kaldıramıyacağı ağırlıktaki yenileme yükünü yükleyecek güçlü omuzlar aramaya başlayacaktı. Bu omuzlar da olsa olsa Sadrazam Talat Paşa ile Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın omuzları olabilirdi.

Alman denizcileri Osmanlı imparatorluğunun bu en büyük iki adamına garip duygular içinde şaşkın şaşkın bakıyorlardı; Ne düşündüklerini söylemek biraz zordu, fakat, yine de bu iki yenilmiş adamda kendi büyüklerinin ve kendilerinin de sonlarını görüyorlardı.

Biraz sonra boğazın başka bir yanından sakalından yağmur suları süzülen Bahriye nazırı Cemal Paşa ile bir kaç İttihat ve Terakki büyüğü daha gelmişti. Bunlar doktor Nazım ve Bahaettin Şakir beylerdi ve hepsi de şapkalıydı.

Torpidonun makinelileri çalışmağa başlamıştı. Gemi ahenkli bir biçimde titriyor ve sarsılıyordu. Geminin kaptanı bu büyük kaçakları:

— Gute Nacht. Diye selamlayarak çekildi.

Biraz sonra kaçak savaş gemisi boğazın karanlık sularını yararak yol almağa başladı. Bütün hızı ile Karadeniz'e doğru ilerliyordu, çünkü, yarın gün doğunca bir tehlike çanı çalabilir, İzzet Paşanın bütün iyi niyetleri ile yana atılarak Vahidettin'in göndereceği süratli bir harp gemisi onları yakalayıp geri getirebilirdi. Artık kaderin karanlık güçleriyle bir ölüm - dirim savaşı başlıyordu.

Gemi, boğazdan çıkarken sarsılmağa başlamıştı, artık Karadeniz'i görmeyen yolcular, onun çalkantılı ve hırçın varlığını duyuyorlardı.

Talat Paşa, Enver Paşa'ya:

— Odesa'ya ne kadar zamanda varabiliriz acaba?

Diye sordu.

Denizin dalgalı, oynak ve tehlikeli uzaklıklarını sanki sıçrayarak, uçarak aşmak isteyen Enver Paşa:

— İki koca günden önce varamayız oraya.

Diye kestirip attı.

Talat Paşa, bunu yalnız bir can kaygusu ile sormuştu. Padişah, gerçekten kendilerini yakalatmak için harekete geçebilirdi. Vahidettin, hiç bir vakit sevmediği, sevemediği bu İttihatçı kodamanların, elinden kurtulup gitmiş olmasına pek yanacağa benziyordu.

Enver Paşa'ya gelince: O, bir an önce Odesa'ya varmağa can atıyordu, çünkü birkaç zamandır kurduğu maverayı Kafkas ordusunun başına geçecek, sırtını bolşeviklere dayayarak yine eski düşmanlarına kafa tutacak ve hiç olmazsa Anadolu Türklerini kurtarmak için ölünceye dek savaşacaktı.

Gerek Enver Paşa, gerekse Talat Paşa, dün gece gözünü kırpmamıştı, çok yorgun, bitkin ve sinir içindeydiler, fakat, ranzalarına uzanmış hala dertleşiyorlardı.

Enver Paşa, Talat Paşa'ya:

— Paşam, dedi. Hiç bir şey kaybetmiş değiliz. İşte yüz kere söyledim, yine de söylüyorum, ben bu İngilizlerle Fransızları en sonra yola getireceğim, Amcam Halil Paşa'ya yolladığım 260 bin altın, ordularımın ilk adımlarında işe yarayacaktır. Bolşeviklerle harp halinde olmayışımız arkamızı bir tehlikeli bölge olmaktan çıkarmıştır; Bolşeviklerle el ele vererek Enperyalist batı devletlerine karşı çarpışmak imkânı doğmuştur. Bütün Kafkas müslüman ve Türkleri, bütün Orta Asya, Türkleri, bütün Afgan, İran ve Hindistan müslümanları, hala elimizin altında bakir, taze bir malzeme olarak bulunmaktadır. Bolşevik orduları, her yanda eski düşmanlarımız olan emperyalistlerin kışkırtmış olduğu yerli, yabancı ordularla

çarpışmaktadır. Biz de elimizin altındaki bir müslüman dünyasını Rusların da azılı düşmanı olan İngilizlere karşı kışkırtabilir, savaştırabiliriz. Biz bu işi yaptığımız müddetçe bolşeviklerden odtluktan başka bir şey beklememeliyiz.

Şu anda Batum, Kars ve Beyazıt'ta iki kuvvetli grubumuz vardır; 9 Haziran 1918 de kurmuş olduğum bu orduları çekirdek olarak kullanacağım ve Loyd George'un bütün iştahını kursağında bırakacağız.

Enver Paşa'nın anlattığı bu orduların her tümeninde on bin insan vardı ve Rusların çekilirken cephaneliklerde bıraktıkları sayısız silahla silahlandırılmışlardı. Bu ordular Ermeni tümenlerini yenmiş, İngilizlerin Enzeli yolu ile Irak'tan acele olarak gönderdiği bir müfrezeyi de aynı akıbete uğratmışlardı.

Enver Paşa, savaşın kötü bir sonuca doğru gittiğini görünce Kafkas eteklerindeki bu dayanma yuvalarını meydana getirmişti.

Enver Paşa, Turnacı olmakla beraber şimdi daha realist düşünüyor, Kafkaslarda kuracağı bir hükümeti, yeniden kurmak istediği bir dünyanın temel taşı olarak kullanmayı tasarlıyordu.

Bunun için de bütün umudu, kardeşi Nuri Paşa ile Amcası Halil Paşa'da ve Çerkes Yusuf İzzet Paşa'da idi. O, oraya yetişinceyedek yerlerinde sapa sağlam durmaları gerekiyordu. Onca, zaman bütün ömrünce bu denli değerli olmamıştı; olayların son kerte hızla geliştiği bu zamanda yalnız günlerin değil, saatların ve dakikaların bile değeri vardı. Her çalınan, her duvarın, her toprak yığınının, her deniz dalgasının ardında pusuya yatmış sayısız düşmanlar ve düşmanlıklar gizliydi. İşte bunun içindir ki, kuş olup Halil Paşa'nın yanına, maverayı Kafkas ordusunun dost safları arasına uçmak istiyordu.

O, ancak bu ordunun başına geçtiği gün, itilâf dev-

letleriyle şerefli bir barış yapmak imkânını sağlayacak, böylece toptan bir yıkımın önüne geçmiş olacaktı.

Sovyetlerin de, güneyden gelecek emperyalist ordularına karşı duracak böyle dost bir savaşçı devlete çok ihtiyaçları vardı. Onlardan gelecek maddi - manevi yardımla Anadolu'nun bu dağlık bölgelerinde, batılı düşmanları bozgundan bozguna uğratmak her zaman olağandı.

Gün doğunca torpido daha hızlı yol almağa başlamıştı. Torpidonun kaptaniyle beraber hepsi de arkalarından padişahın göndereceği bir savaş gemisinin ansızın ufukta belirivermesinden korkuyordu. Vahidettin, onların böyle çabuk kaçacaklarını sanmıyor, hepsini birden yakalayacağı günü ve saati bir örümcek sabrı ile bekliyordu.

İlk önce Polis Müdürü Cemal Azmi beyle Bedri beyi tevkif ettirmiş, bu tehlikeli arı yuvasını vakitsiz tedirgin etmemek için yine salıvermişti.

Vahidettin, Enver Paşa ile Talat Paşa'yı, bütün o Bahaettin Şakir ve doktor Nazımlarla birlikta vaktiyle onların Yakup Cemil'e yaptıkları gibi Bekir ağa Bölüğünün soğuk taş koğuşlarına tıktırmayı candan istiyordu. Şimdi ise bu sinsi düşmanın avları elinden kaçmıştı. Kimbilir, onların kaçışı onu nasıl küplere bindirmişti.

Bunun için yolcular, Odesa'ya kaç mil ve kaç saat kaldığını soruyorlar ve tehlikeli bölgeden biran önce uzaklaşmak için dua ediyorlardı.

Talat Paşa'nın istifasından sonra kurulan ilk kabine yine yurtsever insanlarla doluydu: İttihat ve Terakki büyüklerine memleketi bırakıp gitmelerini gizlice salık veren İzzet Paşa ile arkadaşları da bunu böyle biliyorlardı. Öyle sanıyorlardı ki, kendilerinin çekilip gitmesiyle düşman, Türkiye'ye daha insanca davranacaktı. Ta-

lat Paşa, İzzet Paşa'nın düşüncesini o denli doğru buluyordu ki, Enver Paşa'nın memleketten gitmemek için bir çıngar çıkarmasından bile korkuyor ve bu işin kolaylıkla olmasını istiyordu. Bunun için de Cemal Paşa ile konuşmuş ve Enver Paşa'yı yola getirmek gerektiğini anlamıştı:

— Bu çocuk, şimdi binbir dereden su getirir, vuruşmadan, karşı koymadan bahseder. Dedikleri ve diyeceği belki doğrudur. Allah bir insana memleketini felakete götürmüş olmak töhmetiyle vatandan ayrı düşmek cezasını nasip etmesin. Zaten dirimiz değil, ölümüz gidecek. Fakat, şu anda bizim yurdu terketmemiz gerek. Bunu Enver'e layıkıyle anlatacak birisini sen bul.

Talat Paşa'nın hakkı vardı. Enver Paşa, gerek Vahidettin'in emriyle gerekse düşmanlarca tutuklanmak tehlikesine karşı Kuruçeşme'deki yalısını bir kale gibi güçlendirip ölünceyedek karşı koymak ve onların eline sağ geçmemek istiyordu. Ölümünü pahalıya satmak için elinden geleni yapacağa benziyordu.

Bu konuşmadan sonra İzmir Valisi Rahmi bey, bu ödevi üzerine almış ve Enver Paşa'nın düşüncesini buna yatırabilmişti.

İzzet Paşa, onların memleketten çıkıp gitmeleri için Fethi beyle (Okyar) şöyle bir haber göndermişti:

«Memleketi terketmelerinde zaruret vardır. Mütarekede İngilizler harp suçlularının kendilerine teslimini isteyeceklerdir. Bu takdirde, kendilerinin harp kararı veren ve bunu devam ettiren kabine mensup ve reisi olarak bu talebe muhatap olacakları tabiidir. Bu takdirde hükümet, böyle bir talebe muvafakat etmeyecek olursa, memleketi tamamen işgal için fırsat arayan düşmana bu imkânı vermiş olacağız. Bunun için çok rica ederim, yanlarına sureti katiyede Enver ve Cemal Paşa hazeratı

ile diğer rüesayı alıp muvakkat bir zaman için memleketi terketsinler ve müttefiklerimizden birisinin yanına, hiç olmazsa İsviçre veya İspanya gibi bitaraf diyarı teşrif etsinler.»

Ahmet İzzet Paşa bundan sonra Ali Fethi beye şu sözleri söylemişti: «Lütfen, kendilerine sureti katiyede bildiriniz ki, bu talebimi kabul etmedikleri takdirde istifa ederim.»

Muhaliflerin kulağına giden bu haber üzerine her kafadan bir ses çıkmağa ve harp suçlularının mutlaka tutuklanması gerektiği yaygaraları ayyuka çıkmağa başlamıştı. Ne var ki, Ahmet İzzet Paşa'nın kabinesi, bu işi yapamayacak kadar yurtseverdi. Bunun için Padişah Vahidettin de pusuya yatmış, bu eski ve azılı düşmanlarının üzerine atılacağı o mutlu günü hatta saati sabırsızlıkla bekliyordu.

Kaçış gününün sabahında, haber, bomba gibi patlayınca Vahidettin'in ilk işi kaçak torpidoyu yakalamak için süratli bir torpido göndermek oldu.

Onları, biraz sonra İstanbul'a zafer marşları ile giren İngilizlere kendi elleri ile teslim ederek himayelerine sığınacak ve gözlerine girmeğe çalışacaktı.

Yeni Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın, kendi eliyle ve büyük bir gizlilik içinde tertiplediği bu kaçıştan 6 ay sonra Bandırma vapuru ile Karadeniz boğazından Samsun'a doğru Talat Paşa'nın «Sarı Paşa» dediği pek değerli bir yolcu daha yola çıkacak, onu da İstanbul'a yerleşmiş olan İngilizler bir harp gemisi ile kovalayarak yakalamak isteyecek, bunu başaramayacaklardır. Nitekim, ilk kaçanların ardından Vahidettin'in gönderdiği torpido da avlarını yakalayamadan geri dönmek zorunda kalmış ve Torpido, yolcularını Ukrayna'nın Odesa limanına başarı ile çıkarabilmişti.

— 2 —

ANCAZBAP'TAKİ İHANET

Yüreklilik bütün zorluklar ile her biçimde savaşmaktır.
— Clemenceau —

Torpido, beş yolcusunu sonsuz yolculuklarının ilk durağı olan Odesa'ya sağ çalim çıkarmıştı. Bir otelin geniş bir odasında battaniyelerin üzerine oturan bu yolcular, şaşkınlık içindeydiler; Ne var ki hepsi de yine kendine egemen görünüyordu. Talat Paşanın iri ve babacan gözlerindeki dalgınlık ve duruluk kadere boyun eğdiğini ve bundan böyle kaderin oyuncağı olduğunu pek derinden sezen ve duyan bir insanın iç dünyasını yansıtıyordu. Cemal Paşa, Bahaettin Şakir ile doktor Nazım'ın halleri de aşağı yukarı onunki gibiydi. Enver Paşa ise, büyük bir sinirlilik içinde, küçük, dik bıyıklarını beyaz ve biçimli parmaklariyle burup duruyor ve hala eski ordularına emir veren başkumandan gibi enerji ve inanç dolu bir sesle konuşuyordu.

Talat Paşa, üzgün ve babacan sesiyle:

— Enver, kaderin şu anlarda yeni bir maceraya göz yumacağı şüphelidir. Gel, birlikte Almanya'ya gidip bir zaman orda hadiseleri kollayalım. Ondan sonra daha kolay bir yol çizebiliriz, diyordu, bu korkunç karışıklık içinde hayatın da, namın da, şerefin de tehlikeye girebi-

lir. Biraz sabredelim, siyaset ufuklarının şafağı bir söksün hele; yeni bir çöküntü altında kalmaktansa bir zaman daha kadere rıza gösterip bir kuytuda bekleyelim.

Şu anda memlekette İzzet Paşa'nın kabinesi yurtseverliğine inandığımız insanlarla dolu; sonra İzzet Paşa, hepimizin de bildiğimiz gibi bize bağlı bir zat «Teşkilatı mahsusamızı», «mesture»den besleyeceğini vaadetti. Teşkilâtımız dipdiri içeride yaşayacak. Senin Hüsamettin'e verdiğin direktiflerin hiç de boşa gideceğini sanmıyorum.

Şimdi, seni Kafkas ordularının başında gören itilâf devletleri, bu son dayanak yuvalarını yok etmek için Anadolu'ya girip ilerlemeye ve bütün memleketi çiğnemeye başlayacaklardır. Biraz da bırakalım mutedillerimiz idare etsin memleketi; belki bu su almaya başlamış gemiyi batırmadan karaya ulaştırırlar.

Enver Paşa bıyıklarını çekiştirerek:

— Paşam, dedi, zaman geçirmeğe gelmez; maverayı Kafkas ordusunun ilerde tarihin gidişatını nasıl değiştirdiğini göreceksiniz. Ben, Anadolu'nun dağlık bölgelerinde itilaf devletlerini dize getireceğim. İnşallah, hep yaşarsak bunu göreceğiz. Yoksa bize çok korkunç ve alçakça bir barış kabul ettirmeğe çalışacaklardır. Bundan başka Anadolu'yu da parçalayıp lokma - lokma yutacaklardır. Her şeyden önce bunu önlemeye çalışmak zorundayız; bu memleket bir kere parçalandı mı artık kolay kolay toparlanamaz. Türk çoğunluğunun bulunduğu Anadolu, Türklüğün biricik ümit kaynağıdır. Bunun için ilk işim Anadolu'yu düşmanlara kaptırmamak olacaktır.

Hava soğuktu. Odada soba yanıyordu. Kırık camlardan giren soğuk ve yağmur serpintileri zaten ruhları üşüyüp duran bu adamları büsbütün üşütüyordu. Ne var ki, Enver Paşa, düşünmenin ve konuşmanın şiddetinden ter-

lemişti, şapkasını elinin bir davranışiyle arkaya atınca alnındaki pırıl pırıl ter damlaları meydana çıktı.

Talat Paşa, Enver Paşa'yı daha çok zorlamadı; onun Nuh deyip peygamber demediğini bilenlerdendi. Böylece uzun-uzun onun gelecek için tasarladığı bütün planları ve projeleri şaşkınlık, üzüntü içinde dinlediler. Onu ancak yarı dinliyor, daha çok kendi iç sorunları ve iç dünyaları ile uğraşır görünüyorlardı. Gemisini kurtaran kaptan olacağı günler gelip çatmıştı. Ama, Enver Paşa, böyle değildi, o hem kendi gemisini hem de milyonlarca insanın gemisini kurtarmağa çalışmak kararında idi.

Hava bozuktu. Hemen Kafkasya'ya doğru yola çıkmaması, birkaç gün daha beklemesi için yalvardılar; aldırış etmedi; bol para ile tuttuğu bir yelkenliye atlamadan önce Talat ve Cemal Paşa ve öbür arkadaşları ile sarılarak uzun uzun helâllaştı:

— Merak etmeyin, ben devletimi kurayım, hepinizi yakında oraya çağıracağım, dedi. Ve yerleri döven çevik ve enerji dolu Prusyalı asker adımları ile otelin kapısından çıktı, rüzgârın şiddetle sağa sola savurduğu soğuk yağmurun içine daldı.

Talat Paşa, dalgın gözleri ile arkadaşlarına bakarak:

— Tıpkı Napolyon gibi bir general, bu Enver, dedi.

Napolyon da bozguna uğrayıp adadan adaya sürüldükçe yenme hırsı daha çok kabarır, dünyayı yeniden fethetmek için içinde sonsuz bir güç, bir hırs ve ümit duyardı. Evet Demirbaş Şarl'ın bozgundan bozguna uğrattığı Petro gibi her bozgunu, her başarısızlığı başarıya giden bir yol olarak kullanmak gerekti. Gerçeklerin çizgisinden sık sık adımımızı dışarı atmakla bu başarısızlıklar zinciri ancak yeni bir halka kazanır; fakat, ben yine bu çocuğun başarıya ulaşmasını bütün kalbimle istiyorum. Enver'i şu anda dimdik, taptaze delikanlı gibi ayak-

ta tutan nedir biliyor musunuz? İdealistliği. Yoksa bizim gibi realist bir devlet adamı olsaydı çoktan yelkenleri suya indirirdi. İşte, idealistliğin gerçek gücü burda. Bütün dünya Türklerini ve müslümanlarını bir bayrak altında toplamak hülyası, az şey mi? Napolyon'da imparatorluğunu ilân edinceye kadar idealistliğin kaynağından besleniyordu. Bütün dünyaya hürriyet götürdüğüne inanıyordu. Enver paşa da Panturanizm ile Pan-islamizim arasında bocalıyor. Fakat, bunlar her şeye rağmen ona cesaret ve ümit veriyor; bu da bir gerçek. Biz de yollanalım Berlin'e, bakalım bundan sonra başımıza daha neler gelecek?

Enver Paşa, hepsiyle kucaklaşıp helallaştıktan sonra rıhtımda bekleyen yelkenliye doğru ilerledi. Bu, Odesa ile Kırım arasında işleyen bir yelkenli idi, ve Tatar denizcilerince idare ediliyordu.

Sırtına sivil bir kat giynek geçirmiş, eski üniformasını bir bavula tıkmıştı. Artık, çoğu zaman böyle «Mütenekkiren» yolculuk etmek zorunda kalacağını anlıyordu. Rıhtım üzerinden uzaklara, denizin çok uzaklarına baktı. Türk yurdu işte, o kurşun renkli çizginin ötesindeydi ve kimbilir orada kaçışı üzerinde ne yenilmez, yutulmaz laflar ediliyordu. Evet, ordan hesap vermeden ayrılmak zorunda kalmıştı, ne var ki, pek uzak olmayan bir gelecekte yine oraya varacak ve bütün yurttaşlarına alnı açık olarak hesap verecekti. Bu milletin haksız bir kuruşunu bile kursağına indirmediğini onlara ispat edecekti. İşte, o günün, gelecek o büyük günün ateşi ile kalbi tutuşup duruyordu. Bunun için de rüzgârın ve yağmurun soğukluğunu duymuyordu. Bu ara kendisini Elbe ya da Saint-Elen adasının kıyısında durup dalgın - dalgın uzaklarda kalmış Fransa'nın ufuklarını gözetleyen Napolyon Bonapart'a benzetti. Fakat diye düşündü, Na-

polyon bu adalara sürüldüğü zaman pek çok zaferler kazanmış ve adını tarihe çelik kalemlerle kazdırmış bir kumandan, bir imparatordu. Ben yalnızca yenilmiş bir Başkumandandan başka bir şey değilim, fakat, henüz önümde kazanılacak zaferler sıra dağlar gibi duruyor.»

Türkiye'nin ufuklarına doğru bakarken uzun kirpikleri, sıcak yaşlarla ağırlaştı ve bu yaşlar yağmurla karıştığı için denizciler bunun gözyaşı olduğunu anlamadılar.

Yelkenlinin küçük kamarasına girdikten sonra bir süre tayfalarla konuştu, Ukrayna, Kırım, Kafkasya üzerine bilgi edinmeye çalıştı. Sonra yine kendi hülyalarına ve düşüncelerine gömüldü.

Karadeniz, pek dalgalı, rüzgâr pek sertti, Kuzeyden güneye hiç durmadan karanlık bulut yığınları geçiyor, yelkenler kamçı gibi şaklayıp duruyordu. Hava gerçekten öyle kötüydü ki, cesur denizciler bununla başa çıkamayacaklarını anladıklarından rotalarını Kırım'a çevirmişlerdi. Böyle havalarda Karadeniz'in mavi uçurumları üzerinde bir fındık kabuğu gibi oynayan küçük gemiler, takalar ve yelkenliler, sık sık ölümle kucaklaşırdı.

Dakika yitirmek istemeyen Enver Paşa, oradan da aynı yelkenli ile yola çıktı. Karadeniz kimi zaman öyle kudururdu ki, sanki bütün öfkesi, bu realiteye meydan okumağa çalışan genç generali yola getirmek içindi. Kurşun renkli dağ gibi dalgalar, yelkenliyi kapıp havalanıyor ve içindekiler o an ölümün artık gelmiş olduğunu sanıyorlardı. Ölüm gelmiyordu; direkler kırılıp denizde sürüklenmiş, yelkenler parçalanmıştı. Gerek denizciler gerekse Enver Paşa, iliklerinedek ıslanmış olarak tayfalarla birlikte denizin korkunç öfkesine karşı döğüşüyordu. Kaç kez yaşamaktan umudunu keser gibi oldu. Kaç kez bu küçük yelkenli ile yola çıktığına, Talat Paşa'yı dinlemediğine pişman oldu, hava biraz düzelince yine yap-

tığı işin doğruluğuna inandı.

Elindeki sırsıklam giynekleriyle Anapa'da karaya ayak bastığında bu yaptığı işin gerçek bir serüven olduğunu anladı.

Gövdesi ateş gibi yanıyordu. Bir rahat yatağa düşüp günlerce uyumak istiyordu. Dokuz gün süren bu korkunç yolculuk gerçekten onun iflahını kesmişti. Gündüzün düş görüyor gibiydi. Ne var ki yine de nereye gideceğini biliyordu. Bir arabayla yola çıktı. Bütün varlığını kavuran hastalığın saldırışını göğüsliyerek varacağı yere bir an önce erişmekten başka hiçbir şey düşünmüyordu. Kafkasya'nın yumuşak, tatlı havası onu sanki bir düş iklimine sokmuş gibiydi. Akşam karanlığı bastığından bir köyde mola vermek zorunda kaldı. Bir yer yatağının içine kendini attığında ilk kez adamakıllı hasta olduğunu anladı. Her yanı ateş gibi yanıyor, hızlı hızlı soluyordu. Bu yabancı dağ köyünde tam on beş gün ölümle pençeleşerek hasta yattı; kendini yitirdiği anlar oldu. Ateş onu yiyip bitirmişti. Sakalları uzamış, avurtları çökmüş yanaklarının pembe rengi uçup gitmişti. Zaten denizde iyice üşüttüğünü anlamıştı. Bunun başına bir iş açacağını biliyordu, kendisini böyle yatağa mıhlayıp en değerli zamanlarını kaybettireceğini hiç de aklına getirmemişti.

Hastalığını yenerek nekahat günlerine ilk adımını atar atmaz içine bir acı çökmüştü: Acaba kardeşi Nuri Paşa ile amcası Halil Paşa maverayı Kafkas ordusunun başında mıydı? Acaba Yusuf İzzet Paşa, Abaza, Çerkesleri teşkilâtlandırmış, bu orduya yardımcı olarak hazırlamış mıydı? Onlara kaç kurye göndermişti. Emirlerini tutmamış, yerine getirmemiş olamazlardı. Ya bütün işler ters gitmişse. İşte, bu belkiyi yenmek için son kalan gücünü kullanarak yatağından doğruldu ve randevu ye-

rine doğru inleye oflaya yola düştü. Enver Paşa, bitkin, içten ve dıştan tedirgin, yine de, içinde sonsuz bir umudun defetmeğe çalıştığı belirsiz, gizli bir acı ile Ancazbab'a vardı. Bu acının yalnız ve yalnız geç kalmış olmak korkusundan doğduğunu da sezmiyor değildi. Şu anda ruh tahlilleri yapacak zamanı yoktu. Ancazbab'a girer girmez de içinde kabarıp duran korkulu acının neden ileri geldiğini hemen anladı. Sokaklarda İngiliz askerleri dolaşıyordu. Demek ki Ancazbab İngilizlerce işgal edilmişti. Demek ki bütün direktiflerine ve göndermiş olduğu kuryelere karşın Mondros bırakışması yapacağı oyunu yapmıştı. Kışlalar İngiliz askerleri ile doluydu. Herkes evine çekilmiş, kapılar, tehlikeli zamanlarda olduğu gibi sıkıca kapanmış ve arkasından sürgülenmişti. Sokaklarda aç köpekler dolaşıyor, tek tük gelip geçenlerden medet umarak arkalarına takılıyorlardı.

Önceden tanıdığı bir Abaza dostunun kapısını çaldı. Uzun duraklamalar ve fısıltılardan sonra kapı açıldı ve ürkek bir erkek başı:

— Kim o? Diye sordu.

— Benim, Enver.

— Hangi Enver?

— Canım, tanıyamadın mı? Enver Paşa.

O zaman adam kapıyı ardına kadar açarak konuğunu çabucak içeri aldı. Sonra hafif-hafif yağan kar altındaki apak sokakları gözleriyle iyice araştırdı ve o da hızla içeri daldı.

Bu kale gibi büyük bir evdi.

Enver Paşa, ev sahibini arkasından merdivenleri tırmanarak yukarı çıktı ve soba yanan sıcak ve rahat bir odaya alındı.

İşte, burda korkunç gerçeği bütün çıplaklığıyle öğrendi. Halil Paşa, İstanbul'a gitmiş, Abaza milislerini ha-

zırlaması gereken Yusuf İzzet Paşa, Trabzon'a geçmiş, kardeşi Nuri Paşa ise İngilizlerce tutuklanarak eski bir kuleye hapsedilmişti.

Enver Paşa bunları dinledikten sonra şoka benzer bir sarsıntı geçirdi, yalnız:

— Eyvah. Diyebildi.

Hırsından ve acizden ağlayacak gibi oldu. Gözlerinin içinde yaşlar yüzüyordu. Yapılacak birşey yoktu. Kader, vuracağı darbelerin en korkuncunu vurmuştu. Tarihin akışını değiştirecek olanak, bir kuş gibi uçup gitmişti. Demek ki, onun gecikmesi, orda kendisini bekleyenleri umutsuzluğa düşürmüştü. Zaten onun da bütün korkusu bu değil miydi?

Artık Anadolu'nun yalçın ve sarp dağlarında ilerleyecek olan düşmanlara kurşun atacak bir tek askeri bile yoktu. Tarihin bu ihaneti gerçekten çok korkunçtu. 260 bin Türk altını ile amcası Halil Paşa'nın İstanbul'a gitmesi ise yürekler acısı idi. Bu para olmadan hiçbir şey yapılamazdı. Bu altınlar belki çoktan Vahidettin'in eline bile geçmişti.

Artık, merkezi Baku olmak üzere Kafkasya'da kurmayı düşündüğü devlet de suya düşmüştü. Kimbilir hangi hain eller, elverişsiz koşullar ile birleşerek onun umutlarını ve ordularını darmadağın etmişti.

Bu öyle önemli bir darbeydi ki, şimdi bütün bundan sonraki yaşayışına ve mücadelesine yeni bir akış vermek gerekiyordu.

O, bu ordularla devletini kuracak, bu orduların yardımı ile sırtını Bolşevik Rusya'ya dayamak şansını sağlayacak, yine bu ordularla, Anadolu'ya yürümek yürekliliğini gösterecek düşmanı karşılayıp yenecek ve şerefli, insanca bir barış yapılmasını garanti eden böyle savaşkan bir Türk devletine elbette ellerinden gelen yardımı

esirgemeyeceklerdi. Çünkü, Sovyetler dört cephede hala Çarlık ordularının kalıntılarını yöneten generallerle ve Polonya'da Pilsudski ordulariyle çarpışıyorlardı.

Enver Paşa, yatağa girdiğinda ancak yorgunluktan uyuyabildi. Bu, bir umutsuzlar uykusuydu. Bu korkunç darbenin sarsıntısı, onun ruhunda çok daha uzun zaman sürüp gidecekti. Ruhundaki enerjiye yeni bir akış yönü verinceyedek dünyanın umutsuzları arasında bir umutsuzdan başka bir şey sayılmayacaktı. Realist bir eylem adamı olması için gereken bütün malzeme elinden alınmıştı. Kaderin arkadan vurduğu bu hançer yarasının kanları, herhalde, yaşadığı sürece akıp duracaktı.

Bunlar gerçekten uzak şeylerdi. Gerek İstanbul'da, gerekse Anadolu'da Albay Hüsamettin emrindeki «teşkilatı mahsusa» bir koz olarak umut vericiydi. Sonra kendisi Sultan Reşat'ın damadı sayılıyordu. Onun erkek kardeşinin kızı Naciye Sultan'la evliydi, Türkçesi, Halifenin damadıydı. Bu da doğunun Türk ve müslüman milletlerince benimsenebilmek için bir başka kozdu. Sonra, Türkistan'a gönderdiği Kuşçubaşıoğlu Eşref beyin kardeşi Hacı Sami ve arkadaşları, ora Türkleri arasında bir çok propagandalar ve hareketler yapmışlardı; Turnacılık ta böylece adının çevresinde bir altın hale gibi parlıyordu; daha başka olanaklar da düşünebilirdi: Bolşeviklerin müsaadesi ve yardımı ile yeni bir ordu kurarak Anadolu'yu istilaya kalkışacak düşmanlara karşı çarpışmak. Ne var ki bütün bunlar elle tutulacak türden gerçek şeyler değildi; üzerinde uzun uzadıya düşünülecek, çalışılacak sorunlardı bunlar.

Kafası çatlayacak gibiydi. İlk iş, Almanya'ya, Talat Paşa'nın yanına gitmek olacaktı, çünkü, şimdi buralarda dağ-taş düşmanla doluydu. Bir avuç dost bir yana, düşman Gürcüler, düşman Ruslar, düşman Taşnaklar,

hele bu korkunç ve tehlikeli Ermeni komitacıları buraları barınılmaz bir cehennem haline getirmişti.

Lenin'le ve öbür bolşevik liderleriyle görüşüp konuşacak ve onlarla iyice anlaşıp zararsız bir adam olduğunu anlattıktan sonra Rusya'da ve Kafkaslarda daha serbestçe çalışabilecekti. Elbette bütün elinin altındaki malzemeyi İngiliz düşmanlığı uğruna harcamak üzere. Yoksa Bolşevikler bu eski Pan-turaniste hiç bir vakit kendi ülkelerinde ve buralara yakın yerlerde soluk aldırmazlardı.

Artık her şeye yeniden başlamanın gerektiğine inanıyordu. Hemen Almanya'ya gidip ilk hareket olanaklarını orada hazırlamalıydı.

İstanbul'dan ilk haberler de gelmişti: Amcası Halil Paşa, elindeki 260 bin altın hükümetçe alındıktan sonra tutuklanıp Bekirağa bölüğü cezaevine tıkılmıştı.

Oysa zavallı adam, maverayı Kafkas ordusunun bir ihanete uğraması sonucunda güç-bela kapağı İstanbul'a atmıştı. Sözde olan biteni Enver Paşa'ya anlatacaktı: Bu ihanet sonucunda kardeşi Nuri Paşa esir edilerek bir kulede hapsedilmiş ve bütün personel ve teşkilât dağılıp gitmişti.

Artık tehlike kapıda çan çalıyordu. İlk iş olarak başına dost Abaza ve Gürcülerden bir grup toplayarak kardeşi Nuri Paşa'yı kurtarmalıydı.

Bu iş de kolay oldu. Bu elindeki küçük kuvvetle hapishane olarak kullanılan kuleye cüretli bir baskın yaptı ve kardeşini kurtarıp dağ köylerine çekildi. Ordan da kılık - kıyafetini ve adını değiştirerek yine geldiği gibi adsız olarak gizlice Almanya'ya kaçtı.

Bu baskını yapanın Enver Paşa olduğu anlaşıldığında o çoktan bu tehlikeli bölgeden uzaklaşmıştı bile.

— 3 —

DÖNÜŞ YOLU

Servi yıkılınca herkes ondan bir dal koparır.
— Aristofanes —

Yıldırım orduları grubu kumandanı Mustafa Kemal, grup karargâhı olan «Adana Oteli» nin antresinde oturmuş, düşünceli-düşünceli sigara içiyordu. Açık kapıdan sokaklara, damlara aralıksız yağan Adana'nın bu sinsi yağmuruna dalmış olan yorgun mavi bakışları, alnındaki düşünce kırışıklıklariyle bu zayıf ve sarışın yüze üzgün ve umutsuz bir anlam veriyordu.

Şimdiki halde gerçi «Yıldırım orduları grubu» kumandanı bulunuyordu. Ne var ki Mondros bırakışmasının tırpanı, Türk ordularının bu bölümüne de yetişmiş, burasını da darmadağın etmişti. Ordunun yalnız adı kalmıştı. Anafartalar mucizesini yaratan bu genç kumandan, biraz da şaşkın, bekliyor ve düşünüyordu.

Dört yıl akıntıya kürek çekilmiş ve bu dört yıl sonunda akıntı kayığı alıp götürmüştü.

Masanın üzerindeki kül tablası izmaritlerle dolmuş, sabahtan beri içtiği kahvelerin sayısı unutulmuştu.

Bu ara, yaveri Cevat Abbas'ın karşısına dikildiğini gördü:

— Paşam, sadrazam İzzet Paşa sizi hemen şimdi makina başında bekliyor.

Can sıkıntısından patlayıp duran kumandan, bütün gövdesine yayılan umutsuzluktan silkinir gibi oldu; gözlerinin mavisinde bir kıvılcımlanma görüldü; bir ışık parladı: «Hımm. Diye söylendi, İzzet Paşa'nın en sonra aklı başına gelmiş olacak; herhalde bizim Harbiye Nazırlığı için yaptığımız teklifin gerekliliğini anladı...»

Makina başına gittiğinde karşısında gerçi Ahmet İzzet Paşa'yı buldu, ne var ki o, artık sadrazam değildi; bir «izzeti nefis» sorunundan dolayı çekilmişti. Bu haber onu bir kez daha hayal kırıklığına uğrattı. Bir fırsat daha kaçırılmıştı. Bundan sonra artık devlet mekanizması her an biraz daha gerileyecek, gittikçe daha az layık olan ellere düşecekti. Bu kabinedeki nazırların bir çoğunu daha önce padişaha kendisi empoze etmiş gibiydi; İzzet Paşa'nın sadrazam olmasını da isteyen oydu. Vahidettin, onun bu isteğine uymuşa benziyordu. Şu ara İstanbul'da işler yine sarpa sarmışa benziyordu. İzzet Paşa, kendisinin de İstanbul'da bulunmasının gerektiğini söylüyordu. İstanbul'un ve ordularını yitirmiş Osmanlı devletinin en kritik günlerini yaşadığı anlaşılıyordu. İzzet Paşa, telin öbür ucundan:

— Ben istifa ettim, senin de İstanbul'da bulunmaklığın uygun olur diyordu.

Mustafa Kemal: «İktidarda iken bizim gücümüzden yararlanmasını bilmedi, şimdi düştükten sonra bizden medet umuyor. diye düşünerek makine başından ayrıldı. Hemen İstanbul'a yollanmaktan başka çare yoktu.

Sadrazamın: «İstanbul'da bulunmanız uygun olur.» demesi ne demekti? Demek ki İstanbul bir ana baba günü yaşıyordu. Kıyıda - köşede kalmış aklı başında kişilerin payitahtta bulunması gereken günler gelip çatmıştı. Talat Paşa'nın savaş kabinesi düşeli beri en önem-

li ikinci olay İzzet Paşa kabinesinin düşüşüydü. Bundan sonra iktidar, karanlıkta nöbet bekleyen karanlık zümrelerin, hırsların, belki de gerçek yurt düşmanlarının eline geçecekti. İzzet Paşa son namuslu sadrazam sayılabilirdi, Rauf bey, Fethi bey gibi kaliteli hürriyetçi ve yurtsever arkadaşlariyle birlikte büyük bir iyi niyetle de kabinesini güçlendirmişti. Mondros bırakışmasının ilânından beri içini dolduran huzursuzluk ve umutsuzluk, şimdi yerini bir amaç uğruna varlığını feda edecek bir direnç ve ideal adamına bırakmak üzereydi.

Bu çöküntü, Osmanlı İmparatorluğunun çökmesi öyle korkunçtu ki, bir yurttaş ne kerte güçlü ve iradeli olursa olsun enkaz altında kalıp ezilebilirdi. Şu anda atılacak her yanlış adım, yapılacak en küçük ihanet, bu zavallı milleti daha içinden çıkılmaz felaketlere sürükleyebilirdi. Kurtarılabilecek ne varsa çabucak onu kurtarmak ve ilerisini de buna göre düşünmek gerekti. İlk iş, İstanbul'a kapağı atmak olmalıydı. Orda asıl bundan sonra korkunç bir boğuşmadır başlayacaktı. Herkes, bu yaralı arslandan bir parça koparmağa çalışacaktı. İhanetler, zulümler, fedakârlıklar, alçaklıklar, yurtseverlikler hep birbirine karışacaktı.

Makina başından ayrıldıktan sonra kafası bir cehennem gibi çalışmağa başlamıştı. Sigara üstüne sigara yakıyor, oturup kalkarken yürüyüp dururken maddeleşmiş bir düşünceye benziyordu. Düşünceleri kabarıyor, kabarıyor sanki bütün evreni dolduruyordu; bu yüzden «Adana Oteli» onu bir kaç saatlik konukluk için bile sıkmağa başlamıştı.

Zaten istim üzerindeydi, emir bekliyordu, çünkü Liman Von Sanders Paşa'nın gözyaşları içinde kendisine teslim ettiği «Yıldırım orduları grupu» çoktan lağvedilmiş, ortada sadece bir kuru kumandanlıktan başka bir

şey kalmamıştı. Mondros bırakışması, Türk milletini bütün - bütün ordusuz ve silâhsız bırakmak üzere çok şeytanca, çok alçakça hazırlanmış ve kabul ettirilmişti.

İstifasını vermiş olan İzzet Paşa birkaç gün içinde koltuğundan ayrılıp gidebilirdi. İstifasının kabul edileceği üzerinde Mustafa Kemal'in hiç kuşkusu yoktu. Çünkü, bu zorlamanın nereden geldiğini biliyordu. «Kara Kuvvet»in bütün zümreleriyle beslenmiş olan Hürriyet ve İtilaf partisi, kımıldamağa başlamıştı. Enver, Talat ve Cemal Paşa gibi İttihat ve Terakki'nin en büyük başları yurttan kaçıp gittikten sonra bunların iştahası kabarmıştı. Artık geçici İzzet Paşa kabinesinden sonra iktidar «kayıtsız şartsız» onlarındı.

Gerçekten de İzzet Paşa kabinesi, Halifeye çarpan bu karanlık dalganın etkisiyle sarsılmağa başlamıştı; Vahidettin, kabinedeki Cavit bey, Fethi bey gibi ittihatçıların atılması için İzzet Paşa'yı sıkıştırıyordu. Kabine bir süre buna karşı koymuşsa da en sonra bunu bir «İzzeti nefis» işi sayıp çekilmeğe karar vermişti.

Mustafa Kemal'in hazırlanması uzun sürmedi. Bir kaç bavulu ile ordu kumandanlığı otomobilini sabahleyin trene yüklediği gibi kendisi de yaveri Cevat Abbas'la beraber yataklı vagondaki yerine yerleşti ve kafasında İstanbul olayları, geçmiş savaş yıllarının anıları ve geleceğin karanlık düşünceleri kaynaşırken penceresinden bu portakal, limon, muz ve pamuk cennetini seyrederek İstanbul'a doğru yola çıktı.

Ruhunu kaplayan sonsuz umutsuzluk dumanının arasından tek tük uzak umut yıldızlarının parladığını görüyor, içi ısınıyordu. «Dayanmak, dayanmak, bütün memleketin üzerine yürüyen karanlık felaket dalgalarına karşı dayanmak gerek, her şeyi yitirmedik daha. Her şey yitmedi. Hele bir İstanbul'a gidip iskandil edelim.

Bakalım, bu enkaz altından neler kurtarabileceğiz? Dikkat, Mustafa, sen de sürüklenip gitmeyesin ha. Dayanmak, dayanmak gerek. Artık hükümet mükümet hak getire. Artık, kendi gücümüze dayanmamız gerek, artık, millet kendi gücüne güvenmeli, başını doğrultup direnmelidir.»

Durmadan içinden bunları yineliyordu. 7 inci ordu kumandanı ve eski arkadaşı Ali Fuat Paşa'yı Adana'ya çağırarak onunla baş başa dertleştiği saatleri ve memleketin kaderi üzerinde yaptığı umutlu ve iyimser konuşmaları bir kez daha yaşadı. İnsan tek başına her zaman umutsuzluğa düşüyor, kendi düşüncelerine uygun bir arkadaşla konuşmağa başlayınca dünyaları fethedecekmiş gibi enerji ve inanla doluyordu. Bu konuşmalarda kesin bir kanıya varmışlardı: Evet, gerek İngilizler, gerekse öbür itilaf devletleri bırakışma hükümlerini hiçe sayacaklar «emri vaki»ler yaratarak Türkiyeyi yavaş yavaş parçalayıp paylaşacaklardı. Türk ordusunun sınır boylarındaki parçalarını esir etmeğe çalışacaklar, ya da bunları memleket içine doğru itip sıkıştırarak terhis olmağa zorlayacaklardı. Böylece bütün savunma gücünden yoksun kalacak olan memleket olgun bir yemiş gibi avuçlarına düşecekti.

Mondros bırakışması korkunç bir paçavraydı, üstelik itilaf devletleri bunu bile çiğnemekte sanki birbirleriyle yarışa çıkmışlardı. Bırakışmanın 25 inci maddesine göre Osmanlı devletiyle itilâf devletleri arasındaki çarpışmalar 31 Ekim 1918 öğle üzeri duracaktı. Bu emir gerek itilaf devletleri ordularına gerekse Osmanlı ordularına bildirilmişti. Yine de İngilizlerin birinci ordusuna bağlı bir süvari tümeninin kumandanı olan general Kassel 4 Kasım 1918 de Musul petrol bölgesini işgale başlamıştı.

Bir Fransız deniz subayı ile bir İngiliz binbaşısını taşıyan iki destroyer İskenderun limanına girerek demir atmış ve bir konuşma memuru istemişlerdi.

İtilaf orduları başkumandanı general Milne bize bırakışmanın ikinci maddesi gereğince limandaki torpillerin taranmasını emretmişti. Bunun bir oyalama taktiği olduğunu anlayan Ali Fuat paşa, hemen karşı tedbirler almıştı. Onların asıl amaçları İskenderun limanını işgal etmekti. Ali Fuat paşa bu cüretkâr torpidoları limandan uzaklaştırmakta gecikmemişti.

Musul'un işgali ve İskenderun olayı, İtilaf Devletlerinin bütün kötü niyetlerini açığa vurmuştu. Mustafa Kemal, Ali Fuat'la dertleşirken artık kesinleşmeye başlayan görüşünü sloganlar olarak ortaya atabiliyordu:

— Fuat, artık millet, kendi haklarını kendi arayacaktır; biz, yalnız ona yol göstermeli ve elinden tutarak ona yardım etmeliyiz; tamamiyle kendi başına da bırakamayız onu.

Bir süre durmuş, sonra keskin mavi ve şehla bakışlarını Ali Fuat paşanın sarışın güzel ve iyi niyetlerle dolu yüzünde ve ağırbaşlı bir cesaretin yüzdüğü iri mavi gözlerinde gezdirmiş ve şöyle sormuştu:

— Düşüncelerimiz tamamiyle birbirine uygun değil mi, Fuat?

Ali Fuat paşa hiç ikircikşiz ona şu cevabı vermişti:

— Aramızda tam bir anlaşma var, paşam.

Mustafa Kemal, bu korkunç kaos ortasında tutunacağı ilk kayayı bulan bir yolcu gibi sevinmiş ve gözlerinin mavi çeliğinde ipek gibi yumuşak ve güvenilir bir dost ışık belirmişti.

Ali Fuat Paşa, hep onun kumandası altında çalışmış ve onun emirlerine, düşüncelerinin güçlü karakterine boyun eğmekte her zaman gerçek bir tat ve güven bulmuştu.

Şu anda bile onun «Yıldırım Orduları grup» undan 7 inci orduya kumanda ediyor ve ona bağlı bulunuyordu.

Mustafa Kemal, bu arkadaşına çok değer verirdi. Çünkü, onun bağımsız davranabilecek bir zekası ve iradesi olmakla beraber haklı davalarda her zaman boyun eğmesini bilirdi; hür yaradılışlı olduğu halde Mustafa Kemal'in düşüncelerine ortak olmakta gecikmezdi. Bunun için de Mustafa Kemal onu çok severdi.

Mustafa Kemal, Ali Fuat Paşa'ya şöyle demişti :

— Fuat, dikkat et, bugünlerde sana çok iş düşecek, çünkü yıldırım orduları grupu ile 7 inci ordu karargâhının lağvedilmesi arifesinde bulunuyoruz; bu da İngilizlerin baskısıyla olacak; böyle olunca sen 20 inci Kolorduda kalacaksın; ilk savunma tedbirlerini de böylece sen almak zorunda kalacaksın. Aklında olsun, ilk mukavemet merkezi Kilikya'da kurulacaktır.

Bu konuşmadan biraz sonra, yani 7 Kasım 1918'de yıldırım orduları grupu lağvedilmiş, Mustafa Kemal Paşa da İstanbul'a çağrılmıştı.

Mustafa Kemal, Adana'dan İstanbul'a yollanmadan önce Ali Fuat Paşa ile mektuplaşmayı kararlaştırmıştı.

Trenler yığın yığın asker ve subay taşıyordu. Bunlar arasında gülen ya da gülümseyen bir tek yüz görünmüyordu; bunların hepsi yıkılmış bir dünyanın çocukları idi; sönmüş zafer umutları, en yakın dostların, kardeşlerin ölüm haberleri, açlık tehlikesinin doğurduğu korkular, inançsızlık, her şey bu yüzlerin sonsuz konukları gibiydi. Bunların hepsi dalından koparılmış bir yaprağın sularda sürüklenişini andırıyordu. Hemen hepsi anılarının korkunç dünyasına kapanmış, çevrelerine realiteye bakmaktan ürken gözlerle bakıyorlardı.

Mustafa Kemal bu, inanı yeniden yaratmanın hatta vuruşmak azmini yitirmişe benzeyen yurttaş yığınlarını

yeniden kalkındırmak, yepyeni bir inanla bir heyulayı andıran realitenin üzerine yürütmenin ancak bir mucize ile olabileceğini düşünüyordu. Bu dağılan orduları, bu yıkılan inanları, yeniden meydana getirmedikçe de bir kurtuluş yolu düşünülemezdi.

Kara tren, kara dumanlar savurarak Adana ovasında ilerliyor, bu solmaz yeşilliklerle örtülü bereketli toprakları artık arkada bırakıyordu. Kış ortası olduğu halde her yan yemyeşildi. Yol kenarları çayırlarla örtülüydü ve kuytularda çiçekler açmıştı. Her yaz pembe çiçeklerle örtülü yabani zakkum fidanları, küçük dere kenarlarında ve sel yarıntılarının kırmızı topraklarında solmayan yeşillikleri ile keyifli - keyifli yaşıyordu. İstasyonlarda üstleri başları parça - parça, avurtları çökmüş iskelet gibi ihtiyarlar, çocuklar kadınlar görünüyordu. Her yerde kör, topal, çolak binlerce gen çinsan, el açmış dileniyor ve gelip geçen trenlerden medet umuyor, asker tayını istiyorlardı.

Bunları gördükçe Mustafa Kemal'in bütün umutları kırılır gibi oluyor, bu umutsuzluktan açlıktan iskelet haline gelmiş insan yığınlarını nasıl yeni bir savaşa zorlayacağını anlayamıyordu.

Tren, artık Toroslar'ın rampasına dayanmış, soluya soluya ve daha yavaş bir tempo ile ilerliyordu. Toros dağlarının yemyeşil çamlarla ve pırnallarla süslü yalçın yamaçlarında dolaşan bakışlarında yeniden umut ışıkları yanmağa başlamıştı. İşte Anadolu'nun bu dağları, Anadolu insanının son bağımsızlık ve özgürlük yuvaları olabilirdi. Bu memleketin hemen her erkeğinde bir Köroğlu, bir Çakırcalı ruhu yaşardı. Anadolu'nun böyle dağları çoktu. Hemen hepsini de yakından görmüştü. Bütün bu dağlar, özgürlük simgeleri gibi Anadolu'nun bağrında yükselmekteydi. Düşman çizmesi altında çiğnenecekle-

rin son şerefli ve umutlu sığınağı bu dağlardı. Baktı, Toroslar'ın tepesinde kar vardı. Pozantı'yı geçip de Konya Ereğli'sine doğru ilerledikçe hava soğumuştu. Orta Anadolu'nun karakışı bütün toprağı eski ak örtüsü ile örtmüştü. Tren yolunun sol aşağısında uzayan dere buz tutmuştu. Dört yıllık umutsuz bir savaşın bütün kaynaklarını kuruttuğu memleketin üstüne «Zemheri» bütün şiddeti ile çökmüştü. Her yanda küskün asker yüzleri, hiç bir şeye inanmayan aynı insan yüzleri göze çarpıyordu. Tuzlu ve bereketsiz Konya ovası, insana usanç veren karla örtülü beyaz monotonluğu ile uzuyordu. Ufuklarda ak bir dağ zinciri bu ovayı bir çanağın kenarı gibi çevreliyordu.

Geceleri uyumağa çalışan ya da, tanımadığı subaylarla dertleşen Mustafa Kemal, gündüzleyin hep bu kavruk memleketin seyretmekten bir türlü bıkıp usanmadığı manzaralarını seyrediyor ve hiç bir insan gölgesi görünmeyen bu toprakların ne gizli hazinelerle dolu olduğunu düşünerek avunuyordu. Artık, kafası bir askerden çok sosyal dertleri yakından bilen bir insanın kafası gibi işliyor, bu topraklarda yaşayan mutsuz insan yığınlarının da mutlu olmağa hakkı olduğunu düşünüyordu. Henüz kırkına gelmemiş bu asker, çok şeyler görmüş, her türlü mücadelenin ve savaşın dalgaları arasında zaten vaktinden önce gelişmiş, olgunlaşmıştı.

Dünya savaşına girilmemesini can ve gönülden istemişti; bir kez girdikten sonra da onda bir görev almaktan geri durmamıştı. Trablus, Anafartalar, Kafkas cepheleri, Arabistan cepheleri, dört yıl kulaklarını sağır eden top, tüfek, makinalı tüfek gürültüleri birdenbire hep birer zavallı anı olmuştu. Tıpkı değirmenin gürültüsü kesilince uyanıveren değirmenciye benziyordu. Birden uyanmış gibiydi: Gözlerinin önünde kocaman umutsuz

bir memleket ve açlığa, tutsaklığa mahkum milyonlarca insan, milyonlarca aziz yurttaş vardı. Şimdi bu panoramayı görmekten sanki korkuyor gibiydi. Bu yıkılmış, çökmüş gerçeği hangi omuzla yüklenip kaldırabilecekti?

Düşünüyor, düşünüyor, sonra kafası yorulunca, tatlı bir uyuşukluk onu bu korkunç realite dünyasından alıp uykunun umutsuzları avutan ucuz cennetine götürüyordu.

Arkasından dağılmış orduların enkazını başı boş bırakarak İstanbul'a gitmek ona bir kaçış, kara düşten, bakmağa cesaret edilmeyen aziz yitikten kaçış gibi geliyordu. Kendisine verdikleri «Yıldırım Orduları Gurubu»nu bile henüz düzenlemeğe, vurucu bir güç haline getirmeğe vakit bulamadan Mondoros bırakışması patlak vermiş kolunu kanadını kırmıştı. Yıldırım Orduları olarak emrine verilmiş olan askeri birlikler şunlardı :

Nihat Paşa'nın kumandasındaki İkinci Ordu ki, karargâhı Adana'da bulunuyordu, bu onun eski ordusuydu. Yedinci Ordu ki, onun ordusuydu ve başında «Vekâleten» Ali Fuat Paşa bulunuyordu. Muhittin Paşa'nın emrindeki Hicaz «seferi kuvveti» ki bir vakitler onun kumandanlığına atanan Mustafa Kemal, kabul etmemiş ve Şam'a dönmüştü. Maan'da bulunan bir takım birlikler de bu toplamın içindeydi.

Şimdi, bütün bu birlikler, büyük bir tehlike içinde bulunuyordu, hepsi tutsaklığa, dağılmağa mahkûmdu.

Bu dağınık ve perişan birlikleri artık hiçbir gücün bozgundan kurtarmayacağını düşündükçe içi kan ağlıyordu. Ordularda da yapabileceği bir iş kalmamıştı. İstanbul'a, suyun gözüne cesaretle gidişinin bir tek gerçek anlamı vardı: Her şeye karşın bu korkunç çatırdılarla çökmekte olan aziz varlığı kurtarmağa çalışmak.

İşte, ancak bu düşünce, onun bir kaçış olarak duy-

duğu yolculuğun üzüntüsünü azaltıyordu.

Hicaz ve Maan'daki birliklerin tutsaklığa mahkum olduğunu iki yıl önce Enver Paşa ile Cemal Paşa'ya söylemiş dinletememişti. Zaten Enver Paşa'nın umudu, güneyden çok yukarda, Anadolu'nun kuzey bölgelerindeydi. Hele bolşevik ihtilali olup ta Ruslarla bırakışma yapıldıktan sonra Enver Paşa, Arabistandaki ordu gruplarını bir örtü görevi görmek üzere gözden çıkarmış, yani feda etmiş ve Kafkas cephesine yığınak yapmağa başlamıştı. Bu birlikleri ileride kullanmak istiyordu. Bundan da felek ona yar olmayacaktı.

Tren, apak kardan bir halı ile örtülü Konya ovasına puflayarak geçmiş, daha dağlık ve değişik manzaralar içinden ilerliyordu. Memleket ne kadar insansız görünüyordu, sanki bu korkunç dört savaş yılı, erkekleri cephede, ihtiyarları ve çocukları da cephe gerisinde yeyip bitirmişti. İnsansız bir memleket gözlerinin önünde alabildiğine uzuyordu. Her yan, dağ-taştı; sanki bu topraklara hiç insan eli değmemişti. Dağların güney sırtlarında tek-tük ormanlık bölgeler görünüyor, öbür yanda, yeşilliksiz, kıraç bir ıssızlık, insanın içini ürküterek, uzayıp gidiyordu. Bu sahipsiz gibi görünen toprakların bahtı için kim bilir ne acıklı plânlar hazırlanıyor, ne korkunç dolaplar dönüyordu. Karınca yuvalarına benzeyen tek tük köylerin üzerinden soğuk kış göğüne doğru yükselen mor dumanlar, oralarda insanların yaşadığını gösteriyordu. Mustafa Kemal İstanbul'a yaklaştıkça daha çok dalgınlaşmış kafası memleket davalarından uzaklaşarak Beşiktaş'ta Akaretlerdeki 76 numaralı evde oturan ve tıpkı kendisini andıran biri kendinden çok daha yaşlı öbürü de kendisinden genç iki kadını düşünmeye başlamıştı; bunlardan yaşlısı annesi Zübeyde, öbürü de kız kardeşi Makbule idi. Dünyada varı - yoğu onlardı; onla-

rın da varı - yoğu kendisi idi. Annesinin dizi dibindeki mindere bağdaş kurararak kendisini sevdirmesini, okşatmasını ne kadar istiyordu. Hayatta her zaman bir amaç peşinde koştuğu için evlenememişti. Evlenen erkeklerin bir ideal peşinde koşamayacaklarına inanıyordu; ya hep, ya hiç formülünü uygulamağa çalışmaktan başka hiçbir şey düşünemiyordu. Kadın şefkatini öyle gereksemişti ki. Nedir ki, yaşayışında tanıdığı kadınlardan hiç biri ona bu şefkatin zerresini verememişti. Ona bu şefkati verebilen bir tek kadın vardı: Annesi. Ona da babasının ölümünden sonra evlendiği için uzun zaman küsmüştü. Zübeyde hanımın oğluna karşı duyduğu derin sevgi ve şefkat, bu buzları eritmekte gecikmemişti. Tren İzmit'e vardığında durdu. Mustafa Kemal, zeki yüzlü, zayıf, kendi yaşında eski bir arkadaşiyle yüz yüze geldi. Bu, İzmit Mutasarrıfı Süreyya (Yiğit) beydi. Ta Trablus'ta İtalyan emperyalistleriyle çarpıştığı gündenberi candan bir arkadaşıydı sonra, Çanakkale savaşları sırasında, Mustafa Kemal, bu yakın arkadaşiyle sık - sık görüşür - konuşurdu. Süreyya bey, o civarda görevliydi. Memleket sorunlarında hep ileri düşünceler çevresinde birleşilmekteydiler. Bu genç ve idealist mülkiye yöneticisi, günün birinde her şeyi arkada bırakıp yine ihtilâlci Mustafa Kemal'in arkasına düşecek ve onunla, kelle isteyen en tehlikeli sıralarda dağtaş birlikte gezecekti. İki eski arkadaş, sarmaş dolaş oldular. Tren kalkıncaya dek Süreyya bey de Mustafa Kemal'in karşısına kuruldu ve korkunç bir vergi yağmuru altında en tehlikeli neşter darbeleriyle iç ve dış düşmanları, İngilizleri, Enver, Cemal Paşaları ve İttihat ve Terakkiyi batırdılar.

Tren İzmit'i geçtikten sonra, paşa traş oldu, yıkandı, hazırlandı. Şu sırada dinleneceği bir tek huzur cenneti vardı: Annesinin üzerine dikilecek mavi gözleri

Yalnız eve yaklaştıkça sevinciyle beraber yorgunluğu da artıyordu. Şöyle sere serpe yan gelip dinlenerek enerji ve hız almak, sonra yine «Mücadele»ye atılmak.

Artık tren İstanbul'un köşklerle, gül bahçeleriyle, gözleri dinlendiren huzur yuvalariyle dolu banliyö bölgesinde ilerliyordu. Mustafa Kemal, artık hiç bir şey duymadan ve düşünmeden bakıyordu. Duyacak düşünecek tümen - tümen şey vardı, hiç biri ötekine sıra vermediğinden bunların sahibi de İstanbul'u trenin penceresinden bir otomat gibi seyrediyordu.

Tren Haydarpaşa'da durunca Mustafa Kemal, yaveri Cevat Abbas ve kendisini garda karşılamağa gelen eniştesi Mecdi beyle eşyalarını bir beylik motora yüklettiler, motor aksırıp öksürerek ilerliyordu. Dalgakıran'ın içinden geçerek Kızkulesi önlerine vardılar. Bu ara Mustafa Kemal'in gözlerine çarpan faciayı yaveri Cevat Abbas dile getirdi:

— Paşam, bakınız, itilaf donanması geliyor.

Gerçekten de itilâf devletlerinin irili - ufaklı donanmaları Marmara'da ilerliyor ve ilk gelenler belirli noktalarde demir atıyordu.

Mustafa Kemal kurşun renkli korkunç ejderhalar gibi ilerleyen ve gürültüyle demir atan dritnotları ve zırhlıları tiksinti ile bir süre seyrettikten sonra yaverine:

— Merak etme, geldikleri gibi giderler. Dedi.

Arıburnu'nda ve Anafartalar'da ancak dürbünle seyrettiği kül renkli sayısız deniz ejderleri, boğazın koyu mavi sularını örtmüştü; itilâf devletlerinin en azılı gemilerinin namlularını padişahın gözlerine sokmak istercesine Dolmabahçe'ye çevirmiş yatıyorlardı.

Caddeden karşıya geçecekleri sırada durmak zorunda kaldılar: İskoç gaydalarının çaldığı coşkun bir marş ile caddeyi boydan boya doldurarak bir İngiliz deniz

askeri birliği geçiyordu. Mustafa Kemal, ne yapacağını şaşırmıştı. Paşa üniformasiyle, Anafartalar'da yendiği bu düşmanı şuracıkta böyle yakından seyretmek ne acıydı. Uzun ve güzel parmaklarının arasında yanmakta olan sigarasını hırsından yere atarak çiğnedi. Sonra, bütün o iğreti sevinci ve mutluluğu ruhunu boşaltıp kaçarken, Akaretlere doğru yürümeye başladı: «Bütün bunların sonu gelecek.» diye mırıldandı.

76 numaralı evin önünde durduğunda kız kardeşi Makbule hanımın bir sevgi ve heyecan çığlığı atarak boynuna atılmasiyle karşılaştı; çünkü onu bekliyorlardı. Kız kardeşini gerçek bir kardeş özlemi ve içtenliğiyle kucakladı:

— Nasıl, Makbuş, annem iyi mi? Diye sordu.

Yukarıdan Zübeyde hanımın sesi geldi:

— Hoş geldin, Mustafa'cığım.

Mustafa Kemal, merdivenleri sanki koşarcasına tırmandı, annesi merdiven başında kollarını açmış, onu bekliyordu, Mustafa Kemal'i bir sevinç hıçkırığı ile kucaklayıp bir süre bağrına bastı, kokladı, sonra oğlunun yanaklarını gözyaşlariyle ıslatarak birçok kez öptü:

— Ne kötü zamandayız, Mustafacık. Seni Allah bir kere daha sağ-salim gönderdi bana. Seni hiç bir yana bırakmayacağım, artık.

Bu çift sevgi, Mustafa Kemal'e bütün yorgunluğunu unutturmuştu. Üniformasını değiştirdi, günlerce süren tren yolculuğunda yüzünün rengini değiştiren ve sarışın güzel derisini sangi esmerleştiren odun dumanının izlerini silmek için banyosunu yaptı. Sonra anneciğinin dizi dibine, minderin üzerine uzandı:

— Oh, dedi, ana evi de ne rahat yermiş. Ama, ne yazık ki ana vatanın rahatı kaçtı.

— 4 —

İLK KOÇBAŞI

Rauf bey, Bahriye Erkanı Harbiye Reisliği süresinde Bolşeviklerle Brest - Litovsk barış anlaşmasını imzalayan kurulda bulunmuş, sonra yurda dönünce bu görevinden çekilmişti. O da, Mustafa Kemal gibi Almanların kilit noktalarımızda bulunmalarına karşıttı. Brest - Litovsk andlaşmasiyle Ruslarla olan savaşa son verilmişti. Artık Karadenizde Rus - Türk donanmalarının çarpışması durmuştu. Rauf bey, işte bu yüzden Osmanlı Bahriyesinin başına getirilmiş olan Alman Amirali Suşon'un görevinin artık son bulduğu kanısındaydı. Bunun için de Bahriye Nazırı Cemal Paşa tıpkı Enver Paşa gibi hala Almanları gücendirmekten korkuyordu. Rauf beyin zoru ile, Cemal Paşa bir gün bu sorunu «Vükela»ya «arzetmiş» ne var ki, onlar bu öneriye yanaşmamışlardı. Rauf bey, Cemal Paşa'nın bu öneriyi ciddi olarak yapmadığını, biliyordu, yoksa bu kabul edilebilirdi. İşte o da 5 Haziran 1918 de istifasını basıp çekilmiş ve küskünler kafilesine katılmıştı. Cemal Paşa, pek çok direndiği halde istifasını geri almamış ve dört ay süren bu süre içinde daireye bir kez bile gitmediği halde Cemal Paşa bunu idare etmeğe çalışmıştı.

İşte, bu kritik anlardaydı ki, bir gün Ferik Ahmet İzzet Paşa onu görüşmek üzere çağırmıştı. Paşa ile Gala-

ta'da Seyri Sefain acentesi idarehanesinde buluşmuşlardı.

Sultan Vahidettin o günlerde yeni taht'a çıkmıştı. Bunu tarafsız devletlere bildirmek üzere de bir heyet seçilmişti. Ahmet İzzet Paşa bu heyetin başkanı, Rauf bey de bir üyesiydi.

Seyri Sefain acentesinde buluştuklarında İzzet Paşa ona «sır» diye birçok şey anlattı. Bunlar arasında Makedonya'da Bulgarların itilâf ordulariyle mütareke yaptığı, Talat Paşa savaş kabinesinin düştüğü ve Vahidettin'in sadareti Tevfik Paşa'ya önermiş olduğu haberleri de vardı. Padişah erkânı harbiye reisliğini de İzzet Paşaya önermişti. İzzet Paşa, bu çok güç zamanda sadarete geçen Tevfik Paşanın ve kendisinin insanüstü çabalar harcaması gerektiğini anlattı, Rauf Beyin de kendilerine yardımcı olmasını istedi.

Tevfik Paşanın kabineyi kuracağını işiten Rauf Bey, çok fena olmuştu: Evet, Tevfik Paşa devlet adamlarımız arasında yurtseverliğiyle tanınmış bir kişiydi. Gerek Hamit, gerekse Meşrutiyet döneminde bulunduğu görevleri hak ve adalet dairesinde yerine getirmişti. Her türlü insana insanca davranmıştı. Türk yurdunda sevgiye ve saygıya kavuşan devlet adamlarından biri olmuştu. Ne var ki, yaşı çok ilerlemiş, «piri fani» denecek duruma gelmişti. Rauf bey, birinci dünya savaşından önce «Sultan Osman» zırhlısı süvarisi olarak Londra'da bulunduğunda Tevfik Paşa, Londra elçisi idi. Adamcağızın, orada, bu elçilik görevini bile layıkiyle yapamadığını yakından görüp anlamıştı. Yani normal koşullar altında bir elçilik görevini bile yürütecek güçte değildi artık. Elçilik memurları onun imzasını taklit ederek, hoşuna gitmeyen birçok resmî işleri haberi olmadan yürütüp durmuşlardı.

Rauf bey, bütün bunları İzzet Paşa'ya anlattıktan sonra son olarak da şunları söyledi:

— Şimdi buyurduğunuz gibi, devletin maruz bulunduğu hayatî tehlikeler içinde hükümeti Tevfik Paşa kurarsa, o hükümette ben, bir Ganbot kumandanlığını bile üstüme almak cesaretini kendimde göremem. Siz ki milletin ordunun güvenini kazanmış, vatan ve milleti çok tehlikeli durumdan kurtarmak için gereken bütün hasletleri nefsinizde toplamış bulunuyorsunuz. Tevfik Paşa kabinesinin kuruluşundan pek az sonra kendini göstereceğinden şüphe etmediğim idaresizlik ve başarısızlıklar karşısında hayal kırıklığına uğrayacak ve hizmet imkânının bulamayacaksınız. Onun için teklif edilen mevkii kabul buyurmamanızı rica ederim.

İzzet Paşa, Rauf beyin bu sözlerinden çok duygulandı ve ona şöyle dedi:

— Padişah beni davet ederek bu vezifeyi kabul etmekliğimi ısrarla rica etti. Ben de söz vermiş bulundum. Şimdi sözümü geri almayı namusumla kabili telif göremem.

Ahmet İzzet Paşa Ekim ayının sonunda Rauf beyi yine çağırdı. Yine Galata'da Seyri Sefain acentesi yapısında buluştular.

İzzet Paşa; ona ılımlı bir sesle şunları söyledi:

— Rauf bey, dediğin oldu. Tevfik Paşa birkaç günden beri, benim de yardım ve müzaheretimle çalıştığı halde kabineyi kurmaya muvaffak olamadı ve istifa etti. Padişah ta vükela heyetinin teşkilini bana havale etti.

Ne kabul ne de reddettim. Durumu tetkik için müsade istedim.

Fırkalı veya fırkasız olmalarına ehemmiyet vermeyeceğim kimselerle bir kabine kurmayı düşünüyorum. Politikamızın esası iç çekişmelere yer vermeyecek, mil-

let arasında birliği sağlamak ve Birleşik Amerika Cumhurreisinin sulh konusunda yayımladığı beyannamenin bize temas eden kısmındaki prensipler dahilinde sulh yapmağa çalışmak olacaktır.

Bulgarlar on gündenberi mütareke yaparak harpten çıktılar. Bu yüzden Trakya hudutlarımız, Makedonya'da artık serbest bulunan büyük itilâf kuvvetlerine karşı açık, müdafaasız kalmıştır. Filistin cephesindeki üstün düşman orduları karşısında mühim kısımlarını kaybeden kuvvetlerimiz esir olmamak için perişan bir vaziyette ricat ediyorlar. Irak cephesinin durumu da aşağı yukarı bu halde.

Bu vaziyette idare mes'uliyetini üstüne almakta şahsî emel ve menfaatlerin, hatta ikbal ve şeref ümitlerinin yeri yoktur. Bencil düşünceleri, fikir ayrılıklarını bir tarafa bırakarak her şeyin üstünde olan vatanın elde kalan kısımlarını ve milletin siyasî istikbalini kurtarmak yolunda gerekirse nefsini de feda etmeyi bilecek çalışma arkadaşları bulursam ne âlâ, hükümeti kurmakta tereddüt etmeyeceğim. Aksi halde bende sadareti kabulden çekineceğim.

Bu sözler Rauf beyi iyice sarmıştı. Tam anlamiyle yurtseverce konuşmalardı bunlar. Bu koşullar altında gerek kendisinin gerekse başka yurtsever arkadaşlarının kabinesine girerek kendisini destekleyeceklerini açık yüreklilikle anlattı.

İzzet Paşa, eski valilerden Reşit Akif Paşa'yı Dahiliye Nezaretine, Berlin Elçisi Rıfat Paşa'yı da Hariciye Nezaretine getirmek istiyordu. Reşit Akif Paşa, yaşının çok ilerlemiş olması dolayısıyle bu görevi yüklenmek istemiyordu. Rıfat Paşa da henüz İzzet Paşa'nın telgrafına karşılık vermemişti. Oysa bu Nezarete çabucak bir Nazır bulmak gerekiyordu. Rauf bey'e bu makama kimin

getirilebileceğini sorunca o da Talat Paşa kabinesinde Dahiliye Nazırı iken istifa eden İsmail Canbolat beyin getirilmesinin pek yerinde olacağını söyledi.

Rauf bey, İsmail Canbolat beyi, meşrutiyetin ilânı sırasında tanımıştı. Bir süre sonra ordudan çekilerek Mülkiye hizmesine geçen Canbolat bey, kaymakamlıklarda, emniyeti umumiye müdürlüğünde, şehreminliğinde bulunmuştu. En son görevi Dahiliye Nazırlığıydı. İdare makinasının içyüzü üzerinde derin bilgisi ve sağlam görüşleri vardı. Dürüsttü, kanuna kılı kırk yararcasına saygısı vardı. Böyle bir adam yabana atılamazdı. İzzet Paşa da onu yabana atmayarak kabinesinde Dahiliye Nazırı yaptı.

İzzet Paşa, Nafia Nezaretine de Ali Fethi beyi getirmeyi düşünüyordu. Ali Fethi bey, son günlerde İttihat ve Terakki'den ayrılmış, muhalif bir parti kurmuştu. İzzet Paşa, barış üzerindeki düşüncelerini de anlatarak Fethi beyin fikrini yoklamasını Rauf bey'e havale etti. Bu ana dek Rauf beyin kendisine ne kabinede ne kabine dışında bir görev teklif etmişti. Zaten o da böyle bir görev bekliyor değildi. O, vatan ve millet uğruna her türlü fedakârlığı makamsız, mevkiisiz de yapmayı göze almıştı. Bu yurtsever kabineyi bütün varlığiyle desteklemek kararındaydı.

Rauf bey, Harbiye Nezaretiyle, Erkani Harbiye-i Umumiye Riyasetini kimlere verebileceğini İzzet Paşadan sordu; o da, bu hususta henüz bir karara varmadığını söyledi. Yalnız, şimdilik her iki görevi de kendisi yüklenmek istiyordu. Rauf bey,bunun üzerine bu görevlerden birini Mustafa Kemal'e vermenin çok yerinde olacağını söyledi. Böylece İzzet Paşa'nın yüklendiği pek ağır yük, genç paşanın güçlü elleriyle büyük ölçüde hafifletebilecekti.

İzzet Paşa, bu teklif üzerinde epeyce düşündü, sonra da Mustafa Kemal'in bu görevleri çok iyi başarabileceğini, ancak şu sıradaki savaş durumu dolayısiyle ona bu türlü bir memuriyet vermenin doğru olamayacağını anlattı. Çünkü Mustafa Kemal'i Suriye cephesini idare eden Von Sandres'le değiştirmek gerekiyordu:

— Alman generali Von Sandres'i hizmetinden affetmek zarurî olacaktır, bu takdirde boşalacak kumanda mevkiini mevcutlar içinde yalnız Mustafa Kemal Paşa'nın işgal edebileceğini siz de takdir edersiniz. Vaziyet sulha doğru gelişir ve cephenin bugün arzettiği tehlike ortadan kalkarsa Harbiye Nazırlığını Mustafa Kemal Paşa'ya devir ve tevdi etmeyi düşünüyorum. O zamana kadar Suriye cephesinde kolordu kumandanı bulunan Miralay İsmet bey'i Erkanı Harbiye ikinci reisliğine, Kafkas cephesinde diğer bir kolorduya kumanda eden Kâzım Karabekir Paşa'yı da Harbiye Müsteşarlığına münasip görüyorum.

Yalnız Ahmet İzzet Paşa'nın içini bir kurt kemiriyordu. Savaş kabinesinin istifasını verip kuzu - kuzu kenara çekilen o eski kurt, eski komiteci ittihatçı kodamanları, yine iktidarı ele geçirmek için bir kuvvet denemesi yapamaz mıydılar? Bir hükümet darbesi yaparak memlekette sert bir diktatörlük kuramaz mıydılar? Dev gibi Nazım Paşayı kanlar içinde yere sererek ihtiyar Kamil Paşanın elinden sadareti zorla çekip alan bu gözü pek adamlar, hâlâ ortalardaydılar. Gerçi biraz yorgun, biraz umutsuz görünüyorlardı, ama, görünüşe hiç aldanmağa gelmezdi. Enver'den de, Talat'tan da öbür ikinci sıradaki kodamanlardan da korkulurdu.

İzzet Paşa, en sonra bu kurdu da meydana çıkardı. Acaba Rauf Bey bu yolda bir tehlike görmüyor muydu?

Rauf bey, bütün bu ittihatçı kodamanların son gün-

lerdeki ruh hallerini pek yakından izleyen bir kimse olarak bu yolda hiç bir tehlike olamayacağını söyledi. İzzet Paşa isterse Talat Paşa'yı gidip görebileceğini ve sorunu daha yakından sezinleyebileceğini de söyledi.

İzzet Paşa, Talat Paşa ile görüşme işini Rauf Beye verdi. Rauf Bey, hemen bir landoya atlayarak Galata köprüsü, Eminönü, Sirkeci yolu ile Ayasofya'ya gitti.

Ayasofya camisinin karşısındaki eski ve gösterişsiz bir evin kapısı önünde arabadan indi. Ortalarda eski hareketli ve hararetli günlerden bir iz yoktu. Ev, üzgün bir sessizlik içindeydi. Rauf bey arabadan iner inmez kapı açılmıştı. Çünkü artık bu ev halkı için kuşkulu günler başlamıştı. Dosttan çok düşman bekler bir hali vardı bu evin. Talat Paşa gibi koskoca bir sadrazamın, böyle bir evde oturduğuna inanabilmek hayli güçtü.

Kapıyı açan Talat Paşa'nın ta kendisiydi. Üzerinde bağdaş kurmuş oturmuşa benzeyen, kırışmış bir pantolon ve ceket vardı. Rauf beyin landodan indiğini görür görmez önemli bir şey için geldiğini anlamış ve kapıyı kendi eliyle açmakta ivedi davranmıştı. Rauf beyin Talat Paşayla tanışması epeyce eskiydi, hemen 10 yıl olmuştu. Onu Meşrutiyetin ilk haftasında Selanik'ten İstanbul'a gelişinin ertesi günü tanımıştı. Bu babacan, içten görünüşlü devlet adamı ile arası her zaman şekerbal olmamıştı. Her ikisinin arasında çok önemli düşünce ayrılıkları meydana gelmiş, gizliden gizliye bayağı savaşıp durmuşlardı.

Rauf Bey'in dik başlı, karakterli ve atak gençliğini kırmayan Talat Paşa, bu genç kahramana, masal kahramanlıkları yaratan Hamidiye'nin bu ölmez kahramanına karşı her zaman yumuşak, babacan, içten aydınlık davranmıştı. Bu yüzden Rauf Bey'in de ona karşı pek içten bir saygısı vardı. Prensipleri dışında hiç bir düşmanlık ve katılık göstermemişlerdi biribirlerine. Talat

Paşa bu sefer de her zaman olduğu gibi Rauf beyi büyük bir içtenlikle kabul etti. Orta halli ailelerinkine benzeyen mobilyalarla döşenmiş küçük bir salona götürdü.

Rauf bey, ilk bakışta paşanın, zayıflamış olduğunu anladı. Çünkü, sadrazamlık zamanında giydiği sivil giynekleri üzerinden sarkıyor gibi geldi ona. Bu yüzyirmi kiloluk, iri-yarı adam aşağı-yukarı yirmi otuz kilo vermişe benziyordu. Geniş, ablak ve zeki yüzünün ortasındaki kara gözleri üzgün bir ateşle için için yanıyordu. Hatta, kocaman etli ve yumuşak elini sıktığı zaman bu elin garip bir ateşle yandığını duydu.

Neden geldin der gibi büyük bir merakla Rauf beyin gözlerine bakıyordu. Kahveleri getirdiğinde onun karısını da aynı büyük üzgünlük içinde acı acı gülümser gördü.

Rauf bey, kahvesini höpürdetirken baklayı ağzından çıkardı ve Ahmet İzzet Paşanın korkusunu anlattı. Talat Paşa, yüzünü kaplayan derin bir içtenlikle: - Rauf bey, dedi. Sadaretin Ahmet İzzet Paşa gibi evsaflı bir devlet adamına teklif olunmasına son derece sevindim. Tevfik Paşanın kabine teşkiline çalıştığını biliyordum ve biran önce muvaffak olamayacak diye de müşkül anlar geçiriyordum.

Biz, memleketi ecnebi müdahalesinden, Rus tahakkümünden ve istilâ ve izmihaleden korumak azim ve ümidiyle - Rusya'ya muhalif olan - Almanya ve Avusturya - Macaristan zümresinde harbe girdik, muvaffak olamadık. Bu tarzda hareketimiz ve harp müddetince vuku bulan bazı idaresizlikler, yolsuzluklar ve ihtikârlar dolayısiyle mes'ul görülmemiz tabiîdir ve kanunun emrettiği muameleye tabi olacağımız da şüphesizdir. Mes'uliyetimiz tahakkuk ederse, derecesine göre elbette ceza göreceğiz. Uzun müddet iktidarda bulunduk. Dost ve birçok da düşman edindik. Fakat, mağlubiye-

timizin doğurduğu vaziyet ve fırsattan düşmanlarımızın istifadeye kalkıp namusumuzla oynamalarına asla razı olmayacağımızı takdir edersin.

İzzet Paşanın sadarete geçmesini bu bakımdan da muvaffık, görür memnun ve müsterih olurum. Ona zorluk çıkarmak şöyle dursun, faydalı olabileceğimiz her hususta müzaheret etmeyi de borç bilirim.

Meselâ istifa eden sadrazamların haiz oldukları salâhiyete dayanarak Padişah İzzet Paşa'ya karşı olan teveccühlerindeki isabeti kuvvetlendirmek maruzatta bulunabilirim.

Talat Paşa, elini alnından geçirip bir süre düşündükten sonra sözünü şöylece sürdürdü:

— Rauf bey, İzzet Paşa askeri vaziyetimizi ve vehametini görür, takdir eder ama, maliyetimizin haline layıkiyle vakıf bulunduğunu zannetmiyorum. Halbuki maliyemizin hali, askeri vaziyet kadar ve belki daha perişan ve berbattır. Maliye Nazırı bulabildi mi? Henüz bulamadıysa en münasip zatın Cavit bey olacağını tarafımdan paşaya söyleyiniz.

Cavit bey de tıpkı İzzet Paşa gibi birinci dünya savaşına girmemizi istemeyenlerdendi. Savaşa bir olup bitti halinde girilmesi üzerine kimi arkadaşlariyle sözleşerek Nazır bulunduğu kabineden çekilmişti.

İttihat ve Terakkiciler bu çekilişe çok öfkelenmişlerdi. Ona vatansız, hain, milliyetsiz diyenler bile olmuştu.

Hele kimi partilerin onu düşman yanlısı olmakla damgaladıkları bile görülmüştü.

Rauf bey, bütün bu olanları yakından bildiğinden Talat Paşa'nın Cavit beyi öven ve salık veren sözleri karşısında şaşırıp kalmıştı. Ne diyeceğini bilememişti.

O zaman Talat Paşa ona şöyle söyledi:

— Ne düşündüğünü biliyorum. Cavit bey lehinde ve aleyhinde çok şeyler söylendi, fakat, harbin devamı müddetince birkaç defa Maliye Nazırlığını üstüne almış olmak itibariyle kanaatim şudur ki, bizim zamanımızda olduğu gibi İzzet Paşa'nın da maruz kalacağı müşkül zamanlar memleketin Maliyesini idareye kudretli bir zat var ise o da Cavit beydir. Teklifimi şahsî ve fırka duygularından sıyrılmış olarak sadece vatanın menfaati düşüncesiyle yapıyorum.

Talat Paşa, konuşmasının başından beri belki biraz üzgün görünüyordu, ama, yine de kendine, üzüntüsüne gem vurmağa çalışıyordu. Şimdi, bu üzüntüsü coşup taşmış ve bütün benliğini kaplamış gibiydi. Onun bu öldürücü acısı, Rauf beye de dokunmuştu. Karşısındaki bu eski sadrazama ve politikacıya karşı içinde büyük bir sevgi vardı.

Onu avutmak için birkaç söz kekelemek istedi. Talat Paşa hemen onun sözünü keserek şunları söyledi:

— Rauf bey, olan olmuştur, artık, ne dense faydasızdır. Biz, harbe, ancak vatanı düştüğü inkiraz uçurumundan kurtarabiliriz kanaatiyle girdik. Bu kanaatimizin leh ve aleyhlerinde ileri sürülmüş mütalaalar çoktur. Bu arada düşmanlarımızın ve dostlarımızın bizi şiddetle tenkit ve itham eyledikleri ermeni tehciri meselesi de vardır. Fakat, bizim yerimizde kim olsaydı memleketin selâmeti namına bunu yapmağa mecburdu. Düşünün bir kere; ordularımız, sayıca ve teçhizatça kat kat üstün düşman kuvvetleri karşısında âdeta dişi ile, tırnağı ile bir ölüm - kalım mücadelesi yaparken, vatandaş bildiğimiz Ermeniler, bütün menzil yolları boyunca silahlanıp ayaklanarak bizi arkadan vurmak maksadiyle düşmanla işbirliği yaptıkları zaman bu unsuru harp bölgeleri dışına sevk etmekten başka bir çare tasavvur edebilir miydi? Yoktu, hiç bir çare yoktu. Ve bu elbette ko-

lay sayılabilir bir iş de değildi. Bundan dolayıdır ki tatbiki esnasında bazı idaresizlikler ve fenalıklar olmuştur. Bu ciheti itiraf etmekle beraber şunu da söyleyeyim ki, o hengamede uzaklarda olup biten idaresizliklerin ve fenalıkların günahını, bunlardan benim gibi habersiz olan hükümet erkanına yüklemek te insaf ile kabili telif değildir. Emin olunuz ki isyan ile fiilen münasebeti olmayan bazı Ermenilere kıyılmasına mani olamayışımız ve bu arada kıymetli arkadaşlarımızdan ikisini şehit verişimiz beni dilhun etmiştir.

Bize tecrübesizlik ve hatta cehalet isnad edilebilirdi. Fakat, kimse hırsız diyememeliydi. Tekrar edeyim, isyan bölgesi dışında ve isyan fiilen alâkaları olmayan bazılarına yapılan mezalime mani olamadığım için derin bir elem ve ıstırap duymaktayım.

Bir türlü müteselli olamadığım diğer bir hatamız da meşrutiyet ismini verdiğimiz bir devirde bizimle aynı fikirde olmayan vatanperverlerin ayrı bir fırka kurmalarına mani oluşumuzdur. Bu hatamızı şimdi gözlerimizle görüyoruz. Bu yüzden bu buhranlı zamanda memleket idaresi, vatansızlar eline geçerse kabahat elbet bizim olacak değil midir?

Bu konuşma sürdüğü sürece hem söyleyen hem de dinleyen üzgündü. Bu sözler koca bir iktidar devrinin fatihası gibiydi. Rauf bey artık buna karşılık söyleyecek bir söz bulamadığından, küçük, gösterişsiz salon sessizliğe gömülmüştü. Talat Paşa'nın palabıyıklı agrandisman bir resmi, eski güçlü devrin tek tanığı gibi kılıcına dayanmış duvardan onlara bakıyordu.

Rauf bey Talat Paşa'nın evinden ayrılınca hemen ilkin Ali Fethi beyin sonra da İsmail Canbolat beyin evine uğradı. Onlarla ayrı - ayrı baş - başa görüştü ikisine de Ahmet İzzet Paşa'nın dediklerini anlattı. Her İkisi de Ahmet İzzet Paşa'nın düşüncelerini doğru ve yerinde

bularak kuracağı kabinede görev almağa hazır olduklarını bildirdiler.

Rauf bey, onların dediklerini, akşamüstü Âyana giderek İzzet Paşa'ya anlattı.

Ahmet İzzet Paşa, İstanbul'da yiyecek sıkıntısının çok arttığından ve bunun sonunun çok kötü olacağından söz açtı.

Savaş kabinesine, savaşın son yıllarına doğru bir İaşe Nazırlığı katılmıştı. Ayda dört buçuk milyon lira yutan bu besleme işi, en sonra hazineyi tamtakır bir hale getirmişti. Artık, bu iş için para bulmak olanaksız bir hal almıştı. İzzet Paşa, iaşe nezaretine herkesçe sevilen Dr. Celal Muhtar beyi getirmeğe karar vermişti. Celal Muhtar bey, askerlerin yardımı olduğu takdirde bu görevi kabul edeceğini bildirmişti. Bu adam savaş süresince, Hilali Ahmer eliyle pek çok dertlere deva olmuş, pek çok yaraların - arada iktisadî de - sarılması olanağını sağlamıştı. Partiler üstü yontulmayan bir siyaset gütmesi de herkesin ayrı ayrı ona saygı duymasına yol açmıştı.

Rauf bey, ayan'da buluştuklarının ertesi günü İzzet Paşa'ya yine uğradı. Bu sefer ondan can sıkıcı haberler aldı. Birçok âyan üyesiyle kimi mebuslar İsmail Canbolat beyin Dahiliye Nezaretine getirilmesi düşüncesini hoş karşılamamışlardı, buna karşı direnmişlerdi. İzzet Paşa, bu direnişi Canbolat beye anlatılması görevini Rauf Beye yüklemek istiyordu. Bu, Rauf bey için çok ağır bir görevdi. Ahmet İzzet Paşa Dahiliye Nezaretini bu sefer Ali Fethi beye vermek istedi. Yine bunu bildirme görevini de Rauf beye verdi.

Rauf bey, İsmail Canbolat beyi evinde görerek durumu olduğu gibi anlattı. Canbolat bey, İttihat ve Terakki'nin ilk adımlarından biri, onun için her türlü ça-

lışmalarında birinci derecede rol sahibi olanlardan biriydi. Sonra, Talat Paşa'nın da en yakın ve teklifsiz parti arkadaşlarından ve dostlarından biriydi. Elbette ki, şimdi savaş suçlularından biri olarak karşılanacak ve hakkında güvensizlik gösterilecekti.

Rauf beyi dinledikten sonra:

— Fakat, dedi. İzzet Paşa'nın bunları düşünüp hesapladıktan sonra bana Dahiliye Nezaretini teklif ettiğini farzederek vatanın tehlikeli bir zamanında davet ettiği vazifeyi bir takım özürler ileri sürerek kabulden kaçınmayı doğru bulmamıştım. Paşa'nın tatbiki düşündüğü siyaset inşallah memleket için hayırlı olur. Çalışmalarında benim yüzümden en ufak bir zorluğa bile uğramalarını arzu etmeyeceğimi söylemeğe hacet yoktur.

Maliye Nezareti için birkaç namzet üzerinde uğraşıldıktan sonra yine Cavit beye başvurulmuştu. Rauf bey, Büyükada'daki evine giderek işi ona açınca Cavit bey, şunları söyledi:

— İstemem, artık usandım. Aleyhimde söylenmedik laf kalmadı. Yapılan dedikoduların haddi-hesabı yok. Bu şartlar altında Maliye Nazırlığı yapamam.

Çokça direniş üzerine bu görevi üstüne almak zorunda kaldı.

En sonra, Ahmet İzzet Paşa kabinesi kuruldu. Rauf bey de en son dakikada Bahriye Nazırlığına getirildi. İzzet Paşa kabinesinin yurtsever nazırları en güç koşullarla her Allahın günü pençe pençeye gelmekteydiler. Bütün azınlıklar, bütün İttihat ve Terakki düşmanları, en küçük fırsatta dişlerini, tırnaklarını gösteriyorlardı.

Talat, Enver ve Cemal Paşalarla öbür İttihatçı kodamanlardan birkaçının bir gece bir torpido muhribine binerek memleketten kaçmaları korkunç yaygaraların

kopmasına yolaçtı. Artık bütün İttihatçılarla onların yardakçılarına azınlık ve muhalefet gazeteleri ateş püskürüyordu. Bu yüzden Cavit beyle Hayri efendiye de saldırmağa başladılar.

Kabine gerçekten güç duruma düştü. Kabinenin daha çok hırpalanmasına yol açmamak için Cavit Beyle Hayri Efendi istifa etmekte gecikmediler.

İzzet Paşa'nın da yiğitliği tutmuştu. Bu istifaları kabule bir türlü yanaşmıyordu. Bu sırada sadrazam hastalanmıştı. Konağından çıkamayarak devlet işlerini ordan idare etmeye çalışıyordu.

Rauf bey, sadaret konağına gittiğinde orada Cavit beyle Hayri efendiye rastladı. Birer koltuğa gömülmüş, üzgün yüzleriyle istifalarının kabul edilmesi için bekliyorlardı.

İzzet Paşa, istifalardan söz açarak Rauf Beyin onları istifadan vaz geçirmeğe çalışmasını istedi.

Rauf bey, her iki Nazıra istifa etmemeleri üzerinde kandırıcı bir konuşma yaptıysa da sonucu değiştiremedi. Onların anlattığına göre, istifaları kişisel kaygulardan ileri gelmiyordu. Onlar, düşmanların kendilerini bahane ederek yurtsever sadrazamı düşürmeye çalışacaklarından korkuyordu. Bu kritik anda ondan daha uygun bir sadrazam bulunamazdı. Memleketin çıkarları onun iktidarda kalmasını gerektiriyordu.

Gazetelerin saldırıları, alabildiğine sürüp gidiyordu. Tam kodamanların kaçışı gerek halkı, gerekse onların düşmanlarını ve padişahı çileden çıkarmış İsmail Hakkı Paşa'nın kayıplara karışması, bardağı taşırmıştı. Bu sefer herkes hükümete çullanmağa başladı. Kaçanların, hükümetin yardımiyle kaçtıkları üstüne rivayetler aldı yürüdü. En çok Dahiliye Nazırı Fethi beye saldırılıyor, onun eliyle kaçırıldığı belkileri üzerinde duruluyordu.

O gün İzzet Paşa'nın çağrısı üzerine sadaret konağına giden Rauf bey, onun öfkeden küplere bindiğini gördü. Bu belalı kaçışların memleketi kargaşalığa sürükleyeceğini söyleyip duruyordu:

— İsmail Hakkı Paşa, Avusturya Sefareti mensuplariyle, Avusturya zabitlerini alıp bir gün evvel hareket eden Alman vapuru ile kaçırmış, Hariciye Nezaretinin teşebbüsü üzerine Avusturyalılar Paşayı Odesa'dan geri göndermeğe razı olup bunun için gerekenlere telgrafla talimat vermişler;

Diyen İzzet Paşa, Rauf beye Paşayı Odesa'dan geri getirmek üzere hemen süratli bir gemi göndermesini söyledi. Rauf bey de hemen o akşam Odesa'ya doğru yola bir gambot çıkardı. Gambot üç gün sonra bomboş geri döndü.

Gambot Odesa'ya varmadan önce Paşa, bir otomobile atlayarak bilinmeyen bir yere doğru uzaklaşmıştı.

Rauf bey, o gün sadaret konağında Sadrazam'dan direktif alırken Cevat Paşa üzgün olarak Sadaret Konağına gelmişti. Elinde Adana'dan Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Mustafa Kemal'den gelen bir mektup tutuyordu. Cevat Paşa, iki gün önce Sadrazam'ca Genel Kurmay Başkanlığına atanmıştı. Cevat Paşa'nın elindeki telgraf, adamcağızın elini ateş gibi yakıyordu. Bundan kurtulmak ister gibiydi.

Cevat Paşa'nın, İzzet Paşa'ya uzattığı telgrafta Mustafa Kemal Paşa, onun Genel Kurmay Başkanlığına itiraz ediyor ve bu memuriyeti ona layık görmediğini, daha kötüsü onun kendisine yollayacağı bildirilere boyun eğmeyeceğini söylüyordu.

Sadrazam da çaresiz kalmış insanlara özgü bir yüzle Cevat Paşa'nın gözlerine bakarak şöyle dedi:

— Ben Mustafa Kemal Paşa ile muhabere ediyo-

rum. Lazım gelen şeyleri yazacağım. Rica ederim, siz, vazifenize devam ediniz.

İskenderun'da meydana gelen bir olay yüzünden Rauf Bey, yine İzzet Paşa ile karşılaşmak zorunda kaldı. İskenderun limanındaki mayınları müsaade almaksızın tarayan bir Fransız gemisi, bir mayın patlaması ile «zayiat»a uğramıştı. Bu davranışlariyle Fransızlar, Mondros bırakışması hükümetlerini açıkça zorlamağa başlamışlardı. Mayın taranacağı yolunda hiç bir bildiri hükümetin kapısını çalmış değildi.

Rauf bey, bilgi edinmek üzere sadaret konağına gidince İzzet Paşa ona Mustafa Kemal Paşa ile bu konu üzerinde yapmış olduğu haberleşmeleri gösterdi.

İngilizler, Halep şehrini bırakışmadan önce almışlardı. Mustafa Kemal Paşa, çekilirken bütün köprüeri attırmış ve demir yollarını bozdurmuştu.

Bu yüzden İngilizler hastalarını nakledemiyorlardı. Bunun için de bunları Halep - İskenderun şosesi yolu ile gönderebilmek için Türk tümeninin kumandanına başvurmuşlardı. Tümen kumandanı da bunu Mustafa Kemal Paşa'dan sormuştu.

Mustafa Kemal, böyle bir şeyin olmıyacağını söylemiş, bunu sadrazama da tellemişti. İzzet Paşa İngilizlerin doğru davrandıklarını, hasta ve yaralıların adı geçen şose ve limandan geçirmeleri için Mustafa Kemal'e emir vermişti.

Mustafa Kemal Paşa bu emre de boyun eğmek istememişti. Verdiği karşılığa göre bu şosenin batısında ve İskenderun yakınlarında Türk müfrezeleri bulunmaktaydı. Eğer İngilizler, bu şoseden geçmeğe kalkarlarsa bu müfrezelerin çekiliş yolları kesilecekti. Bunun için de bu yoldan yaralı ya da sağlam hiç bir İngiliz askeri geçemezdi. Eğer geçmeğe kalkışırlarsa ateşle karşılaşacaklardı.

İzzet Paşa'nın kanısına göre ise Antakya, Halep vilayetine bağlıydı. Suriye sınırları içinde bulunuyordu; ergeç düşmanların eline geçecekti. Mondros bırakışması hükümleri açıktı. Mustafa Kemal bunu bilmezlik edemezdi. Bu zorluğu neden çıkarıyor ve hükümeti neden zor durumda bırakıyordu?

İşte, İzzet Paşa'nın anlayamadığı da buydu.

Rauf bey, şöyle bir düşünce ileri sürdü:

— Mütareke icaplarını durumun nezaket ve zaruretini anlatarak, Mustafa Kemal Paşa'ya emirlerinizi tekrar ettiğiniz takdirde anlaşmazlığın ortadan kalkacağını tahmin ediyorum.

Sadrazam, bunun üzerine Rauf beye biraz daha açılmak gerektiğini anladı.

— Mütareke yapılıncaya kadar her şeyin mahvolduğuna inanarak vazife almaktan bile çekinen bazı dostlar, bu karışık durumda olsun yardım edecek yerde, aksine, mütareke yapılmış her tehlike ortadan kalkmıştır zehabiyle yardım yerine zorluklar göstermeğe başladılar. Hatta Zat-ı şahane bile. Evet padişah bile. Son günlerde kabine de değişiklik yapılmasını teklif etti. Âyan reisi Ahmet Rıza beyi bana göndererek Cavit beyle Hayri efendinin kabineden çıkarılmaları hakkındaki iradesini tebliğ ettirdi.

Kabinenin her zamandan fazla kuvvetli görünmesi gerektiği bir sırada yapılan böyle bir teklife elbette razı olamazdım.

Fakat, hastalığımdan dolayı kendim gidemediğimden durumun nezaketini anlatıp isteklerinden vazgeçmelerini sağlamak üzere Abdurrahman Şeref beyi padişaha gönderdim.

Sadrazam, umutsuzdu. 7 Kasım günü sadrazamca, yeniden çağrılan Rauf bey, sadaret konağına gitti. Sad-

razam nekahet devresine girmişti. Doktorlar henüz dışarı çıkmasına müsaade etmiyorlardı. Bu sefer Rauf Bey'e şunları anlattı:

— Padişahın kabinede değişiklik yapılmasını istediğini benim de razı olmadığımı ve bunu kendisine anlatıp iyileşinceye kadar bu tekliften vazgeçilmesini arzetmek üzere Abdurrahman Şeref beyi göndermiş olduğumu biliyorsunuz. Abdurrahman Şeref bey, biraz evvel geldi. Sultanı ziyaretle ricanı arzetmiş. Fakat, Padişah fikrinden vazgeçmemiş. Ahmet Rıza bey de bir gün sonra ikinci defa olarak geldi. Padişahın, kabinede tasfiye yapılmasını beklediğini, Levazımat-ı Umumiye Reisi İsmail Hakkı Paşa'nın kaçması dolayısiyle gazeteler Fehmi beye karşı da şiddetli yayınlarda bulunduğundan, onun da kabineden çıkarılması gerektiğini eğer bu değişikliklere razı olmuyorsam istifa etmemi ve o takdirde isimleri geçen üç Nazır dışarda bırakılmak şartiyle kabineyi teşkil vazifesinin yine bana bırakılacığını söyledi. Ben de bu suretle hareket doğru olmaz, bir iki güne kadar tamamiyle iyileşerek saraya gideceğimi umuyorum. O zaman zat-ı şahane'yi kendim ziyaret ile meseleyi neticelendiririm, dedimse de o padişah değişiklik istediğinde ısrar ile bunun tatbik mevkiine konulmasını bekliyor, aksi takdirde kanun-u esasi ile haiz kalacaktır.» diye ısrar etti. Ben de kendisine dedim ki: «Padişahı bizzat görüp vaziyeti arz edeceğim, Size rica ederim, bunu kendilerine arzediniz. Zat-ı şahane bunu bildikleri halde arzularında ısrar ederlerse bana telefonla baher veriniz.»

Ahmet Rıza bey, gitti. Fakat, çok geçmeden telefon etti: «Zat-ı şahane isteklerinde ısrar ediyorlar.» diye haber verdi. Şimdi, sizi bu işi görüşmek için çağırdım.

İzzet Paşa biraz durup bu sözlerin etkilerini karşısındakinin yüzünü aradıktan sonra:

— Kanun-i Esasi gereğince Padişahın hükümeti azle salâhiyeti var mıdır? Diye sordu. Rauf bey:

— Kanun-i Esasi maddeleri tamamiyle hatırımda değildir, fakat Padişahın istediği anda hükümeti azletmek hakkı kabul olunursa meşrutiyet ve millet meclisine karşı sorumlu hükümet mefhumunun manası kalmaz. En iyisi bir Kanun-i Esasi bulup okumalı.

Diye yanıt verdi.

Konakta bir Kanun-i Esasi nüshası bulunamadı. O zaman hem mebus hem de Dahiliye Nazırı olan Fethi beyi çağırmayı aklettiler. Gelirken bir de Kanun-i Esasi getirmesini söylediler.

Fethi bey gelince, Sadrazam ona bu hükümeti azil sorununu sordu. Fethi bey de:

— Padişahın böyle bir hakkı olamaz. Kanun-i Esasi'nin hükümdar görev ve yetkisine dair olan maddesine (adına sikke bastırmak), usulü dairesinde kabineyi azil ve nesbetmek fıkrası varsa da, bu fıkradaki (usulü dairesi) tabiri, iktidarda bulunan hükümet, Millet Meclisinde çoğunluğu kaybederek istifa zorunda kalınca, padişah'ın diğer bir kimseyi kabine kurmağa memur etmek yetkisi olduğunu gösteriyor. İşte, Kanun-i Esasi'de bahis konusu olan (usul) budur. Ve Padişah ancak bu usule uyarak yeni kabine kuracak kimseyi seçebilir.

Yoksa, hükümdarın sorumluluğu, hükümet ve milletvekillerine karşı sorumluluğu manası kalmaz. Bu cihetle Ahmet Rıza beyin iddiası katiyen doğru değildir.

Bundan biraz cesaret alan Sadrazam, ertesi gün Vükela heyetini toplayarak kesin bir sonuç almağa çalışacaktı.

Gerek sadrazam gerekse Rauf ve Ali Fethi beyler Ahmet Rıza beyin tutumuna şaşıp kalmışlardı. Nasıl olmuştu da eski jöntürklerin ve hürriyetçilerin bu saygı

değer bayraktarı, bunca gerilemişti? Hürriyeti boğmağa çalışan bir padişahı nasıl destekleyebilir, onun sözcülüğünü nasıl yapabilirdi?

Rauf beyle Fethi bey, bunu anlayabilmek için tutuşup yanıyorlardı. Vakit geç olduğu halde kalkıp âyan dairesine gittiler. Ahmet Rıza Beyin orada olduğunu öğrenmişlerdi.

Ahmet Rıza beyi sıcacık yatağından kaldırdılar. Bu Avrupalıvari kesilmiş ak sakallı düzgün yüzlü tatlı bakışlı adamı giyinmiş olarak karşılarında buldular.

Rauf beyin onunla bu ilk karşılaşması idi. Yalnız herkes gibi onu çok önceleri Abdülhamit'in zulmüne karşı Avrupa'da bayrak açtığı günlerden beri tanıyordu. Ona karşı gıyabi bir saygısı da vardı. Onun Avrupa'da çıkarıp Türkiye'ye soktuğu «Meşveret» gazetesi, nice hürriyetçi gençlerin kanını ateşlemişti. Şimdi istibdadın yanı başında yer alan bu adam, o aynı adam mıydı? Bu olacak iş miydi?

Vahidettin, onu ayan başkanlığına seçtiği için mi idi bu gerileme? Oysa vaktiyle böyle yüksek memuriyerleri ona Abdülhamit te çok vaadetmiş, onu yolundan döndürememişti.

Üçünün arasında ufak bir hal - hatır soruluşundan sonra kanun-i esasi'nin hukuk-u şahane bölümüne geçtiler. Ahmet Rıza bey, kanun-i esasi'yi getirip onların önüne açarak maddeye parmağını bastı ve padişahın tutumunu savunur biçimde konuşmağa başladı. Söylediklerinin doğruluğu üzerinde bütün gücü ile direniyordu. «Padişahın usulü dairesinde kabineyi azil ve nasıp» maddesi üzerine beyaz parmağını bastığında gerek Rauf, gerekse Fethi beyler bu maddenin altının kırmızı kalemle çizilmiş olduğunu gördüler: «Demek ki, diye düşündüler, Padişaha burada yol gösteren kişi, Ahmet

Rıza beyden başkası değildi.» Tartışma hiç bir ilerleme göstermeden sürüp gidiyordu. En sonra Rauf beyin sabrı tükenmişti:

— Peki, beyefendi, hükümet görüşünde ısrar ile hükümdarın istediğini reddedip istifa etmezse hasıl olacak durumu düşündünüz mü? diye sordu. Ahmet Rıza bey, birden bire kuyruğuna basılmış bir yılan gibi irkildi:

— Aman Rauf beyefendi, ne diyorsunuz? Pek vahim olur, diyerek ayağa fırladı.

Yine de Nuh deyip pegyamber demiyordu:

— Böyle bir harekete ihtimal veremem. Gayet nazik olan durumumuzla bunu bağdaştıramam. Esasen kanun-i esasi'nin tatbikatından anlaşmazlık çıkarsa Âyan Meclisinin tefsir salâhiyeti vardır. Bu sebeple mesele bu şekilde hallonulabilir. Kendileri ile görüştüğüm ayan azaları da benim fikrimdeler. Görüşecek başka bir şeyleri kalmamıştı. İki kafadar, Ahmet Rıza beyden müsaade isteyerek ayrıldılar.

Âyan dairesinden çıktıklarında ikisi de acı-acı düşünüyorlardı. Bu memleket, nasıl bir memleketti ki en tanınmış hürriyetçi liderleri bile zamanla bu hale getiriyordu? Fethi bey, bu kaygusunu açmaktan kendini alamadı:

— Ahmet Rıza beyle aramız ta Meşrutiyetin ilânından beri açıktır, dedi. Bu adam Padişah'a benim aleyhimde de lâzım gelen sözleri söylemiştir. Padişah, ısrarında inat ettiği takdirde hükümet istifa etmek zorunda kalırsa bunun yerine esasen çekilmek isteğinde bulunan Cavit beyle, Hayri efendi ve benim istifa etmesi daha doğru olur. Bu suretle İzzet Paşa kabinesi küçük bir değişiklikle yerinde kalır ki, bunu memleketin menfaati bakımından elzem saymaktayım. Ben, şimdi istifamı vermeğe hazırım. Rica ederim, bunu sadrazama söyleyin.

Rauf Beyse bu düşüncede değildi:

— Ben, bu meseleyi şahıslar üzerinde durarak halletmek taraftarı değilim. Vükela meclisi, yarın toplanarak bu meseleyi konuşacak. Sonunda padişahın iradesine uygun bir şekilde halli istenirse ben de istifadan başka bir şey yapamam, o takdirde; (devleti padişahın istediği gibi idare etmeyi memleketin menfaatine uygun görecek) bir zat işbaşına gelir.

Bu durumun olmamasına çalışmak gerekiyordu. Vükela heyetinin toplantısında padişah - hükümet çatışmasının çıkar yol olmadığına ve toptan istifaya karar verildi. İzzet Paşa da bunun gerekçesini şu sözlerle açıkladı:

— İstifadan başka çare yoktur. Zira padişah ile çekişmenin ne gibi sonuçlar doğurabileceği kestirilemez. Sonra, padişahı bugünkü isteklerinden vazgeçirmek mümkün olsa bile benzeri hadiselerin tekrar kendini göstermiyeceğini kimse iddia edemez. Böyle olunca da bu şartlar altında mes'uliyet kabul olunmaz.

İstifayı yazmak için Reşit Akif Paşa, Abdurrahman Şeref bey, ve Cavit bey baş başa verdiler.

Yalnız istifanın duyulması bir karışıklığa yol açar korkusu ile gizli kalması için de bir karara varılmıştı. Fethi beyin Minber Gazetesi bu haberi sütunlarına geçirmişti bile. Ne varki Fethi Bey, gazetesi basıldığı halde satışını durdurmak suretiyle İzzet Paşa'nın ricasından dışarı çıkamadı.

10 Kasım günü Tevfik Paşa, Vahidettin ve onun akıl hocalarıyla baş başa vererek yeni kabineyi kurdu.

Mustafa Kemal, Yıldırım Orduları Grupu Kumandanlığından ayrılıp İstanbul.a dönmüş annesinin Beşiktaş'ta Akaretler'deki evinde pek az dinlendikten sonra hemen telefona sarılıp Fethi ve Rauf beyleri aramıştı. Çünkü İstanbul'da güvenebileceği ancak bu iki yiğit arkadaşı vardı. Enver Paşa onu 7. Ordu Kuman-

danlığı ile ve Vahidettin'in emri ile yine Arabistan çöllerine sürerken o bu iki aziz dostuna: «Aman, geçmekte olan siyasî hadiseleri çok yakından takip ediniz. Bir şey kaçırmayınız» diye salık vermişti. Günün birinde bu olaylarla karşılaşıp boğulacağını pek iyi biliyordu. Bu memleketi yeniden yoğurup yapmak için verdiği karar, varlığının her zerresinde her saniye seslenip durmaktaydı.

Mustafa Kemal, Fethi beyle görüşüp gerekli bilgileri aldıktan sonra Rauf Beyle de baş başa uzun uzun konuştu ve bütün olan biteni son sözcüğüne dek dinledi. Rauf Bey son olaylar içinde daha yakından ve daha derinden yuvarlanmıştı. Hatta son olayların yürümesine yardım eden gerekli çarklardan biri haline gelmişti. En önemli çorbalarda da tuzu vardı. Mustafa Kemal, bu yüzden onu bütün dikkatiyle ve usanmadan dinlemiş ve olayların iç yüzünü anlar gibi olmuştu. Demek ki şimdi ilk siyasî savaş başlıyacaktı. Artık cephe savaşı bitmişti.

Rauf bey, Mustafa Kemal ile ilk tanıştığı günü hatırlıyordu.

1909 Nisanıydı. 31 Mart olayının bastırıldığı günlerden sonraydı. Makriköy (Bakırköy) telgrafhanesine uğramıştı. Telgraf Müdürünün koltuğunda Mahmut Şevket Paşa oturuyordu. Onun çevresinde topçu feriki Hurşit ve Sinan ve Bağdatlı Hasan Rıza Paşalar vardı. Karşısında kolordu kumandanlarına emirlerini telgrafla yazan bir Erkânı Harp Kolağası dikiliyordu.

Omuzunda kurşunî pelerini, yorgun ve solgun yüzü, sakin davranışiyle dikkati çeken bu zat, Mustafa Kemal beydi. Sonraları paşa ve Bahriye Nazırı olan Cemal bey, o gün oracıkta olanları birbirleriyle tanıştırmıştı.

Hareket ordusunun, karşı ihtilâli bastırdığı günlerden sonra Mahmut Şevket Paşanın karargâhında karşılaşıp görüşürlerdi. Rauf beyin iyice hatırladığını gören Mustafa Kemal bey, o zaman bu 31 Mart karşı ihtilalini şöyle yorumluyordu: «İttihat ve Terakki reislerinin hü-

kümet kuvvet ve kudretini meşrutiyet esaslarına aykırı olarak şahıslarında toplamalarından ve serbest seçim ile vücut bulmuş bir Millet Meclisi yerine asker kuvvetine dayanmalarından ve cebir ve şiddet kullanmalarından ileri gelmişti» diyordu. Bu düşüncesini ittihat ve Terakki elebaşılarına da söylemişse de anlatamamıştı. Bu doğru sözler, tersine onun üstünde kuşkular uyandırmış ve onu kuşkulanılan bir adam durumuna sokmuştu.

Rauf bey, ordunun siyasete karıştırılmaması düşüncesinde de Mustafa Kemal'le eskiden beri beraberdi. Ne varki artık bırakışma olmuş, ordu darmadağın bir hale gelmişti. Artık subaylar da siyasete karışmakta serbesttiler. Onlar da artık tek başlarına birer bireydiler. Yurdu ve ulusu kurtarmanın pratik yollarını da ancak onlar biliyorlardı. Onlar, yaşıtı oldukları siyaset adamlarının beceremiyecekleri bir şeyin ustası idiler. Düşmanın kalbine atılacak silahı kullanabilmek! Şimdi de biricik gereken şey buydu.

Anafartalar kahramanı ile Hamidiye kahramanı dirseklerini bir masaya dayayarak böyle konuşup dertleştiler. En sonra Mustafa Kemal ona kendi düşüncesini açtı:

— Keşke istifa edip çekilmeseydiniz! diye hayıflandı.

Rauf bey, padişahın bu istifayı nasıl kaçınılmaz bir iş haline getirdiğini anlattı. Mustafa Kemal'in gür, sarı ve erkek kaşları, bir süre mavi gözlerinin üzerine bir fırtına bulutu gibi sarktı. Sonra kalın ve iradeli sesiyle tane-tane şunları dedi:

— Artık, yaşını-başını almış olan bu vezirden başka türlü bir hareket beklenemiyeceğini de benden iyi bilirsiniz. Bilhassa, bu derece mühim ve nazik bir zamanda iş başında bulunması memlekete zarardan başka bir şey temin edemez. Fakat ne yapmalı? Benim bu hususta bir fikrim var, fakat, bu ancak İzzet Paşa'nın alacağı tavrı harekete bağlıdır. Bunun için de Fethi, sen, İsmail Can-

bolat ve ben, Ahmet İzzet Paşa'yı ziyaret edelim ve derince konuşalım.

Ahmet İzzet Paşa, henüz Fuat Paşa türbesinin karşısındaki sadaret konağından taşınmamıştı. Onu hep birlikte orada ziyarete karar verdiler.

Dört arkadaş toplanarak Mustafa Kemal Paşanın Ordu Kumandanlığı arabasına - bu eski, üstü açık bir Mersedesti - doldular. Araba, ufak yokuşu indi, haberli olarak kendilerini bekleyen İzzet Paşa, solgun yüzüyle onları karşıladı. Hastalıktan yeni kalkmıştı. Son günlerin üzüntüsü onu hâlâ hasta gösteriyordu.

İzzet Paşa, yaşlanmış olduğu halde hâlâ iri yarı, kocaman başlı ve yüzlü, iri çeneli, yiğit görünüşlüydü. Salonun kapısında bekliyordu. Mustafa Kemal, omuzlarına attığı kurşunî kurmay pelerinin altındaki güzel dikilmiş paşa giyneği içindeydi. Rauf, Ali Fethi ve Canbolat beyler sivildiler. Hepsi de uzun boylu, hareketli kimselerdi. Rauf bey ile Fethi bey, boy - bosca ötekilerden daha yüksek duruyorlardı. İzzet Paşa, bunların karşısında kalın ve kuvvetli gövdesini örten basit bir giynek içindeydi. İlkin Mustafa Kemal'e elini uzatarak:

— Hoş geldiniz, Paşa! dedi. Hoş geldiniz arkadaşlar. Mustafa Kemal, çabucak ilerliyerek onun elini sıktı ve gözleri bir süre sadrazamın yüzünde takılı kaldı: Bu yüz, namuslu, doğru insanlara özgü bir yüzdü. Oldukça yaşlıydı, onun da birinci dünya savaşında moda olduğu gibi Kayzer Wilhelm ve Hindenburg gibi uçları yukarı kalkık ak bıyıkları vardı. Kayzer'in ve Hindenburg'un çelik miğferleri altında uçları yukarı burulmuş bıyıkları dünyaya kafa tutan bir enerjinin sembolü gibiydi. Ve pek çok Türk paşaları da bıyıklarının onlara benzemesinde bir büyüklük buluyorlardı. Bu türden bıyık biçimi gerçekten eski bir Türk bıyık biçimiydi. Ne var ki Almanlar bunu tekelleri altına alır gibi göründüklerinden bu paşalar içinde bir tek Mustafa Kemal bu biçime yanaşmamış ve Enver Paşaya benzememiş olmak için bıyık-

larının ucunu kırptırmış ve bunlara dudaklarının ucundan öteye geçmeyen bir sınır çizmişti. En eski ve en güçlü rakibi Enver Paşanın her yaptığının tersini yapmakta bir haz duyuyordu.

Pırıl pırıl arstragan kalpağı altında ağarmış saçları ve bıyıklarıyla karşısında güven veren bir devlet adamı dikiliyordu. Gerçi bu adam, ona kabinesinde, çok istediği halde, Harbiye Nazırlığını vermemişti. Ne de olsa realist olması gerekiyordu. Olaylar insanların isteklerini hiçe sayan korkunç gümbürtüleriyle sıralanmağa başlamıştı.

Sadrazamın, ak ve biçimli eliyle gösterdiği kocaman maroken koltuğa gömüldü. Şimdi, İttihat ve Terakki'nin «mutedil»lerinden olan ve karşısında oturup kendisini dikkat ve sempati ile süzen bu yaşlı ve zeki adamla iyi bir pazarlık yapmayı düşünüyordu

«Ahmet İzzet Paşa dürüst, temiz, faziletli bir insan ve mert, cesur, kabiliyetli ve vatansever bir kumandan olarak orduca olduğu gibi, herkesçe takdir edilip sevilen müstesna bir şahsiyetti.»

Ahmet İzzet Paşa, Meşrutiyet devrinde kendi seçtiği bir askeri heyetle Yemen'e gitmiş ve orada bir çok ıslahat ve başarılı işler yapmıştı; bütün o yerleri bırakmamızı emreden Mondros bırakışmasını imzalarken gözyaşları içinde şunları söylemişti: «Şu tecelliye bakın; Hicaz, Yemen ve Trablus'taki kuvvetlerimizin silahlarını terk ile düşmana teslim olmaları emrini de tarih bana imzalattırıyor.»

Ahmet İzzet Paşa, Enver Paşa'dan önce Harbiye Nazırı idi. Alman yanlısı olan Enver Paşayı onun yerine geçirmek için Talat Paşa'nın oynadığı oyun süresinde İzzet Paşa çok kesin düşünceler ileri sürmüş ve şöyle demişti:

— Eğer benim yerime Enver beyi getirmek fikrindeyseniz, bu gerek ordu gerekse memleket için hiç te hayırlı olmayacaktır. Enver, atak, emrivakici, genç ve çok

zet Paşa, masanın kristali üzerinde parlayan plâtin tabakasını açarak ayağa kalktı ve bunu ona ve öteki konuklara uzatarak:

— Buyurun, dedi.

Mustafa Kemal, İzzet Paşa'nın çaktığı mumlu kibritten sigarasını yakarak teşekkür etti ve yerine oturdu.

Sigara dumanları altın yaldızlı yüksek tavana doğru halka halka yükselirken Mustafa Kemal, maroken koltuğun ucuna dek geldi ve biraz öne eğilip rahatlıyarak:

— Paşa hazretleri, diye gür, ateşli ve güvenli bir sesle, konuştu, paşa hazretleri, siz sadaretten çekilmeyeceksiniz, çekilmemelisiniz, son ümit sizde ve sizin büyük kişiliğiniz çevresinde toplanacak olan kabinededir. İş başına yine sizin gelmeniz zarureti vardır, paşam. Memleketin bugün maruz bulunduğu müşkilat bunu icap ettirmektedir. Sizin yeni bir kabine kurmanızdan başka çare yoktur. Bunun için Tevfik Paşa kabinesini mecliste itimatsızlığa uğratmak lâzımdır.

— Peki ne yapalım, paşa?

— Yapılacak bir tek şey var. «Meclisi Mebusan» da Tevfik Paşa'nın isteyeceği «itimat reyi»ni verdirmemeğe çalışarak yine eski kabinenin gelmesini sağlamak.

Bugünden tezi yok, hemen bütün nüfuzunuz altındaki mebuslarla temas arayacaksınız, ben de arkadaşlarımla elimden geldiği kadar aynı biçimde çalışacağım, itimat reyi verilecek güne kadar fikirleri çelmiş olacağız ve o gün Tevfik Paşa, arkasında sürükleyip getireceği bütün o «Haşaratla» beraber kös kös ardına bakarak çekilip gidecek; siz ve kabineniz yine iktidara gelince hiç olmazsa kurtarılabilecek ne varsa onları kurtarıncaya dek kalırsınız.

İzzet paşanın iri, babacan gözleri minnetten yaşaracak hale gelmişti. Mustafa Kemal ne güzel konuşuyordu. Kendisi hakkında bunca güven beslediğini ölse kestiremezdi. Yalnız bu ateşli paşanın söyledikleri, kolay uygu-

lanacak şeyler değildi. Gerçek, bambaşbaydı. Mustafa Kemal'e kendisine gösterdiği güven için çok teşekkür etti ve sonra, bunları uygulamanın güçlüklerini bir-bir açıkladı: Arkadaşlariyle birlikte kendisini çekilmeye zorlayan nedenler şimdi de olduğu gibi duruyordu. Bunun için yeni bir kabine kurmaya çalışmak, hayalden başka birşey olamazdı. Sonra, padişah ta Kanun-i Esasi'yi çiğnemeğe karar vermiş görünüyordu. Hükümdarla kabinenin çekişmesi de memleketi daha büyük bir karışıklığa, hatta felâkete sürükleyebilirdi. Bu yüzden de artık iktidara gelmeğe niyeti olmadığını, tok sesiyle uzun-uzun anlattı.

Mustafa Kemal Paşa, dediğinde direniyordu: Karanlıktan çekinilmemesi lâzımdır. Bu takdirde yenilmeyecek zorluk yoktur. Tevfik Paşa kabinesini Meclis üyeleriyle düşürmeğe ve yerine ikinci İzzet Paşa kabinesini kurmağa çalışmalıyız. Bana da bu kabinede Harbiye Nazırlığını vereceksiniz, yegâne kurtuluş çaresi bundadır.

İzzet paşa, Mustafa Kemal'in bambaşka bir insan olduğunu yeni yeni anlıyordu. Ona Harbiye Nazırlığını vermediğine pişmanlık duyuyor gibiydi. Vahidettin: «Benim arslan yeleli paşam» dediği Mustafa Kemal'e Harbiye Nazırlığının verilmesi için İzzet Paşayı çok sıkıştırdığı halde o buna bir türlü yanaşmamıştı. Çünkü Mustafa Kemal, Mondoros mütarekesinin koşullarına karşı durmağa kalkmış, gerek kendisine, gerekse itilâf devletlerinin ordularına meydan okumuştu. Bunun için «Harbiye Nazırlığı»nı alınca daha büyük çıngarlar çıkaracağından korkmuş ve onu kabineye almamak için padişaha karşı bile direnmişti. İzzet Paşa, yumuşaklık, akıl, «feraset» ve kurnazlıkla her şeyin yoluna konacağını sanıyor ve şu tehlikeli anda memleketi kurtarmak için başka herhangi bir çarenin, hele sertliğin büsbütün ters sonuçlar vereceğine inanıyordu. Oysa olaylar korkunç pa-

letleri üzerinde dönerek ilerliyen ve her türlü «itidal»i çiğneyen korkunç tanklar gibi yenilerin üzerine doğru yuvarlanarak gelmekteydi.

Mustafa Kemal:

— Kurtarılması gereken son şeyi kurtaracağız, diye bir çıkış daha yaptı. Ne yazık ki, ben çok önce Halep'ten padişaha çektiğim telgrafla sizin kabinenizin o zamandan her şeyi yitirdiklerini bildikleri halde, bir kurtarıcı mucize bekler gibi boşuna direniyorlardı. O zaman Vahidettin'den sizin sadrazam, benim de Osmanlı ordularının başkumandanı ve aynı zamanda Harbiye Nazırı olmaklığımı istemiştim; fakat, «zat-ı şahane» bu hal çaresine her nedense yanaşmamışlardı. Ancak yıkıntıdan, harp kabinesi azası kaçıp gittikten ve her şey kaybedildikten sonra sizi iş başına getirdiler. Ne değerli zamanlar kaybetmişiz meğer. Belki o zaman kaybetmiş olduğumuz partiyi tamamiyle yerine koyamazdık, fakat bugünkünden daha çok şeyler kurtarabilirdik. Yalnız sizin kabineniz kurulunca benim Nazırlık için padişaha salık verdiğim yurtsever kişiler arasından birkaçının burada yer almış olması beni pek sevindirmişti. Fakat sonradan «zat-ı şahane»nin aynı zatları kabineden uzaklaştırmanız için sizi kışkırtmış olması da hayli üzücü bir şey doğrusu.

M. Kemal, İzzet Paşa'nın sadrazam olduğu zaman kendisine, Harbiye Nazırlığını vermesi isteğine bir telgrafla karşılık verdiğini yine düşündü: «Badesullah refakatimiz eltafı suphaniyeden memuldür.» Yani M. Kemal'e demek istemişti ki: «Hele bir barışı başaralım da ondan sonra senin için de bir, şeyler düşünürüz.»

Mustafa Kemal ise barışın hiç bir vakit çabuk gelmeyeceğini iyice biliyordu. Onun hizmet etmek istediği an, bu tehlikeli andı. Yoksa barış içinde herkes Harbiye Nazırlığı yapabilirdi.

İzzet Paşa, sağ elinin sigara dumanından sararmış

şahadet ve orta parmakları arasında tuttuğu sigarayı içmeyi unutmuştu. Sigara boşuna tütüp duruyordu. Paşa kendisini büsbütün Mustafa Kemal'in büyüsüne kaptırmış gibiydi.

«Evet, bu iş olabilir, diye düşünüyordu, mebusların büyük çoğunluğu Tevfik Paşa kabinesine rey vermeyecek olursa ve eski kabineyi isterse, Padişah ister istemez buna boyun eğecektir. Çünkü, Vahidettin kurnaz olmakla beraber korkak bir adamdır da.»

Mustafa Kemal:

— Sanırım, bugün «Meclisi mebusan» da hatırı sayılır bir yurtsever mebus çoğunluğu vardır. Tanıdığımız yakın arkadaş mebuslar vasıtasiyle bunlar üzerinde işlersek hepsini yola getirmek mümkün olabilir; Tevfik Paşa, «itimat reyi» istedikçe meclis «ademi itimat» reyi verir, onun prestijini kırar, kişiliğini aşındırıp hiçe indirir. O da en sonra yerini size bırakmak zorunda kalır. O zaman, tamamiyle ileri fikirli, yurtsever arkadaşlardan sağlam bir kabine kurarsınız, olur biter; şüphesiz bu da geçici olacaktır, fakat, yine de birşeyler başarılabilir sanıyorum.

İzzet Paşa ağarmış kalın bıyıklarını okşayarak:

— Evet, bu mümkündür, dedi. Tevfik Paşa kabinesi dediğiniz gibi Hürriyet ve itilafçılar için yeni bir köprü başı sayılır; Zat-ı şahane şimdi elinde hamur gibi yoğurabileceği bir sadrazama muhtaç. Onun vasıtasiyle «dün»ü tamamiyle tasfiye edecek, belki de «meclisi mebusan»ı dağıtacaktır. Çünkü Hürriyet ve itilafçılar dizginleri tamamiyle ele almak için hâlâ yurtsever insanların bir çoğunun başından bu topluluğun dağıtılması için alabildiğine propaganda yapıyorlar. Demek ki ortada «zımnî» bir anlaşma var. Sarayın o yana doğru kaymağa başladığı meydanda. Bence, İstanbul, artık koktu bundan hayır yok, fakat, ölürken bir insanın kolunu, bacağını oynatması «kabilinden» biz de şöyle bir hareket daha yapmağa çalışalım.

İzzet Paşa konuşuiken, Mustafa Kemal, onun arkasındaki duvardan kendisini dikkatle süzdüğü sanılan Vahidettin'in kocaman kalpaklı ve burnundan tutturma gözlüklü resmine bakıyordu. Vahidettin, gözlüklerinin altından sinsi bakışlariyle onları dikiz ediyor gibiydi: Sanki onlara bu sinsi bakışları ile: «üzmeyin kendinizi boşuna, artık ipleriniz benim elimdedir.» demek istiyordu.

İzzet Paşa ile Mustafa Kemal ve arkadaşları biraz ilerde kurulabilecek yeni İzzet Paşa kabinesine alınacak arkadaşlar üzerinde konuştular. Böylece Mustafa Kemal, İzzet Paşayı düştüğü umutsuzluk çukurundan kurtarmıştı, yalnız, kendisi için bu ufak bir denemeydi, çünkü, onun karakterinde yarım tedbirlerle iş görmek diye bir şeyin künyesi okunmazdı; bu bir deneme, bir yoklamaydı, nasıl olsa Vahidettin «Meclisi mebusan»ı dağıtacak ve memleketi tek elden «irade»lerle idare etmeğe çalışacaktı; bir bataklığa benzeyen zavallı memlekette de ancak böyle bir idare geçerdi; ama ne de olsa biraz daha zaman kazanılır, ve bu arada bir şeyler düşünülebilir, bir şeyler yapılabilirdi.

Ahmet İzzet Paşa, iri gövdesiyle ayağa kalktı, Mustafa Kemal'i ve arkadaşlarını kapıdan uğurlarken:

— Biraz daha gayret edelim, paşa dedi. Bu batan gemiyi kurtaracağımız şüpheli, fakat, hiç olmazsa bizi de sürükleyip götürmesine razı olmayalım.

— Batmakta olan gemiyi kurtaracağız, paşam.

Mustafa Kemal kandırıcı mantığiyle en sonra İzzet Paşa'nın çokça tecrübeden, bir o denli de yaşlılıktan gelen ikirciklerini, kuşkularını yenmişti. Şimdi, artık, hepsi de Mustafa Kemal gibi düşünüyordu. Ayrı ayrı yönlerden kendilerine yakın mebus gruplarını işleyecekler, yurtseverlik, hürriyetçilik damarlarını ateşleyecekler, ve Tevfik Paşa ile Vahidettin'e, Ferit Paşa ve Ahmet Rıza beye beklemedikleri bir şamar atacaklardı.

Mustafa Kemal, hemen o gün Ali Fethi, Rauf, Can-

bolat ve Halil Menteş beylerle toplanarak bu «ademi itimat reyi» işini yine konuştular. «Böyle bir şey mümkündür, çünkü mebusların çoğunluğu yurtseverdir» diyorlardı. Zaman dardı, bir kaç gün içinde Tevfik Paşa «İtimat reyi» isteyecekti. Bunun için az zamanda çok iş görmek, bu düşünceyi elden geldiğince bütün mebuslara duyurmak gerekti.

Az zaman içinde, gerçekten de çok iş gördüler. «Meclisi mebusan» da bir partinin de lideri olan Ali Fethi bey, bütün parti arkadaşlarına bu düşünceyi kabul ettirir gibi oldu. Bu sefer de kimi mebuslar sözde akıllıca laf ettiklerini sanarak şöyle kemküm etmeğe başladılar:

Eğer «ademi itimat» reyi verecek olursak meclis dağıtılır. Tevfik Paşa'ya «itimat reyi» vererek biraz daha zaman kazanılabilir, bu süre içinde de belki birkaç faydalı iş görülebilir.»

Mustafa Kemal, bütün irili-ufaklı mebus grupları ile görüşüyor ve meclisin mutlaka dağıtılacağını ve dağıtacak olanın da Tevfik Paşanın ta kendisi olacağını bağırarak söylüyor, konuşmaktan ve bağırmaktan sesi kısılıyordu. Ne var ki, insanları «tereddüt»lerinden ve sahip oldukları düşüncelerden ayırmanın ne kerte güç olduğunu burda bir daha görüyordu.

Mustafa Kemal Paşa ile Rauf, Fethi ve İsmail Canbolat beyler, Mebuslar arasında Tevfik Paşa kabinesi aleyhindeki kampanyalarını sürdürürken «Minber» gazetesi de bu yaylım ateşe katılıyordu.

«Kuvvetli hükümet isteriz» başlığı altında şöyle bir yazı göze çarpıyordu: «Böyle kuvvetli biri hükümete en çok muhtaç olduğumuz bir zamanda Tevfik Paşa Kabinesi âdeta bir Cenin-i sakıt olduğunu ispata başladı. Zaten millet, paşanın şahsından daha fazla bir kuvvet de bekleyemezdi. Çünkü, umumî efkara istinat etmediğinden emindi. Evet nihayet za'fiyle mümtaz olup kalan bir hükümet, hiç bir surette millete istinat etmiyor, çünkü,

millet, onun nasıl bir hüviyete malik olduğunu bilmiyor. Tevfik Paşa, siyasî şahsiyeti renksiz, haricî meselelerdeki mevcudiyeti de belirsiz bir diplomat sıfatiyle bütün meziyeti işte, böyle hiç bir şey yapamamış ve yapamayan olmaktan ibaret bilinen vükela heyeti Reisi kaç yıldır devam eden Âyanlığı itibariyle de sahne-i vatanda tevali eden faciaların sessiz bir seyircisi mahiyetinden başka bir hüviyete malik değildir.»

Minber, Ali Fethi beyin gazetesiydi. Dahiliye Nazırı olunca onu bir arkadaşına emanet etmişti. Şimdiyse görevinden ayrılmıştı. Serbestçe erekleri bombardıman ediyordu. Gazete çok satmıyor, batmak tehlikesi ile karşı karşıya bulunuyordu.

Sermayesinin büyük bir bölümünü Mustafa Kemal koymuştu. Cavit bey de gazetenin kalkınması için uğraşıp duruyordu. Paranın büyük bir bölümünü bulmasını Karasu efendiden istemişlerdi.

Bir parçasını da Cavit bey bulmuştu. Gazetenin Başyazarlığını İsmail Muştak bey'e vermişlerdi.

Cavit bey, ayrıca Kara Kemal beyden de yardım istemişti. Tacirler, şirkete ortak edilerek Kara Kemal beye bu parayı sağlamağa çalışıyorlardı.

Tevfik Paşa, bir kez güven oyu aldı mı bu güven oyuna güvenerek ve bundan kuvvet alarak meclisi dağıtma yetkisini kendinde görebilecek ve bu işi hiç bir sızıltıya meydan vermeden yapacaktı. Evet, bu da bir politika oyunuydu. «Sokaktaki adam»ın bahtı hep bu çeşit politika oyunlarının elindeydi. Ne yazık ki, bu işten, onun temsilcisi olan şu mebus denen sözde seçkin insanların da bir şey anladığı yoktu.

Mecliste güven oyu verileceği günden bir iki gün önce, kalabalıkça bir mebus grubu Mustafa Kemal'in bu meseleyi kendilerine açıklaması için meclisin küçük salonunda toplandılar.

Mustafa Kemal, içinde bulundukları koşulların güç-

lüğünü, korkunçluğunu anlamaya başlayan bu aydın, yalnız beceriksiz ve başsız kalabalığın tutunacak bir dal aradıklarını seziyordu. Onlara bu yardımı yapabilmek için güçlü, realist ve tok mantığı ile elinden geldiğince kullanılacak taktiği açıkladı; aşağı-yukarı hepsi ona hak verdi. Tevfik Paşa kabinesi mutlaka daha ilk adımında, melanetini yapmağa vakit kalmadan devrilmeliydi. Hepsi, güvensizlik oyu vermeğe söz verdiler. Bütün bu mebusların yüzlerinde ve gözlerinde bir umut ışığı parıltısı, bir irade kımıldanışı görür gibi olan Mustafa Kemal, iyi bir iş yapmış bir insan sevinci ve ferahlığı ile bütün mebuslara başarılar diledi ve çekildi. Osmanlı devletinin kaderi üzerinde o da artık rol sahibi olmağa başlıyordu. Vaktiyle, Anafartalar'da düşmanı yenerek payitahtı kurtarmış olan devlet gemisini kurtaracaktı; şaşırmış olan kaptanlara akıl hocalığı ediyordu.

Meclisin büyük salonunda güven oyu verilmek üzereydi. Onun yanından ayrılan mebuslar oraya geçtiler. O da koridordan ilerliyerek öndeki dinleyici localarından birine girdi ve oturdu.

Bütün mebuslar yerlerini almışlardı. Tıs yoktu. Mustafa Kemal, oynadığı oyunun vereceği sonucu düşünerek içinden kıs kıs gülüyor, gerek Vahidettin'in gerekse Tevfik Paşanın iştahasını kursağında bırakacağına inanıyordu.

Alttaki sıraları gözden geçirince, Ahmet İzzet Paşayı sol yanda gördü. Çevresini Ali Fethi, Rauf, Canbolat ve Hayri bey ve onların arkadaşlarından bir grup sarmış olduğu halde kürsünün yanında görülen Tevfik Paşa'yı süzüyordu. Tevfik Paşa, Kara resmi giyneği içinde ağarmış sakalı, sarkık bıyıkları, sert bakışları ve hiç te sempatik olmayan hali ile mebus sıralarını gözden geçirir görünüyordu. İyi kalıplı fesi, dik yakalıklı sert kolalı ak gömleği ve iri beyaz papyonu ile orada dikilip duran Tevfik Paşa, Mustafa Kemal'e pek antipatik geldi. Bu adama

oynadığı oyuna bu yüzden çocuk gibi seviniyordu.

Biraz sonra oylar sorulmaya başlanmıştı: Birer birer mebusların adları okunuyor, kalkıp, «Evet, Hayır» diyorlardı. Mustafa Kemal'in sevinci gittikçe yerini bir umutsuzluğa ve daha sonra korkunç bir öfkeye bırakmaya başlamıştı. «İşari» oy usulü kullanan Tevfik Paşa, kurnazca bütün mebusları hasır gibi yere sermişti. Sayım olup bittikten sonra, bütün o babayiğitlerin çoğunlukla Tevfik Paşayı «Sadrazam»lıkta tuttukları anlaşıldı. Bütün Meclis kendi varlığını ortadan kaldıracak olan bir ekşi suratlı adama kuzu gibi oylarını verivermişti.

Mustafa Kemal, bu beyinsiz sürüyü bir daha görmemek için çabucak locasından kalkıp çıkarken:

— Pes, Vallahi pes! Diye söyledi.

Bu son deneme, yeterdi. Demek ki, Vahidettin ve eniştesi damat Ferit Paşa, şimdi işi sağlam kazığa bağlamış oluyorlardı. Tevfik Paşa da en sonra bu ikisinin oyuncağı idi. Artık bundan sonra Hürriyet ve İtilâf partisinin müfritlerinden bir kabinenin iktidara geleceği günler uzak sayılmazdı. Tevfik Paşaya yolları düzeltmek için merdanelik görevi verilmişti. O da bu işi can ve gönülden yapacaktı. Çünkü, Vahidettin'in kızlarından biri onun gelini idi.

Mustafa Kemal, Fındıklı'daki Meclis yapısından, çıkar çıkmaz kimseye görünmeden orada bekleyen otomobiline atladı:

— Çek, Akaretler'e, Dedi.

Otomobilin içinde boğulacak gibi oluyordu. İçinden bir şey daha çökmüştü, yalnız bu çöken şeyin şiddetinden başka bir şey yükselmişti ki, bu korkunç bir savaş azmiydi.

Evet, artık, bundan böyle siyasi oyunlarla, kombinezonlarla hiç bir şey olamıyacağını kesin olarak anlamıştı. Kıyasıya bir savaş başlayacaktı bundan sonra; yalnız bu savaş alanını kendisi seçecek, orda rakiplerini, yurt düş-

manlarını, kokmuş politika adamlarını birer-birer dize getirecekti. Parlamentoları meydana getiren adamların böyle kaypak, böyle karaktersiz, böyle uçucu yaratıklar olacağını şimdiye dek gerçekten bilmiyordu. Yarım saat önce tükürdükleri tükrüğü yalayıp yutmuşlardı. Ne denilebilirdi? Bu gerçekti. Verilen sözden nasıl cayılırdı? Bir asker böyle bir şey yapamazdı, demek ki bir politika adamı için bundan daha kolay bir şey yoktu.

Eve varınca biraz yukarıda oturan Diyarbakırlı Kâzım Paşalara koştu. Hemen telefonu açıp sarayı aradı: Vahidettin'le karşı karşıya yurt ve memleket işleri üzerinde apaçık konuşacaktı. Arkadaşları ile düşünmüş olduğu tedbirlerin padişahça kabul edileceğine inanıyordu:

Saraydan Yaver Naci bey (paşa) ile konuştu. Naci bey, Mustafa Kemal'in eski hocasıydı, o günlerde padişahla bir randevu koparabileceğine söz verdi. Vahidettin'in bir iki gün sonraki Cuma selâmlığında Mustafa Kemal ile konuşabileceğini bildirdi. Bu pek kurnazca verilmiş bir randevu idi, çünkü Cuma selamlığı çok kalabalık olur, orda birçok paşalar bulunurdu. Padişahla başbaşa bir iki laf edilemezdi. Başka çare de yoktu. Cuma selâmlığında da olsa Vahidettin'i görmeğe gidecekti.

Sahte savaşçılarla siyaset kalesinin demir kapısına «havale» ettiği bir koçbaşı, boşuna gitmişti. Tokmakçılar, tam kapıya yüklenecek ve toslayacak yere gelince, koç başını bırakıp birer yana savuşmuşlardı. Tarih de gösterecektir ki Mustafa Kemal'in daha birçok koçbaşı saldırıları olacak ve toslanan kale kapılarında korkunç gedikler açılacaktır.

— 5 —

«ARSLAN YELELİ PAŞAM»
«NAMAĞLUP KUMANDANIM»

Bir şeyi yapmak isteyen insan umutsuzluğa kapılmamalıdır. Amacına ve idealine inanla sarılmalıdır.

— Goethe —

Mustafa Kemal, Cuma selâmlığında Padişahla yapacağı görüşme saatini iple çekmişti. Gerçi, kararını vermişti. Yalnız, bir kez daha eski ahbabını yakından dinlemek, düşüncelerini öğrenmek ve yapılabilecek bir şey varsa yapmak istiyordu.

Sabahleyin erkenden kalktı, traş oldu, yıkandı ve en yeni Ordu Kumandanlığı giyeklerini giydi, kılıcını taktı. Savaşlarda aldığı madalya ve nişanlar göğsünde parlıyordu. Bunları çok seviyordu. Çünkü hepsini kılıcının hakkı olarak almıştı.

Konsolun üzerindeki kocaman aynada kılık - kıyafetini süzerken annesi Zübeyde hanımla kız kardeşi Makbule hanım içeri girmiş, bir şey söylemeden durmuş ona bakıyorlardı. Mustafa Kemal'in birbirinden uzakça mavi, şehla ve güzel gözleri aynanın derinliğinden onların sempatik ve biraz korkulu bakışlarını yakaladı:

— Korkmayın, dedi, bir şey değil, Vahidettin'le görüşmeye gidiyorum; birkaç gün önce randevulaşmıştık.

— Aman, Mustafam dikkatli ol, bütün büyük adam-

ları toplayacaklarmış diyorlar. Elin etlisine - sütlüsüne karışayım, deme; başına bir şey gelmesin, oğlum.

— Korkma, anne, bugün için henüz beni düşman sayan kimse yok. Ben ittihatçı değilim ki, korkayım. Ben, her zaman onların şahlarına meydan okumuşum, Enver, Talat, Cemal Paşaların kaçıp gitmesi, şimdi bütün belayı öbür ittihatçıların üzerine yıktı. Şehirde bir ittihatçı avıdır gidiyor. Gerçi hürriyet ve itilafçılar bana da eski bir ittihatçı ve şüpheli bir adam gözüyle bakıyorlarsa da, padişah, pek onların fikrinde değil. Almanya'ya beraberce yapmış olduğumuz yolculukta bana karşı sempati beslemeğe başladı. Kimbilir belki de şu anda beni kendine gerekecek adamları arasında hesaplamaktadır. Beni: «Aslan yeleli paşam.» «Namağlup Kumandanım,» diye çağırıyor. Ben de onun bu sempatisinden faydalanarak onunla birkaç memleket meseleleri konuşmak istiyorum.

— Kendine mukat ol, Mustafam, kendine mukat ol zamanlar çok kötü.

Mustafa Kemal annesine güven vermek için güldü. Gerçekten de şimdilik onun için korkacak bir şey yoktu.

— Anne, korkma, diyorum sana, ben yaş tahtaya basacak adam mıyım?

Mustafa Kemal, bunu söylerken annesini sağ kolu ile sararak aynanın önüne getirdi ve eğilip başını onunkine yaklaştırdı:

— Bak, anne, dedi, ne kadar sana benziyorum: Keskin dudak çizgileri, büyükçe, kuvvetli insanlara has burun, gözler, gözlerin birbirinden uzaklığı, alın, baş teşekkülatı; şakak kemiklerinin çıkıklığı, hepsi mi hepsi aynı. Eğer sen kadın olmasaymışsın, bir Mustafa Kemal bir Anafartalar kahramanı doğmazdı, ama, sen de mutlaka kalbur üstü bir kimse olur çıkardın. Fakat, şimdi, yalnız hem bir kadın, hem de bir annesin, bunun için de haklı olarak korkuyorsun.

Bu korku, Zübeyde hanımın yeni korkusu değildi ki;

bu korku ta Rumeli'den başlıyor ve durmadan sürüp gidiyordu. Çünkü, Mustafa Kemal, bütün öbür subaylar gibi uslu bir asker değildi. İsyan doluydu; haksızlık düşmanıydı; milleti düşünenin yalnız ve yalnız kendisi olduğuna inanıyordu. Bunun için de başı beladan kurtulmuyordu.

tıktan sonra bile rahat durmayarak, kendisine ne heyecanlı, ne korkulu günler ve geceler geçirttiğini düşünüyor ve onun kolay - kolay uslanmayacağına inanıyordu; onu yanaklarından öperek:

— Mustafacık, dedi, sen belki hatırlamazsın, ama, ben iyi hatırlarım o günleri. Hani yeni erkanı harp çıkmış Selaniğe tayin edilmiştin. Orda her Allahın günü subay arkadaşlarınla padişahımız Abdülhamit'i devirmek için toplantılar yapıyordunuz.

Bir gece yine bizim evde toplanmıştınız. Bizim ahiretlik sizin yukarı odada gizli işler çevirdiğinizi anlamış, usulca gelip bana anlatmıştı.

Ben hasta yatağımda yatıyordum; zor bela kalktım, odanın kapısına vardım, dinlediklerim, tüylerimi diken diken etmişti. Çünkü, siz yedi evliya kudretindeki padişaha dil uzatıyor, onu devirmeğe kalkıyordunuz. Sen beni uyur sanıyordun, arkadaşların çekilip gittikten sonra sana bir güzel öğüt vermiştim, ama, bir türlü kandıramamıştım seni.

— Evet, yedi evliya kudretinde padişaha çatılmaz, insanın dili tutulur, elleri kurur, demiştin. Halbuki pek az zaman sonra bizler yıktık o padişahı, tahtını başına geçirdik. Kendisini de Selaniğe götürüp hapsettik.

— Mustafam, sakın yeni padişahımıza da kafa tutayım demeyesin, bak Enver'le, Niyazi iflah oldu mu? Birisi körpe çağında vuruldu, işte öbürü de şanlı - şerefli günlerden sonra vatandan kaçtı, gitti: Artık o da iflah olmaz, oğlum, aman, sen, sen ol, yeni padişahımıza olsun kafa tutma. Zaten sever seni o, fahri yaver değil

misin zaten onun?

Mustafa Kemal, annesinin söylediklerine bıyık altından tatlı - tatlı gülüyordu.

Eski dindar bir müslüman terbiyesiyle büyümüş olan annesinden zaten başka bir şey bekleyemezdi. Onun kendisini o büyük sevgi ve şefkatiyle sevmesi yeterdi. Nitekim, o zaman, annesi, onun Nuh deyip Peygamber demeyen türden bir insan olduğunu anladığından ona şöyle demişti:

— Evladım, siz acemisiniz, madem ki böyle işlere burnunuzu sokuyorsunuz, bari beni yaptığınız işlerden haberdar edin ve gizli şeylerinizi bana verin. Çok dikkat edin, muvaffak olmak zordur. Mahvolmak her zaman daha kolaydır. Ne yapayım, bir tek erkek evladımsın Senin mahvolmanı istemiyorum.

Oğlu da o zaman ona şöyle demişti:

Anne, bu işler almış yürümüştür. Ben namuslu bir adam olarak bu işlere katılmak zorundayım. Beni bundan meneder misin?

— Hayır evladım bir gün bu işler olup bittikten sonra seni namus ve haysiyet sahibi olanlarla berabe görmezsem işte o zaman üzülürüm. Ben, senin kadar okumadım; senin kadar bilmem, seni gördüğün anladığın şeyleri yapmaktan alıkoymak istemem. Yalnız, bir ana kalbi taşıyorum, onun için dikkat et, esas olan bir işi başarmaktır. Muvaffak olmaya çalışın.

Mustafa Kemal, o günleri andıkça tarihin maskaralıklarına söğesi geliyordu. Dünya olayları, bu elde edilmiş hürriyetleri, yine zorbaların eline düşürmüş, şu anlarda ise büsbütün tehlikeye atmış hatta uçuruma sürüklemişti. Enver'le Niyazi'nin dağlara çıkışı, genç kurmayların onların izinden inanla yürüyüşü, ikinci meşrutiyetin ilanı, Hareket orduları, Balkan savaşları, Trablus ve Bingazi kahramanlıkları, dolu dünya savaşı, hepsi, işte, bo şunaydı. Şimdi, şu anda kendisi de, annesi de, kız kardeşi de, padişah ta, bütün İstanbul ve Türkiye halkı d

esir durumdaydı. En basit özgürlüklerini bile kullanacak durumda değildiler. Boğaz içinden namlularını İstanbul'a çevirmiş dritnotlar, artık özgürlüklerini yaşamanın duman olduğunu gösteriyordu.

Olayların olumsuz ve hoşa gitmeyen akışına istenen yönü verdirebilmek için bu görüşme son koz olacaktı. Ondan sonra, artık, yine tarih bir kez daha yinelenecek, o bir kez daha baş kaldıracak; bir kez daha bütün yurtseverlerle el ele verecek «Ferman padişahın, dağlar bizimdir» deyip ipleri koparacaktı. Artık, ondan sonra Anadolu dağlarına çekilip bütün dünyaya meydan okumaktan, kafa tutmaktan başka umar kalmayacaktı. Zaten bu göürşmeden de çok bir şey beklediği yoktu. Yalnız, olaylar gelişip dururken o da, bu arada hiç olmazsa olumlu bir rol oynamak istiyordu. Yoksa padişahla görüşülerek varılacak bütün kararlar geçici olacaktı. Bunların temeli kurtarıcı bir etkileri olamayacağını seziyordu. Ne de olsa bir alışkanlık dolayısiyle bu son legal kozları da bir kez denemekten kendini alamıyordu.

Amaç bu olduktan sonra annesinin çokça korkması gerekmezdi. Anneciğinin gerçekten korkacağı günlerin çok yakın olduğunu da seziyordu, çünkü, hem olaylar hızla ve kahpece gelişiyor, hem de bağrındaki gizli yanardağ, yufka kabuğunu sık sık yokluyordu. Bu volkan patladığı gün bütün zayıf kulaklılar, kulaklarını tıkayacak, bütün ışıktan ürken zayıf gözlüler, gözlerini kapayacaklardı.

Mustafa Kemal pek yakın bir gelecekte karşı koyacağı, kafa tutacağı, sahneden sileceği türlü güçleri yokluyor, dayanma derecelerini anlamaya çalışıyordu. Bu tehlikeli kaos güçleri, bir gün gelecek onun üzerinde de duracaklar, onu da zararsız hale getirmek için davranacaklardı.

Böyle önemli ve güçlü bir adamı salt İttihat ve Terakki düşmanıdır diye sonuna dek elini kolunu sallayarak serbestçe İstanbul'da gezmeğe bırakmayacaklardı.

Bütün düşünceleri, bütün nabızları yokluyor, kendi üzerinde şurda burda fısıldananları can kulağiyle dinliyordu. Şimdi, kendisini, balta girmemiş bir ormanın bütün baskıncı tehlikeleriyle çevrili duyuyordu; onun için de çok atikti, çok tetikteydi, en ufak kımıldamadan, en hafif rüzgârdan anlam çıkarmağa, tehlike sezinlemeğe çalışıyordu. Köroğlu'nun «esen rüzgârdan hiyle sezmek» sözü ne kerte doğru ne kerte de güzeldi. Korkmuyor değildi. Korkuyordu: Boşuna tutuklanıp harcanmaktan korkuyordu. Bu zamanda insan kim vurduya giderdi. Kafasının içindeki idealin emrettiği yolda kelleyi vermek, normal bir işti. Yalnız, küçük kinlerin, garazların ve öç alma hırslarının kurbanı olmak ta bir kerte kötü ve korkunçtu. Anafartalar'da kaç kez ölümü hiçe sayarak üstüne-üstüne yürümüş, ya da ölüm kaç kez bilmeden yanı başından sıyırarak geçip gitmişti. Anafartalar'da, Cehennemdere'de göğsünü delmek üzere gelen bir kurşun nasıl küçük cebindeki Omega saate çarpmış ve ancak saatın camını alabilmişti. İngiliz siperlerine karşı askerlerini «Süngü tak» saldırttığı zaman en önde koşan ve askerlerine örnek olan o değil miydi? Bunun hayali bile insanın tüylerini diken diken ederdi. Onun böyle bir çok ölümü hiçe sayışları vardı. Yalnız yerinde ve ulusun yararına olarak. Onun biricik korkusu, pisipisine harcanmaktı. Bunun için de çok dikkatli konuşuyor, pek yakın ideal arkadaşlarından, can yoldaşlarından başkasına açılmıyordu.

Annesi ile kızkardeşi Makbule'ye:

— Haydi, şimdilik hoşça kalın, merak etmeyin, ben akıllıca konuşurum! dedi ve merdivenlerden ağır ağır indi. Emirerinin çağırdığı bir landoya bindi ve sağlı-sollu aynı tipte sıralanmış Akaret evlerinin arasından aşağı, caddeye inmeğe başladı.

Mustafa Kemal, tramvayların yanı sıra, Yıldız Sarayına doğru yavaş yavaş ilerleyen arabadan sokaktaki halkı seyrediyor, padişahla yapacağı bu görüşmeye çok

önem verdiği için ister istemez heyecanlanıyordu. Veliahtlığında ahbaplık kurduğu padişah, Sultan Reşat'ın ölümünden sonra tahta çıkınca içten pazarlıklı haliyle herkesi ürkütmeğe başlamıştı.

Onunla ilk tanıştığı günü şöyle bir hatırlamağa çalışarak yanına hazırlıklı gitmek istiyordu. Siyaset bakımından onunla konuşmanın son kerte tehlikeli olduğunu biliyordu, çünkü, onun bu kaos ortasında zayıf beyni ile daha çok sarsıntılar geçireceğini, belki de bütün bir kararsızlık içinde bulunacağını düşünüyordu. İşte onu bu kararsızlık içinde yakalayıp kimi işler yaptıracağı üzerinde ufak, belirsiz bir umudu vardı.

Sonra, padişahın, kendisini, selâmlık gibi, pek çok paşaların ve devlet adamlarının bulunacağı bir toplululuğa çağırması çok tuhaftı. Neden böyle yapmıştı.

Bunları zihninde evirip çeviriyor, doyurucu bir yanıt bulamıyordu. Hiç olmazsa onun karşısında psikoloji yanlışı yapmamalıydı:

Daha pek uzak olmayan bir geçmişte, orduların «sevk ve idaresinde» Alman generallerinin ve mareşallerinin diktatörce davranışlarından ve hükümetin başında bulunanların «düşüncesiz» yönetiminden bıkmış usanmış olan Mustafa Kemal, istifayı basarak gelmiş İstanbul'daki Perapalas otelinin bir dairesine yerleşmişti. O zaman gayesiz, üzgün, umutsuz bir insandı, yalnız kızıyor imkânsızlıklara diş bileyip duruyordu. Yoksa, bütün bu yanlış bir yön tutmuş işler, zor da olsa bir hale-yola konulabilirdi. Ne var ki, bütün köşebaşları tutulmuş ve herkes yerine kene gibi yapışmıştı; sökebilirsen sök...

İşte o, böyle arpacı kumrusu gibi düşüne dursun bir gün Sultan Reşat'ın vekili olarak ona bir adam gönderilmişti, gelen adam:

— Alman İmparatoru Wilhelm, Zat-ı şahaneyi karargâhına davet etti. Fakat Sultan Reşat böyle bir seyahatı yapamayacak kadar yaşlıdır. Veliaht Vahidettin

efendinin onun namına bu seyahatı yapmasını uygun bulduk.

Nasıl bu yolculukta onunla beraber gitmek ister misiniz? Diye sormuştu.

Mustafa Kemal, bir kokmuş bataklığa benzeyen İstanbul'un boğucu havasından ve hiç bir iş yapmamanın verdiği can sıkıntısından kurtulmak için hemen bu soruya «evet» cevabını vermişti. Sonra Vahidettin gibi bir adamla, yani, yarının padişahiyle şimdiden tanışmış olmanın pek avantajlı bir şey olduğunu da düşünmüş ve bu fırsatı, geçici bir kurtuluş çaresi olarak kaçırmamak istemişti.

Enver Paşa, Mustara Kemal'in bu yolculuğu kabul ettiğinin bildirilmesi üzerine kendisi de onu Harbiye Nezaretine çağırtarak onunla yine bu öneri üzerinde konuşmuş ve bunu kabul ettiğini kendi ağzından da işittikten sonra hazırlık için gereken emirleri vermişti. Yolculuk «tertibatı» alınmış, «tebliğat» yapılmıştı. Seyahate çıkılmadan önce Mustafa Kemal'in Vahidettin ile tanıştırılması istenmişti. Bu yolculukta Harbiye'den Mustafa Kemal'in hocası olan albay Naci bey de bulunacaktı.

Yolcular, yola çıkmadan bir kaç gün önce Vahidettinin Çengelköy tepelerindeki sarayında buluşmuşlardı. Mustafa Kemal yanında yaveri Cevat Abbas olduğu halde bir polis motoru ile Beşiktaş'tan Çengelköy'e geçmiş, veliaht ile ağaçlıklar içindeki köşkünde buluşmuştu. O gün Arap hasırlarıyla örtülmüş kapıdan içeri alınmışlardı, büyük bir salondan da küçük bir odaya geçmişlerdi. Odada redingotlu bir yığın adam ayakta dikiliyordu. Odanın eşyası yaldızlı bir kanape ile bunun her iki yanına yerleştirilmiş iki koltuktu. Mustafa Kemal ve Naci bey, odaya girdiklerinde umursamaz, lâubali halleri ile ortada dikilip duran bu Penguen kuşlarına benzeyen budala insan tipleri arasında ne yapacaklarını şaşırmış bir halde beklemeğe başlamışlardı.

Biraz sonra, bu redingotlu adamlar içinden başka

bir redingotlu adam daha meydana çıkıvermişti. Bu adamın kim olduğunu ne Mustafa Kemal, ne de Naci bey biliyordu. İçeri girince hemen Mustafa Kemal ile Naci beye doğru ilerlemeğe başlamıştı; gelmiş, kanapenin sağ köşesine oturuvermişti. Mustafa Kemal, onun karşısındaki koltuğa, Naci bey de ona paralel koltuğa oturmuştu.

Redingotlu adam, kanapeye oturunca gözlerini kapamış, vecde dalmış gibi bir hal almıştı. Burundan iliştirilmiş altın çerçeveli gözlüklerinin ardına sığınarak şekerleme kestirmeğe başlamış gibiydi. Güzel kalıplı fesinin yanlarından ağarmış saçları dışarı taşıyor, kır pos bıyıkları aşağı sarkıyordu, solgun, zayıf hastalıklı gibi görünen bu yüzdeki uyku alametleri, yalnız gözlerini yeniden açışı ile silinmişti. Ürkek ve çekingen bir sesle iki konuğa:

— Sizinle müşerref oldum, memnunum. Diye iltifatta bulunmuş, sonra yine gözlerini kapamıştı. Oysa bu arada Mustafa Kemal, onun bu nazik sözlerine karşılık güzel bir iki söz söylemek için kafasının içini karıştırıp duruyordu.

Adamda bir deli hali vardı. Mustafa Kemal, bunu sezince hazırladığı güzel ve nazik sözleri söylemekten vazgeçmişti; bu arada bir ikircik anı da geçirmiş Naci beyin yüzüne bakmış, onun da durgunluğunu görerek hiç bir şey söylememenin yerinde olduğunda karar kılmıştı.

Veliaht Vahidettin'den başkası olmayan bu adam, biraz sonra yine gözlerini açmıştı. Ağzından dirhemle söz çıkıyordu.

— Seyahat edeceğiz, değil mi?

Pekçok sıkılmış olan Mustafa Kemal, yarım ağızla veliahda şu yanıtı vermişti:

— Evet, seyahat edeceğiz.

Sempatik olmayan ve biraz da yukarıdan bir tonla söylemekten kendini alamamıştı.

Mustafa Kemal, karşısındaki veliahtın büsbütün deli

olduğuna inanmış gibiydi. Bunun için de onunla normal bir insanla konuşur gibi konuşmaktan vazgeçerek ayağa kalkmış ve şunları demişti:

— Efendi hazretleri, beraber seyahat edeceğiz; seyahat iki gün sonra başlayacaktır. Perşembe akşamı garda hazır bulunacaksınız; ordan hareket edeceğiz.

Bu sözlerle veliahda veda edip saraydan çıkmışlardı. Vahidettin, onların emrine muhteşem bir saray arabası vermişti. Beslilikten tüyleri pırıl pırıl yanan bir çift at koşulmuş bu araba, onları iskeleye götürürken Mustafa Kemal, Naci bey'e şöyle fısıldamıştı:

— Zavallı, bedbaht, acınmağa lâyık. Bunlarla ne olabilir?

— Öyledir.

— Bu zavallı yarın padişah olacaktır, kendisinden ne beklenebilir?

— Hiç.

— Biz ki, aklımız, mantığımız vardır, biz ki memlekettin mukadderatını, halini ve geleceğini düşünen insanlarız, ne yapabiliriz?

Naci bey :

— Güç. Demişti.

Mustafa Kemal; Perşembe günü Sirkeci garına gitmeden önce veliahdın çevresindeki adamlara bu gezinin askeri bir yolculuk olacağını anlatmış ve Vahidettin'in askeri üniformasını giymesi için haber göndermişti. Gar'a gittiğinde onun sivil giyneğiyle geldiğini görmüştü. Veliahtın teşrifatçıbaşısı İhsan beye :

— Veliaht hazretlerinin üniforma giymesi için haber göndermiştim, söylemediniz mi? diye sormuştu.

İhsan bey, Saray geleneklerinin verdiği boş bir çalımla Mustafa Kemal'e :

— Siz kim oluyorsunuz? diye diklenmişti.

— Ben sana kim olduğumu açıklayacak durumda değilim, yalnız, soruyorum: Ben, sana Veliaht hazretlerinin, üniforma giymesi gerektiğini söylemiştim. Bunu

kendisine söyledin mi, söylemedin mi?

O zaman teşrifatçıbaşı, ona cevap vermek gerektiğini anlamıştı:

— Ben söyledim, fakat, yapmadı.

— Neden?

— Müsaade ederseniz anlatayım..

Teşrifatçıbaşının anlattığına göre Vahidettin'e feriklik (Tümgenerallik) rütbesi verdiklerini bildirmişler, sonra da bu rütbenin Mirlivalık (Tuğgenerallık) olduğunu, kendisine yanlış bildirildiğini söylemişler. O da kızarak «İlle de ilk rütbeyi isterim, ötekine tenezzül etmem.» diye tutturmuş ve bu ikinci rütbeyi takmamak için de sivil giyneğini giyip gelmişti.

Bir askeri birlik saf düzeninde veliahdı ağırlamağa hazırdı. Özel tren de istim üzerinde bekliyordu. Başkumandan vekili Enver Paşa da veliahdı uğurlamağa gelmişti.

Enver Paşanın gözleri, eski rakibi Mustafa Kemal'in üzerindeydi, Mustafa Kemal, bunu duyuyor, aldırış etmez görünüyordu.

Mustafa Kemal, veliaht Vahidettin'e yaklaşarak:

— Bu asker sizi «Teşyi» için hazırdır, kendilerini selamlayınız. Demişti.

Vahidettin, bundan bir şey anlamıyarak «Nasıl»? diye onun yüzüne bakmıştı. Mustafa Kemal:

— Siz yürüyünüz, arkanızdan biz geleceğiz, diyerek işaret etmişti. Vahidettin askerin önünden, iki elini de havaya kaldırmış olduğu halde bir otomat gibi yürüyordu.

Enver Paşa, yaklaşarak gerek Vahidettin'in, gerekse «Sarı Paşa»nın elini sıkmıştı. Alman generalleri ile bir türlü geçinemeyen Mustafa Kemal'i bir yandan bir kaç gün için olsun İstanbul'dan uzaklaştırmak, bir yandan da ona Alman gücünün ne muazzam ve görkemli bir mekanizma gibi işlediğini göstererek tutumunda bir değişiklik meydana gelmesini istiyordu.

Mustafa Kemal'in bomboş ve işsiz güçsüz olarak İstanbul'da oturmasının kendileri için ne büyük bir tehlike olduğunu yakından biliyordu; Mustafa Kemal'in propagandası çok tehlikeliydi.

Veliaht, Enver Paşa ve Mustafa Kemal Paşa kıtayı selâmlayarak trenin yanına gelmişlerdi.

Enver Paşa :

— Güzel yolculuklar efendimiz.

Dedi, Vahidettin, Mustafa Kemal, Naci bey trene bindiler, arkalarından da bir sürü saray uşağı, binip tren hareket edince pencerenin önünde yanyana duran Veliahtla Mustafa Kemal'e kalabalık bir halk yığını merakla bakmağa başlamıştı. Bu ara Mustafa Kemal, Vahidettin'in kulağına:

— Bu pencereden askeri ve ahaliyi selâmlayınız. Deyince Vahidettin :

— Niçin lâzımdır?

Diye sormuştu.

— Evet, lâzımdır.

Vahidettin, Mustafa Kemal'in korkusuzca yaptığı uyarıya boyun eğerek onun dediğini yapmıştı.

Tren kalkmış, Yedikule'den geçmiş, Trakya ovasına doğru puflıyarak, düdükleriyle ıssızlığı çın çın öttürerek ilerliyordu.

Vahidettin, önceden Mustafa Kemal'le beraber bulunduğu bir salonun gerisindeki başka bir salona girmişti, onun için hazırlanan kompartıman buydu. Mustafa Kemal'i bıraktığı salonda ona aitti. Orda yatacaktı.

Yalnız, uşakların getirdiği bavullarla burası tıklım tıklım dolu bulunuyordu.

Daha önce Vahidettin'in süt kardeşi ve çok yakını olan Refik bey adlı bir adama Mustafa Kemal:

— İstiyorum, Vahidettin'in yanında yatayım, onunla beraber bulunayım, ve kendisini mütalaa edeyim. Demişti.

Bu adam, daha önce ona söz verdiği halde sonradan

işleri öyle bir düzenlemişti ki Vahidettin'in yakın adamları her yanı doldurmuş, Mustafa Kemal'e de işte bu salon kalmıştı.

Refik beye :

— Niçin böyle yaptınız? diye sorunca baş teşrifatçı ona şu yanıtı vermişti :

— Efendimiz, bendegânı ile hemkarin olmak ister. Zat'-ı aliniz efendimizi ve o da sizi rahatsız edebilir. Bu yüzden sizi onun vagonuna bitişik bir yerde bulundurmayı doğru buldum.

Mustafa Kemal, içinden : «Çok makul konuşuyor, diye düşünmüştü, evet Vahidettin'in yanında yalnız uşaklar ve onların başında da Refik bey bulunmalıdır.»

Tren, İstanbul'dan oldukça uzaklaşmış, düzlükler ve ufak ufak çıplak tepelerle bir düziye uzayıp giden Trakya topraklarına ilerliyordu. Gökyüzü kapalıydı. Kuzeyden poyrazın sürüp götürdüğü kara ve kül rengi bulut yığınları pek te sevinçli olmayan bu yolculuğun tedirgin edici havasını büsbütün karartıyordu. Bu asık suratlı doğayı bezginlikle seyreden Mustafa Kemal'i Vahidettin'in adamlarından biri Veliahtın salonuna çağırmıştı.

— Efendimiz sizi salona çağırıyor.

Bu çağrı, zamanında yapılmıştı. Mustafa Kemal sıkıntıdan nerdeyse patlıyacaktı; buna çok sevinmişti; yarının padişahını pek yakından inceleyebilmek şansını elde ediyordu. Bu, elbette sevinilecek bir şeydi.

Vahidettin'in vagonuna girdiğinde Veliahtı kendisini ayakta bekler bulmuştu : Uzun boyu, çelimsiz zayıf, kamburca gövdesi, ağarmış saçları, çökük avurtları, uzun boynu ve burnundan iliştirilmiş altın gözlüklerinin altından bakan şevksiz sempatik ışıklarla dolmağa çalışan gözleri ile Mustafa Kemal'in karşısında duruyordu. Sırtındaki bonjur, ona hiç de yakışmıyordu. İşlemeli sedire iğreti bir biçimde oturarak Mustafa Kemal'e de oturmak için yer göstermişti.

Şaşılacak şey değil miydi? Mustafa Kemal'in gözlerine inanamayacağı geliyordu. Vahidettin, o her zaman kapanmağa alışık gözlerini bütün gücü ile açmıştı. Mustafa Kemal'in gözlerinin içine bakan bu gözlerde zekâ kıvılcımları parlıyordu. Vahidettin, artık, gizlenmenin gereksizliğini anlayan saklanmış bir hayvan gibi bütün iç dünyası ile meydana çıkmıştı.

İstanbul'un korkunç havası tam altmış yıl bu prens üzerinde öyle bir baskı yapmıştı ki, adamcağız çok ustalıkla kendini kamufle edebilmiş ve Osmanlı sarayında veliahtlardan biri olarak dirimini görünür, görünmez bir çok tehlikelerden ancak böylece koruyabilmişti. Vahidettin, bütün yaşayışı boyunca Ağabeysi Sultan Abdülhamid'in yanında bulunmuştu. Abdülhamid, kendisi için bir tehlike haline gelmeyeceğine bütün anlamiyle inandıktan sonra onu koruyup yetiştirmeğe karar vermişti. Ne varki, adamcağızın çevresinde insan olarak bulunan bütün yaratıklar, sultanın hafiyesinden başkası değildi. Vahidettin, bu yüzden bütün ömrünce en büyük tehlike içinde yaşamak zorunda kalmış ve zamanla içini göstermemek için kapalı bir kutu haline gelmiş; renksiz, silik, aptal bir görünüşe bürünmüştü. Aslında bambaşka bir insandı. Zekiydi, hem de Abdülhamit gibi son derece tehlikeli, zeki ve kurnaz bir padişahı aldatacak, atlatacak kadar. Abdülhamit, onda tahtından indirilinceye dek, kendisine boyun eğmekten başka bir şey bilmeyen zavallı, alıkça bir adam görmüştü. Sultan Hamit gitmiş, yerine İttihat ve Terakki, Enver, Talat ve Cemal Paşalar gelmişti. Onlar da Vahidettin'i baskı altına almış, çevresini bir polis kordonu ile sarmışlardı.

Biricik gayesi Osmanlı tahtına geçip sultan olmak olan Vahidettin, bu kez de onların baskısı altında, zekasını, gücünü ve varlığının derinliklerini gizleyip sabırla beklemeyi uygun bulmuştu.

Sultan Abdülhamit, onca, en sonra, bir padişahtı.. Sultan Osman'ın torunu ve hak sahibi idi. Talat ve En-

ver Paşalarsa halktan, «avam tabakasından» dı; boylarına-boslarına bakmayarak yeğeni Mecit efendiyi onun yerine tahta geçirmek istiyorlardı, ve bu arada bir şeye yeltenmesi için de tıpkı Sultan Hamid'in yaptığı gibi onu göz hapsinde bulunduruyorlardı. O da bu yüzden onlardan tiksiniyor ve ruhunun derinliklerinde bütün İttihat ve Terakkicilere karşı büyük bir kin besliyordu; Enver'le, Talat'a karşı, tıpkı Abdülhamid'e yaptığı gibi davranıyor ve onların suyuna gider gibi görünerek öç gününü sabırsızlıkla bekliyordu.

İşte, İstanbulun kendisini afyonlayan bu havasından kurtuluncaya dek kamuflajını bozmamıştı. İstanbul'dayken, Mustafa Kemal'i de aynı uyuşuk ve tasasız hava içinde kabul etmiş, aldatmıştı. Onun elinde değildi; bu artık kendini koruma içgüdüsü haline gelmiş bir huydu, bir kalkandı, dirimini ancak bununla koruyabileceğine inanıyordu.

Mustafa Kemal, bunun için onu anlamakta güçlük çekmiş ve yargılarında yanılmıştı; onu vecde dalmış dervişlere benzetmişti; sonra, memleket sözcüğünü de «melmeket» biçiminde, yani Anadolu köylüsü gibi kullanıyordu. Bu kırk dakikalık konuşma elbette ki, aldatıcı olmuştu; Vahidettin, kafası işlemiyormuş ta düşüncelerini kafasından keserle bir çivi sökermiş gibi söker görünüyordu. Böyle cahil ve konuşmasını bilmez derviş tabiatlı bir adamın Avrupa'da Türkiye'yi rezil edeceğinden korkuyor ve bu işe girdiğine bin pişman oluyordu. Yine de işi sonuna dek götürmenin borç olduğunu duyuyordu.

İşte, Mustafa Kemal'in Vahidettin'i maskesiz haliyle görüşüdür ki, bu şaşkınlığı meydana getirmişti.

İşlemeli kanapesinde şimdi rahat, kendine güvenir ve iradeli bir insan gibi oturan Vahidettin, sesinde ve bakışlarında büyük bir nezaket, tatlılık ve ve içtenlikle Mustafa Kemal'le konuşmağa başlamıştı, yalnız bu konuşma biraz hazırlanmışa benziyordu, ve nutuk koku-

yordu:

— Affedersiniz paşa hazretleri, birkaç dakika öncesine kadar kiminle seyahat etmekte olduğumu bana izah etmemişlerdi. Ancak, trenin hareketinden sonra aldığım malumat üzerine gıyaben çok iyi tanıdığım ve takdir ettiğim bir kumandanımızla beraber bulunduğumu anladım. Ben sizi çok iyi bilirim. Arıburnu'nda ve Anafartalar'da yaptığınız bütün icraat, kazandığınız bütün muvaffakiyetler, tamamen malumumdur. Siz, İstanbul'u ve her şeyi kurtarmış bir kumandansınız; beraber seyahat etmekte olduğum için çok memnun ve müftehirim.

Vahidettin, bu sözleri hiç kekelemeden tekrara kaçmadan, düzgünce söylüyordu. Mustafa Kemal'in şaşkınlığı büsbütün artmıştı; o da ona gereken cevapları verdi. Vahidettin isteyerek başlangıç nutkunu şu sözleri ile bitirmişti:

— Ecdadı izamımdan Fatih Sultan Mehmet hazretlerinden sonra İstanbul'un ikinci Fatih'inin zatı devletleri olduğunu bilirim, ve zatı devletlerinizi çok takdir edenlerden biriyim.

Bu sözlerden sonra Mustafa Kemal, işin sırrını biraz olsun çözer gibi olmuştu. Vahidettin, onun kişiliğinde bir Talat - Enver düşmanlığı gördüğünden onda bir destek aramağa kararlı görünüyordu. Vahidettin, karşısındaki ordu kumandanı üzerinde yeterli bilgiye sahipti. Bunun için de ileride ittifakına alacağı önemli kişilerden biri olarak onu hazırlamağa çalıştığı da meydandaydı. Mustafa Kemal'e sigara ikram ediyor ve mumlu kibriti çakıp onun sigarasını yakacak kadar da ileri gidiyordu. Mustafa Kemal de kendi yönünden seviniyordu; çünkü, bu, kendisinden çok yaşlı padişahlık adayının ileride çok işine yarayacağını düşünüyor ve bunun üzerine sayısız hesaplar kuruyordu.

Sultan Reşat hastaydı, günden güne çöküyor ve bunaklığı artıyordu. Yirmi beş yıl, Sultan Hamid'in hapis-

liğe benzeyen sıkı göz hapsinde ve kontrolünde yaşamak zorunda kalan bu iyi huylu ve bahtsız adamcağız ruhça da, gövdece de artık çürümüş, işe yaramaz olmuştu.

Onun tahtının üzerinde üç azgın küheylan gibi tepinip duran Talat, Enver, Cemal Paşalar triumvirası vardı.

Vahidettin ileride padişahlık tahtına oturunca Mustafa Kemal gibi güçlü paşalara dayanarak bu «sacayağını» bir kenara atabileceği gibi Mustafa Kemal de sultanı destekleyip akıl hocalığı yaparak yine bu triumvirayı devirebilir ve Türkiye'nin uçuruma doğru gitmekte olan kaderine el koyabilirdi. Yoksa, onun gibi güçlü bir kişinin Vahidettin gibi cılız bir «şahsiyet»in «bende» liğini kabullenmeyi düşünmesi, akla kelmezdi. Sonra, Vahidettin'in memleket işlerini yakından bilmediği de meydandaydı. Talat'la Enver'in hafiyelerince sıkıca izlendiğinden çok kişi ile konuşup görüşmek olanağından yoksundu; sivil polisler, Çengelköy'deki Veliahtlık Köşkü'nün çevresinde vızır vızır dolaşıyor ve her gittiği yerde çevresini bir sağlık kordonu ile çeviriyor, onu kimseyle görüştürmemeğe çalışıyorlardı.

Çoğu zaman, «Menkup» Sadrazam ve İngiliz yanlılığı ile tanınmış Kamil Paşanın konağına gidiyor ve orda saatlerce kalıyordu, tabii ne görüşüp konuştuğunu da hiç kimse bilmezdi; kimi zaman da halka görünmek ve popüler olabilmek kaygusu ile yangınlarda kalabalık arasında karışıyor ve böylece memleketin dertlerine ortak olduğunu anlatmak istiyordu. Gerek Vahidettin gerekse Mustafa Kemal, geç vakit birbirlerinden ayrıldıklarında her ikisi de kendi hesaplarına hoşnuttular. Her ikisi de akıllarına getiremedikleri bir dostluk havasının halesine bürünmüş olarak ayrılmışlardı. Mustafa Kemal'in, Naci beyle ilk edindiği izlenim büsbütün silinmiş, gitmişti. İstanbul'dan uzaklaşınca nasıl olup ta bu uyuşuk dervişten böyle konuşkan, içten ve canlı bir adamın çıktığına artık şaşmıyordu. Altmış yıl bir si-

yasi cendere içerisinde yaşatılan bir adamın özgürlüğe doğru açık bir pencere bulunca elbette burdan aldığı temiz ve güneşli hava ile canlanabileceğini ve gerçek kişiliğinin üzerindeki kaypak örtüyü kaldırıp atabileceğini hesaplamak gerekti. Demek, Vahidettin, bir kez bu güzel kamuflajı yapacak kerte zeki, sabırlı, hesaplı ve kurnaz bir adamdı.

«Sizin kim olduğunuzu birkaç dakika önce bana bildirdiler» derken açıkça yalan söylediği anlaşılıyordu. Yanına verilmiş müşavirin kim olduğunu şu ana dek bilmemesi olağan olabilir miydi? Sonra Çengelköy'deki köşkte görüşmemişler miydi?

En aşağı elli yıl süren korkunç bir terör ve baskı altında padişahlık hülyası kurmuş olan bu adamın yarınki saltanatının desteklerini, dayanaklarını uzun uzadıya hesaplamaması, arayıp bulmaması düşünülebilir miydi? Mustafa Kemal'e şu saatta gösterdiği dostluk, yakınlık ve içtenlik onun güzel sarışın yüzü, aslan yelesi sarı saçları, parlak, güzel, büyüleyici mavi gözleri için miydi?

Mustafa Kemal'in konuşmalarından iyice anlamıştı ki, zeki ve İttihat ve Terakki düşmanı genç paşa, otomatik onun yarınki yardımcıları arasına girecektir.

Mustafa Kemal, bu ilk yolculuk konuşmasından sonra kendi vagonuna çekilmiş; saatlerce uyuyamayarak konuşulanları yeniden düşünmekle ve gelecek için yapılacak tasarıların çekirdeklerini evirip çevirmekle vakit geçirmişti. Bayağı, çocuk gibi seviniyordu. Veliahd'a adamakıllı açılmıştı, ona güven vermiş böylece her ikisi de karşılıklı güven havası içinde çağın keskin neşterleri altında delik deşik etmişlerdi. Vahidettin, şimdiyedek ancak eniştesi, damat Ferit'le Kamil paşaların konağında böyle yürekli konuşabilmişti; İstanbul'un ikinci Fatih'i sayılan bu genç ve güçlü paşa ile böyle dolu-dizgin konuşup boşalmak, onun için umutlu bir şeydi. Onun için Vahidettin'in de, Mustafa Kemal'in kalkmasına müsade ettikten sonra, sevincinden gözleri parlıyordu.

Böyle anlayışlı bir paşa ile yola çıktığından dolayı çok seviniyordu.

Mustafa Kemal, yolculuk süresince Vahidettinle daha bir çok görüşmeler yapmış ve geleceğin padişahını memleket işlerinde iyice hazırlamanın görev olduğu düşüncesi ile büyük çabalarda bulunmuştu. Yalnız, Mustafa Kemal'in veliahd üstüne son kanısı, onun son kerte kurnaz, hesaplı ve bu yüzden de çok tehlikeli bir adam olduğu idi. Abdülhamid'in yetiştirmesi olan bu adam, ondan pek çok şeyler öğrenmişti. Yarın, padişah olunca Abdülhamit'i taklide kalkışabilirdi. Onu yine de birçok memleket ve devlet işleri üzerinde aydınlatmağa, yetiştirmeğe çalışmak bir yurtseverlik ödeviydi.

Veliahd ile Mustafa Kemal, Almanya'ya varmıştı. Küçük bir kasabada kurulmuş olan Alman İmparatoru Kayzer Wilhelm'in karargahında onları tepeden tırnağa silahlı ve bütün anlamiyle modern bir ordunun bir parçası olan bir Alman kıtası karşılamıştı. Kayzer Wilhem, karargâhın giriş yerinde ve onları selâmlayan saygı kıtasının başında beklemekteydi. Askeri kıtayı ve Wilhelm'i selamladıktan sonra giriş yerinden büyük bir hole geçmişlerdi: Burda başta imparator olmak üzere, Hindenburg Ludendorff ve bütün karargah erkanı hazır bulunuyordu, bunlar veliahdla onun mahiyetindekileri kabul ediyorlardı. Naci bey, Vahidettin'e maiyetindekileri tanıştırmasını söyledi, Veliahtta sol eli göğsündeki düğmelerin arasına sokulmuş olarak Mustafa Kemal'in sağ elini tutmuş ve bu eli adamakıllı sıkarken askerce ve çok yüksek bir sesle Almanca bağırmıştı:

— On altıncı kolordu.. Anafarta.

Bütün orda bulunanlar, Wilhelm'in bu sözü üzerine gözlerini Mustafa Kemal'e çevirmişlerdi. Mustafa Kemal, Almanca'yı pek iyi bilmediğinden imparatorun ne demek istediğini pek iyi anlamayarak önüne bakmıştı; sıkılmıştı; onun ne dediğini anlamadığından ne türlü karşılık vereceğini de bilemiyordu.

Wilhelm; bu kez kuşkulanmıştı. Acaba yanlış kapı mı çalmıştı? İri mavi gözlerinde ve kıpkırmızı yüzünde güç duruma düşmüş bir insan hali vardı. Mustafa Kemal'in bu utangaç, sıkılgan ve alçak gönüllü hali onda bu haklı kuşkuyu uyandırmıştı; bunun için ona şu soruyu sormak zorunda kalmıştı:

— Siz on altıncı kolordu kumandanı ve Anafartaları yapmış olan Mustafa Kemal değil misiniz?

Mustafa Kemal diye bir başka kişiye hitap ettiğini sanmıştı; onun yine Almanca olarak sorduğu bu soruya, Mustafa Kemal Fransızca şu yanıtı vermişti:

— Evet, ekselans.

Ne varki, Mustafa Kemal, ağzından çıkan bu sözlerden sonra gerçek ve büyük bir «mahcubiyet» duymağa başlamıştı, büyük bir yanlışlık yaptığını anlamıştı. Bir imparatora ya Kayzer, ya da «Sör» demesi gerekiyordu. Bu çok büyük bir yanlışlık olmamakla beraber Mustafa Kemal gerçekten utanmıştı.

Bu yanlışlığı yapar yapmaz, bunun birinci değil ikinci kez yenilenmiş bir yanlışlık olduğunu anlamıştı. Sofya'da Fethi beyin elçiliği zamanında o da orda ataşemiliter olarak bulunurken Bulgar kralı Ferdinant'a da «Sör» yerine «Ekselans» diye ünlemişti.

Karargâhta çok güzel yerleştirilmişlerdi. Veliahdın sırası ile günün en önemli kişilerini yerlerinde ziyareti gerekiyordu : Örneğin, başkumandan Hindenburg, Genel Kurmay Başkanı Ludendorff'ta bu aradaydı. Ziyaret edecekler de Vahidettin, Mustafa Kemal ve Naci beydi.

İlkin Hindenburg'la karşı karşıya bulunuyorlardı. Mareşal masasının başında, onun solu ilerisindeki koltukta Vahidettin, onun yanında da dili demek olan (Söylenenleri Naci bey tercüme ediyordu). Naci bey oturuyordu. Mustafa Kemal de Hindenburg'un sağındaki sandalyeye çökmüştü.

Veliaht ile Hindenburg, bir törende yapılması gereken töresel, kısa bir konuşmaya başlamışlardı. Hinden-

burg, babacan davranışı, ağır ve tok konuşması ile Türk ulusunu avutucu bir yol tutturmuştu. Ortada önemli bir şey konuşulduğu yoktu; yani Mustafa Kemal'e göre konuşulanlar fasa fisoydu, incir, çekirdeğini doldurmaz nesnelerdi.

Hindenburg'un söylediği avutucu ve güzel sözlere veliaht ta nazikçe ve durmadan teşekkür ediyordu. Bütün Türk ulusuna iletilmesi için söylenen bu sözlerle de cephe gerisinde açlıktan, tifüsten sinek gibi kırılan Türk ulusu için bir zerrecik avutucu tat vardı.

Mustafa Kemal, düş kırıklığına uğramış gibiydi, somurtmak üzereydi. Bu lafların ancak bir «nezaket eseri» olarak söylendiğine kendini inandırmağa çalışıyordu. En sonra, yavuz bir ev sahibi konuklarına karşı bir konukseverlik ödevi yapıyor gibiydi.

Mustafa Kemal'in şehla mavi gözleri, Hindenburg'un kılı kıpırdamayan kocaman dik ve heybetli bıyıklarla süslü yüzünde ucuz «teselli» ler dağıtan bir resmi memur izleniminden başka bir şey görmüyordu.

Onun söyledikleri, Mustafa Kemal'in beklediği sözler değildi; bunun için de bu konuşmaya katılmak için hiç bir istek duymamış ve bunun bir an önce bitmesi için de içinden dua etmeğe başla mıştı.

Artık, buradan kalkıp dışarı çıktıklarında Mustata Kemal, Hindenburg'u yitirilmiş bir davanın bir zoraki figüranı olarak görüyordu.

Genel Kurmay başkanı ve Alman strateji dahisi Ludendorff da onları büyük bir nezaketle kabul etmiş ve tıpkı Hindenburg'un avutucu konuşmalarını andıran konuşmalar yapmıştı. Kuzey-Batı cephesi üzerinde itilaf ordularını çökerterek ezecek çok parlak ve başarılı saldırılarını sürdürmekte olduklarını anlatmış, bunun ne gibi sonuçlar doğurabileceği üzerinde bir tek söz söylememişti; işte, Mustafa Kemal, asıl bu sonucu Ludendorff'un ağzından işitmek istiyordu.

Ludendorff, Alman ordularının hâlâ parlak saldırı-

lar yapabilecek güçte ve takatta olduğunu müttefiklerine göstermek kaygusu ile bu saldırıya başlamıştı; böylece bütün müttefiklerin, hatta Alman milletinin çökmekte olan moralini düzeltmeğe çalışıyorlardı. Mustafa Kemal'in kafasında bu kuşku engereği kıvrılıp durmaktaydı. O, bu savaşın bittiğine inanmağa bile başlamıştı İş olsun diye General Ludendorff'a şöyle bir soru sormuştu.

— En sonra taarruz kuvvetleri hangi hatta kadar gideceklerdir?

Ludendorff, en sonra bir veliahtın maiyetinde taşıdığı rastgele bir subayın böyle çok önemli ve yanıt verilmesine hemen-hemen imkân olmayan bir soru sormasiyle; şaşırmış, afallamıştı. Bir kez bunu nezaket kurallarına uygun bulmadığı gibi güven bakımından da tehlikeli bir soruydu bu. Yalnız, nazik ve görgülü Genel Kurmay Başkanı, bu rastgele sorulduğunu sandığı soru karşısında biraz ikirciklendikten sonra yine de taktik bir yanıt vermenin gerektiğini anlıyarak ve onun yüzüne dikkatle bakarak:

— Biz, taarruz ediyoruz, sonucu olaylar gösterecektir; demiş, bu tehlikeli alandan uzaklaşmağa çalışmıştı.

— Yapılmakta olan taarruz neticesinin ne olabileceğini anlamak için hadisat ve talihin tecellisine intizar etmeğe lüzum olmadığını zannediyorum, çünkü, yapılan taarruz, en nihayet «Parsiyal» bir taarruzdur.

Ludendorff, yine dikkatle Mustafa Kemal'in yüzüne bakmıştı; çünkü, onun ne demek istediğini pek iyi anlamıştı. Olumlu-olumsuz hiç bir yanıt vermeyerek susmuştu.

Böylece konuşma kesilmiş ve ziyaret te bitmişti. Vahidettin, Mustafa Kemal ve Naci bey oturmuş, karşılıklı konuşuyorlardı. Mustafa Kemal, fırsat düştükçe, bir an durup dinlenmeden olayların can alacak noktaları üzerinde Vahidettin'in kafasını işletmeğe çalışı-

yordu. Bugünkü Almanya'nın bu durumuyla daha çok dayanamıyacağını, çökeceğini ve çökerken Osmanlı İmparatorluğunu da sürükleyeceğini anlatıyordu. Veliahta Ludendorff'u nasıl sıkıştırıp susturduğunu göstermişti. Alman büyüklerinin kendilerine tıpkı tıpkısına benzeyen bu genç generalden hoşlanmayışlarının nedenini Vahidettin, anlamağı başlamıştı; çünkü, o, gerçekleri ayna gibi görüp yansıtan bir zekaya sahipti.

Mustafa Kemal, hiç bir vakit bir Alman düşmanı değildi, yalnız Türk ordularının başına yüksek rütbeli Alman General ve Mareşallerinin getirilmiş olmasını bir türlü anlayamıyor ve bunun Türk askerlik dehasını küçüksemenin, hiçe indirmenin ta kendisi olduğunu rastgele söyleyip duruyordu. Eğer Almanlar yerine ingilizlerle «İttifak» edilseydi de Türk ordusunun başına İngiliz eksper ve kumandanları getirilmiş olsaydı, onlara da aynı şiddetle saldıracaktı. Mareşal Falkenhain ile arasında büyük bir geçimsizlik, hatta tiksintiye benzer bir şey vardı. General Liman Von Sanders ile aralarının iyi olmasının biricik nedeni, Alman Generalinin daha takt sahibi, daha suplesle davranabilen bir asker olmasındandı. Mustafa Kemal'in Türk, Alman bütün bu Mareşal ve Generaller üstüne bir tek düşüncesi vardı: Hepsi el ele vermiş Türkiye'yi uçuruma sürüklüyordu. Suriye'deki boş ve saçme saldırılar, kuzeydeki insafsızca ve beceriksizce saldırı taslakları, hep aynı kategorinin içindeydi. Bunun için Mustafa Kemal'in zekâsı korkunç bir eleştiri makinası gibi işliyor, olayları püf noktalarından yakalayıp neşterliyor ve bütün içyüzü ve büyük kandırış gücü ile Veliahtın gözleri önüne seriyordu. Vahidettin, bu dünya savaşının ne olduğunu, nasıl olduğunu, ne olacağını ancak şimdi anlayabilmişti. Şimdi, artık. tıpkı Mustafa Kemal gibi düşünüyor, olaylara onun gözleri ile bakıyordu. Artık, onun karşısında bütün dünyayı korkutmuş, yıldırmış bir İmparator Wilhelm, bir dahi kumandan Hindenburg bütün dünya

ordularınca büyük bir asker ve stratej olarak tanınmış Ludendorff yok, salt Osmanlı İmparatorluğunu uçuruma sürüklemekte olan insanlar vardı.

Mustafa Kemal'in bu kendisinden yaşlı, ak saçlı öğrencisi tıpkı Mustafa Kemal gibi, içinden güç çıkılır ağır sorular soruyor. Alman erkanını kızdırıyordu. Bunak, akılsız ve zavallı bir Veliahtla karşılaşacakları üstüne rapor almış olan Alman Erkânı onda «Alman düşmanı» Mustafa Kemal'in serpintisini görerek şaşıyorlardı.

Bir konuştuklarını böylece bir kez daha hınçla yineleyip durdukları sırada dışarda büyük gürültüler, bağırış - çağırışlar işiterek yerlerinden doğrulmuşlardı.

Her ağızdan:

— Kayzer! Kayzer!

Sözleri işitiliyordu. Kapı vurulmuş, içeri bir subay girmiş ve Almanca İmparatorun Veliahtı ziyarete geldiğini söylemişti.

Veliaht, Mustafa Kemal ve Naci bey koşarcasına imparatoru karşılamağa çıkmışlardı. Kayzer'le oracıkta burun buruna gelmişler ve onu salonda kabul etmişlerdi.

Hep beraber oturduktan sonra konuşmağa başlamışlardı. Wilhelm, Osmanlı devletinin çok değerli bir müttefik olduğunu, hele başkumandan vekili Enver paşanın bu ittifakı çok büyük anlayışla değerlendirmeğe çalıştığını, Alman Başkumandanlık ve erkanı harbiyesini anlatıyordu. Çok nazikti, yüzü, büyük bir hoşnutluk ve dostlukla parlamaktaydı.

Karşılarında gerçekten, centilmen bir imparator vardı.

İmparator, Vahidettin'in solunda, Mustafa Kemal sağında, Naci bey ise karşılarında oturmuştu.

Vahidettin, Naci beyin tercümanlığı ile İmparatora öyle bir soru soruvermişti:

— Türkiye'nin Almanya'ya karşı sadakat ve vefa-

sından, yakın bir gelecekte Alman müttefiklerinin mutluluğa kavuşacaklarından bahseden «beyanatı şahaneleri» Osmanlı devletinin yarınını düşünmek durumunda bulunan acizlerinde büyük bir ferahlık ve avunma uyandırdı. Ancak, genel durumu bir yana bırakırsak, bir noktayı daha açıkça anlamak istiyorum. Türkiye'nin ta kalbine yöneltilen darbeler durdurulmaksızın ilerlemektedir. Eğer bu darbeler muvaffak olacak olursa, Türkiye mahvolacaktır. Bu darbeleri durdurmak için yeteri kadar beyanatınızı dinleyemedim. Lütfen bu hususta beni biraz aydınlatabilir misiniz?

Bu soruyu işiten imparator, hışımla yerinden fırladı ve törensel bir nutuk söyler gibi şöyle dedi:

— Türkiye'nin muhterem veliahtı, anlıyorum ki, sizin zihninizi karıştıranlar vardır. Ben, Almanya İmparatoru, size gelecekten, gelecek başarılardan bahsettikten sonra şüpheniz kalır mı, kalmaz mı?

Veliaht onun bu sözlerini hiç de kabul etmişe ve kanmışa benzemiyordu.

İmparator da, Ludendroff gibi bir kez huylanmıştı. Kalktığı sandalyeye bir kez daha oturmayarak gitmek istediğini böylece onlara anlatmıştı.

Demek ki, Alman düşmanı görünen Mustafa Kemal, burda da yola gelmemiş, üstelik veliahtı da yoldan çıkarmıştı.

İmparator, yine de büyük bir nezaketle salonun kapısına doğru yürümüştü. Onun arkasından Vahidettin. Mustafa Kemal ve Naci bey gidiyordu. Kayzer, sola kıvrılan bir koridordan yürüyüp gidecekti. Mustafa Kemal, İmparatorun kendisinden hoşlanmadığını sezdiğinden ters yandaki koridorda ve biraz uzakça durmuştu. İmparator, veliahtın, sonra onun yanında bulunan Naci beyin ellerini sıkmış ve uzakta dikilerek ciddi bir yüzle kendisini süzen Mustafa Kemal'e bakmış ve sonra yöneldiği koridor boyunca yürümeğe başlamıştı.

Mustafa Kemal'in elini sıkmadan uzaklaşıyordu,

bunda da haksız değildi. Bir imparator hiç bir vakit bir generalin elini sıkmak için onun ayağına gitmezdi. Bu generalin imparatorla el sıkışmak için elbette ilerlemesi doğru bir davranış olurdu. Mustafa Kemal, giden İmparatorun iri gövdesine dalgın-dalgın bakarak orada duraklamıştı.

Ne düşünmüşse düşünmüş, imparator, bir kaç adım attıktan sonra geri dönmüş ve Mustafa Kemal'e yaklaşarak :

— Affedersiniz, sizin elinizi sıkmadım. Demişti.

Mustafa Kemal, elini imparatorun yumuşak ve babacan avucunda bulmuş ve bu elde dostça bir sıcaklık duymuştu. İmparator, Mustafa Kemal'in gönlünü almak için ona birkaç tatlı ve alicenapça söz söylemekten de kendini alamamıştı.

İmparatorun sofrasında akşam yemeğine çağrılmışlardı. Kayzer'in karşısında bir prens, sağında Vahidettin, solunda Berlin elçisi Hakkı Paşa prensin solunda ise Mustafa Kemal oturuyordu. Mustafa Kemal'in solunda Ludendorff vardı. Ludendorff, Mustafa Kemal'le Fransızca konuşuyordu. Mustafa Kemal Almancaya epey çalışmıştı, şöyle böyle anlayacak duruma gelmişti. Ne var ki bu dille konuşamıyordu.

İmparator Ludendorff'a Almanca:

— Sağındaki adamla konuş!

Demişti; Ludendorff'un sağındaki adam da Mustafa Kemal'den başkası değildi. Onun Almanca ne dediğini anlamıştı. İmparator Alman düşmanı olarak işittiği bu genç Generalin «mukavemetini» kırmak için bugün yolundan geri dönmüş ve onun ayağına kadar giderek elini sıkmak nezaketini ve babacanlığını göstermişti. Sonra, Wilhelm'in gözünden kaçmayan bir şey daha vardı ki, o da Vahidettin'in bu genç generalin etkisi ve büyüsü altına girdiğiydi.

Ludendorff İmparatorun uyarısına:

— Ben de o işi yapıyorum!

Diye karşılık vermişti.

İmparator, Ludendorff'a bu uyarmayı yaparken elbette Mustafa Kemal'in bu sözleri anlayacak kadar Almanca bildiğini bilmiyordu.

Gerçi, Ludendorff Mustafa Kemal'e sözlerine özel bir önem vererek konuşmağa başlamıştı; Nedir ki, bütün kaynayan cephelerin bin bir türlü yükü altında ezilmiş, hırpalanmış ve bütün anlamiyle yorulmuş bir kafa ile ne bulup konuşabilirdi ki!

Sonra, Ludendorff, karşısındaki genç generalin onun yönettiği dev gibi savaş makinasının geleceğine, ve bunun vaadettiği zafer yemişlerine inanmayan bir septik olduğunu çoktan anlamıştı.

Bunun için de Ludendorff, Mustafa Kemal'in belleğinde, bu imparator sofrasının görkemine karşın anı sayılabilecek bir izlenim bırakamamıştı.

Yemek bitince, tıpkı bu salona benzeyen, onun biraz daha büyüceği olan bitişik salona geçmişlerdi.

Wilhelm, Hindenburg, Ludendorff, Başvekil, Vahidettin, Mustafa Kemal ve Naci bey, Hakkı Paşa, bir grup olarak bu salonda toplanmışlardı.

İmparator Vahidettin'i, onlardan uzakça bir köşeye çekmişti, orda yüzlerinde gülümsemeler, tatlı tatlı konuşuyorlardı.

Mustafa Kemal ise, sırtını her iki salonu birbirinden ayıran duvarın kavisine dayamıştı. «Karşısında çok heybetli ve canlı, asil bakışlarında gerçeği anladığı görülen, fakat anladıklarını her muhataba söylemekten çekinen, yüksek bir şahsiyet» bulunuyordu: Bu, Hindenburg'tu.

Mustafa Kemal onunla derin - derin konuşmağa onu deşmeğe can atıyor ve Veliahtla birlikte üzerinde durdukları konulara onu yeniden sürüklemek için çok kurnazca konuşma kapıları açıyordu.

Mareşal Hindenburg, ilk konuşmalarında, Suriye cephesindeki durumun düzeltildiğini ve orada da «Yeni

ve taze bir süvari tümeni»nin savaş meydanına sürüldüğünü söylemişti. Mustafa Kemal ise bunun ne olduğunu pek iyi biliyordu. Hindenburg, bunları, oradaki Alman kumandanlarının verdikleri rapora dayanarak söylüyordu. Gerçekte ise bu süvari tümeni, Mustafa Kemal henüz ikinci ordu kumandanı iken, Yıldırım grupunu «takviye» için bu grupa gönderilmesi istenen «tümenden» başkası değildi. Daha Mustafa Kemal 7 nci ordu kumandanlığına gelmeden önce bu süvari tümeninin teşkiline çok çalışılmıştı. Ancak, toplanabilen bu «Kuvvet» o kerte bitkin, takatsizdi ki, ilkin Lagar atlarını Re'sülayn yöresindeki otlaklarda otlatıp beslemek, ondan sonra da bir işe yarayıp yaramayacaklarını yine gözden geçirmek gerekiyordu. Mustafa Kemal, yedi ay sonra 7 inci ordu kumandanlığına geldiğinde bu süvari tümeninden yararlanıp yararlanamıyacağını uzun - uzun incelemiş ve aldığı raporlar sonucunda bunun savaşa sokulabilecek durumda bir birlik olmadığı kanısına varmıştı.

Hindenburg'un, Mustafa Kemal'e anlattığına göre de, bu işe yaramaz tümen savaşa sürülmüş ve yararlıkları bile görülmüştü.

Mustafa Kemal, Alman karargâhında bu serüveni anlatabilmek için sabırsızlıktan çatlayacak duruma gelmişti. En sonra, onun ağzından koca Hindenburg, bütün öyküyü dinlemiş, itiraz da edememişti. Olayın en yakın kahramanı, onun karşısında idi ve gerçegi santimi santimine anlatıyordu:

— Benim söyleyeceğim sözler sizin aldığınız raporların muhteviyatına uymayabilir, fakat, emniyet edebilirsiniz ki, hakikattir. Suriye vaziyeti islah edilmiş değildir. Bunu kabul ediniz. Sonra, Mareşal, siz mühim bir taarruz yapıyorsunuz, ve zannetmem ki, buna çok bel bağlamış olasınız, yalnız, bana söyler misiniz, emniyetle ümit ettiğiniz hedef ve maksat nedir?

«Büyük ve ihtiyatlı asker» onun bu sorusuna elbet-

te cevap veremezdi. Zaten, Mustafa Kemal, ondan bunun karşılığını da bekliyor değildi. Yalnız, bu güç soruları sormaktan amacı doğulu Generallerin de, yularından sürüklenecek eşekler olmadığını onlara anlatmaktı. Varsın yanıt vermesinler, büyük askerlik ve cephe sırrıdır diye sussunlar, bu soruların ne demek istediğini anlamaktan da kendilerini alıkoyamazlardı ya!

Küçük bir Türk Generalinin bu «lâubali» ve «cüretkâr» durumu Hindenburg'u hiç te çok şaşırtmış değildi. O da imparatorun sofrasındaki nefis şampanyadan bol-bol içmiş ve her türden törenin daraltıcı çemberinden dışarı çıkmış, içtenliğin ılık havası içine girmişti. Zaten kendisi ile Fransızca konuşan ve Alman sarışınlığını taşıyan bu genç generalde bir demir leblebi bulmuş gibiydi. Hindenburg, onun kendi üzerindeki hayran bakışlarını da sezdiğinden onu elnden geldiğince içten karşılamağa karar vermişti. Yalnız, her şeyden önce gerek imparator gerekse Ludendorff ve Hindenburg, bu iki ziyaretçiden elden geldiğince psikolojik bilgiler sızdırmağa çalışıyorlardı. Çünkü, Alman ordusunun çelik yığınları, artık bir teneke sesi vererek tın tın ötmeğe başlamıştı. Artık müttefiklerin nabzını yoklamak zamanı gelip çatmıştı.

Büyük asker Hindenburg! Her şeye karşın Mustafa Kemal'e bir yanıt vermenin kolayını bulmuştu. Salonun ortasında, üzerinde sigaralar bulunan küçük bir masayı göstererek:

— Ekselans, demişti, size bir sigara takdim edebilirmiyim?

Mustafa Kemal küçümsendiğini anlamıştı.

Ortadaki masaya doğru yürümüşler ve Hindenburg iri ve babacan elleriyle Mustafa Kemal'e bir sigara takdim etmişti.

Bu süre içinde, Vahidettin ile konuşan imparator bir yandan da Hindenburg ile Mustafa Kemal'in konuşmalarını dikizliyordu.

Mareşale Almanca:

— Ne diyor?

Diye sormuş, Mareşal de:

— Bir şeyler!

Diye baştan savma bir yanıtla imparatorun ağzını kapayıvermişti.

Mustafa Kemal, sigarasını yaktıktan sonra Hindenburg'un yanından ayrılarak, imparatorla konuşan Vahidettin'in yanına gitmişti; ona:

— Nasıl, hakikati anlıyor musunuz? Demişti. Karşınızdaki Alman imparatorudur. Benim size arzettiğim endişeleri izah edecek bir tek kelime söyledi mi?

— Hayır!

— Konuşmaya devam ediniz ve ciddi konuşunuz, bütün endişeleri söylemekte tereddüt etmeyiniz, ben eminim ki o, sizden memnun olmayacaktır. Fakat hiç olmazsa Türkiye'de hakikati görmüş olanların varlığına inanacaktır.

Veliaht masum bir davranış takınmış:

— Öyle yapıyorum!..

Demiş, konuşma da buracıkta sona ermişti.

Almanya'nın bu saygı değer konukları, bundan sonra batı cephesine götürülmüştü. Orada da onlara Alman savaş makinasının ezici ve olağanüstü gücünü göstereceklerdi. Bu küçük kafile cephede bir karargaha varmıştı: Oldukça büyük bir karargahtı bu. Fransız cephesinin en yüksek kumandanı, bir harita üzerinde onlara parlak sözlerle yeni cephe durumunu açıklamağa başlamıştı. Kumandan, öyle inandırıcı ve kandırıcı bir tonla konuşuyor, olayları öyle istediği biçime sokuyordu ki yan gözle Vahidettin'i süzmekte olan Mustafa Kemal, onun sarsılır gibi olduğunu görmüştü. Mustafa Kemal'in yanı başında bulunduğundan eğilerek onun kulağına:

— Ya buna ne dersin? Demişti.

Mustafa Kemal, ona hemen şu yanıtı vermişti.

— Haritada gösterilen bu durum mahallinde gör-

mek arzusunu gösteriniz.

Vahidettin'in bu istekte bulunması üzerine çarpışma cephesine götürülmüşlerdi. Orda onları büyük, küçük bir çok subay karşılamıştı. Onların nereleri ve neleri görmeleri gerektiği üzerinde de çabucak bir plân hazırlanmıştı. Mustafa Kemal, bu plânı gördükten sonra Alman subaylarına şöyle demişti:

— Cephenin büyük kumandanı, bize genel durumu açıkladı. İçinde bulunduğumuz «muharebe cephesi» bize o açıklamanın öğrettiği cephedir. Müsaade edilir mi biz sizin yaptığınız plânı bırakalım ve benim göstereceğim yere gidelim.

O anda bir kargaşalık olmuş ve Vahidettin hazırlanmış olan plân gereğince gezmek üzere o yana doğru yürümüştü. Mustafa Kemal, zaten başkasının iradesine boyun eğmeyi hiçbir vakit becerememiş bir insandı. Bu kez de onda bir «Asker inadı» uyanmıştı. Veliahtla mihmandarlarının arkasından gitmiyerek kendilerine verilmiş olan haritaya güvenerek rastgele ateş hattının bir noktasına doğru yürüyüvermişti. Ateş hattı gerisinden bir ağacın altında durmuştu. Onun yanında da mihmandar Alman subayları vardı. Ağacın üzerinde dürbünü ile Fransız cephesini gözetleyen bir genç Alman subayı, amirlerini görünce heyecanla aşağı inmiş, merakla Mustafa Kemal'i süzmeğe başlamıştı. Bu başı kalpaklı subay olsa olsa yüksek rütbeli bir Türk subayı olabilirdi.

Gözcülük yapan subay ağacın üzerinden gördüklerini anlatıyordu.

Mustafa Kemal:

— Müsaade eder misiniz ben de ağaca çıkayım, deyince:

— Hay - hay, demişler, Mustafa Kemal, hemen boynundaki dürbünle çevikçe ağaca tırmanmış, genç subayın gördüklerini ayniyle görmüştü.

Asıl söz konusu olması gereken nokta, bu görülmekte olan duruma karşı olan durumdu. Bunun için

de şöyle bir soru sormuştu:

— Bu düşman durumu karşısındaki kuvvetiniz, tertibatınız, ihtiyacınız nedir, lütfen bana söyler misiniz?

Ateş hattındaki subaylar, bütün örnekleri gibi saf ve temizdiler; askerlik bilgileri siyasi durumun elinde esir değildi; onlar bütün tok varlıklariyle tepeden tırnağa teknik askerdiler; bunun için de Mustafa Kemal, onların ağzından gerçeği bütün çıplaklığı ile çekip alabilmişti. Gerçek şöyleydi: Piyade birlikleri, hemen hemen yetmeyecek kerte erimiş, tükenmişti. Süvarilikten bozma bir piyade birliğinden söz etmişlerdi ki, o da birinci hattın «ihtiyat»larından sonra ihtiyat denecek nitelikten çıkmış bulunuyordu.

Bu bilgileri alan Mustafa Kemal, şaşkına dönmüştü. Bu şaşkınlığın verdiği korkusuzlukla başına toplanmış olan bir yığın Alman subayına heyecanlı bir sesle şöyle demişti:

— O halde tehlikedesiniz!

Onların da hemen bir ağızdan verdikleri yanıt şu idi:

— Öyle!

Ateş hattı karargahından ayrılmışlardı. İmparatorun, Vahidettin'in arkadaşlığına vermiş olduğu bir kolordu kumandanı, Mustafa Kemal'in arkasını bırakmıyordu.

Günlerdir Mustafa Kemal'in yanı başında gezip dolaşan bu general, ilk kez onunla ilgilenir görünmüştü.

Otomobille gidecekleri yere atla gidiyorlardı.

Alman generali, atını onun yanına sürerek:

— Siz Veliahtın yaveri misiniz?

Diye sormuştu.

— Hayır!

— Peki ne münasebetle refakatte bulunuyorsunuz?

— Böyle vazife aldığım için.

— Askeri vaziyetlerden çok iyi anlıyorsunuz, Türkiyede herhangi bir birliğe kumanda ettiniz mi?

— Evet!

— Mutlaka alaya kadar kumanda etmiş olacaksınız?

— Alaya daha önce kumanda etmiştim.

Alman generali gittikçe meraklanıyordu:

— Peki tümene de kumanda ettiniz mi?

— Evet!

— Öyleyse beni mazur görünüz. Ben kolordu kumandanıyım ve sizin babanız yaşındayım. Lütfen en son kumanda ettiğiniz «kuvveti» söyler misiniz?

Mustafa Kemal bu temiz yürekli adamı meraktan kurtarmak için:

— Muhatabınız, Tümen ve Kolorduya kumanda ettikten sonra, birçok ordulara kumanda etmiş bir arkadaşınızdır.

Deyince Alman Kolordu kumandanı afallamıştı. Ne var ki duyguları sempatiden öteye geçemiyordu:

— Affedersiniz, biz, şimdiye dek size yanlış hitap ediyormuşuz, Demek ki siz, Ekselanssınız!

Alman ordusunda kolordudan büyük birliklere kumanda edenlere «Ekselans» deniyordu.

İyi kalpli ve babacan Kolordu kumandanı, Mustafa Kemal'e, konukluğun sonuna dek, aradaki yaş ayırımını unutmuş görünerek çok saygılı davranmıştı.

Bir gece Alsas'ta valinin konağına çağırılmışlardı. Geniş bir salonda bulunuyorlardı. Epeyce kalabalık vardı. Her yanı bol ışıkla yıkanıyordu. Osmanlı Veliahtını ağırlamak için her şey yapılmıştı. Vahidettin vali ile şurdan burdan konuşuyordu. Mustafa Kemal de geniş salonda bir aşağı bir yukarı dolaşıyor, kendi düşüncelerine gömülmüş bulunuyor, ara sıra gözünün ucu ile de vali ile Vahidettin'e bakıyordu.

Bir aralık, Vahidettin, Mustafa Kemal'i masasına çağırmıştı; bu çağırış, valinin ona sorduğu bir soru üzerine olmuştu. Vahidettin, gerçi valinin sorduklarına elinden gelen yanıtı vermişti, şu var ki bunların Mustafa Kemal'ce de perçinlenmesini istiyordu. Vali'ye:

— Cephelerde bulunmuş bir kumandan yanımdadır, isterseniz onu da dinleyiniz, demişti.

Mustafa Kemal, masaya gidip te söz konusu sorunun ne olduğunu sorunca Veliaht:

— Ermeniler!

Deyivermişti.

Alsas valisi, safça, bir Osmanlı veliahtına Ermenilere karşı yapılmış olduğunu işittiği korkunç zulumlerden ve Ermeniler'in bu gibi zulumlere müstahak olmadıklarından sözetmişti.

Mustafa Kemal, valinin bu biçim konuşmasından hiç hoşlanmamıştı; bir kez, karşılarındaki, Almanya'nın pek saygıdeğer konukları idiler: Valinin karşısında böyle lâubalice soru sorduğu kimse, Türkiye'nin gelecekteki padişahı idi.

Mustafa Kemal, masadaki yerine yerleşirken Naci bey, Vahidettin'in sözlerini valiye şöyle tercüme ediyordu:

— Bu kumandan, sözünü ettiğimiz meseleyi iyi bilir, sizi aydınlatacak cevaplar verecektir.

Bunun üzerine biraz da içerlemiş olan Mustafa Kemal, valiye şöyle tok bir çıkış yapmıştı:

— Türkiye'nin Veliahtı ile Almanya'nın mutena bir mıntıkada, kıymetli olduğuna şüphe etmediğim bir valisinin bulabildiği konuşma konusu beni şaşırttı: İlkönce sizden şunu anlamak istiyorum: Müttefikiniz olan ve ittifak uğrunda maddî ve manevî tekmil mevcudiyetini mahveden Türkiye'ye karşı tarihin bilmem hangi devrinde mevcut olduğunu iddia eden ve bu mevcudiyeti ihya etmek için dünyayı iğfale çalışan Ermeniler lehine konuşmak fikri size nereden geliyor?

Mustafa Kemal, kıt birkaç bilgisiyle uluorta konuşan bu vali ile alay etmekten kendini alamamıştı. Almanya için ve onun hesabına Türkiye'nin yaptığı bu paha biçilmez fedakârlıklar boşunaydı.

Alsas valisi, Mustafa Kemal'in bu yarı alaylı, yarı ciddî konuşmasından yaş tahtaya bastığını anlamış ve bu konudaki bilgisinin yarım yamalak ve temelsiz oldu-

ğunu anlatarak özür diler bir durum almıştı. Mustafa Kemal'in düşündüğüne göre, bu, düpedüz baltayı taşa vurmaktı. Bu üzücü konuşmayı kısa kesmek için Valiye:

— Vali hazretleri, demişti, biz, cepheler dolaşan bir heyetiz, buraya Ermeni meselesi konuşmak için değil, fakat, müttefikimiz olan ve kendisine itimat etmekte olduğumuz Alman ordusunun gerçek durumunu anlamaya geldik, onu anladık, kafi bir vukuf ile memleketimize dönüyoruz.

Bu değerli konuklar, bundan sonra ünlü silah fabrikaları sahibi Krupp'un şatosunda konuk edilmişlerdi. Krupp fabrikaları sahibinin şatosu göz kamaştıran dev gibi fabrikalarla kaplanmış geniş bir alanın yöresindeydi. Alman savaş makinasını ve savaş gücünü besleyen bu korkunç kaynak ta Mustafa Kemal'in gözünde artık oyuncak toplar ve tanklar yapan bir fabrikadan farksızdı. Çünkü, o, cephedeki gerçek durumu yakından görmüş, öğreneceğini öğrenmişti. Artık, Krupp'un da şatosunun görkemli güzellikleri ve yeşillikleri içinde umutsuzluğunu serinletecek gölgeler aramağa başladığını pek iyi seziyordu. Orda parlak ve zengin bir yemek salonunda, seçkin davetlilerin huzurunda güzel bir akşam yemeği yedikten sonra, geceleyin trene binmiş ve Berlin'e yollanmışlardı.

Berlin'de, imparator, onları Adlon otelinde konuk etmişti. Hepsini ayrı ayrı ve güzelce yerleştirmişler ve çökmekte olan Alman enerji, ekonomi ve takatini onlardan gizlemek için ellerinden geleni yapmışlardı. İmparator, boşuna çabalamamıştı: Vahidettin'in bu güzel kabulden dolayı koltuklarının kabardığı belli oluyordu; çabucak avlanıvermişti. Keyfine son yoktu artık; değerinin anlaşılmış olduğunu sanarak büyük bir canlılık ve güven içinde dünya gazetecileri ile röportajlar yapıyor, onlara beyanat üstüne beyanat veriyordu. Denebilir ki, Vahidettin bütün bu yolculuk süresince en çok hoşuna giden yeri ve ortamı bulmuş gibiydi. Bütün ömrümce bu kerte ser-

best ve özgür konuşmamış ve dedikleri bu kerte önemle karşılanmamıştı. Gazeteciler, ellerinde fotoğraf makinaları, kalem, kâğıt, onun çevresinde fır dönüyor ve onun ağzından yakalaya bildikleri mücevherleri süratle not ediyor, telgrafla gazetelerine bildiriyorlardı. Vahidettin, Abdülhamid'in şerrinden kurtulunca özgürlüğe çok kavuşacağını ne çok ummuştu. Ne var ki ondan sonra da başında Talat ve Enver paşaların polis örgütü ekşimişti.

Vahidettin, Adlon oteline Alman imparatoru Wilhelm'den sonra ikinci büyük «kişiydi». Burada ilerideki padişahlığının ilk yemişlerini tadıyor gibiydi.

Mustafa Kemal, onun bu halini bir psikolog dikkati ile dikizliyor ve yarının padişahını en iyi biçimde anlayabilmek için hiç bir fırsatı kaçırmıyordu. Zaten burda Vahidettin bir padişah gibi davranıyor, bir padişaha özgü bütün özellikleri benimsemeğe ve göstermeğe çalışıyordu. Artık, hasta ve bunak Sultan Reşat'ın bir önce ölmesini beklemekten başka yapacak bir şey kalmıyordu.

Bir gün otelde Naci bey Mustafa Kemal'i yalnız bularak:

—Vahidettin beni yaver almak istiyor, demişti, oysa bilirsiniz ki ben saray hizmetinde bulunmaktan hoşlanacak bir adam değilim.

Mustafa Kemal, ona şu yanıtı vermişti:

— Eğer Vahidettin size bunu teklif etmişse derhal kabul etmekliğiniz lâzımdır. Bu adam yarının padişahıdır. Siz, temiz bir adamsınız. Lâzımdır ki, onun yanında kendisine hakikatleri korkusuzca söyleyecek biri bulunsun; Vakıa, saray hizmetinde bulunmak güçtür, fakat, memleket için her şey yapılır.

Naci beyin, Veliahtın yaverliğini kabul etmesi Mustafa Kemal'in çok hoşuna gitmişti. Onun ileriye yönelmiş projeleri arasında saray, binek taşı olarak büyük bir yer tutuyordu. Naci bey gibi, hem hocası, hem de kendisini anlamış namuslu bir memleket çocuğunun orada köprübaşı tutması, ilerde çok yararlı olabilirdi.

Yine bir gün Adlon otelindelerken birkaç gazete muhabiri gelmişti. Vahidettin'den «mülâkat» istemişti.

Vahidettin, zaten canına minnet bildiğinden hemen buna razı olmuş, Mustafa Kemal de bu «mülâkat» ta hazır bulunmuştu.

Vahidettin, İstanbul'dan bu yana Mustafa Kemal'in aşılamış olduğu düşüncelerle dopdolu bulunuyordu; kiminle görüşse hep aynı düşünceleri savunuyordu. O günkü yabancı gazetecilere de hep Mustafa Kemal'in şırınga ettiği düşünceleri koparıp dağıtmıştı. Mustafa Kemal'in sevinci elbette, sonsuzdu. İyi bir çömez yetiştirdiğine inanıyor, bunun daha da iyi olacağını sanmakla yarı bir haz duyuyordu.

Gazeteciler, onun ağzından Mustafa Kemal'in düşüncelerini not ederek çekilip gittikten sonra her ikisi baş başa kalmıştı. Vahidettin ona:

— Ne yapmalıyım? Diye sormuştu.

Mustafa Kemal son öldürücü darbeyi vurmağa hazırlanır gibi sesinin yüz anlatımının, kafa olgunluğunun bütün gücüyle ve şehla mavi gözlerinin keskin ve büyüleyici bakışlariyle onun direncini yıkıp geçmeğe çalışarak:

Osmanlı tarihini biliriz, deimşti, bu tarihin bir takım safhaları vardır ki sizi korku ve endişeye sevkeder ve bunda haklısınız. Ben, size bir şey söyleyeceğim o, nispette hayatımı size teşrik edeceğim, memnun olur musunuz?

— Söyleyiniz!

— Henüz Padişah değilsiniz, fakat Almanya'da gördünüz ki, İmparator Veliaht ve prensler hep bir iş üzerindedir. Neden siz bütün işlerden uzak kalasınız?

— Ne yapabilirim?

— İstanbul'a gider gitmez bir ordu kumandanlığı isteyiniz, ben sizin erkânı harbiye reisiniz olurum.

— Hangi ordunun kumandanlığını?

— Beşinci Ordunun kumandanlığını.

Bu ordu, Liman Von Sandres'in emrindeydi; Boğazların savunmasında bulunan ordunun ta kendisiydi.

Vahidettin:

— Bu kumandanlığı bana vermezler ki.

Demişti.

— Siz isteyiniz.

— İstanbul'a gittiğim zaman düşünürüm.

Vahidettin'in bu son yanıtı, Mustafa Kemal'e hiç bir umut kapısı açmıyordu. Demek ki bu işte Vahidettin'e güvenilemezdi.

Talat Paşa ile Enver Paşa'dan beşinci ordunun kumandanlığını koparmak, deveye hendek atlatmaktan güçtü. O hinoğlu hinler hiç ellerindeki silahı düşmanlarına verir de «Haydi, vur bizi» derler miydi? Mustafa Kemal, onun gözlüklerinin altında bir anda sönmüş gibi görünen bakışlarında Enver'le Talat'ın korkularını görür gibi oluyordu. Bu iki paşa, bu adamcağızı son kerte yıldırmışlardı.

Mustafa Kemal'in Vahidettin'le en yakın, en içten, en ağırbaşlı konuşması ve önerisi, bu olmuştu. Ondan sonra İmparatora, Hindenburg'a ve Ludendorff'a veda ederek trene binmişler ve İstanbul'a doğru yola çıkmışlardı.

Kader, Mustafa Kemal'i Vahidettin'in kaderi üzerinde oynamağa çalışmaktan hâlâ alıkoyamamıştı, alıkoymak niyetinde olmadığı da anlaşılıyordu.

İstanbul'a varmışlar, birbirinden ayrılmışlardı. Ne varki Vahidettin, bu son derece zeki, yakışıklı paşayla artık içli-dışlı olmuştu. Onu «Arslan yeleli paşam», «Namağlup kumandanım» diye çağırmağa başlamıştı; bu dostluk, çok ilerleyerek ve derinleşerek, yürüyebilirdi. Birbirleriyle sık sık görüşmek için sözleşmişlerdi. Vahidettin, belki de bu «ilâh gibi güzel ve zeki paşadan nasıl bir damat çıkarabilirim?» diye de düşünüyordu. Arslanyapılı paşaya lâyık çok güzel bir kızı da vardı;

gerçi bu kızın arkasında Mecit efendinin oğlu Faruk efendi de dolaşmıyor değildi, yalnız o, rakibi gibi karşısına çıkardıkları Mecit efendiden tiksiniyordu..

Ne yazık ki felek, bu dostluğu en gerekli ve en kritik zamanında çok görmüştü: Mustafa Kemal, İstanbul'a dönünce böbreklerinde dayanılmaz sancılar duymağa ve kıvranmağa başlamıştı. Doktorların muayenesinden sonra yalnız sol böbreğinin rahatsız olduğu anlaşılmıştı. «Paşa içkisi», bu arslan gibi gövdede ilk olarak böbreklere saldırmağa başlamıştı. Bir ay Perapalas'taki odasında yatağa mıhlanıp kalmıştı; Vahidettin'den de temelli bir söz alamadığından üzülüyordu. «Ah diyordu, Veliaht biraz daha genç, biraz daha tedbirsiz olsaydı, onunla ne güzel bir Türkiye yaratabilirdik». Boşunaydı, Vahidettin'de iş yoktu. Abdülhamit ne yazık ki bu adamcağızı bir ihtiyat ve tedbir kumkuması haline getirmişti. Doktorların biri gelip biri gidiyordu. Bıçak gibi gövdesini neşterleyen keskin sancıların önü bir türlü alınamıyordu. Bir aralık, iyileşmeğe yüz tutmuş, sonra yine fenalaşmıştı. En sonra, doktorlar, kesin tedavi için Viyana'yı salık vermişti; oraya gitmekten başka çare yoktu.

Mustafa Kemal, Viyana'ya varınca büyük ve tanınmış bir otele yerleşmişti. Muayenesi için de bir yandan en bilgili doktorların muayenehanelerini aşındırıyordu. Oturduğu otel, yabancı general ve diplomatlarla doluydu.

Onlar arasında kendisini çok tedirgin duyuyordu. O. Osmanlı İmparatorluğunun genç generallerinden biriydi. Batıda general olabilmek içinse saçı sakalı ağartmak gerekiyordu. Bu kalabalık otel müşterileri arasında en çok sinirine dokunan da bir Avusturyalı general ailesiydi. Ailenin bütün kişileri, ona küçümseyen gözlerle bakıyorlardı. Onlara bir ders vermek istiyordu. Bunun uzaktan uzağa olamayacağını da biliyordu. Bir kolayını bulup bir gün onlarla tanışmıştı.

Avusturyalı general, hemen ilk tanışmada askerlik üzerinde bir konuşma açmıştı. Bu mesleğin ilkin bilgi,

sonra da uzun yılların tecrübelerini gerektirdiği üzerinde uzun uzadıya fikirler yürütmüştü. Bütün aile generalin bu üstünlük ve küçümseme tohumları yüklü konuşmasını hazla ve böbürlenmeyle dinliyordu. Bir başka general en sonra;

— Türk ordusunda sizin gibi genç generaller çok mudur? diye sormuştu.

Bu son soru, bardağı taşırmıştı. Mustafa Kemal, onlara verilecek dersin sırası geldiğini anlamıştı. Ne var ki daha ilk tanışmada verilecek dersin, bayağı nezaketsizlik olacağını düşünerek biraz geciktirmeye karar vermiş, bir iki gün sonra da taşı gediğine koymuştu.

İlkin Avusturya ile Napolyon arasında geçmiş olan Olm meydan savaşını anlatmış ve sonunu şöyle getirmişti:

— Evet, muhterem baylar, Fransız ordularını sevk ve idare eden Napolyon da Olm meydan muharebesini kazandığı zaman çok genç bir generaldi.

Avusturyalı general ailesi, bu dersten sonra artık Mustafa Kemal'le yemek yemez olmuşlardı.

Mustafa Kemal, her günkü izlenimlerini günlük biçiminde bir deftere Fransızca olarak yazıyordu. Böbrek hatsalığı için Viyana'da başvurduğu Profesör, onun sanatoryomda yatmasını gerekli bulmuştu. Viyana yöresindeki yeşilliklerle süslü temiz havalı Kotaj sanatoryomunda bir ay kalarak bu profesörce tedavi gördükten sonra yine onun salığı ile Karlsbad'a gitmişti. Rahatsızlığı iyiliğe yüz tutmakla beraber hâlâ rahatsız sayılabilirdi. Çok zayıflamış, bitkinleşmişti. Perhiz rejimi için de banyolara giriyor, sancıların kökünü kazımak için büyük bir direnç gücü harcıyordu. Aklı-fikri hep memlekette, İstanbul'da idi, çünkü, savaş, sonuna yaklaşıyordu ve o, cephelerin çöküntüsünden meydana gelen çatırtıyı bu sakat ve hasta insanlarla dolup taşan yerde ruhunun kulaklariyle iyiden iyiye duyuyor gibiydi. 1918 yılının Temmuz ayının beşinci Cuma günü İzmir'den tanıdığı bir

adam, bir arkadaşiyle onu ziyaret etmişti. Konuklar Sultan Reşad'ın öldüğünü ve yerine Vahidettin'in geçtiğini söyleyince Mustafa Kemal'de bir sarsıntı olmuştu. İşte, beklediği önemli günlerden biri gelip çatmıştı, ne yazık ki, o, bu süre içinde böbrek sancılariyle kıvranıp durmuş ve İstanbul'da olan olmuştu. Mecit Efendi'nin Padişah olmasını isteyen İttihat ve Terakkiciler, Vahidettin'in hakkını çiğnemekten vazgeçmişlerdi. Onlar, mutlaka Vahidettin'i sağlam kazığa bağladıktan sonra Padişah yapmışlardı. Buna yediği ekmek gibi inanıyordu.

Mustafa Kemal, Vahidettin'in padişahlığı haberi ile gerçek bir şaşkınlığa uğramıştı. Avurtları çökmüş zayıflamış yüzü, renkten renge giriyor, mavisi solmağa yüz tutmuş iri gözlerinin derinliklerinde mavi kıvılcımlar çakıyordu. Hemen tabakasını açmış sigara üstüne sigara içmeğe başlamıştı. İçinden boğulur gibi oluyor, göğsünün daraldığını duyuyordu. Daha önce hiç böyle olduğunu bilmiyordu. Kendisinde meydana gelen bu heyecanlı, sarsıcı değişikliğin gizli gibi duran nedenlerini şöyle - böyle seziyordu. Yalnız, bunları tahlil edecek zaman olmadığından hiç o yana aldırış etmiyor, salt midesinden yükselen baygınlığın üstesinden gelebilmek için bütün direncini kullanıyordu.

İzmir'li tanışları, onun bu krize benzeyen durumunu büyük bir ilgi ve sempati ile izliyor, buna anlam veremiyorlardı. Kimbilir o, belki de Sultan Reşad'ın ölümüne yanmıştı ve bu da henüz yarı hasta bulunan genç ve duygulu paşayı büsbütün sarsmıştı. Adamcağızlar, haberi getirdiklerine bile pişman olmuş gibiydiler.

Oysa Mustafa Kemal'in, Sultan Reşad'ın ölümüne zerrece aldırdığı yoktu, o, zaten onun gözünde doğmadan ölmüştü; Enver'in bu bunak akrabası temizlenmekle belki de daha iyi olmuştu. Hiç olmazsa Enver'in de biraz burnu kırılırdı. Yalnız, işin asıl önemli yanı şu idi ki Türkiye ve dünya yeni olaylara gebeydi. Mustafa Kemal

de kutsal rolünü oynamak için fırsatları büyük bir sabır ve zekâ ile kolluyordu.

Acaba en büyük fırsatlardan birini daha kaçırmak üzere miydi? Enver'i yere vurmayı vaadeden bu en büyük kozu da acaba elinden kaçırmış mıydı? İşte, ruhunun derinliklerinde gizlenen en önemli düşünce, bu olmalıydı:

Konukları bu belâlı haberi verip gittikten birkaç gün sonraya dek Mustafa Kemal, hem gövdesindeki hem de ruhundaki bu sıtma ile kavruldu durdu. İstanbul'dan beklediği bütünleyici haber en sonra gelmişti. Artık kesin olarak Vahidettin Padişahtı; bu, bir gerçekti.

Bir gün, Cemal Paşa'nın karısı Seniha hanımın Karlsbad'a geldiğini öğrenmiş, hemen ziyaretine koşmuştu. Ondan, üç paşanın durumu ve psikolojisi üzerinde bir şeyler öğrenebileceğini umuyordu. Artık, savaş sonuna yaklaşıyor ve korkunç bırakışma günleri, dolu dizgin geliyordu. Otelde Seniha hanımın karşısında bir koltuğa kurulan Mustafa Kemal, şöyle demişti:

— Muharebe kaybedilmiştir. Memleket batıyor. İşte, sizin paşalarınızın uzak görürlülüğü (Bu paşalar elbette, Enver ve Cemal paşalardı) Mamafih, ben orada idareyi elime alacağım ve bu paşaları mahkemeye vereceğim.

Seniha hanım buna karşı :

— İyi edersiniz, bizim paşa da beraat eder, diye yanıt vermişti.

Müşir Ahmet İzzet Paşa, padişahın yaveri ekremi olmuştu. Mustafa Kemal bu işi çok anlamlı bulmuştu: İzzet Paşa, Vahidettin'in yaveri olmaktan çok onun askerî müşaviri ve kurmay başkanı gibi bir şeydi. Bu, Mustafa Kemal'in Almanya'dan döneceği günlerde Vahidettin'den kendisine verilmesini istediği görevdi. Padişaha bir kutlama telgrafı çekmiş, Vahidettin de hemen bunun yanıtını göndermişti.

Yalnız, Vahidettin'de bir cephe değişikliği vardı.

Mustafa Kemal'in üzüntüsü, kaygusu, tasası derindi. Birkaç gün sonra İstanbul'da bulunan yaveri Cevat Abbas beyden kendisini İstanbul'a çağıran bir telgraf almıştı. Henüz hastalığı geçmemişti, bunun için de çok zorlayıcı nedenler olmadıkça İstanbul'a dönmemeğe kararlıydı. Cevat Abbas'a bu kararını bildirir bir telgraf çekmişti.

Cevat Abbas'tan gelen ikinci telgrafta ise çabucak İstanbula' dönmesi istendiği yazıyordu. Mustafa Kemal, bunun üzerine kendisini kimin istediğini ve böylece İstanbul'a dönmenin gerektiğini anlamıştı. Bunu araştırıp sormayı bile gereksemeden 1918 Temmuz'unun 27 Cumartesi günü Karlsbad'dan İstanbul'a yollanmıştı : Kendisini el altından çağıranın yeni padişah olduğunu iyice biliyordu.

Yalnız bir talihsizlik Viyana'da onu yine yatağa mıhlamıştı, zaten, adamakıllı zayıflamış olan gövdesini daha çok hırpalamıştı. Birinci dünya savaşının Avrupa üzerinden buzlu bir rüzgâr gibi geçen korkunç, öldürücü hastalığı İspanyol nezlesi, bu hasta, yolcuyu Viyana'da kıstırıvermiş ve Anayurttan bir zaman daha uzakta kalmasına yol açmıştı. Her şeye karşın sırım gibi güçlü gövdesi ve ruhunun gücü ile bu pis ve bulaşık hastalığı da yenerek kapağı İstanbul'a atmış, böylece gurbetlerde ölüp gitmenin gizli korkusundan temelli kurtulmuştu.

Onu Sirkeci istasyonunda karşılayan yaveri Cevat Abbas'tan bütün gerekli bilgiyi almakta gecikmemişti: onun da kulağını büken elbette yeni padişah Vahidettin'in ta kendisiydi.

Mustafa Kemal, hemen geldiğini İzzet Paşaya bildirmişti. Yalnız, hâlâ hasta olduğundan Perapalasta Haliç'in mavi sularına ve bu sularda kaynaşan binlerce çeşitli deniz araçlarına bakan «mükellef» dairesinde kalıyor ve eşi - dostu orada kabul ediyordu.

İşte, müşir İzzet Paşa'yı da bu dairede kabul etmiş ve ondan heyecanla padişahın kendisiyle neden görüş-

mek istediğini sormuştu. Ortada önemli bir şey yoktu. Padişah veliahtlığı sırasında Almanya gezisi dolayısiyle onunla çok içlidışlı olduğundan bu yakınlığı ve içtenliği bundan sonra da sürdürmek istiyordu.

Mustafa Kemal, kendisini düşündüğünden dolayı Padişah'a çok selâm göndermiş ve müşir İzzet Paşaya şöyle demişti:

— Herhalde umumî durumun fenalığı yok etmek için yeni padişahı yeni bir istikamete sevketmek gerekir. Bu bakımdan kendisiyle görüşmekliğimi uygun bulur musunuz?

Mustafa Kemal, bu sorusu ile kendisi için bugün karanlık olan pek çok şeyi öğrenmek istiyordu. İzzet Paşa, onun padişahla bu biçimde konuşmasını uygun bulmuştu. Bunun üzerine Mustafa Kemal, hemen Naci bey aracılığiyle Padişahtan bir randevu istemiş ve belli bir saatta buluşulabileceğini bildiren haber gelmişti.

Mustafa Kemal'in karşısında yine görünürde uzun boylu, uzun boyunlu, ümüğü çıkık, altın gözlüklü, kalpaklı, o, ak saçlı adam, kendisinin her sözüne mal bulmuş mağribi gibi sarılan ve her dediğini gerçeğin anası olarak kabullenen adam vardı; yine ayağa kalkmış, kendisine pencerenin önündeki koltukta yer göstermişti; yalnız acaba bu adam, şimdi de o adam mıydı? Yeni gerçekleri görmekte kendisini kılavuzluğa seve - seve kabul eden o eski Veliaht mıydı? Bu kerte kısa zamanda, hemen birkaç ay için de bu padişah o Veliaht olamayacak kadar değişebilir miydi? Yine kendisini aynı kılavuz zeka olarak kabul edecek miydi? Yoksa padişah olunca yeni kaygular peşinde eski dostluklara toptan paydos mu demişti? Peki, öyle olsa kendisini ta Viyanalardan buraya çağırır mıydı?

İşte, Mustafa Kemal, Padişah Vahidettin'in huzuruna bu kararsız ve karma karışık soru yığını kafasında irili ufaklı engerekler gibi kıvranıp dururken girmişti.

Eski yolculuk arkadaşı Vahidettin, Mustafa Kemal'e

ilk anda öyle derin bir içtenlikle, yapmacıktan uzak bir nezaket göstermişti ki, henüz hastalığın kuruntulara yol açacak ikliminden kurtulamayan «aslan yeleli paşa»nın bütün kararsızlığı dağılıvermiş ve iri gözlerinin içinde ateşli bir mavilik ve umut gülümsemeğe başlamıştı.

Demek ki, padişahlık onun arkadaşlığını baltalamamıştı. İlk basamak sağlamdı, şimdi bakalım öbür basamaklara!

Mustafa Kemal, Vahidettin'in karşısındaki bir koltuğa oturduktan sonra Vahidettin her ikisinin arasında duran taburenin üzerindeki sigaralıktan bir sigara alıp ona vermiş, bir de kendisi almış ve yaktığı mumlu kibriti sigarasını yakması için ona uzatmıştı.

Bu davranış, çok iyi bir başlangıçtı. Mustafa Kemal'in kalbindeki umutlar, birden ak kiraz çiçekleri gibi açıvermişti. Onu padişah olduğundan dolayı dostça, askerce, yurtseverce ve diplomatça kutlamakta acele ettikten sonra yine eski yol arkadaşlığında ele almış oldukları konulara gelmişti:

— Seyahatimiz esnasında bütün fikirlerimi çok açık bir lisanla söylemiştim. Bu dakikada aynı tarzda görüşmekliğime müsaade buyrulur mu?

Vahidettin, boynunu ileri uzatıp sigarasından bir soluk çekerek!

— Hay! Hay!

Demiş ve yüzünde bir karara varmış insanların aydınlığı ile onu dinlemeğe hazırlanmıştı.

Mustafa Kemal, hiç itirazsız dinleyen padişaha tıpkı yolculukta yaptığı gibi bu kritik anda onun yapması gereken ve yapabileceği her şeyi uzun uzun sayıp dökmüş ve en son olarak ta sözlerini şunlarla perçinlemişti:

— Derakap Başkumandanlığı bizzat uhdenize alınız, kendinize vekil değil, bir erkânı harbiye reisi tayin ediniz... Her şeyden evvel ordaya sahip ve hâkim olmak lazımdır, ancak ondan sonra düşünülecek münasip kararlar tatbik olunabilir.

Vahidettin, bu çok önemli öneriden çok hoşlanmıştı, onun istediği de bundan başkası değildi. Osmanlı tahtını rakipsiz olarak, tıpkı dedeleri Fatih, Yavuz, Kanuni gibi yönetmek biricik düşüncesi, idealiydi. Ne varki, henüz güçsüzdü. Ortamsızdı; örgütsüzdü. Talat'la Enver'in üzerine bindikleri İttihat ve Terakki ejderhası, onu bir lokmada yutabilirdi. Enver'i Başkumandan vekilliğinden kaldırıp atmak, bütün ordunun dizginini eline almak, çok şanlı bir davaydı, yalnız, bunun Kurmay Başkanlığına Mustafa Kemal'i getirmek te aynı tehlike ile başbaşa kalmak, burun - buruna gelmekten başka neydi ki? Mustafa Kemal, askerlik bilgisi ve görüşüyle, yüksek zekâsı ve seçkin kişiliğiyle onun silik varlığını ezecek, meydandan silecek ve yerine o geçecekti. Bu biricik tehlikeyi düşünüp durmasa Mustafa Kemal onun için çok sağlam payanda direklerinden biri sayılırdı. Ne yazık ki, Mustafa Kemal'in derin ve sonsuz uçurumlar saklayan varlığı, hâlâ onun için bir bilmeceden ileri geçememişti.

Bu yüzden Mustafa Kemal'in bütün konuşmalarını çok yararlı buluyor, onları dinlemekten hoşlanıyor, yalnız, bu düşünceleri uygulamaktan çekiniyordu. Enver paşa, Mustafa Kemal'in kişiliği çevresinde yükselmek hevesinden başka bir şey tanımayan bir adamın ihtirasından meydana gelen bir efsane yaratmıştı; Enver Paşanın kendisi de Osmanlı Devlet mekanizmasında en yüksek mevkilere tırmandığı halde her zaman Mustafa Kemal'den çekinmiş, onun rekâbetinden korkmuştu; bu korkudur ki, ileri mevkilerde pusu kurmuşlar için sürekli bir ürküntü kaynağı olmuş ve herkes Mustafa Kemal'i daha çok uzaktan değerlendirmekle yetinmişti. Mustafa Kemal'in bir gerçekler deposu olarak ortada dolaşıp durması herkesi gerçekten ürkütmüştü. Vahidettin de onunla konuşurken, daha doğrusu onu dinlerken son kerte tetikte bulunuyor, bir tongaya bastırılmamak için Abdülhamid'in sarayında edindiği bütün «Tedbir» stokunu büyük bir beceriklilikle kullanmağa çalışıyordu.

İşte, Vahidettin, Mustafa Kemal'in kendisine yapmış olduğu bu çok güzel ve çok dostça öneriyi kılı kıpırdamadan dinlemiş ve eski geleneği üzere yine gözlerini kapayıvermişti.

Biraz sonra gözlerini açınca durgun bir sesle:

— Sizin gibi düşünen başka rüesayı askeriye var mıdır?

Diye sormuştu.

— Vardır.

— Düşünelim.

Mustafa Kemal, bu son söz üzerine umutsuzluğa, öfkeye benzer bir duygu içinde kalmış, yalnız, hiç belli etmemişti. Şimdiye dek hep saldırıya geçmiş ve en iyi savunmanın saldırı olduğunu öğrenmişti. Umutsuz düşmemeğe çalışmış, gücünü toplayıp birkaç gün sonra yine saldırıya geçmeğe karar vermişti. Bu konuşmadan da anlamıştı ki, Vahidettin'in iradesi üzerinde oynayanlar vardı, ve onlar onun iradesini bir umut kayasına zincirlemişlerdi.

Kendisine sağır bir duvar gibi kapanan Vahidettin'in arkasındaki «Enver Domuzun»dan başkası olamazdı.

Tehlikeyi sezdikleri için kendisinden önce davrandıkları meydandaydı. Mustafa Kemal'in, Alman ordusunun büyüklerine göre Vahidettin'in ağzından, gerek kendisinin doğrudan doğruya yapmış olduğu saldırılar, elbette ki, bu, gocunan büyüklerce Talat ve Enver Paşalara yetiştirilmiş ve bu «Alman düşmanı» nın neden Veliaht'la Almanya'ya gönderildiği üzerine sorular sormuş olacaklardı. Türk padişahının Alman partizanı olması her zaman için Almanya'nın yararınaydı. Türkiye üzerinden Marko Polo'nun yolundan giderek Doğu'nun zengin ülkelerine sızmak, hiç bir vakit yabana atılmayacak bir düşünce ve bir Alman siyasetiydi. Mustafa Kemal, bu serüven iştahası karşısında ufacık ta olsa, bir engel gibi belirmeğe ve direnmeğe başlamıştı. Eğer, felek ona kimi olanaklarla biraz daha önce davranmak şansını bağışla-

saydı, Türk ordusunu eline geçirerek bütün Alman general ve personelini kapı dışarı edecek ve itilâf devletleri ile ayrı bir barış yaparak Türkiyeyi daha çok zarar görmeden kurtaracaktı. Bunlar bir sır değildi, biliniyordu. İttihat ve Terakki içinde az da olsa kimi düşünenler Mustafa Kemal'in Başkumandan vekilliğine getirilerek Enver'in uzaklaştırılmasını istiyorlardı. Bunların başlıca temsilcisi de «Nazım Paşayı kabinesinde vurarak Enver Paşaya şimdiki mevkiini sağlayan yiğit Yakup Cemil'di. Ne varki düşüncesini çevresine ve bütün ittihat ve terakki partisine yayarak Kâğıthane sırtlarında kurşuna dizilmişti. Enver Paşa, biraz da bu yüzden Mustafa Kemal'in çevresinde bir «Sıhhî kordon» meydana getirmeğe ve onun saçtığı «toksitlerin» etkisini hiçe indirmeğe çalışıyordu. Bu kadarla yetinmesinin başlıca nedeni Mustafa Kemal'in çok güçlü bir asker ve kumandan oluşu ve Anafartalar'da kazandığı zaferle İstanbul'u kurtarışıydı. Çok popüler olmamıştı, çünkü, buna meydana verilmemişti. Yine de onu tanıyanlar ve sevenler azımsanamadı. Enver Paşa, ona karşı komitacı ruhu ile davranıp ta herhangi bir zarar getirmeğe çalışsaydı belki başarırdı. Yalnız bu, Mustafa Kemal'in seçkin kişiliğinin büsbütün meydana çıkmasına ve onun birdenbire büyük bir kahraman olarak boy vermesine yol açacaktı. İşte, bunun içindir ki, zekice kombinezonlarla onu sınırdan sınıra sürgün gibi uzaklaştırıyor, ve zaman kazanmağa çalışıyordu. Mustafa Kemal, bunu çok iyi bildiğinden yine kimi dolapların dönmekte olduğunu ve Vahidettin'in baskı altına alındığını anlamakta gecikmemişti.

Bu görüşmeden birkaç gün sonraydı, Naci bey, Mustafa Kemal'i, Vahidettin'in müşir Ahmet İzzet Paşa ile kendisini kabul etmek istediğini bildirmişti. Mustafa Kemal, bir kez yalnız değildi, yanında İzzet Paşa da vardı. Mustafa Kemal, bu çağrıya şöyle bir anlam veriyordu: Herhalde, Vahidettin, kendisine geçen gün yapılan çok önemli öneri üzerine her ikisi ile birden konuşmak, bir

karara varmak istiyordu. Mustafa Kemal, bu konuşmanın da genel konular üzerinde yürütülmek istendiğini görmüş ve birçok kez bunu kendi düşünceleri yönüne çevirmeğe çalışmışsa da yapamamıştı. Vahidettin, kapalı bir kutuya dönmüştü; ağzından tehlikeli bir söz kaçırmamak için çok sakınarak konuşuyor, bu tehlikeyi önlemek için de daha çok dinlemeğe çalışıyordu. «Ah, şu namağlup kumandanın, şu aslan yeleli paşanın arkasında bir de kendisini destekleyen teşkilâtı alsaydı.» Vahidettin, onun dediklerini hemen yapacağa benziyordu. Ne yazık ki, herkesin gerçekleri görmekten kaçındığı bir dönemde yaşıyorlardı. Onun için de Mustafa Kemal, münzevi yaşayışı içinde ömür çürütüyordu. Kendisini anlayan bir tek adam vardı, onu da padişah yapmak için zincirlemişler, kendisinden uzaklaştırmışlardı. Vahidettin'in bu yoklayışları boşuna değildi; bir destek arıyordu. Yalnız, enistesi Ferit Paşa, gölgede ona bir kuvvet oluyor, Hürriyet ve İtilâf partisinin kodamanları ona yine gölgeden gün yüzü görmemiş umut menekşeleri uzatıyorlardı. Elbette, bu da yetmezdi. Bunun için padişah, bu görüşmede de yararsız birkaç gevelemeden başka türlü, temelli, umutlu, bir konuşma yapamamış, içilen birkaç sigara, çakılan birkaç kibrit ve höpürdetilen birkaç kahveden sonra Mustafa Kemal'le İzzet Paşa'ya kalkıp kös - kös gitmek düşmüştü.

Yalnız Mustafa Kemal, yılmamıştı; hastalığının yavaş - yavaş iyileşmeğe yüz tutmasiyle gövdesi ve iradesi de güçlenmeğe başlamıştı. Korkunç zamanlar dev adımlariyle yaklaşıyordu. İşi, sıkı tutmak gerekti. Bir kez daha saldırıya geçmeğe, Vahidettin'in çevresinde Enver Paşanın kurmuş olduğu kale duvarını bir kez daha zorlamağa karar vermişti. Bu adama yapılan büyüyü çözmek ve onu Türk ulusu için yararlı bir hale getirmek istiyordu. Bu adam, güdülmek isterdi, yoksa kendi haline bırakılırsa pis bir «müstebit» olur çıkardı.

İşte, bunun için padişahı bir kez daha görmek ve

yalnız olarak huzura kabulünü istemişti. Gözleri artık bir şey görmüyordu. Daha ilk anda birkaç konuşmada ağzına tıkılan eski düşüncelerini büyük bir inan ve coşkunlukla anlatmağa başlamıştı; artık, sonucu almağa kararlı görünüyordu. Bu adamın yapay iradesini bir iskambil şatosu gibi yıkacak, yerlere serecekti. Ne var ki, Vahidettin, ondan önce davranmış ve bu tehlikeli konuşma kapısını şu sözlerle apansızın kapayıvermişti.

— Paşa, ben her şeyden önce İstanbul halkını doyurmak zorundayım; İstanbul halkı açtır, bunu yapmadıkça alınacak her tedbir isabetsiz olur.

Vahidettin, bu sözleri söüyleyip bitirince yine gözlerini kapayıvermişti.

Mustafa Kemal, henüz oldukça gençti, yalnız, hayatta o kerte çok şey görmüştü ki, yetesiyle görgülü sayılabilirdi. Karşısında tilki gibi kurnaz bir adamın bulunduğunu artık anlamıştı. Nazik, içten, saf ve doğru gibi görünen bütün bu davranışların arkasında, doğu saraylarının yetiştirmesi bir insan - tilki bulunuyordu. Mustafa Kemal: «İlkönce İstanbul halkını doyurup onu kazanmak, ilerideki yapacakları için burasını bir dayanak noktası olarak kullanmak istiyor!» diye düşünüyordu. «Gene koşullar düzelmedikçe, onun bu düşüncesi politika bakımından doğru olsa bile bu isteğin yerine getirilmesi mümkün olabilir miydi?

Böyle düşünen Mustafa Kemal açıktan:

— Çok doğru düşünüyorsunuz, fakat, İstanbul halkını doyurmak için alınması lâzım gelen tedbir ve teşebbüsler, zatı şahanenizi bütün memleketi kurtarmak için alınması lâzım gelen mübrem ve müstace tedbirlere tevessül etmekten alıkoyamaz. Heyeti umumiyenin selametini temin edecek mesai, ancak makinanın heyeti umumiyesinin işlemesiyle mümkün olur ve heyeti umumîye işlemedikçe bu makinadan bir kısım muhassala dahi almak kabil olamaz. Söylediğimin isabetine kaniim, belki zatı şahanelerince fazla telakki buyurulur, lâkin bildir-

meye mecburum ki, yeni padişahın mebdeî hareketi evvela kuvvete tesahup etmek olmalıdır. Devleti, milleti ve bütün menfaatleri müdafaa eden kuvvet başkasının elinde bulundukça sizin padişahlığınız dahi lafzî olmaktan kurtulamaz. Biraz tedbirsizce olduğundan kaniim.

Padişah, Mustafa Kemal'in bu her şeyi göze almış yalın konuşması karşısında savunmaya geçmiş ve şu umut ve düş kırıcı sözleri söylemek zorunda kalmıştı:

— Ben icap eden şeyleri Talat ve Enver Paşalar hazeratı ile görüştüm.

Evet, Vahidettin, en sonra baklayı ağzından çıkarmıştı. Mustafa Kemal'in bütün sezinlemeleri doğru çıkmıştı.

Vahidettin, Mustafa Kemal'in gözünden birdenbire düşüvermişti. Demek ki, bu adamın karakterine hiç güvenilemezdi. Daha birkaç ay önce Talat'la Enver'i elinden gelse dişleri ile parçalamak isteyen Veliaht, bu adamın ta kendisi değil miydi?

Şimdi, hem yüz milyonlarca müslümanın halifesi, hem de, Osmanlı ülkesinin padişahı olan bu adam, Veliaht Vahidettin'i hiç mi hiç tanımayacak hale gelmişti. Mustafa Kemal'in bu sözden çıkardığı anlam şuydu: «Siz vazife ve salâhiyetiniz fevkinde benimle lâubalilik mi etmek istiyorsunuz?»

İşte, bunu da anlayınca, Mustafa Kemal, artık Vahidettin'e karşı duymakta olduğu vicdan sorumluluğunun sona ermiş olduğunu anlamıştı. Vahidettin, müsaade eder görünmediği halde ayağa kalkmıştı.

Vahidettin ise Mustafa Kemal'e bir daha bakmaktan korkuyormuş gibi gözlerini yummuş ve böylece elini uzatıvermişti. Bir tek söz söylememişti. Gözleri kapalı ve zayıf ve kuru parmaklı eli, uzanmış duruyordu. Mustafa Kemal, eğilip bu eli sıktı, güçlü parmaklarının arasındaki bu kemikli elde artık bir dostluk sıcaklığı olmadığını duymuştu.

Vahidettin'in yanından çıkarken Mustafa Kemal'in

gözlerini büyük bir üzüntü buğulamıştı. Yüzünün iradeli çizgileri kararsız bir hal almış, kaşları düşmüştü. Onunla birlikte dışarı çıkan eski hocası Naci bey, onun gözlerindeki bu bulanık havayı ve yüzündeki umutsuzluğu iyice görmüştü. İki eski dost, hiç bir şey söylemeden birbirlerinden ayrılmıştı.

Altın yaldızlı bir saltanat faytonu, Mustafa Kemal'i atların çıkardığı ritmik tıkırtılarla Perapalas'a kadar götürmüştü.

Perapalas'a varlığında bir kez daha acı - acı düşüncelere dalan Mustafa Kemal, kendisini yine hasta duymağa başlamıştı; bu ne biçim işti? Her tuttuğu dal, kopup elinde kalıyordu... «Çok hacıların çıktı haçı ziri begalde» mısrağını mırıldanıp duruyor ve Vahidettin'in elinde kuran ve koltuğunun altında bir haç taşıyan iki yüzlü hacılardan hiç bir ayırımı olmadığını dehşetle görüyordu. «artık başka bir şey aramalı» diye düşünüyordu. Bu kale duvarında da gedik açamamıştı. Saray yaşayışı oldum olası bütün entrikaydı. Orada yaşayan insanların varlığı da bu entrikalarla yoğrulmuştu. Kendisi gibi temiz bir cephe kumandanı elbette bu entrika yuvasında aldatılacaktı.

Aradan birkaç gün daha geçmişti. Yaşayışında her an bir sürpriz bekliyordu. Serüveni sevmediği halde böyle sürprizlerin kendisini kapıp sürükleyeceğine inanıyordu. Normal, sağlam toprağa oturmuş bir dönemde, hiç kuşku yok ki, böyle sürprizler beklenemezdi, yalnız, bu dönem civcivli bir dönemdi, uzaktan uzağa devrilen dağlar gibi patlayan gök gürültülerini andıran bir dehşetle göçecek imparatorlukların üzerine çökecek felâketler, dolu dizgin geliyor ve her an biraz daha yaklaşıyordu. İşin felâketi şuydu ki, herkes büyük - küçük, kadere boyun eğmiş, büyük bir tevekkül ve miskinlik içinde tufanın kendilerini sürükleyip götürmesini bekliyordu. Bu azgın tufan sellerinin önüne, hiç olmazsa birkaç şeyimizi kur-

tarabilmek için yapılacak barajları hiç kimsenin düşündüğü yoktu, düşünenleri de dinleyen yoktu.

Bu işi suyun gözüne giderek çözümlemeğe çalışan Mustafa Kemal, şu başını kesen ejderhalarca püskürtülmüş, yine olanaksızlıklar bataklığının iğrenç ve çürük kokular fışkıran korkunç dünyasına dönmüştü.

Boşu boşuna kimseyi ürkütmemek ve durumunu zayıflatmamak için kendi içine kapanıyor, yalnızca düşünüyor ve ikinci - üçüncü derecede eski siyasîler ve değersiz kimi askerlerle konuşup görüşerek bu bataklık günlerinin sonunu bekliyordu. Bir ordu kumandanı olduğu için padişahın selâmlığa gidip geliyor, Vahidettin'i yalnız, eski bir tanıdık gibi selâmlıyarak Perapalas'a dönüyordu. Anlamıyordu, neden bütün bu çeşitli siyasal parti ve grupların adamları, bu türlü - türlü paşa tipleri ona hep iltifatla yaklaştıkları halde tuhaf bir ürküntü duygusu ile uzaklaşıyorlardı. Onun gözlerindeki mavi ateşten, sesindeki inandan tok ve pek çok işler yapabilecek bir adam gibi görünmesinden mi korkuyorlardı? O da, bundan hoşnuttu. «İyi olan münzevi olur» özdeyişinin değerini biliyordu.

Yıldız Sarayının yanı başında Abdülhamit'çe yaptırılan Hamidiye camiinde her Cuma selâmlığında görmüş olduğu yüzler arasında mumyalardan ayırtedilir hiç kimse yoktu. İşte, Vahidettin'in bütün çevresi bunlardı. O, ancak bunların dilinden, bunların ak sakalları, nişanlarla dolu göğüsleri ve öbür dünyaya çevrilmiş bakışlarından anlar ve bunlar karşısında huzur duyabilirdi. Bunların hepsi, kadere boyun eğmiş, kısa görüşlü «Şark» siyaset softalarıydı. Vahidettin, Abdülhamid'in sarayında hep bunlarla «haşır - neşir» olmuştu. Mustafa Kemal'in enerjisinden ürküp titreyen Vahidettin, bu pamuk gibi ak sakal yığınları arasında doludizgin gelmekte olan karanlık felâket bulutlarının korkunçluğunu daha kolay unutuyordu.

Hem Talat ve Enver Paşalarla tahtının geleceğini

perçinledikten sonra yeni bir serüvene atılmanın anlamı var mıydı? Onun istediği yalnız padişah olmaktı, çok şükür olmuştu da; Artık bundan öteye belâsını mı arıyordu? Bekleyecekti, sabrın sonu selâmetti. İşte, ancak, bu bekleyiş sayesindedir ki, en sonra otuzaltıncı padişahlığın tahtına oturmuştu. Şimdi de bekleyecek ve zamanla her fırsatta devlet mekanizmasındaki düşmanlarını birer birer ayıklayacak ve Abdülhamit gibi «akıllıca» saltanat sürecekti.

Mustafa Kemal, bir cuma günü yine namazdan önce Hamidiye camiinin tören salonunda Başkumandan vekili Enver Paşa, müşir İzzet Paşa, Vehip Paşa ve Balkan savaşlarını idare etmiş bütün büyük kumandanlarla namaz vaktini bekliyordu. Namazdan sonra, Naci bey, padişahın kendisiyle görüşmek istediğini bildirmişti:

— Yalnız mıdır?

— Hayır, yanında iki Alman Generali var.

— Rica ederim, onlar çıktıktan sonra zatı şahane ile ben yalnız görüşeyim.

— Ben de bu noktayı tekdir ettim, birkaç defa vuku bulan iradelerine münasip cevaplar verdim. Fakat, anlıyorum ki, sizi bu Generallerin yanında kabul etmekte musirdir.

— Mümkünse bir daha teşebbüs ediniz.

Naci bey, bir kez daha elinden geleni yapmış ve padişahın kulağına:

— Generaller gittikten sonra kabul etmeniz münasiptir, demişse de padişah ta direnmiş, onlar da salonda iken onu görmek istediğini kesin olarak irade etmişti.

Naci bey, bu işten bir şeyler sezinleyerek bunu olduğu gibi Mustafa Kemal'e anlattıktan sonra Mustafa Kemal ister istemez bu halde padişahın huzuruna çıkmıştı.

Vahidettin, henüz ayaktalarken Alman Generalleri karşısında kısa bir nutuk çektikten sonra, gözleri bu sefer açık olarak:

— Çok takdir ve emniyet ettiğim bir kumandan! Di-

yerek onu Alman Generalleri ile tanıştırmıştı.

Oturduklarında Vahidettin:

— Sizi Suriye'ye kumandan tayin ettim, diye irade de buyurmuştu, oradaki vaziyetler ehemmiyet kesbetmiş, oraya gitmekliğiniz lâzımdır. Sizden talebim şudur: O tarafları düşman eline geçirmeyeceksiniz. Verdiğim vazifeyi muvaffakiyetle ifa edeceğinizden eminim, derhal o hatta harket etmelisiniz.

Bundan sonra Alman Generallerine bakarak:

— Bu kumandan dediklerimi yapabilir. Demişti.

Bu, görünüşte büyük bir «teveccühtü», Mustafa Kemal'in yerinde kim olsa sevinirdi. Ne var ki Mustafa Kemal'in üzüntüsü sonsuzdu, çünkü, karşısındaki padişah, düpe - düz entrikacı, bir düzenbazdı. Padişaha şöyle diyebilirdi:

«Padişah hazretleri, bana öyle bir vazife veriyorsunuz ki, o vazifeyi ifaya memur kumandanlar mevkilerindedir. Beni onların fevkinde bir Başkumandanlığa mı memur ediyorsunuz? Eğer böyleyse çok iftiharla iradenizi kabul edeceğim; fakat, şüphe etmiyorum ki, bunun farkında bile değilsiniz. Vaktiyle ifa ederek haklı sebeplerle bıraktığım bir orduya ki, o ordu bugün mağlup olmuştur. Orada bulunan bütün ordular gibi... Beni onun başına gönderiyorsunuz; o halde bütün bu irade buyurulan vazifeleri yapmaya nasıl muktedir olurum?»

Bunları söylemek neye yarardı, sanki. Karşısındaki adamın bu konu üzerinde konuşup tartışmağa hiç bir vakit gücü yetmezdi ki.

Mustafa Kemal'in gözlerinde mavi şimşekler çakıyordu; yüzü bir karış asılmıştı. Vahidettin bile onun bu halinden ürkmüş, Alman Generalleri ise hiç bir şey anlayamamışlardı; zavallılar, nereden bilsinler ki işin içinde iş vardı!..

Mustafa Kemal, padişahtan müsaade alarak eski bıraktığı salona döndüğünde orada Enver Paşanın uçları kıvrık küçük ve çalımlı bıyıkların süslediği canlı, güleç

ve içten içe alaycı yüzü ile karşılaşmış ve tepesi atılmıştı. Ona çıkışırcasına:

— Bravo, tebrik ederim, Enver! Muvaffak oldunuz! Diye bağırmış ve sonra sözlerine şunu katmıştı:

— Azizim, hiç olmazsa biraz esaslı tedbirler üzerinde konuşalım. Benim bildiğim ve anladığıma göre artık Suriye'de ordu, kuvvet, vaziyet isimden ibarettir. Beni oraya göndermekle güzel bir intikam almış oluyorsunuz. Sonra teamül harici bir şey yaptınız, bizzat padişaha benim için emir verdirttiniz.

Enver paşa, ak, biçimli dişlerini göstererek keyifli - keyifli gülüyordu. Yakasının kırmızılığı ile, kalpağının tepesindeki enli kırmızı şerit, yanaklarının pembeliğini daha çok arttırıyor ve enerji ile kaynayan bu ufak - tefek Başkumandan vekiline sempatik bir görünüş veriyordu; uzun kirpikli iri ve güzel gözlerinin içindeki okşayıcı elâlık, zafer ışıkları saçıyordu. Onun yanıbaşında bulunan ordu kumandanlarından Vehip Paşa da aynı biçimde gülüyordu. Gizlice indirdikleri darbenin bu «sarı paşaya» verdiği, sersemliği hazla seyrettikleri görülüyordu. Salondaki öbür kalabalık, işi ayırt edebilecek durumda değildi... Hepsi, birbirleri ile fısıldaşarak görüşüyor, havadan, sudan konuşuyorlardı. Salonun bir köşesinde bir grup halinde toplanan Balkan savaşı paşaları, hararetli bir konuşmaya dalmışlardı.

Bunların arasında büyük bir kumandanın şöyle dediği Mustafa Kemal'in kulağına çalınmıştı.

— Efendim, bu Türk neferlerinde hayır yoktur; bunlar hayvan sürüsüdür. Yalnız, kaçmayı bilirler. Allah muhafaza etsin, böyle hissiz bir sürüye kimseyi kumandan etmesin.

Mustafa Kemal, Başkumandan vekilini haşlamaktan vazgeçerek bunu söyleyen paşaya dönmüştü:

— Paşam, biz de askeriz, biz de bu orduya kumanda etmiş adamız, Türk neferi kaçmaz, kaçmak nedir bilmez... Eğer Türk neferinin kaçtığını görmüşseniz, derhal

kabul etmelisiniz ki, onun başında bulunan en büyük kumandan kaçmıştır. Eğer siz kaçışınızın zilletini Türk askerlerine yüklemek istiyorsanız, insafsızlık ediyorsunuz.

Herkes, salonda, kulak kesilmişti, Enver ve Vehip paşaların gülüşleri yüzlerinde donmuş kalmıştı. Mustafa Kemal'in yüzü kıpkırmızı kesilmişti. Gözleri şimşek çakıyordu. Sesindeki derin inan ve telkin gücü, bütün salondakileri etkilemişti.

Mustafa Kemal'in çıkıştığı bu paşa, onu yüzce tanımıyordu; ya da tanımazlıktan geliyordu. Sağında solunda bulunanlara:

— Bu kimdir?

Diye sormuş, onlar da fısıltı halinde onu aydınlatmışlardı. Bu büyük gafa verilen şiddetli yanıttan sonra salonda çıt çıkmaz olmuştu.

Alman generalleri de Türk paşaları da bu sarışın paşanın öfkesinde içten ve asil bir şey sezdikleri için bir zaman susmuşlardı. Mustafa Kemal, Enver Paşa'yı selâmlamayı bile gereksemeden mahmuzlarını şakırdatarak salondan çıkıp gitmişti.

Mustafa Kemal, bir kez daha İstanbul'dan uzaklaştırılmış ve böylece tehlikeli bir adam olmak rolüne son verilmek istenmişti. Böbreklerindeki silik sancılara aldırış etmemeğe çalışarak trenin uzun, yorucu yolculuğuna bir kez daha katlanmış ve Ağustos'un son günlerinde Suriye'deki karargâhına varmıştı. Karargâh Nablus'taydı ve ikinci kez olarak 7 inci Ordu kumandanlığına getirilmiş oluyordu. Ağustosun bu günlerinde Arabistan, cehennem gibi kaynıyordu. Çok uzun olan cephe çizgisini türlü araçlarla dolaşıp görmek, hurdalaşmış, yağı, istimi bitmiş savaş makinasını yenilemek, işler duruma getirmek gerekiyordu.

Burda, zincirleme felâketlerin birbiri ardınca patlak vermesi, gün meselesiydi. Olayları derinliğine işleyebilen bir gözün göreceği realite, her şeyin bitmiş olduğunu gösteriyordu. Onu, bir yangın yerine göndermişlerdi. Çölün

korkunç sıcağı yanında umutsuzluğun kızgın çölü de uzanıyordu. Tek tük muz ve hurma ağaçlarının sert, yeşil ve enli yaprakları ne gövdesini, ne de ruhunu serinletiyordu. Burda, artık, Türk çocukları için doğa da, yerliler de, İngilizler de düşmandı. Müslümanlığın bu eski koruyucularına karşı Lawrence'in altınlariyle hırsa gelmiş halklar arkadan eğri cenbiyelerini savuruyor, onların yurt ve sıla özleminden başka artık hiç bir şey barınmayan soylu yüreklerini deşip ölülerini çölün sırtlanlarına çakallarına ve ak tüylü akbabalarına yem olarak peşkeş çekiyorlardı. Mustafa Kemal'in içi kan ağlıyordu.

Madem ki iş başa düşmüştü. Yine bir şeyler yapacak, yoktan var etmeğe çalışacaktı. Bundan başka çözüm yoktu.

Yüzlerce kilometre tutan cepheyi yarı hasta olarak dolaşıyor, olanı görüyor, dertleri dinliyor, yapılabilecekleri not ediyordu. Bu cephe üzerine üç ordu sıkışmış bulunuyordu. Ne var ki, bunlarda adlarından başka ordulüktan iz yoktu. Bunlar, eski örgütlerin iskeletleriydi. Bugünkü durumlariyle kullanılamaz, yararlı bir iş göremezlerdi.

Bunlardan ancak vurucu bir güç olarak şu biçimde yararlanılabilirdi; çü orduyu sıkıp, derleyip, toplayıp bir ordu haline getirmekle. İstanbul'dan yola çıkmadan önce böyle düşünen Mustafa Kemal, bütün bu birliklerin toptan kendi komutasına verilmesini gerekenlere bildirmişse de onun bu güzel önerisiyle ilgililer ancak alay etmişti.

Mustafa Kemal, Karlsbad'dan hasta olarak dönmüş ve bu hasta haliyle durmadan olayların içinde boy vermek zorunda kalmıştı. İstanbul'da çektiği iç üzüntülerine şimdi buradaki sıkı teftişler için harcadığı takat ve enerjinin eklenmesi dolayısiyle varlığı adamakıllı hırpalanmıştı. Suriye çölünün soluk kurşun renkli göğünde, insanında ve gidişatında artık avunmaya benzer hiç bir şey bulamıyordu. Bozgun çanlarının, hararetten yanan dudaklarını kumların vefasız sıcak suyu serinletmiyordu.

Henüz Nablus'a geleli onbeş gün olmamıştı ki sıkı çalışmak onu yere sermiş, yatağa düşürmüştü. Bütün ordu yaşayışında kendisinden de bir yaş küçük olan Enver Paşanın oyuncağı olmuş, onun iradesi altında ezilmeğe yüz tutmuş, ancak, istifa edip çekilmelerle bu irade darbelerini boşa çıkarmıştı.

Yatağında bitkin ve umutsuz yatıyor, havanın ve hastalığın şiddetinden terleyip duruyordu.

Kurmay Başkanı, birgün ona, her gün olduğu gibi, günlük raporunu getirmişti. Okumuş, önemli hiç bir şey görmemişti. Her günkü bayağı raporlardan biriydi bu. Yalnız, dur hele, bu bomboş gibi görünen raporlar içinde enteresan bir nokta ışıldıyordu: Bir İngiliz tutsağı sezilir gibi bir şeyler söylemişti. Mustafa Kemal'in her zaman uyanık bulunan kafasında bir şimşek çakmıştı: Bir iki güne dek bütün cephe üzerinde İngilizler ağır saldırılara girişebileceklerdi.

Hemen buyruk vermişti:

— Biraz sonra Erkânı Harbiyemi toplu olarak göreceğim.

Yataktan kalkmış, giyinmiş, iş odasına giderek bir savaş buyruğu yazdırmıştı. Bu buyrukta şunlar vardı: «Düşman 19 Eylül günü akşamı umumî taarruz yapacaktır.»

Buyrukta bütün alınacak tedbirler birer birer bildiriliyordu.

Bu buyruğu, haberi olsun diye, grup kumandanı Liman Von Sanders paşaya da göndermişti. Mustafa Kemal, bu Alman Generalini Anafartalar'dan beri tanır, çok sayar ve severdi. Alman generalleri arasında Mustafa Kemal'in değerini anlamış olan biricik kumandan oydu. Mustafa Kemal'in sert karakterine karşı yumuşak bir anlayışla davranan Liman Von Sanders, burda da Mustafa Kemal'in üstü bulunmaktaydı. Bu kez, Mustafa Kemal'in raporlarından çıkardığı sonucu garip ve anlamsız bulmuş, bu basitliğe gülmüştü bile! Yalnız, Mustafa Ke-

mal'in karakterini iyi bildiğinden zekâsından da kuşkulanmamak gerektiğinden sonucu ilgiyle beklerken ona da herhangi bir şey söylememişti.

Mustafa Kemal, verdiği buyruğun kötü niyetlilerce hiçe sayılabileceğini düşünerek bütün dikkatiyle tetikte bekliyordu. Bunun için 19/20 Eylül gecesi Kolordu Kumandanları İsmet beyle, Ali Fuat paşayı telefon başına çağırmıştı:

— Verdiğim emri ve ona göre icap eden tedbirleri aldınız mı?

— Emriniz yapılmıştır.

Henüz bu telefon konuşması yapılmaktayken İngiliz topçusu, Türk cephesini döğmeğe başlamıştı. Bütün gece cephe savaşı sürmüştü. Mustafa Kemal'in ordusunun sağ kanadındaki ordu yarılmış ve tutsak düşmüştü. Açılan bu gedikten geçen İngiliz suvarileri, Liman Von Sanders'in karargâhını gafil avlayarak basıvermişti.

Mustafa Kemal'in askerî dehası, bir kez daha anlaşılmıştı. Ne yazık ki bu gerçeğin meydana çıkışı artık yararsızdı. Gerçek anlaşılıncaya dek iş işten geçmişti.

Mustafa Kemal, bir dev iradesi ve bir tanrı zekâsı kullanarak ordusunu sağ-salim Şam'a getirmişti. Irmaklardan, çöllerden, dağlardan aşırılıp oraya dek ulaştırılan orduyu, bu güzel şehrin yakınlarında derleyip toplamağa, ona çeki-düzen vermeğe çalıştığı günlerden bir gün yanındaki maiyetiyle Şam'a gitmek üzere yola çıkmıştı.

Şam'ın ilk mahallelerine girdiğinde bütün halkın yüzünü dönük ve asık bulmuştu herkes, ona ve maiyetine karanlık bakışlarla bakıyordu. Bu bakışlarda dostluğun, eski aşinalıkların kırıntısı yoktu. Eskiden Türk ordusu geçerken gülümseyen, çiçekler atan genç kızlar ve kadınlar, onları görünce ya evlerin karanlık kapılarında gözden uzaklaşıyor, ya da kara ipek çarşaflarının sağır örtüsüne bürünüyorlardı. Erkeklerin pek çoğu ise onları büsbütün görmezlikten geliyor, kahvelerin önünde nargile fokurdatan yaşlılar, onlara uzak ve silik bakışlariyle

bir düşe bakar gibi bakıyordu.

Yalnız bütün bunların üstünde, Mustafa Kemal'in anladığı şuydu ki, böyle kaygusuzluk perdesi arkasına çekilmiş gibi görünen, Şam'ın Arap halkı, büsbütün tersine, onlarla derinden derine ilgileniyordu. Ancak bu ilgi düşmancaydı.

Güzel Şam kenti, Mustafa Kemal'in tanımadığı bir yer değildi. Selanik'ten buralara sürüldüğü ve Abdülhamit'e karşı İhtilâl Cemiyetini kurduğu günlerdenberi bu kentten çok gelip geçmişti. Burası, onun ilk sürgün yeriydi. Özgürlük mücadelesinde elebaşılardan olduğu için kaldırılıp bu sağır köşeye atılmış, bir kolayını bulup yine özgürlük fikirlerinin bol bol ve renk renk çiçek açtığı Balkanlar Türkiye'sine kaçıp gitmişti. Bu kentte onun çok tatlı-acı anıları vardı. Sonraki kumandanlıklarında da buralarda bir hayli ömür tüketmişti. Onun yerinde Şam'ı ilk kez gören bir paşa olsaydı, bu değişikliği kolayca anlayamazdı. Mustafa Kemal'in görgülü gözleri, halkın yüzündeki düşmanca anlamı ilk bakışta kavrayıvermişti.

Grup kumandanı Liman Von Sanders paşayı Şam'da bulacağını umarken bulamamıştı. O, Şam'dan ayrılıp gitmiş ve Mustafa Kemal'in kurmay başkanı Sedat beye haber bırakmıştı. Sedat beyden öğrendiği buyruk şuydu: Şam savunulacaktı ve savunmayı Dördüncü Ordu kumandanı Cemal Paşa yapacağından o kendi ordusunu da Cemal Paşa'nın komutasına verecek ve kendisi Rayak yöresindeki kumandansız birlikleri teslim alacaktı.

Şam'ın göbeğindeki güzel Viktorya oteline gittiğinde Cemal Paşayı orda bulmuştu. Kendi aldığı emri Cemal Paşa da almıştı.

Mustafa Kemal, bütün yedinci ordu birliklerini Kolordu kumandanlarından İsmet bey'in (Paşa) komutasına vererek Cemal paşaya teslim etmiş ve hemen o akşam trenle Dayak'a yollanmıştı. Yalnız, yola çıkmadan önce öbür kolordu kumandanı Ali Fuat paşanın kendisiyle

birlikte yola çıkmasını da buyurmuştu. Rayak'ta Liman Von Sanders'i bularak görüşmüş, o da oradaki birlikleri Mustafa Kemal'e teslim etmek istemişti. Bu arada «Asya kolu» adını almış olan ve bir Alman albayının komutasında bulunan Alman birliğinin karargâhına varmışlardı... Bu karargâh Rayak yöresinde (Tegnabel) ziraat okulunda bulunuyordu.. Yapı, güzel ve moderndi, Alman albayı onlara soğuk biralar ikram etmiş ve Liman Von Sanders'e de bu Alman kolunun her şeye karşın bir birlik olduğunu göstermek için harita üzerinde bazı cambazlıklar yapmağa başlamıştı.

Mustafa Kemal, Almanca söylenen bu sözleri ve yapılan açıklamayı şöyle-böyle bildiği Almancasiyle hiç kaçırmadan dinlemiş ve albay susunca şöyle, sormuştu:

— Bu zat, benim komutama verildi mi?

— Evet!..

— O halde, Miralay bey, bana cevap veriniz; nerede ne kadar kuvvetiniz kalmıştır ve ne vaziyettedir?

Bu soru karşısında albay şaşalamış ve duralamıştı; biraz düşündükten sonra da şu yanıtı vermişti!

— Henüz olumlu cevap veremem. Çünkü, harekat icabı vaziyet biraz şüphelidir.

O zaman Mustafa Kemal, bütün nezaket kurallarını ve konukluk haklarını bir yana bırakarak hışımla şöyle konuşmuştu:

— Miralay bey! Bu vatan elden gitmektedir. Bunun mesuliyetini üzerlerine almış olanlar, meşkukiyet üzerine binayı mütalaa edemezler. Ben şimdi karar vermek mecburiyetindeyim. Sizin nenize istinat edebilirim? Bana söyler misiniz?

Albay, akıllı bir adamdı. Mustafa Kemal'in ciddî sorusu üzerine biraz düşündükten sonra doğruyu söylemekten çekinmemişti :

— Efendim, binayı mütalaa edilecek bir kuvvet olmadığını kabul etmek muvafıktır.

— Yani karşımda yalnız Miralay beyi ve maiyetini görüyorum o kadar.

— Doğrusu bu budur!..

Mustafa Kemal, Liman Von Sanders'ten ayrılarak Rayak'taki kendi karargâhına gitmişti. Rayak yakınlarında askerî birlik diye kimi insan döküntülerinden başka bir şey yoktu. Bu zavallı Anadolu ve İstanbul çocukları, moralleri sıfıra inmiş, aç, zayıflıktan kemikleri çıkmış, yarı hasta bir yığın insandı. Yedikleri tayın macun gibi çektikçe uzayan yemyeşil bir nesneydi. İçtikleri darı çorbasına ara sıra biraz pamuk yağı, ay çiçeği yağı ya da bakımsızlıktan sümük haline gelmiş sığır etleri atılıyordu. Arabistan çölerinin alışmadıkları güneşiyle kavrulmuş bu yüzlerde umuttan başka her nesne vardı.

Mustafa Kemal, tek Türk askerinin yitirilmemesi için elinden geleni yapıyordu. Onca, bir asker bir külçe altından yüz kez daha değerliydi. Yarın, altının gümüşün yapamıyacağını yine bu Türk çocukları yapacaktı. Onlara her zaman bir mucize yaratabileceğine inanıyordu.

Bunun için, orduların döküntülerini büyük bir çabayla Anadolu topraklarına doğru kaçırmağa, İngiliz kurşunlarından korumağa çalışıyordu. Bir gün yine Kuzey'e doğru yollanan perişan ve eksik ordu kadrolarını incelerken kimi kumandanlar :

— Ne oluyor?

Diye sormuşlar, o da onlara şöyle demişti :

— Fazla kayıp vermemek için çekiliyoruz, evet, boş yere insan kaybetmeğe lüzum yok, bir gün onlar bana lâzım olacak!

Mustafa Kemal, bu insan enkazını, güvendiği subay kadroları eliyle derleyip toplayıp bir düzene sokarken Rayak demiryolu istasyonunun da yakılmasını buyurmuştu. O, Rayak istasyonunu ateşe verdirdiği sırada kimi ordu kumandanlarının atlarına atlayarak Kuzeye geçtiklerini haber almıştı. O zaman üzüntüsü çok büyük olmuştu : Çünkü Şam kentinin savunmasını kendisine

bıraktığı kumandanların Şam'dan ayrılmış olduklarını anlamıştı. Sonra, düşmana teslim olmak zorunda kalan bir kolordunun kumandanının da Rayak'a geldiğini ona haber vermişlerdi. Tepesi atan Mustafa Kemal, bu kolordu kumandanını yanına çağırtarak ona şu sert sözleri söylemişti:

— Siz kolordunuzu bırakıp Beyrut'a gittiniz, oradan da benim yolladığım trenle buraya geliyorsunuz. Kolordu denilen cüzütam, kuvvet ve kudret itibariyle en büyük cüzütamdır. Bunun kumandanı bir tek neferini dahi kurtarmaksızın, bilakis, heyeti umumîyesini düşman elinde bırakarak, şahsını kurtardığı vakit, esbap ve şerait ne olursa olsun, kolordu kumandanının aleyhindedir. Şimdi, ben size bir iyilikte bulunmak istiyorum. Fakat, bir şartla : Henüz kumanda etmek için kuvvei manevîyeniz yerinde midir?

Kaçak kumandan biraz düşünmüş ve :

— Evet, yerindedir.

Demişti.

— O halde, Baalbek'te bekleyen arkadaşımız Ali Fuat Paşanın yanına gidiniz, yarın size tekrar bir kuvvetin kumandanlığını tevdi edeceğim.

Bu kaçak kumandan, ne yazık ki Mustafa Kemal'in yanından ayrılınca Blaabek'e gideceği yerde trene atladığı gibi İstanbul'u boylamıştı.

İşte, o zaman Mustafa Kemal, korkunç gerçeği iyice görmüştü: Bütün cephelerde bir şey kalmamıştı. Mustafa Kemal, cephelerde bir bozgun havasının esmeğe başladığını anlıyordu.

Tepesinin attığı böyle bir zamanda güçlü bir iradenin yurt, görev ve insan sevgisinin meydana getirdiği çılgınca bir karar vermişti. Bu karar ona şöylece özetlenen yiğitçe bir buyruk vermeğe götürmüştü: «Şam'da bulunan bütün kuvvetler, benim orada bıraktığım İsmet beyin emri altında, Rayak havalisindeki kuvvetler Ali Fuat Paşa kumandasında şimale hareket edeceklerdir.»

Bu buyruğun bir suretini de bütün kuvvetlerin kumandanı olan Liman Von Sanders paşaya göndermişti.

O zaman, Mustafa Kemal'in aleyhine bir kaynaşmadır başlamıştı. Her kafadan bir ses çıkıyordu. Daha büyük kumandanları hiçe sayarak böyle bir buyruk verebilen adam da kim oluyordu? Böyle şey görülmüş müydü? Askerlik ölmüş müydü, artık?

Mustafa Kemal'in beklediği de zaten buydu. Artık bu ayaklanışa karşı patlayabilirdi. Sorumsuzluklar yüzünden bütün ordu, bütün vatan, parça parça olup bütünden ayrılıyordu. Mustafa Kemal, yaptığı işin hesabını verecek ve bu işi istediği gibi yürütecek güçte olduğunu biliyordu. Rayak istasyonunu baştan başa ateşe verdikten sonra grup kumandanı Liman Von Sanders'in karargâhının bulunduğu Baalbek'e yollandı. Yolda yerli halk sağdan - soldan kafileye ateş ediyordu. Demek ki buralardaki yerli ayaklanış, onun sandığından da şiddetliydi. Baalbek'te Ali Fuat paşayı bulmuş ve ona buyruğun şiddetle uygulamasını yineleyerek Humus şehrine doğru ilerlemişti. Çünkü, Liman Von Sanders oradaydı.

Humus'ta trenden indiğinde geceydi. Hemen Liman Von Sanders'i bularak çok içten ve çok kandırıcı mantığı ile ona bu buyruğun verilmesinin gerekliliğini anlatmıştı.

Liman Von Sanders, kendi işlerine ve yeteneğine karışan bu eski ele avuca sığmaz dostuna anlayışlı sempatik mavi gözleri ile bakmış ve onun bütün dediklerini anlar ve bunlara inanır görünmüştü. Mustafa Kemal'i dinledikten sonra :

— Evet, verilecek karar bundan başka türlü olamazdı.

Demişti. Mustafa Kemal, bunun üzerine:

— O halde bu karar uygulanacaktır.

Diye son baskıyı yapmıştı.

— Yalnız, rica ederim, benim Erkânı Harbiye Reisini ikna eder misiniz?

Liman Von Sanders'in Kurmay Başkanı Diyarbakırlı

Kazım paşaydı. Bu, Mustafa Kemal'in iyi tanıdığı bir askerdi. Hasta yatıyordu. Liman Von Sanders'le birlikte onun yattığı odaya gitmişlerdi. Mustafa Kemal, bütün durumu anlatınca onun da usu bu işe yatıvermişti.

Mustafa Kemal, bu karara göre 7 nci ordu dökün-tülerini Suriye'nin Kuzey ucunda, yani Halep'te toplayacak ondan sonra yeni kararlar alacaktı.

Bu işi yapacak olan da yalnız Mustafa Kemal'di. Liman Von Sanders'in içi rahatlamış ve onun bu önerisini benimsemek için uzun uzadıya çene çalmayı gerekli bulmamıştı.

Mustafa Kemal, yenilen birlikleri Halep'te toplamıştı. En ileride bıraktığı kumandan Kâzım beydi (Paşa). Bu ordunun Kolordu kumandanları da İsmet beyle Ali Fuat paşaydı.

Mustafa Kemal, bu sürekli yorgunluklar umutsuzluklar, öfkeler, ayaklanışlar, patlamalar sonunda yine hastalanmıştı. İstanbul'dan geldiğinden beri didiniyor, bin türlü saçmalıklar, ihanetler, akılsızlıklar, anlayışsızlıklar, uzak ve yakın düşmanlar ve düşmanlıklarla durup dinlenmeksizin boğuşa-boğuşa sağlığını yine tehlikeye düşürmüştü. Böbrek sancıları, bu eski düşman, yine yakasına yapışmış, soluk aldırmıyordu. İştahsızdı; doğru dürüst yiyecek alamıyor, gövdesi, her gün biraz daha takatten düşüyordu. Yine yatağa düşmüştü. Kaderin bu oyunu ona pek acı geliyordu. Böyle civcivli, tehlikeli, dev gücü, dev iradesi isteyen bir zamanda hasta olmak gibi isyan ettirici bir şey olur muydu? Birkaç askerî hastanede tedavi olduktan sonra, yine zayıf, yarı hasta ve takatsiz olarak kalmış, karargâhı olan Baron oteline gitmişti. Otelde yanında Suriye Valisi fahri Binbaşı Tahsin bey ile oturmuş, dertleşiyordu. Bu sırada Halep kentinin doğusunun işgal edilmiş olduğu haberi gelmişti. Demek, tehlike burunlarının dibine dek gelmişti. Olaylar, düşüncelerden daha kızlı yürüyordu. Mustafa Kemal, her zaman olduğu gibi yine tehlikenin gözüne gi-

derek ne olup bittiğini öğrenmeğe karar vermiş, otomobiline Tahsin beyle vefalı arkadaşı ve yaveri Cevat Abbas'ı da alarak tehlikeli noktaya doğru hemen yola çıkmıştı.

Kentin doğu giriş yerinde büyük bir insan kalabalığa kaynaşıyordu. Bunlar, çöl kılığındaki Bedevîler ve Araplardı. Otomobil, bunların arasında sıkışmış kalmıştı. Gözleri fıldır fıldır dönen silâhlı Bedevîler, otomobile yüklenmişler, kımıldamasına bile engel oluyorlardı. Otomobilin çevresi, gittikçe, kalabalıklaşıyor, bağrışmalar, çağrışmalar, silâh şıkırtıları gırla gidiyor, sıyrılmış iğri kılıçlar güneşte parlıyordu. Mustafa Kemal, buraya gelmenin büyük bir düşüncesizlik olduğunu anlamıştı. Bu gözleri dönmüş sürünün içinden parçalanmadan kurtulmak için de bir soğukkanlılık örneği göstermenin gerektiğini şimşek gibi kavramıştı.

Şöför, her yandan arabaya asılan ve yüklenen bu ağırlığın altında otomobili yürütmek ve kurtulmak için boşuna çabalıyor, otomobil boşuna homurdanıp, hırıldıyordu.

Mustafa Kemal, açık arabanın içinde birden bire ayağa kalkarak komutaya çok iyi giden tok sesiyle:

— Dur...

Diye bağırmıştı. Hemen Tahsin beyin elindeki kırbacı çekip almış, aynı amirce sesle kalabalığa:

— Reisiniz nerededir?

Diye sormuştu.

Bir uğultu halinde ona şu karşılık gelmişti:

— Hepimiz reisiz!

Bu tehlikenin çemberini yarıp kurtulabilmek için gerçekten şimşek gibi karar vermek gerekiyordu. Mustafa Kemal de bunu yapmıştı; Elindeki kamçı ile rastgelene alabildiğine vurmağa başlamıştı:

— Çekilin!...

Diye bağırınca kalabalık birden bire duraklamış ve

otomobili kavrayan kara zayıf eler bir anda çözüüvermişti.

Mustafa Kema'in sesi soluk aldırmadan gürledi:

— Çabuk reisiniz karşıma gelsin!

Reisleri olduğu anlaşılan maşlahlı, agelli, bir bedevî elinde bir Osmanlı mavzeri, göğsünde çapraz fişeklerle süklüm-püklüm Mustafa Kemal'in yanına sokulmuştu. Ne var ki arkasındakilerden cesaret almak ve onların kaçıp kaçmadığını görmek için de iki de bir dönüp dönüp arkasına bakıyordu.

— Ben sizin meydana getirdiğiniz bu kargaşalığı önledim. Herkes mağluptur. Fakat, sizin bu işe karışmanızı da affediyorum. Bu akşam yanıma geliniz, sizinle görüşeceklerim var.

Mustafa Kemal'in bu buyruğuna adam:

— Emredersiniz!

Diye boyun eğmekten başka bir yanıt verememişti. Hemen şöföre de:

— Geriye!

Emrini vermiş ve karargâha dönmüşlerdi.

Biraz sonra, Şeyh, Baron otelindeki karargâhta Mustafa Kemal'i bulmuş ve onunla konuşmağa hazır olduğunu göstermişti. Mustafa Kemal, onu halin gerçeklerine göre kabul ederek:

— Benden ne istiyorsunuz, bakayım? Diye sormuştu.

— Şimdilik bin altın, silah ve cephane.

Mustafa Kemal, hemen o akşam bin altını bu kara avuçlara saymış, silah ve cephane için de söz vermişti.

Bu yeni heyecan ve enerji sarfı da Mustafa Kemal'i yine yatağa sermişti. Hemen ertesi gün, hastalığı nüksetmişti. Hasta durumda bu çıkmazdan nasıl kurtulacağını düşünüp duruyor, Enver'e, Talat'a ve onların oyuncağı olan Vahidettin'e içinden bir kez daha sövgüler yağdırıyor, lânet ediyordu. Vaktiyle istediğinde vermedikleri bu önemli askerî görevi dananın kuyruğu koparken vermişler, onu korkunç ve insafsız bir bozgunun felâ-

ketli sahneleri içine atmışlar, ona bunca «maddî ve manevî» acıları çektirmişler ve çektirmekte idiler. Bu komuta makamlarını zamanında ona bırakmış olsalardı, felâket denen nesneyi Türkiye'nin kapısına yanaştırmamak için ne olağanüstü işler yapacağını, neler yaratacağını o bilirdi. Şimdi, iş, işten geçmişti, artık. Şimdi, akıntıya kürek çekiliyordu. Böylece düşüncelerle kafası karmakarışık dertlenip dururken Halep'in içinden silah sesleri gelmeğe başlamıştı. Bir çatırtıdır gidiyordu. Hemen çok önemli dakikalar yaşanmakta olduğunu anlamış, pijamasiyle balkona fırlamıştı. Sokaklardan oluk gibi insan akıyordu. Bir koşuşma, bir heyecan bir tedirginlik ve uzaktaki silah sesleri ile Halep kenti çalkalanıyordu. Bundan başka kudurgan bir insan yığını, otele saldırmağa başlamıştı. Hemen üniformasını yarı giyinmiş olarak eline kılıcını almış, odanın kapısından dışarı fırlamış, merdivenleri koşarak inmeğe başlamıştı.

Durum açıktı, bu gelenler sorumsuz, heyecana kapılmış başıbozuk kalabalığıydı. Bunlara karşı nasıl davranılacağını biliyordu. Rastgeldiğinin yüzünde ve sırtında kırbacını şaklatmağa ve bu biçimsiz sürüyü otelden dışarı sürmeğe başlamıştı.

Sel gibi akan insan yığınları, otelin dışına sürülmüştü. Alt kat taraçasında Halep kumandanının heyecandan titreyen gövdesi ve sesi ile karşılaşmış ve onun elinde tuttuğu bir raporu kendisine okumak istediğini anlamıştı; adamcağızın elindeki kâğıt, fırtınadaki bir ağacın yaprakları gibi titriyordu. Mustafa Kemal, hemen onun bir türlü okuyamadığı raporu çekip elinden almış ve okumağa başlamıştı. Raporu durgunca okuyan Mustafa Kemal, Halep şehrinin saldırıya uğradığını anlamıştı. İngiliz birlikleri, Arap aşiretleriyle el-ele ve yan yana Türk ordusunu Halep'den atmak için saldırıya geçmişlerdi. Olayların mantar gibi yerden bittiği bu sıralarda yine öyle çabuk alınan kararlarla felâketler önleneblirdi.

Baron otelinden çıkılıp ta sağa sapılınca bir dört yol

ağzına varılır; Mustafa Kemal, elindeki kırbaçla otelden çıkmış, oraya yürümüştü. Dünyayı yürekliliğin, yiğitliğin ve soğukkanlılığın yönettiği bunca deneyden sonra pek iyi biliyordu. O da kırbacından sonra bu ikisine dayanarak oraya gitmişti.

Yalnız, buraya gitmeden önce buyurmuş, karargâha gelen bütün yolları tutturmuştu. Oralardan şimdilik bütün gelecek tehlikeler önlenebilirdi. Yalnız, İngiliz uçaklarının attığı bombalar korkunç gürültülerle caddelerde ve damların üzerinde patlıyor, kalabalığın çılgınca, bağırış-çağırış ve çığlıklarla hasır gibi yerlere serildiği görülüyordu. Bu da yetmiyormuş gibi damlardan da üstüste atılan el bombaları caddelerde büyük gürültülerle patlıyor ve demir parçalarını yiyen halk, alabildiğine boş bulduğu yerlere doğru kaçışıyordu.

Mustafa Kemal, gözlerinin mavisinde ve avurtları çökük, sakalı uzamış yüzünün sarışınlığında sıtmalı bir gülümsemeyle opera-komik sahnelere benzettiği bu görünüşe bakıyordu. Ölüm, her an beyninde ve kalbinin üzerinde bir bomba gibi patlayabilir ve onun sıtmalı bakışları, iki damlacık mavi buğu gibi çölün kızgın havasına uçabilirdi. O, Çanakkale'de Arıburun'da Anafartalar'da unuttuğu gibi ölümü burda da unutmuştu. Güneş batmağa başlamış, çölün tozlu havası, bir yangın gibi kıpkızıl kesilmişti. Caddelerin tozları içine yuvarlanan kanlı gövdeler, akşamın bu toz pembe havası içinde daha çok kızarıyordu. Gürültüden ürken kerkenesler, ebabil kırlangıçları, güvercinler ve kumrular tünemeğe başladıkları çınar ağaçlarından çığlıklarla havalanıyor ve onlar da ayrıca gökyüzünde bir ana-baba günü yaratıyorlardı. Gelen düşmanın meramı salt panik yaratmaktı ve birkaç bin mermi, bir kaç uçak bombasiyle Mustafa Kemal'in yedinci ordu döküntülerini Halep'ten kuzey'e, Anadolu'ya doğru kaçırmak istiyorlardı.

Mustafa Kemal, bunun şimdilik bir kuru gürültüden başka bir şey olmadığını biliyordu. Kuru gürültüydü.

Ancak, arkası gelebilirdi; İngilizler, artık ucuz zaferler peşindeydi; yalnız ağaçları silkeliyor ve olmuş yemişleri dökerek topluyor, anavatan çocuklarının, halis İngilizlerin elinden geldiğince burunlarının kanamamasına çalışıyorlardı. Araplar ne güne duruyordu? İşin doğrusu şuydu ki, altın ve bağımsızlık peşinde koşmağa başlayan Araplardan başka herkes, savaştan bıkmış, usanmıştı. Haleb'i almağa her kim gelirse gelsin Mustafa Kemal, vermemek kararındaydı. O, kendisini yalnız sanarak saldıran zavallıların, köşe başlarını tutmuş Mehmetçiklerin mermileriyle taranmasını olduğu yerden seyrederek böyle yalnızca dikilip duruyor, şimşek gibi çabuk ve etkili emirler veriyor, tek askeri bir manga gibi kullanarak sokaklardan akıp gelen yağmacı sürülerini oldukları yere mıhlıyor ve arkadan gelmeğe heveslenenleri de gerisin geri kaçırıyordu. Böylece alaca karanlık basıncaya dek, Mustafa Kemal, başarılı bir sokak savaşını pek yakından yönetmiş ve duruma egemen olmuştu. Böylece altına ve yağmaya hevesli sürüler, sürülüp şehrin sokaklarından çıkarılmış ve arkası bırakılmayarak kovalanmışlardı.

Silah sesleri kesilmiş, düşman uçakları uzaklaşmıştı. Korkudan ışıklarını söndürmüş olan Halep kentinin üzerinde şimdi çölün yakın ve iri yıldızları parlıyordu. Bütün halk evlerine sığınmıştı. Sokaklarda yalnız süngüleri parlayan yırtık postallı, cılız Mehmetçikler dolaşıyordu.

Karanlık basarken Mustafa Kemal, sokak savaşını yönettiği yerin yakınında bekleyen şöförüne işaret etmiş o da otomobili oraya yanaştırmıştı. Otomobiline binmeden önce Halep kumandanına şu buyruğu vermişti.

— Bu akşam, Halep ilerisindeki kuvvetleri geri çekeceğim, yarın Halep'in Kuzey Batısında İngiliz ve Araplarla muhabere edeceğim. Buna göre hareketinizi tanzim ediniz.

Olay, tıpkı Mustafa Kemal'in düşündüğü ve dediği

gibi çıkmıştı. Yedinci ordu birliklerinin çekildiklerini sanan İngilizler sevinçle saldırıya geçmişlerdi. Ne var ki Mustafa Kemal'in geceleyin aldırmış olduğu kurnazca «tertibatın» ateşten duvarına çarpmışlar ve pek çok ölü vererek ters yüz etmişlerdi. Son zamanlarda, zaferleri, elma gibi kolayca devşiren İngilizler, sersemleyerek çekilmişler ve bu netameli bölgeden uzaklaşmakta ivedi davranmışlardı.

İşte, Mustafa Kemal, Türk ordularının avuçlarından kum gibi akarak giden vatan topraklarına burda ilk kez Türk süngüsünden bir sınır çekmişti. Düşman buraya kolay cephelerde serüven aramıştı.

«Türk süngülerinin tespit ettiği bu hattı» Mustafa Kemal, gerçek sınır olarak kabul etmekten başka yapacak bir şey olmadığını pek iyi anlamıştı.

İşte, o, Halep'te bulunduğu bu günlerdeydi ki, Savaş kabinesinin artık memleketi felâkete sürüklemekte olduğunu daha yakından görüp anlamıştı. Bu kabinenin düşürülerek daha iyi iş görebilir bir kabinenin iş başına getirilmesini ve ordunun bütünüyle kendi komutasına verilmesi gerektiğini düşünmeğe ve buna inanmağa başlamıştı. Böylece en kesin çözümlere başvurabilir ve memleket düşmek üzere olduğu uçurumdan kurtulabilirdi. İşte, bu düşünce sonundadır ki, Vahidettin'e o ünlü telgrafı çekmiş ve başta Sadrazam müşir Ahmet İzzet Paşa olarak bütün kabineye girecek arkadaşların listesini de bildirmişti, bu kabinede kendisi için Harbiye Nazırlığını istemişti. Gerçi bundan bir süre sonra Talat Paşa kabinesi düşmüş, yerine kendi istediği gibi sadrazam olarak İzzet Paşa getirilmiş, kabineye kendi istediği birkaç yurtsever arkadaşı da alınmıştı, yalnız Harbiye Nazırlığını ona vermekte çekinmişlerdi.

Mustafa Kemal'in enerjisi ile Halep'teki durum dondurulmuş, 1918 yılının son ayları da gelip çatmıştı. İşte, bu sıralardaydı ki, Mustafa Kemal, Kendisinin Yıldırım Orduları grup kumandanlığına atandığını bildiren telgra-

fı almıştı. Bunun üzerine 7. Ordu Kumandan Vekilliğine Ali Fuat Paşa'yı atayarak grup karargâhının bulunduğu Adana'ya yollanmıştı. Grup karargâhı Adana şehrinin göbeğindeki «Adana Oteli»nde bulunuyordu.

Katma'dan Adana'ya doğru - dürüst bir yol yoktu. Yorgun ve hasta bir insan için bu yol öldürücüydü. Ancak, Mustafa Kemal, Adana'ya bir an önce yetişmeye can atıyordu. Orda kötüye giden kaderinin bir kez daha dizgininden yakalayabileceği bir olanağın kendisini beklediğini sanıyordu. İçinde bu sürükleyici duygu vardı. Bunun içindir ki, masal iklimlerinin sihirli halısına binerek büyük bir hızla oraya erişebilmekten başka bir düşüncesi yoktu. Otomobil, asker kaçaklarının, eşkiya gruplarının, bin türlü tehlikenin kestiği yollardan tangır - tungur ilerliyor; şöför, hem şekerleme kestiriyor, hem de direksiyon kullanıyordu.

Evet, bütün bu acelenin bir tek nedeni vardı: Güney cephesini şöyle-böyle dondurmuştu, öbür orduları da eline alınca İstanbul'a karşı bir baskı yaparak dediklerini yaptırabilmek istiyordu.

Yoksa, bu genç yaşta ordular grubuna kumandan atandığı için duyduğu sevincin kanatlarından uçuyor değildi. Bu sevinci duyabilmek için artık çok geç kalmıştı. Belki savaşın başlarında, Çanakkale'de istediği zaman bunu verselerdi, o zaman bir diyeceği olmazdı.

Uzun, yorucu, tehlikeli yolların, uykusuzluğun, sürekli hastalığın etkisi ile gözlerinin mavisi solmuş, zayıflamış, yorgun - argın «Adana Oteli»ne eriştiğinde, Liman Von Sanders'i orada kendisini bekler bulmuştu. Bu eski dostu, orada ona bütün rahatlığı sağlamış ve onun dinlenebilmesine yarayan her şeyi yaratmıştı. Gerek Liman Von Sanders gerekse kurmayları onu büyük bir saygı ve nezaketle karşılamış ve ağırlamışlardı.

Liman Von Sanders'in kumandanlık bürosunda karşılıklı ayakta duruyorlardı. Aralarında bir masa vardı. Liman Von Sanders'in yüzünde Mustafa Kemal'i karşıla-

mak için gerekli ince nezaket ve terbiye tülünün altında derin bir üzüntü seziliyordu. Mustafa Kemal'in görgülü gözleri, bunu ilk bakışta anlamıştı. Nasıl anlamasın ki, her namuslu, doğru, karakter sahibi insanın kan ağladığı bir dönem gelip çatmıştı. Liman Von Sandesr, çok üzgün, tatlı bir sesle Mustafa Kemal'e şöyle demişti:

— Ekselans! Siz muharebe cephelerinde, Arıburnu'nda, Anafartalar'da çok yakından tanıdığım kumandansınız. Aramızda gerçi belki hadiseler, vakalar da oldu. Fakat, en sonra bunlar bizi birbirimize daha iyi tanıtmış oldular. Kalpten dost olduğumuzu zannederim. Bugün, Türkiye'den ayrılmak zorunda bırakılırken, emrim altındaki orduları, Türkiye'ye ilk geldiğim zamandanberi, takdikârı bulunduğum bir kumandana bırakıyorum. Bu umumî felâket içinde bedbahtlık duymamak mümkün değildir. Ben yalnız bir şeyle avunuyorum: Kumandayı size bırakmakla! Bu dakikadan itibaren emir sizindir, ben sizin misafirinizim!

Mareşalın üzgün ruhunu yansıtan sözleri, Mustafa Kemal'i de çok üzmüştü. Evet, o üst olarak başına bir Alman Mareşalının bulunuşunu hiç - bir vakit çekememişti, ancak Von Sanders, saymak zorunda kaldığı iyi bir asker, iyi bir insandı ve onun bu biçimde ayrılıp Almanya'ya gidişi de genel çöküntünün hızlandığını gösteren bir işaretti. Artık, müttefikler arasında bağlar, gerçekten kopmağa başlamıştı. Herkesin başının çaresine bakması gereken zamanlar çoktan gelip çatmıştı. Liman Von Sanders'in iyi, iradeli ve namuslu bir insan anlatımı taşıyan yüzündeki üzüntü, yalnız, ordular grubunun kumandanlığını bırakarak Türkiye'den ayrılmak zorunda kalışından dolayı değildi; ötede, koca Almanya da korkunç çatırtılarla çöküyordu: Hem de kulakları sağır eden çatırtılarla. Zaten Von Sanders Almanya'nın doğudaki çıkarlarını savunmakta olan bir asker değil miydi? Her şeyden önce, her şeyin üstünde salt Almanya yok muydu?

«Deutschland; Deutschland; über alles!» marşının kulakları sağır eden fırtınası da batıda, batının kan kırmızı bulutları altında yavaş yavaş sönüyor, duyulmaz hale geliyordu. Liman Von Sanders'in için kan ağlıyordu, yüzünde görülen yalnız tatlı bir üzüntü idi, Mustafa Kemal, bu iyi askerin derinliklerine inecek güçte keskin bakışlara sahipti.

Bütün bunları duyduğu halde onun sözlerine bir sözcükle olsun karşılık vermemiş, yalnız:

— Oturalım!

Demişti. Karşılıklı birer sigara tellendiriyorlardı. Mustafa Kemal'in canı kahve istemişti, bu isteğini Mareşale bildirmesi üzerine dalgın Mareşal, iki kahve buyurmuştu.

Böylece hem kahvelerini, hem de sigaralarını içiyor, bir tek söz söylemeksizin birbirlerine bakıyorlardı. Bu üzgün dakikalarda her ikisinin de içinden konuşmak gelmiyordu. Sesin, düşünceleri ve anıları ürkütebileceği bir an yaşıyorlardı.

Adana otelinin bu tarihi odasında, her iki kumandan da karşı karşıya oturmuş düşünüyordu. Her kisinin düşünceleri de daha çok geçmişin muhasebesi ile ilgiliydi.

Mustafa Kemal'in kafasında Liman Von Sanders'le ilgili bir anı canlanmıştı. Çanakkale'de Arıburnu kumandanıydı. İngilizler Anafartalar'a çıkarma yapmışlardı. Durum birden bire kritik, tehlikeli bir noktaya gelmişti. Mustafa Kemal, durumun bu nazikliği üzerine Enver Paşa'ya başvurmuş, işe yarar bir yanıt alamamıştı. O zamanlar iLman Von Sanders'in karargâhı, İstanbul'da, Yalova'da bulunuyordu. Mustafa Kemal, onun Kurmay Başkanının aracılığiyle Liman Von Sanders'e sesini duyurtmuştu.

Liman Von Sanders, bu telefon konuşmasında Mustafa Kemal'e:

— Durumu nasıl görüyorsunuz, nasıl bir tedbir düşünüyorsunuz? Diye sormuştu.

Mustafa Kemal, bu güç gibi görünen sorunun karşılığını daha önceden düşünüp hesaplamıştı, bütün ilgililere de bildirmiş, yapılması gereken her şeyi açıkça anlatmıştı. Yani, bu işleri anlatabilmek için sağır kulakların dibinde günlerce çan çalıp durmuştu. Her yana başvurduysa da bütün anlayış kapılarının yüzüne karşı kapanmış olduğunu büyük bir üzüntü ile görmüştü. Dumanı tepesinden çıkıyor, çatacak, öfkesini çıkaracak sorumlu bir adam arıyordu. Liman Von Sandars'de güzel bir erek olarak karşısına dikilmişti. Hemen hışımla ona şu karşılığı vermişti:

— Durumu nasıl gördüğümü çoktan size bildirmiştim. Tedbire gelince: Bu dakikaya kadar çok uygun tedbirler vardı. Ancak bu dakikada tek bir tedbir kalmıştır.

— O tedbir nedir?

— Bütün kumanda ettiğimiz kuvvetleri emrime veriniz. Tedbir budur.

Telin öbür ucundan alaycı bir yüzün sahibinden geldiğinden şüphe edilmeyen bir ses, bu öneriye şöyle bir soru ile karşılık vermişti:

— Çok gelmez mi?

Mustafa Kemal'in zaten tepesi atmıştı. Kendisi bu konuşmayı, İngiliz zırhlılarının kesilmeyen ateşi altında kulakları sağır eden gürültüler içinde yaparken yüksek kumandan, Yalova'nın cennet gibi yeşillikleri içinde yuvarlanarak kumandanlık yapıyordu.

Hemen ona şu karşılığı yapıştırmıştı:

— Az bile gelir!..

Bunun üzerine telefon kapanmıştı:

Uzun uzadıya sürüp giden olaylardan sonra Anafartalar grup kumandanlığını Mustafa Kemal'e vermişlerdi.

Ne üzücü hikâyeydi: Mustafa Kemal, kaderin bu acı cilvesine gülmek mi, ağlamak mı gerektiğini bilmiyordu. Kocaman orduların yönetimini hep iş işten geçtikten sonra kendisine veriyorlardı.

İşte, büyük savaşın başından beri başlamış olan Alman kumandanları sorunu da en sonra bitmişti. Yalnız, koskoca vatanın iler tutar bir yanı kalmayıp dayandığı dört direkten üçü yıkılıp gittikten sonra!

Yıldırım orduları grup kumandanlığına böyle geç ve saçma bir zamanda atanan Mustafa Kemal, Mondros bırakışmasının acı hükümlerine bu birliklere karşı koymağa çabalayıp İstanbul'a kafa tutmuş en sonra İzzet Paşanın imdat ister gibi gelen sesini duyarak bir de talihini ordu denemek üzere çekip İstanbul'a gitmişti. Oysa onunla birlikte ve aynı zamanda Kâzım Karabekir, Ali İhsan, Halil ve Nuri paşalar da birer bahaneyle İstanbul'a çağrılmıştı.

Mustafa Kemal, dün akşamdanberi bütün bu anılarını yeniden yeniden canlandırmış, şu son aylardaki hızlı olayların kesin bir bilançosunu yapmıştı. Bütün gece, padişahın kafasını çelmek için söylenecek sözleri zihninde evirip çevirmiş, bu alanda oynayacağı son kozun mizanseni için hazırlanmıştı.

Çift at koşulmuş Lando Yıldıza doğru tırmanırken Viyana Valslerinin ritmini andıran tıkırtısiyle ilerliyordu. Her yanı ıssızdı. Korunun derinliklerinden kış kuşlarının sesleri geliyordu. Atların nallarından, arabanın tekerleklerinden çıkan hoş tıkırtılarla bu münzevî kuşların tek notalı seslerinden başka ses işitilmiyordu. Mustafa Kemal için bütün bu yerler, tarihin derinliklerinden sırlar üfleyen üzgün dünyaydı. Burda otuz üç yıl özgürlüğe karşısında mum tutturmuş bir kanlı sultan oturmuştu. Abdülhamit, Beylerbeyi sarayının küçük bir odasında daha birkaç ay önce ölmüş ve yine onu deviren Talat ve Enver paşaların omuzları üzerinde sonrasız dinlenme yerine götürülmüştü. İşte, Mithat paşayı Taif zındanlarında boğduran, pek çok aydını ve tıbbiyeliyi Marmara'nın derinlinkelerine gömdüren en büyük ve yiğit Türk şairlerinden birini, Namık Kemal'i Magosa zındanlarında inleten büyük burunlu Abdülhamit, bu yeşil korulukta yaşamış ve burası en sonra ona da yâr olmamıştı. Türk edebiyatın-

dan «Yıldız» ve «Burun» sözcükleri sürgün edilmiş gibiydi. En sonra, işte her şey geçmişe her şey göçmüştü Vaktiyle Rumeli'de hürriyetçilik ateşiyle ruhunun fıkır fıkır kaynadığı günlerde yazdığı «Kırmızı izler» şiiri ve buna benzer şiirler hep bu kızıl sultanı şu yemyeşil cennetten uzaklaştırmak içindi. O gitmiş, ondan sonra gelen de gitmişti, şimdi, onların yerinde onlardan sonra gidecek olan oturuyor ve sağduyuya büyük akıl fakültelerini tıkamış olarak Dolmabahçe sarayı önünde yatan İngiliz Dirtnotlarının tutsağa umutsuzluk aşılayan korkunç, külrengi gücünü seyrediyordu. Abdülhamit, Mithat Paşayı dinlemiş miydi ki, Vahidettin Mustafa Kemal'i dinleyecekti? O yine de, zekâsının enerjisinin çelik yumruklariyle bu sağır duvarları bir kez daha yumruklayacaktı. Tarih, millî, bilinç, insanlık sağduyusu bunu ona şiddetle buyuruyordu. Bir İngiliz atasözü söylemiyor muydu: Küçük darbeler kocaman meşeleri devirir diye. Tarih bütün bu ufacık - tefecik darbelerin zamanla meydana getirdiği kocaman olaylardan başka neydi ki?

Ne var ki, Türk halkı, bugün çok daha kötü duruma düşmüştü. Vaktiyle, yalnız o eski Yıldız kurdunun, o tek düşmanın elindeydiler; oysa bugün dünyanın en güçlü sömürücü devletleri eline geçirdikleri bütün öldürücü demir yığınlariyle gerdek odalarımıza girmişlerdi. İşte, bunun için çalışmak, her şey pahasına çalışmak gerekiyordu.

Her zaman durmazdı, yalnız bu kez, Mustafa Kemla, Yıldız Sarayına yaklaştıkça garip bir, heyecan duymağa başlamıştı. Döğüşe, baş başa döğüşe hazırlanan bir eski zaman savaşçısı gibi, bütün kendine güvenine karşın göğsünün altında yüreğinin, üniformasının sıkı örtüsünü sarstığı görülebilirdi. Araba, Hamidiye camiinin önünde durdu. Kendisinden önce gelenlerin arabalariyle cadde dopdoluydu. Kafasında kaynaşan anılarla sarmaşdolaş düşünce mahşeri, burda durmuştu. Yalnız, iradesinin zırhını giyip yüzüne gururla galvanize edilmiş sertçe bir maske takarak selâmlığa doğru yürüdü. Yeni padişahın birçok

gözdesi paşayla ona yaranmağa çalışan bir yığın üniformalı, üniformasız insan arasında birkaç namuslu insan yüzüne de rastlardı. Onlara gülümsemek istediyse de gülümsemedi. Vahidettin'in onu böyle garip bir kalabalığın bir araya toplandığı günde çağrışının şeytanca bir yanı vardı, acaba neydi?

Kalabalıkla o da adbest alarak camiden içeri daldı. Birkaç ay önce burda Enver Paşa ile son karşılaşmasını düşündü, kendisini Arabistan çöllerine sürmesi iradesini çıkardığı için nasıl da sırıtıyordu. Zavallı Enver, bilmiyordu ki bu felek kahbe felektir, onun başının üzerine kaderin ateşten kılıcı sallanıp durmaktadır. Şimdi, kader onu bir daha kendisine alaycı yüzüyle sırıtmıyacağı menkup devlet adamlarının korkunç mezarlığına, «unutulma» dünyasının ıssızlığına sürgün etmişti.

Mustafa Kemal ister istemez bunları düşünerek Vahidettin'in hemen pek yakınında namaz kılanlar arasında başını halıların yumuşaklığına dayayıp secdeye varırken Yıldız Sarayının temellerinden sarsıldığını duyuyor gibiydi. Sanki, bütün bu üstü güzel ağaçlar, güzel çiçekler ve yapılarla süslü tepelerin altında kaderin ruhu bir milletin iradesi gibi kımıldıyor ve bunu sarsıntıları Mustafa Kemal'in ruhuna geçiyordu.

Vahidettin, Mustafa Kemal'i namazdan sonra salona çağırdı. Onun, Mustafa Kemal'le konuşması oraya gelen herkesi ayrı yönlerde ilgilendirdiğinden, hepsi bundan bir sözcük kapabilmenin peşindeydi. Hiç kimsenin ne konuşulduğu üzerinde ufacık bir fikri yoktu. Çağın bütün kalburüstü kişilerinin toplandığı bu yerde Vahidettin'in yalnız Mustafa Kemal'i seçerek uzun - uzun konuşup dertleşmesi, ne demekti? Padişah, yeni bir mizansen mi hazırlıyordu? Herkes, ayrı ayrı bir şeyler düşünüyor, hiç kimse gerçek konuya bir adım bile yanaşamıyordu. Mustafa Kemal'in bütün iradesini kullanarak ona yöneltmek istediği konuşma konularından, Vahidettin, büyük bir becerililikle çıkarılıyor, onun derbelerini boşa çıkarıyordu.

Bunca uzun zamana sığdırılan bu konuşma, incir çekirdeğini doldurmazdı.

Hep ıvır - zıvır şeyler konuşulmuştu. Muştafa Kemal, en sonra, bu türlü konuşma biçiminden bıkmış, usanmış ve padişahın iradesini hiçe sayarak hazırladığı düşüncelerin açıklanması için bir giriş yapmağa davranmıştı ki, Vahidettin, hemen usta bir sözcü gibi onun bütün söyleyeceklerini bıçak gibi bir anda keserek:

— Benim namağlup kumandanım, dedi. Ordunun kumandan ve zibitleri eminim ki seni çok severler, bana temeniat verir misin ki, onlardan bana bir fenalık gelmeyecektir.

Mustafa Kemal, böyle bir sorunun ne anlama geldiğini keskin zekâsiyle şöyle bir yokladıysa da bundan hiç bir anlam çıkaramadı. Vahidettin, bu sisli sözüyle ne demek istiyordu. Bu açıklamaktan çekindiği gizli bir düşüncesinin belirtisini taşıyordu. Bunun önemli olduğuna da hiç kuşku yoktu.

— Ordu tarafından aleyhinizde harekete ait malumat ve mahsusatınız mı var, efendim?

Mustafa Kemal'in bu sorusu üzrine padişah, tıpkı eskiden olduğu gibi - düşüncelerini gözlerinden okunmasınlar diye - gözlerini yumdu. Mustafa Kemal, onun gözlükleri arkasında gizlenen gözkapaklariyle de örtülen gözlerini, gözlerinin mavi ışıklariyle bir süre bombardıman etti.

Vahidettin, bu durumda, aynı soruyu bir kez daha sordu. O zaman Mustafa Kemal şu yanıtı verdi.

— Vakıa, ben İstanbul'a geleli birkaç gün oldu, buradaki ahvali yakından bilmiyorum, fakat, ordu, ruesa ve zabitanının zatı şahenenizle karşı karşıya bulunması için bir sebep olabileceğini zannetmiyorum. Onun için temin ederim ki hiç bir fenalığa intizar buyurmayınız..

Vahidettin, yine bilmeceye benzer bir söz söyledi:

— Yalnız bugünden bahsetmiyorum, bugünden ve yarından.

İşte, o zaman, Mustafa Kemal'in kafasında bir kuş-

ku şimşeği çaktı. Vahidettin'in geriye doğru zorlayıcı bir davranış yapmağa niyeti mi vardı? Adımlarını ileriye doğru ayarlamış yurtseverler için karanlık bir plan mı hazırlanmıştı?

Mustafa Kemal'in bu sözden anladığı şuydu ki, Vahidettin, korkusunu şimdiden duyduğu tehlikeli bir iş yapmak istemekte ve bu davranışa karşı gelebilecek ordu personelini de Mustafa Kemal aracılığıyle yatıştırmanın yolunu aramaktaydı.

Mustafa Kemal, çok güç bir duruma düştüğünü anlıyordu. Geriye doğru yapılacak bir davranışı destekleyemiyeceğini Vahidettin'e söyleyemez ve ona bu işte umut veremezdi. Böyle bir şey ona doğrudan doğruya olumsuz yanıt vermek te kafasındaki geleceğin planlarını altüst edebilirdi. Bunun için de dikkatli olmalıydı.

Padişah, verilmiş korkunç bir kararın uygulanması arifesinde bulunuyordu. Mustafa Kemal'e güvenip güvenemeyeceğini öğrenmek istemişti. Yoksa, gizli kurmayı olan enistesi Damat Ferit Paşa ile eskidenberi İngiliz partizanlığı ile tanınan Tevfik Paşa, Hürriyet ve İtilâf Partisinin bütün ileri gelenleri, onun elinin altındaydı, ve çok sık toplantılar yaparak tehlikeli kararlar almaktamıydılar.

Padişah, bu süre içinde, Mustafa Kemal'e kafasındaki korkunç kararı gözlerinden kaptırmamak için olacak bunları hiç açmadı. En sonra gözlerini açarken de kaçamak bakışlarla Mustafa Kemal'in yüzüne bakarak şunları söyledi :

— Siz, akıllı bir kumandansınız, arkadaşlarınızı tenvir ve teskin edeceğinizden eminim.

Padişah bunları söyliyerek ayağa kalktı. Böylece konuşmanın bittiğini anlatmak istemişti.

Mustafa Kemal, bir kez daha ruhunda kap kara bir uçurum gibi açılan umutsuzluğun derinliklerinde boğulacağını sandı, kalbi göğsünün altına sığmıyor, içinden yavaş-yavaş bir hınç, kin ve tiksinti golfistirimi yükseliyor, bakışlarını yalayıp geçiyordu. Kara düşüncelerine gömülmüş olarak araba ile Yıldız yokuşundan aşağı inerken kar

şıdan gelen görkemli bir saray arabasının birdenbire perdesi aralandı, çok güzel bir genç kız başı göründü. Mustafa Kemal, bunun Vahidettin'in küçük ve güzel kızı Sabiha sultan olduğunu elbette bilemezdi. Yalnız; onun kendisini göstermek için perdeyi aralayan rastgele bir saraylı olduğunu sanmıştı.

Saray, haremde, Vahidettin, çoktanberi konuşmalarına bir tat vermek için «Aslan yeleli paşa»sını anlatıyor onun bir padişah kızına yakışır yakışıklıkta yiğit bir paşa olduğu üzerinde sık sık duruyordu. Mustafa Kemal'in elbette bu «kendi kendine gelin-güvey oluştan» hiç haberi yoktu. Yalnız o da herkes gibi Vahidettin'in iki kızı olduğunu, bunlardan birinin Sadrazam Tevfik Paşanın oğlu Albay İsmail Hakkı beyle evli bulunduğunu, öbürününde Macit efendinin oğlu Faruk efendiyle seviştiğini işitmişti. Acaba şu kendisiyle ilgilenen ve bir prensten başka kimse olmadığı anlaşılan kızcağız kimin ve neyin nesiydi?

Mustafa Kemal'in gözü kız-kadın görecek durumda değildi. O, bugün İstanbul'da yaşayanların en dertlisiydi.

Yıldızdan ayrılıp ta ana caddeye çıktığında artık, bütünüyle bir ihtilâlciydi, artık legal yaşıyışın bir para etmediği bir dünyaya ilk adımını atmıştı. Kocaman bir örgüt yapacak, «zaaf, fesat» yuvalarını darmadağın edecek ve bu adamların bu topraklar üzerinde söz ve güç sahibi olmalarına bir son verecekti.

Eve gidip soyunduktan sonra yatağın üzerine uzandı, merakla odanın kapısından kendisine bakan kız kardeşine:

— Makbuş, bana az şekerli bir kahve yap!

Dedi.

— Peki ağabeyciğim!

— 6 —

HAREMDE YEŞEREN UMUTLAR

Umut ta bir türlü mutluluktur! Belki de mutlulukların en büyüğüdür.

— Samuel Johnson —

Veliaht Vahidettin, Almanya gezisinden döndüğü gün, harem dairesine yorgun, yine de dinç ve sevinçli girmişti. Daha kapıdan koşarak onu karşılayan çok sevdiği kızı Sabiha Sultan:

— Nasıl geçti yolculuğunuz, babacığım?

Diye sorarken onun koluna sarılmış, babası da onu kolu ile sararak harem dairesinin, loş, aşina ve rahat havasına büyük bir özlemle atılır gibi girmişti.

Vahidettin, Sabiha Sultan sorusuna ancak oymalı kenarları altın yaldızlı eski bir koltuğa yığılırken cevap verebilmişti:

— Çok iyi geçti Sabiham! Çok iyi geçti. Her şeyi görüp öğrendik.

Yalnız, babası «her şeyi görüp öğrendik» derken yüzünün kemikli görünüşünde, görülen ve öğrenilen şeylerden hoşlanmadığını gösteren mimikler yüzüyordu. Akşam yemeğinden sonra büyük salonda içten bir kalabalık Vahidettin'i çevrelemişti. Çevresi daha çok kadınlarla

doluydu ve Sabiha Sultan uzun boylu, kıvrak bir sülün gibi ona yaslanarak uzanmıştı. Herkes onun ağzından çıkan sözcükleri bir mücevhermiş gibi anlamağa çalışıyordu. Ne varki, Vahidettin, duvarların kulakları olduğunu daha önce hiç unutmadığı gibi şimdi de unutmuyordu. Bunun için ucu siyasete, Talat ve Enver Paşalara dokunabilecek sözleri ya pek kapalı geçiyor, ya da hiç söylemiyordu. Yalnız ikide bir:

— Bırakın ötesini çocuklar, diyordu, bu seyahate çıktığıma bir tek şey için seviniyorum «Arslan yeleli paşam»la tanıştım bu yolculukta!

«Arslan yeleli paşam» sözü haremde ilk kez ediliyordu. Onun için bunula ilk ilgilenen Sabiha Sultan oldu.

— Kim bu Arslan yeleli paşanız, babacığım?

O zaman, Vahidettin, kızının kristal avizeler altında pırıl - pırıl pırıldayan güzel saçlarını uzun parmaklı, tüylü ve kemikli eliyle okşayarak:

— Kızım, Sabiha Sultanım benim, bu «Arslan yeleli Paşam», Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşadır. Onu daha önceden de işitmiştiniz. Çanakkale'deki Türk ordularını bozgundan kurtaran, Hamilton ordusunu denize döken, İstanbul'u, güzel payitahtımızı işgalden kurtaran odur. Benim «Arslan yeleli Paşam», işte o kahramanın ta kendisi.

— Yakışıklı adam mı bari, babacığım?

— Yakışıklı da ne demek? Yok, anlatayım da onu vurul! Fakat yine de anlatayım çocuklar: Orta boyu azıcık aşkın, kavi gövdeli, sarışın, mavi gözlü bir adam. Fakat ne güzel sarı saçları var, kuvvetli ve çok zeki bakışlar, insanı hem ürküten hem de kendine bağlayan bakışlar. Türkçesi, paşaların içinde ondan daha güzel, yakışıklı bir herif yok, doğrusunu isterseniz, Enver Paşa'dan daha yakışıklı bence. Enver Paşa'da daha çok bir kadın güzelliği var.

Vahidettin, burda birdenbire sustu. Kimse bir şey anlamamıştı. Gözlerini duvarlarda, tavanda gezdirip güven bulduktan sonra yine sözüne geldi:

— Yani, çocuklar Enver Paşa kadar güzel ve yakışıklı. Asıl hayran olunacak yanı: zekâsı, aklı. Hadiseleri bir görüşü var, şaşarsınız.

— Peki, neden o, Başkumandan vekili olmuyor, babacığım?

Vahidettin, birdenbire akrep sokmuş, yılan ışırmış gibi yerinden sıçrayıvermişti:

— Ne biçim söz bu kızım? Aklının ermediği şeylere karışma öyle!..

— Peki babacığım.

Vahidettin, Almanya'daki uzun tanışma günleri içinde Mustafa Kemal'den kendisine yararlı bir damat çıkabileceğini uzun- uzun hesap ederek düşünmüştü. Zaten Abdülhamit bu modayı yaygın bir hale getirmişti. Saray kızlarını, sultanları değerli paşalarla evlendiriyor ve bu akıllı kişilerden sarayın çevresinde yeni bir aristokrasi kalesi meydana getirmeğe çalışıyordu. Bunu için de adının başında damat sözcüğünü taşıyan pek çok paşalar, İstanbul caddelerinden bir zafer kazanmış kumandan gibi gezip dolaşmıştı, şimdi de gezip dolaşıyordu.

Enver Paşa da Sultan Reşat'ın erkek kardeşinin kızı güzel Naciye sultanla evlenmiş ve bu yüzden büyük adamları eksilmekte olan saray, kuvvetli bir halk kanı ile aşılanmış, hem de Enver Paşanın kişiliği çevresinde büyük bir prestij sağlamıştı.

Vahidettin de yarınki padişahlığında Türk ordusunun desteğini kazanmak için böyle Enver gibi anlı-şanlı bir paşayı damat edinmeyi ve kızı Sabiha Sultanın sırtından böyle bir spekülasyon yapmayı tasarlıyordu.

Onu inceden inceye düşündüren şey, Mecit efendinin oğlu Faruk efendinin, kızı Sabiha Sultana karşı gösterdiği ilgiydi. Belki bu, ilgiden de ileri bir şeydi. Kızı ile Faruk efendinin seviştiklerini bile biliyordu. Nasıl bilmesin ki, İstanbul'un kalbur üstü çevresi bile bu işin dedikodusunu yapmaktaydı. Faruk efendinin çevresi, Vahidettininkinden daha popülerdi. Çünkü Vahidettin, kendisinden işkillenen Talat ve Enver Paşaların, arkasına taktığı hafi-

yelerin çemberinde yaşadığından her aklına gelen kimseyle konuşamıyor, yalnız İngiliz »taraftarlığıyle» tanınmış ve İttihatçıların devirdiği menkup sadrazam Kamil Paşanın konağında ve daha bir iki zararsız ahbabının evinde rahatça oturup dertleşebiliyordu. Öbür yandan dolgun gövdeli, pehlivan yapılı, ak tenli, zeki mavi gözlü, ak sakallı, dik Wilhelm bıyıklı Mecit efendisiyle İstanbul'un bütün insanlariyle ahbaptı. Şehzade Mecit efendi, yalnız Vahidettin gibi yangın günlerinde halk arasında görünmekten medet ummuyor, İstanbul'un bütün sanat çevrelerinde vaadettiği büyük geleceğin gururuna tutsak olmadığını her fırsatta göstermekten geri kalmıyordu. Resme karşı hem yeteneği, hem de bu san'ata zamanların çoğunu verecek kerte düşkünlüğü vardı. Alaturka müziğin düşmanı sayılmazsa da dostu da hiç değildi. Alafranga müziğin hayranı olduğu gibi bu müziğin virtüozluğunu yapacak kerte de keman çalabiliyordu. Onun konağında yalnız san'at konuları konuşulur ve Batı müziğinin onu sarhoş eden şahaserleri çalınırdı. Tanınmış ressamlardan Çallı İbrahim, Feyhaman, Hikmet, Şevket, Binbaşı Sami, Namık İsmail beyler onun san'at dostları arasındaydı. Güzel ata biner eskrim bilir, babası Sultan Aziz gibi güreş yapabilirdi. Fransızca ve Almanca'ya çalışmıştı. Kısacası, yetenekli bir adamdı. Sonra Vahidettin'le aralarında çok eski bir rekâbet ve soğukluk vardı. Abdülhamit'in Türkiye'ye sokulmasını yasak ettiği Fransızca Temps gazetesini Mecit Efendi, gizlice Paris'ten getirtir ve okurdu. Vahidettin, onu Abdülhamit'in gözünden düşürmek için okumak bahanesiyle ondan birkaç Temps gazetesi istemiş ve bunları götürüp Abdülhamit'e teslim etmişti. Abdülhamit' de Şehzadeyi çağırtarak adam-akıllı haşlamış ve tehdit etmişti. Bu, araya bir güvensizlik ve soğukluk sokmuştu. Yine de ailece görüşürlerdi. Asıl aralarının açılmasına yol açan olay şu idi ki bunda Şehzade Mecit efendinin hiç bir suçu yoktu:

Veliaht Yusuf İzzettin'in ölümünden sonra onun ye-

rine bir Veliaht seçmek gerekmişti. Osmanlı hanedanının törelerine geleneklerine göre bu yere doğrudan doğruya Vahidettin'in geçmesi gerekiyordu. İttihat ve Terakkinin kodamanları ise Vahidettin'in durumundan kuşkulanıyor ve padişah olursa başlarına bir çorap öreceğinden korkuyorlardı. Bunu içindir ki, bu kodomanlar aralarında bir karara vararak Şehzade Mecit efendiyi Veliahtlığa getirmek istemişler, hemen girişime geçmişlerdi. Talat paşa, Çamlıca'daki köşkünde oturmakta olan Mecit efendiden telefonla randevu almış, oraya giderek onu Vahidettin'in yerine Veliaht yapmak istediklerini bildirmiş, Mecit efendi ise, Osmanlı hanedanının geleneğini bozayacağının söyleyerek Talat Paşa'nın önerisini geri çevirmişti. Bu olayın iç yüzünü bildiği halde Vahidettin, hâlâ ondan kuşkulanıyor, onu Talat ve Enver'den sonra kendisi için biricik tehlike sayıyordu. Osmanlı hanedanının geleneğince padişahlık için kendisinden sonra sıraya giren oydu; otuz yedinci padişah o olacaktı.

İşte Vahidettin'in kızı Sabiha Sultan, bunun oğlu Faruk efendiyle sevişiyordu. Aileler arasındaki soğukluk bilinmez, belki de onların yüreklerindeki aşkın sıcaklığiyle yitiyordu.

Abdülmecit efendini oğlu Faruk'a gelince: uzunca boylu, babası gibi iri kıyım, güçlü-kuvvetli, yakışıklı mavi gözlü bir gençti. Eğitimine çok önem veren babası, onu Viyana'ya göndermişti; ordan dönünce de ona hem yaver, hem de hoca olarak Binbaşı Sami beyi (Kemalettin Sami Paşa) atamıştı. İşte, bu kez de onunla birlikte Berlin'e gitmişlerdi. Faruk efendinin Berlin'deki askerlik eğitimi bittiğinde yine beraberce İstanbul'a dönmüşlerdi.

(Ne varki, bundan sonra Kurtuluş savaşı patlak verdiğinden Kemalettin Sami Paşa Anadolu'da çarpışanların saflarına katılmak üzere ayrılıp gitmiş ve onun yerini Naci bey almıştı.) Faruk efendi, Almanya'dan döndüğünde sağ omuzundan sarkan şatafatlı kordonlar ve sol göğsünü süsleyen nişanlar ve başındaki astragan kalpakla

kadınların katında pek göze çarpıcı ve gösterişli bir erkek olup çıkmıştı. Yarının veliahtlarından biriydi ve geleceğinin parlaklığına uygun bir eğitim görmüş, bütün gerekli askerlik bilgisine sahip olarak dönmüştü.

Vahidettin, Mustafa Kemal'i her türlü dişine vurmuş ve onu Sabiha Sultana ve kendisine damat olarak seçmişti. Ancak, bu iş, çetin olacağa benziyordu. Çünkü, Şehzade Faruk, Sabiha Sultana bir kez el attığı gibi Sabiha da ona adamakıllı gönül vermişe benziyordu. Bilenler de bunları bir çift kumru olarak birbirine pek yaraştırıyordu. Sonra şehzade Faruk gibi Avrupa'da yetişmiş ve geleceğin umutlarından yakışıklı bir genç oluşu işi çatallaştırıyordu. Bundan daha önemlisi şuydu: Bakalım Mustafa Kemal, damatlığa razı olacak mıydı? Vahidettin, henüz padişah ta değildi. Gerçi, Sultan Reşad'ın günleri sayılıydı, yalnız, şu sırada kendisinin padişah olmayışı, bu işin en önemli engellerinden biriydi. Yoksa, Mustafa Kemal'in kendisine bir sokuluşu vardı ki, hele bir padişah olsaydı onu bütün iradesine bakmadan kendi isteğine baş eğdirebilirdi. Kim bilir, belki Mustafa Kemal, onun bir kızı olduğunu bile bilmiyordu.

İnsanlar, birbirlerini her zaman kolayca atlatmışlardır. Bunun bir tek nedenin vardı; herkes kendisini karşısındakinden ya görgülü ya da daha zeki ve akıllı sanarak, atlar.

Mustafa Kemal, Almanya gezisinde Vahidettin'e yoldaşlık ederken yepyeni düşünce kombinezonları içine girmiş Vahidettin'i birkaç yönden kullanarak kolayca iktidara geçmenin ve batmakta olan Türkiye'yi Talat ve Enver budala (!) larının şerrinden kurtarmanın olanaklarına bunun sihirli anahtarına pek çok yaklaştığını sanmıştı. İşte bu sıralardadır ki, Enver Paşa, Sultan Reşat'a damat olarak nasıl bütün ipleri elinde toparlamışsa o da pek yakında padişah olması beklenen Vahidettin'in genç ve güzel kıziyle evlenir, böylece başkumandan vekilliği, Harbiye Nazırlığı derken Türkiye'nin kaderine baştan başa elkoyabilir ve bu zavallı memleketi tezelden müttefik-

lerinden ayrı, bir barış iskelesine yanaştırabilirdi. Zaten bütün yaşayışı boyunca evlenmeyişinin biricik nedeni neydi? Türkiye'nin en büyük, en güçlü adamı, bir numaralı iktidar adamı olarak bu ehliyetsiz ellerde perişan olan, kahrolup giden memleketi ve milleti sürekli bir barış ve mutluluk gemisine bindirmek isteği ya da özlemi değil miydi? Bu, en ateşli bir sıla özlemi gibi varlığının ufuklarını cayır cayır yakıp kavuruyordu. Kendisini ölümsüz bir dava adamı bildiğinden evlenmenin buna bir bukağı olmasından çok korkuyordu. Şimdiye dek kaç kez sevmiş ve sevilmişti. Ancak, sıra evlenmeğe gelince bundan bir vebadan kaçar gibi kaçmıştı. Zaman - zaman eşine dostuna: «Ben evlenmeyeceğim, evlenemem» diyordu. «Çünkü hayatta benim yapacağım çok daha büyük işler var.»

Vahidettin'i telkinleriyle, askerî görüşleri, isyan dolu düşünceleriyle sersemletince artık bir damat olmak üzere evlenmenin gerektiğine inanır gibi olmuştu. Burda bile ilkin padişahın ordu kumandanı yapıp onun kurmaylığını almak düşüncesi, daha önce geliyordu. Vahidettin, padişah olur olmaz artık bütün ufuklar alabildiğine Mustafa Kemal'in önünde açılmış olacaktı. Elbette, Vahidettin, bir züppe Faruk'a kız vermektense Anafartalar kahramanını, boğazların ve payitahtın kurtarıcısını gözüne kestirecek ve baş aday olarak yanı başındaki en büyük yardımcısı Mustafa Kemal paşayı düşünecekti. Bu evlenme, kuşkusuz, bütünüyle politik bir evlenme olacaktı ve burda eline geçirdiği korkunç silahlarla bütün askerlik yaşayışını rezil eden Enver'i sonrasız «saf dışı» edecekti. Artık ne sultan Reşat'ın bunaklığı, ne Neciye Sultan'ın verdiği prestij ne de kendi parlak zekâsı, onu kurtaramayacaktı. Artık, iktidarı ele geçirmek için koltuğunun altında dağ gibi Nazım Paşa'yı tabancasının kurşunları ile yere serecek bir Yakup Cemil'de yoktu. Bu saf ve temiz yürekli adamcağızı bile yönetmesini bilmemiş ve bir manga askerin karşısında, Kağıthane deresi sırtlarında harcanmıştı. Zavallı Yakup Cemil, bütün bu kodomanları

temizleyerek biricik yenilmemiş kumandan olan Mustafa Kemal'i başa geçirmeyi düşünüyordu. Gidişi de bu yüzdendi; o da Mustafa Kemal gibi ayrı bir barış peşindeydi. Ne yazık ki, çok saf bir politikacı, çok acemi bir asker ve bir suikastın kahpece hazırlandığını bilmeyen temiz bir insandı.

Mustafa Kemal'in bu yeni düşünce kombinezonları için Vahidettin'in arkasındaki karanlıklarda bir büyük tehlike vardı. Bu da Vahidettin'in eniştesi damat Ferit'ten başkası değildi. Vahidettin, eniştesine çok düşkündü; bu iri yarı etli- butlu, çenesinin altı katlanmış akrabası, sanki onun gövdesinin kuruluğunun verdiği hoş olmayan kompleksi gideriyormuş gibi eniştesinden pek hoşlanıyor onu, akıl hocası olarak her zaman koltuğunun altında bulunduruyordu. Dört yıllık savaş süresince bütün Hürriyet ve İtilâf Partisi üyeleri, aşağı - yukarı İngiliz yanlısı kesilmişti. Hepsi Almanlardan ve müttefiklerden tiksiniyordu. Vahidettin'in koltuğunun altındaki bu etli - butlu enişte paşa, arkasında kara kuzgunî bir muhalefet sürüsü sakladığı içindir ki, Vahidettin'in çok hoşuna gidiyordu. Zaten, Talat Paşa ile Enver Paşayı kuşkulandıran da bu değil miydi? Onun bütün el altından ahbaplık ettikleri, hep gölgeye çekilmiş ve karanlıkta gıcırdayan dişlerinden şimşekler çakan bu kara gölgeler ordusu değil miydi?

İşte Vahidettin'e damat olarak iktidar mekanizmasını ele geçirmek isteyen Mustafa Kemal'in karşısındaki engel bu eski «Damat»tı. Vahidettin'in getireceği ilk iktidar makinasını eline geçirmek için bu damat her türlü tertibatı almış durumdaydı. Vahidettin, Mustafa Kemal'le görüştükten sonra hemen telefonunu açıp enistesine sesleniyor ve paşanın getirdiği yeni düşüncelerin alınacak ve atılacak yanlarını sivil paşasıyle beraberce ayıklıyorlardı.

Bu ordudan gelme, tecrübeli ve çok zeki paşayı ellerinde tutmanın gerekliliğine de inanıyorlardı. Hürriyet ve İtilâfçılar, karanlıkların derinliklerinden yavaş - ya-

vaş, hortlak yığınları gibi kalkıyor ve gecelerin sessizliğinde ağır - ağır ve güvenli adımlarla «İktidar»a doğru ilerliyorlardı. Mustafa Kemal, bu cehennemliklerin çıplak ayaklarından çıkan şarpırtıları ruhunun derinliklerinde duyuyor ve bunun için de bir an önce «İktidar»a ulaşmanın çarelerini arıyordu. İşte, Sabiha Sultan bu güzel padişah kızı, her saraya gidişte Mustafa Kemal'in iktidara doğru yürümek istediği çetin ve kayalık yollara güzelliğiyle ışık tutuyordu. Bu da Vahidettin'in padişah olur olmaz Başkumandanlık vekilliğini Enver Paşadan alıp kendi üzerine kabullendiği ve İzzet Paşayı müşavir olarak yanına aldığı zamana dek sürmüş, hurda, aptal bir adam sandığı Vahidettin'i hiç tanımamış olduğunu anlamış ve Sabiha Sultanın yıldızı da artık onun taşlık - kayalık yollarını aydınlatmaz olmuştu. Vahidettin'in düşüncesi hiç de onunki gibi değildi: Mustafa Kemal, bu düşünceden uzaklaştıkça o, buna daha çok sarılıyor ve haremde «Arslan yeleli paşam» ve «namağlup kumandanım»ın reklamı daha çok ve sık yapılıyordu. Artık, sarayda onun adı Sarıgül'dü. Sarıgül aşağı, Sarıgül yukarı, kadınlar onu bir sakız gibi çiğniyordu. Artık harem, Mustafa Kemal - Sabiha Sultan işine olup bitmiş gibi bakıyor, Mustafa Kemal'e bu işin nasıl duyurulacağı üzerinde tartışmalar oluyordu. Vahidettin, Sabiha Sultan'ın Faruk'a olağan bütün buluşmalarını kesin olarak önlemiş ve gerek sarayda gerekse İstanbul sosyetesindeki dedikoduların böyle bütünüyle kapanmasını istemişti. Bu kez, kıvranmak Sabiha Sultan kombinezonunu onun kulağına eriştirmişlerdi. Yalnız saraylılar değil onların akrabalarının çevrelerinde de bir dedikodu yaylım ateşidir gidiyordu. Her iki gencin her türlü erdemi teraziye konuyor ve insafsızca tartışılıyordu. Vahidettin «Nuh deyip peygamber» demiyordu. Bu evlenme olacaktı. Mustafa Kemal gibi bir damat her padişaha nasip olmazdı.

Şehzade Ömer Faruk'la Sabiha Sultan, Vahidettin'in veliahtlık zamanında daha çok kolaylıkla yan yana gelip, görüşebiliyorlardı. Vahidettin, Padişah olduktan

sonra bütün saray personeli sıkı bir kontrol ve disiplin altına alınmıştı. Hele Vahidettin, Sabiha Sultan'ı Mustafa Kemal'le evlendirmeyi aklına koyduktan sonra bu görüşme olanaksızlığı bir kat daha artmıştı.

Sabiha Sultan, Faruk'tan ateşli mektuplar alıyor ve bu Mustafa Kemal işinin ne olduğunu sorup duruyordu. O da Faruk'a gizlice gönderdiği mektuplarda ancak onun bildiğince bilgi verebiliyordu.

Beri yandan Vahidettin, Sabiha Sultanı Mustafa Kemal ile evlendirmenin büyük avantajlarına inandırmıştı. Bu yüzden Sabiha Sultan, Faruk'a gönderdiği gizli mektupları ancak acıdığı için yazıyordu. Padişah babasının iradesinin dışında bir şey yapamayacağını çok iyi biliyordu. Babası, onu birçok kezler karşısına almış ve bu işin saltanatın temellerine bir betonarme direk koymak demek olduğunu uzun uzadıya anlatıp durmuştu. Bundan dolayı Sabiha Sultan, onun en iyi çıkmış resimlerini buldurmuş, inceden - inceye bu yüzde kendisini mutlu kılabilecek bir erkeğin çizgilerini araştırmış, çoğu zaman onun çatık kaşlarından, bakışlarından, gücünden ürkmüş, korkmuş ve çevresindekilere.

— Bu adam neden hiç gülmez!

Diye sormuştu. Dikkat etmişti; Mustafa Kemal'in kolağalık resimlerinde Wilhelm benzeri dik burma bıyıkları vardı, son paşalık resimlerindeyse bu bıyıkların uçları kırpılmış ve düşürülmüştü. Şehzade Faruk'un dudaklarının ucunu aşmayan disiplinli bıyıklariyle Mustafa Kemal'inkiler aynı model traş edilmişti.

Mustafa Kemal'den öyle çok konuşulmuştu ki artık güzel Sabiha Sultan, onu görmeden de tanıyor, biliyor gibiydi. Bu, Enver'le, Talat'lara, Alman İmparatoruna, Alman Başkumandanına en güçlü zamanlarında kafa tutmuş, İngilizleri Anafarta bayırlarından aşağı doğru, kendisi en önde olarak kovalayıp denize dökmüş olan bu yakışıklı paşa, artık düşlerine de girmeğe başlamıştı. Düşlerinde Faruk, her gece onunla kavga ediyor, Mustafa Ke-

mal ilk kez çatık kaşlarını, ciddî yüzünü bir maske gibi bir yana bırakıp uzaktan kollarını açarak ona doğru geliyordu. Türkçesi: Aşkla çıkar bu taze ruhta büyük bir savaşa tutuşmuştu. Mustafa Kemal'i yakından görmek isteği bayağı içine dert olmuştu.

Vahidettin, Mustafa Kemal'e, bir hafta beklettikten sonra, Yıldız camisindeki, Cuma namazından sonra görüşmek için randevu verdiğini birkaç gün önce haremde Sabiha Sultanla kadın efendilerin kulağına fısıldamıştı. Randevuyu isteyenin Mustafa Kemal olması, konuşma konusunu aşağı - yukarı belli edecek durumdaydı, Vahidettin, onun söyleyeceklerini artık bütün ana çizgileriyle biliyordu, bir tuzağa düşmemek için de önceden bütün tedbirlerini almıştı. Elbette, işin bu siyasal yanlarını ne kızına, ne sevgili oğlu Ertuğrul'a ne de kadın efendilere açıyordu. Haremde siyaset yoktu. Kadınların ağızlarında bakla ıslanmıyordu. Haremde fısıldanan en küçük, en önemsiz bir sır çabucak görünmez köprülerden geçip İstanbul sosyetesinin, siyasîlerin kulaklarına gidiyordu. Haremde yalnız, kadından, güzellikten, nişanlanmalardan, evlenmelerden süslü giyneklerden, mücevherattan ve aşktan konuşulabilirdi Bu günlerde Sarayın bahçıvanbaşısının kulubesine padişahın sık - uğraması da haremde konuşulamazdı. Bahçıvanbaşının yeni yetişmekte olan dillere destan dilber kızı, Vahidettin'in kılları ağarmış iri kemikli kupkuru gövdesinde tatlı bir bahar havası yaratmış ve güzel bir çoban ateşi yakmıştı. Padişah, bütün İstanbul'un bütün Türkiye'nin ve belki saltanatın geleceği üzerine çökmüş bulunan karanlık felâket bulutları arasından güzel bahçıvan kızının saçtığı ilkbahar aydınlığına doğru bütün iradesini yitirmiş gibi atılıyordu. Sarayda bunu bilmeyen yoktu. Kadınefendiler, üstlerine yeni bir afet geleceğini seziyorlardı. Evrende Allah'tan sonra bir de padişah, yaptıklarının hesabını vermek zorunda değildi. Bunun için, hiç kimsenin ses çıkarmağa hakkı yoktu. Sakallarına inci dizen Deli İbra-

him'in beşyüz cariyesinin hikâyesini hepsi işitmişti. Bunun için hallerine şükrediyorlardı.

Haremde her şeyden önce aşk düşünülür, bütün doymamış ruhlar ve gövdeler, aşka doğru dağlardan inen yağmur selleri gibi coşkunca atılır. Aşk, ancak, rüyaları süsleyen, iri ak manolya çiçekleri gibidir, gerçekten öyle naziktir ki, sıcak bir solukla, bir parmağın dokunuşu ile solarlar.

Sabiha Sultan, Mustafa Kemal'i, saraya gittiği günler gizlice pencerelerden seyretmiş, yalnız yakından görememişti.

Cuma selâmlığına gelecek olan Mustafa Kemal'i yakından görmeğe karar vermişti. Yanında bir iki saraylı arkadaşı ve uzun boylu Sudanlı bir harem ağasiyle çok güzel bir saray arabasına binmiş ve namazdan çıkan paşayı karşılamak üzere ağaçlı yollarda birkaç kez gidip gelmişti.

Son moda kesilmiş saçları ve Paris modası ipekli giynekleriyle arabaya kurulmuştu. Kurşunî pelerini, gümüş renkli mahmuzlarla süslü pırıl-pırıl, renkli çizmeleri ve paşa giynekleriyle düşünceli - düşünceli Lando'da oturmuş olan Mustafa Kemal'i iyice görmüştü. Astragan kalpağının altından altın sarısı saçlar sarkıyor ve dudağının üzerinde şehzade Faruk'unkine benzeyen sarı bir bıyık demeti bulunuyordu. Sabiha Sultan, onu pek düşünceli görmüştü. Uzaktan uzağa kaşlarının çatıklığı, yüzünün asıklığı iyice belli oluyordu. Acaba babasiyle herhangi bir iş üzerine mi çekişmişti?

Mustafa Kemal, onun mahsustan attığı hafif bir kahkaha üzerine dönüp bakmıştı; bunun Sabiha Sultan olduğunu nereden bilecekti?.. Mustafa Kemal, yanından geçip giden içi dolu Landolara aldırış dahi etmeden düşüncelerinin kapkara dumanına gömülmüş olarak kendisini nal seslerinin ritmik tıkırtısına bırakmıştı. Harem ağası Mazhar, Sabiha Sultana:

— A, küçük sultanım, diye çıkıştı, hiç bir sultan,

durup dururken böyle güler mi? Paşaya karşı çok ayıp olmadı mı?

— Olsun, paşa beni yüzümden tanımaz ki, Hem, ben onun yüzünü göreyim diye yaptım bunu, en sonra günah değil ya!.

— Affedersin, Küçük Sultan, ben de sana günah demedim.

— Haydi, çocuklar, şimdi, doğru hareme gidelim!. Bakalım babam onunla neler konuşmuş? Belki bizim nişanımızı bile kararlaştırmışlardır. Neme gerek, boylu-boslu, sarışın, yakışıklı bir paşa! Şu koca payitahtta istediği kızla evlenebilir.

Böyle konuşarak hareme girdiler.

Sabiha Sultan, yine yalnız kalmayı gereksemişti. Koşarak odasına girdi. Aynanın karşısına geçti. Alagarson kesilmiş kumral saçlarını küçük fildişi bir tarakla tarıyor, bir yandan da iri ve sarı ışıklı gözlerinin içinde yaşayışın yeni sırlarını arıyordu. Artık büyümüş kocaman gelinlik bir kız olmuştu. Çok ta güzeldi. Dünya, onun güzelliğiyle ilgilenmeğe, onun padişah kızı oluşundan ve güzelliğinden bir şeyler beklemeğe başlamıştı. Ne varki oniki yaşından beri onun gönlünde yatan kahraman, bir türlü gerçekleşme nedir bilmiyordu

Fildişi tarağı konsolun üzerine fırlattı, kar gibi ak bir sakız parçasını ağzına atarak çiğnerken gitti, pencerenin önündeki kenarları yaldızlı bir divana sırt üstü uzandı. Yüksek kornişlerden sarkan ağır tül perdeler aralanmıştı. Gökyüzü açıktı. Tertemiz kış maviliği üzerinden ak bulutlar geçiyordu. Bir yandan bol gıcır karıştırdığı sakızı çıtlatıp duruyor; bir yandan da hayalini işletiyordu. Artık, yaşayışına bir erkek hayali daha karışıyordu. Saray öyle kararlıydı ki, bu onun bir manolya gibi temiz ve ak yaşayışında ilk ve son gerçek erkek olacağa benziyordu. Bu erkek, Mustafa Kemal Paşa'dan başkası değildi. Onu seviyor muydu? Nasıl, sevebilirdi onu? Onun üstüne hiç bir şey bilmiyordu ki, evlenmek için sevmek ge-

rekmezdi ki. Hele bir padişah kızının kendi gönlüne göre sevgili seçmesi ne boş hayaldi. Bunu tam altı yıldır biliyordu. Evet, 1912 den beri demek tam on iki yaşından beri bunu yakından biliyordu. Genç kızlık hulyalariyle dolup taşan gönlünde ilk konuk ettiği güzel ve kahraman bir erkeğin hayali, şimdi bile olduğu yerde kımıldamadan duruyordu. Kahraman Hamidiye suvarisi Hüseyin Rauf bey, şimdi bile dünyanın en güzel erkeklerine meydan okuyarak, gönlünün ortasında bir altın madalyon içinde bütün güzelliğiyle parlıyordu. O, gerçek genç kız aşkını Rauf Beyin yakışıklı bir deniz subayı kılığındaki resimleri karşısında duymuş ve bu aşk tam altı yıl onu yangınlar içinde bırakmıştı.

Hüseyin Rauf beye âşık olduğu zaman henüz babası veliahttı. Çengelköy sırtlarında, geniş bir ağaçlık içindeki Veliahtlık kasrında oturuyorlardı.

Bu köşkü Çengelköy üstündeki güzel görünüşlü bir yere Köçeoğlu yaptırmış, sonra bunu Sultan Abdülmecit, satın almış, oğullarından Kemalettin efendiyi oraya yerleştirmişti.

Abdülhamit padişah olunca Kemalettin efendiye Balmumcu Çiftliği köşkünü vermiş; Çengelköy kasrına da çok sevdiği küçük kardeşi Vahidettin Efendi'yi yerleştirmişti. Gerek Kemallettin Efendi, gerekse Vahidettin Efendi, Köçeoğulları kasrının kimi yanlarını değiştirmişler, kimi eklemeler de yapmışlardı. Vahidettin Efendi, kasrın geniş bahçelerine bir çok köşkler yaptırmıştı.

En eski köşk, zemin katı üzerine yapılmış tek katlı bir yalıydı ve yayman bir mimarisi vardı.

Sokak kapısından girilince sağ yandaki küçük salonda Mehmet Vahidettin Efendi konuklarını karşılıyordu. Kabul salonunun üç penceresi, köşkün korusuna ve Çengelköy tepelerine bakıyordu. Duvarlar kalem işçiliğiyle türlü biçimde panolarla süslüydü.

Bu salondaki mobilyalar altın yaldızlıydı ve kırmızı lı bir kumaşla kaplıydılar. Odaya girildiğinde ortada yu-

murta biçimi bir masa, sağda üzüm yaprağı motifleriyle süslü bir aynalı konsol göze çarpıyordu. Konsolun üzerinde pembe çiçekli Saksonya bir saatle aynı türden beşer kollu iki şamdan konmuştu.

Yer, hasırla döşeliydi. Hasırın üzerine de güzel seccadeler serilmişti.

Kapıdan girilince sol yandaki küçük bir masa üzerinde bir lüks lambası yanmaktaydı. Odayı, bundan başka üzerleri çiçekli yaldızlı sigara masaları süslemekteydi.

Köşkün yemiş ve süs ağaçlariyle dolu geniş bahçeleri Sabiha Sultanı en çok çeken yerdi Erguvan çiçeklerinin mor yağmuru ve leylakların sık dalları altında koynunda Rauf Beyin gazetelerden kesilmiş resimleri ve gönlünde onun yakışıklı hayali gezer dolaşır, mutlu düşleriyle başbaşa bir düş çocuğu gibi yaşardı.

Yıldız köşkü, şimdi, onu çok sıkıyordu. Burda bir cendereye girmiş gibi duyuyordu kendini. Yaşı ilerledikçe çevresindeki duvarlar hem daralmış hem de yükselmişti. Çengelköy kasrının çiçekli rüzgârlar esen aydınlık bahçelerinde saçlarını dağıtarak koşup oynarken ne mutluydu! Doğa güzellikleri, özgürlükle, serbestlikle yan yanaydı. Babasının padişah olmasını o öyle istemişti ki, şimdiyse buna budalalık gözüyle bakıyordu. Bir padişahın sarayı bir genç kız ya da kadın için bir hapishaneden başka bir şey değildi.

Evet, ömrünün en güzel yılları Çengelköy kasrında geçmişti. Orası Yıldız'dan daha sessiz, daha ıssızdı. Yalnız daha havadar, daha güneşliydi. Gönlünde koskoca bir kahraman taşıyarak o ıssız güzellikleri içinde saçlarını ve ipek eteklerini savurarak koşup oynamak, gezip dolaşmak, yıldızlarla ve çiçek yüklü ağaç dallariyle başbaşa genç kızlık hulyaları kurmak ne ele geçmez, ne bulunmaz mutluluklardı! İnsan, demek, bir mutluluğun değerini ancak onu yitirdikten sonra anlıyordu. Genç ve güzel Bahriye subayının altı yıldır yüreğini yakan aşkı, ona acı bir mutluluk veriyordu.

Rauf bey, Balkan savaşında çoban yıldızı gibi parlayan tek kahramandı. Hamidiye gemisini sihirli bir masal gemisi gibi adalar denizinde ve Akdeniz'de dolaştırıp durmuş, yaptığı baskınlarla Bulgar ve Yunan ordusunun kalbini oynatmıştı.

Sabiha Sultan, bu yakışıklı, millî denizciyi tıpkı masallardaki kahramanları, padişah kızlarının sevdiği gibi seviyordu. Donanma dergilerinin günlük gazetelerin en sempatik kişisi Rauf bey olmuştu. Balkan savaşının vahşi ve umutsuz yüzünü biricik ağartan oydu. Hem ona âşık olan bakalım, yalnız Sabiha Sultan mıydı? Kim bilir nice Türk kızı gazetelerden onun resimlerini kesip saklıyor ve yalnız kalınca gizli - gizli seyrediyordu. Yalnız, bir prenses, bu masal korsanına âşık olmakta elbette daha çok hak sahibiydi. Çünkü, prensesler, kahramanların gözünde daha çok yer tutardı eskidenberi. Ne var ki, bu yine de umutsuz bir aşktı. Çünkü, Sabiha Sultancık henüz on iki yaşındaydı. Henüz bir çocuk sanılıyor ve kendisine de o yolda davranılıyordu. Rauf Beye aşkını bildirmek için hak sahibi oluncaya dek uzun yıllar geçmesi gerekiyordu.

Sabiha Sultancık, Çengelköy kasrında gönlünün gizli tapınağında Rauf beyin minicik altın heykeline tapına dursun Abdülmecit efendi'nin dal gibi incecik oğlu Faruk Efendi de ara sıra kasra çıkageliyor ve onun günlük yaşayışında canlı bir sayfa meydana getiriyordu. İri mavi gözleriyle saatlerce çapkın - çapkın onu avlamağa çalışıyor, istediği yüzü de bir türlü bulamıyor, Çamlıca'daki köşklerinden bomboş getirdiği kalbini yine bomboş olarak lastik tekerlekli landosunun içinde geri götürüyordu.

Sabiha Sultancık, yaşının küçüklüğüne bakmadan onun kızlar ve kadınlarla ne çeşit ilgilendiğini yakından biliyordu. Tevfik paşanın oğlu İsmail Hakkı beyle evli olan ablası Ulviye Sultan, babası, annesi ve başka aile dostları arasında onun çapkınlıklarından sık sık konuşulurdu. Sabiha Sultancık için de bir tehlike olmaması

üzerinde dikkatle durulurdu. Vahidettin Efendi, Mecit efendiyi sevmediğinden daha o zamandan bu iş üzerinde titizlikle durmağa başlamıştı. Ulviye Sultan'la kocası da Balkan savaşının kötü günlerinde Çengelköy kasrına taşınmıştı. Bunun için de Sabiha Sultan'la kocası da Balkan Savaşının kötü günlerinde Çengelköy kasrına taşınmıştı. Bunun için de Sabiha Sultan, gece gündüz onun gözcülüğünde yaşıyordu.

Neyse en sonra Enver paşa, yaşayışı skandale benzeyen bu şehzadeyi karşısına alıp bir güzel haşladıktan sonra Viyana'daki askerî bir okula göndermiş bu dert de böylece kapanmıştı.

Faruk Efendi'nin bu yüksek askerî okulda bulunurken de bir çok serüvenler geçirdiği işitilmişse de, bu artık onları pek ilgilendirmiyordu.

Balkan savaşı bitmiş, henüz açılan yaralar kapanmamıştı ki, birinci dünya savaşı patlak vermişti. Sabiha Sultan, bu kez de zengin genç kızlık hulyalarına gömülmeğe ve kalbinin cayır - cayır yandığını duymağa başlamıştı. Enver Paşa, sevdiği adamı, o yakışıklı deniz kahramanını tutmuş çetelerle İran dağlıklarına göndermişti. Sabiha Sultan da artık genç kızlığa girmeğe başlamıştı. Gittikçe serpiliyordu. Büyük savaş yıllarında, yine Çengelköy'ün güneşli, yeşillikli ve rüzgârlı tepelerinde geçen tatlı genç kızlık çağı da en sonra arkada kalmıştı. Çünkü, Sultan Reşat'ın ölümüyle babası Padişah olmuş ve hemen Yıldız Sarayına taşınmışlardı.

Babası, padişah olunca, Sabiha Sultan, yine hırsların, iştahların, üzerinde toplandığı bir nokta haline gelmişti. Uzaktan, yakından kendisiyle evlenmek isteyen bir sürü insan türemişti. Saray'a yakın her oğul sahibi baba, Sabiha Sultan'ı gelecek gelini olarak hayallemekten kendini alamıyordu. Kulaklarına gelen bu gibi haberlerle Padişah da, genç kız da artık tedirgin olmağa başlamıştı. En sonra, bu tür hırsların ve iştahların kabarıp durmasını önlemek için Vahidettin, bir düzen düşünmüş, Mü-

şir Ahmet Paşa'nın Roma elçiliği memurlarından olan yeğeni Mehmet Ali beyle Sabiha Sultanın sözünü keser gibi yapmış ve bunu da kasten her yana duyurmuştu. Bu hileyle, bir süre olsun sıkıntılı istekli akınının önüne geçmişti. Bu arada Faruk'un kişisel ufak psikolojik saldırıları da Sabiha Sultan'ın Rauf beye karşı duyduğu aşkın altın kalkanında kolayca kırılmıştı.

Sabiha Sultan'ın kalbi masal prenseslerinin kalpleri gibi aşktan yana dursun, Ulviye Sultan, en sonra onun için bir fedakârlık, bir ablalık yapmağa karar vermişti. Kocası İsmail Hakkı bey de kurmay albaylardan ve padişah yaverlerindendi. Rauf beyle tanışıklığı vardı. Sabiha Sultan'ın aşkını ona duyurmak görevini seve seve üzerine almıştı. Rauf bey, İsmail Hakkı beyi dinlemiş ve ona şu yanıtı vermişti:

— Ben askerim. Sultan hanımın dizi dibinde geçirecek vaktim yoktur.

Rauf bey, saray damatlarının nasıl aylak kişiler olduğunu ve böyle bir yaşayışa hiç bir vakit dayanamayacağını biliyordu. Onun için de verdiği yanıt kesin olmuştu.

Mehmet Ali beyle Sabiha Sultan'ın sözleri kesildikten bir süre sonra istekliler kafilesi, yine sarayın yolunu tutmağa başlamıştı. Çünkü, herkes Mehmet Ali bey işinin bir blöf olduğunu anlamıştı. İlkin Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşlarından bir subay, Saffet bey (Arıkan, millî hükümette Maarif Vekili) Sabiha Sultanla evlenmek istediğini saraya bildirdi. Bu, fiyasko ile sonuçlandı. O sıralarda İran'ın Türk hükümdarı Ahmet Kaçar Şah, İstanbul'a gelmiş, Padişah'a konuk olmuştu. İran Elçisinin kendisine verdiği bilgi ve uyandırdığı ilgi üzerine Sabiha Sultan'la evlenmek istediğini elçi vasıtasıyle Padişaha bildirdi. Ona da nazikçe «red cevabı» verildi. Sabiha Sultan, Şah Ahmet Kaçar'la evlenmek istemediğini kesin olarak söylemişti. Ahmet Kaçar, kısa boylu çok esmer ve yuvarlak bir adamdı. Sabiha Sultan'ın bu

karikatürümsü Şah'a yalnız kahkahayla güleceği geliyordu. İran Şahının Sabiha Sultanca reddedilişi İstanbul sosyetesince yayılmıştı.

Sabiha Sultan'ın Şah Kaçar'la evleneceğini sanan Ömer Faruk, kıskançlıktan kendi kendini yiyordu. O mendebur herife hiç o güzelim Sultan yakışır mıydı? Faruk'un kıskançlık sıtması, pek uzun sürmemişti. Çünkü Şah reddedilmişti. Bunun üzerine o da birkaç kere talihini denediyse de başaramadı. Ulviye Sultan'ın yaptığı aracılık başarısızlığa uğramıştı. Faruk, yine de onun arkasında dolaşmaktan vazgeçmemişti. Sabiha Sultan, ilkönceleri Faruk'a kızıyordu. Şimdi yalnızca acıyordu. Adaylar listesinde hepsinden baskın bir paşa vardı. İstanbul'un kurtarıcısı «Arslan yeleli paşa,» Mustafa Kemal Paşa. Artık bu işin olacağını aklı kesiyordu.

Hulyaya dalınca saatler rüzgâr gibi geçiyordu. Sabiha Sultan bir güzel erkeği ilk sevdiğinden beri kaderine karışmak isteyen bütün erkekleri şöylece bir kez daha hayalinden geçirmişti. Rauf beyi şimdi de seviyordu. Öyle de olsa, Mustafa Kemal Paşa ile pekâlâ evlenebilirdi. Zaten Rauf bey de aşkını reddetmiş değil miydi? Demek ki, kaderin üstüne varılamıyordu; kader ne derse o oluyordu. Sonra, Saray'da söylendiğine göre Mustafa Kemal paşa ile Rauf bey çok iyi arkadaştılar. Hep beraber geziyor, beraber görünüyorlardı.

Prenses Şivekar'ın Perapalas Oteli'nin yakınındaki apartmanının salonlarında ikisi beraberce boy gösteriyor, prens ve prenseslerle, sosyetenin kaymağiyle konuşup görüşüyorlardı. Prenses Şivekar, bu iki genç yakışıklı askeri, salonların yıldızları olarak karşılıyor ve kabul ediyordu.

Aralıklı ve altın yaldızlı divandan doğrularak, konsolun gözünden bir sedef kakmalı çekmece çıkardı. Kapağını açtı. Burda Rauf Beyin Donanma ve Harp dergilerinden kesilmiş türlü resimleri yanında Mustafa Kemal Paşanın da birkaç gazete resmi vardı. Mustafa Ke-

mal, bu resimlerde tek başına değildi. Von Sanders'le, Esat Paşa ve Karargâh arkadaşları ile beraberdi. Bunun gibi birkaç resim daha vardı. Rauf beyin başında fes, Mustafa Kemal'in başındaysa Enveriye Kabalak'ı vardı. Gazete resimleri pek donuk çıkıyor, paşa'nın küçük çizgileri adamakıllı belli olmuyordu. Anlatıldığına göre güzel adamdı. Nasıl etmeliydi de Mustafa Kemal'in eline kendi fotoğrafını iletmeliydi? Onun güzelliğini ne Rauf bey ne de Mustafa Kemal Paşa, görmüştü! Rauf bey, onun bir resmini vaktiyle görmüş olsaydı mutlaka ona âşık olurdu. Bu işi hiç bir vakit başaramamıştı. Şimdi de Mustafa Kemal Paşa, çıkmıştı meydana. O da güzelliği üstüne bir şey bilmiyordu. Her sultan da güzel olacak değildi ya. İnşallah Mustafa Kemal'le yapılacak öneri geri dönmez de Rauf beyde olduğu gibi Sultanlık ve genç kızlık gururunu parça - parça, edip onu zehir gibi acı gözyaşlarına boğmazdı.

Sabiha Sultan «Adalar sahilinde bekliyorum» şarkısını mırıldanarak odasından çıktı.

— 7 —

KÜÇÜK EVİN DIRILTILARI

Mustafa Kemal, büyük bir umutsuzluk, hışım ve öfke ile Vahidettin'in huzurundan ayrıldıktan sonra bu üzüntü ve sıkıntının göğsünü daralttığını, bütün duygularını ve düşüncelerini perişan etmeğe başladığını anlamış ve bu arada bir ihtilâlci, bir anarşist gibi çılgınca davranmak gereksinimi ile kıvranmaya başlamıştı. Artık bu fesat yuvalarını, bu iflah olmaz, yola gelmez herifleri toptan yok etmek, bunların kanlı enkazı üzerinde gerçek Türkiye barışını kurmak gerekiyordu. Fikret'in «bir lahzai teahhur» şiirinden mısralar mırıldanıyor, her padişahın tepesinde böyle bir bombanın patlaması gerektiğini düşünüyordu. Bu heriflerden hayır gelmeyeceğini, onlarla yapılacak kombinezonların kendisini büyük tehlikelerin, haysiyetsizliklerin, şerefsizliklerin, namussuzlukların kucağına atacağını bile - bile şu ana değin bu türlü çalışmadan medet ummasına şaşıyordu. Hırslar, çıkarlar, kinler, karanlık güçler, tabutlardan doğrulmuş, iktidara doğru koşarken, o nasıl olmuş ta böyle «meşru» bir yoldan «iktidar»ı ele geçirebileceğini düşünmüştü? Bu, gerçekten şaşılacak şeydi. Bugünden tezi yok, hemen İstanbul'un ve Türk toplumunun bütün kalburüstü düşün ve eylem adamlarıyle, bütün yetenekli, namuslu ve aynı zamanda kendine bağlı arkadaşlariyle

konuşup görüşecek, onların yurtseverlik duygularını kamçılayacak ve kuracağı büyük komplo örgütüyle bütün külüstür düşünceli bu Türk ve insanlık düşmanı herifleri kül edecekti. Harbiye'deyken çıkardıkları dergilerde Abdülhamit için yazmış olduğu, biçim ve ahenk yönünden epeyce zayıf, ruhça ateş saçan şiirlerini anıyor, otuz sekiz yaşındaki bu ruhta o eski ateşin yüz kat daha üstünün bir volkan gibi patlamak üzere olduğunu duyuyordu. Kendisini dilsiz ve sağırlardan bir insan okyanusu ortasında yapayalnız bulunuyordu. Bu ken için yalnızlığı, insanların arasındaki yalnızlık, dağ başı yalnızlıklarından, yakan, kavuran çöllerdeki yalnızlıktan çok daha kötüydü.

Çünkü, orda insan en sonra yalnız kalmamak için bir gün kavuşacağını umduğu bir insan kalabalığının varlığını düşünerek avunabilirdi. Bu sağır ve dilsiz insan kalabalığından hangi yaşatan umuda yönelebilirdi?

Kendinde bir dev gücünün varlığını duyarken küçük, daracık bir odada yaşamağa zorlanmış bir zavallı mahkûmdan ayırtedilmez bir insan bilinciyle annesi Zübeydenin, Beşiktaş'ın yokuş bir yolunun her iki yanında sıralanmış Akaret evlerinin 76 numaralısında pencerenin önüne oturmuş, sigara üstüne sigara içiyor, acı acı düşünüyordu. Dışarda pis, yağmurlu bir hava vardı. Pencerenin önünden yukarı doğru yükselip giden yoldan geçen tek tük yolcular, korkularını, umutsuzluklarını eski paltolarının, pardösülerinin altında gizleyerek rüzgâra ve yağmura karşı iki büklüm ilerliyorlardı.

İnsan, böyle kapalı havalarda umutsuzluğunun, üzüntülerinin kat kat arttığını duyuyordu. Vahidettin, onun umutlarına son darbeyi indirmişti.

Odada bir odun sobası yanıyor, Zübeyde hanım, başındaki başörtüsüne sıkı sıkıya sarınmış olduğu halde yatağının üzerine bağdaş kurmuş, elindeki, eski kurana dalmış, kendinden geçmiş, mırıltılarla ayetler okuyordu. Yalnız, bu çok dalgın halinde bile ara sıra gözlerinin

ucu ile oğlunun yüzüne gizli bakışlar fırlatıyor, onun alnındaki derinleşmiş çizgilerde büyük bir iç savaşın izlerini görüyordu. Onun bütün korkusu, bu korkulu zamanlarda oğlunun eskiden olduğu gibi gizli işlere karışması idi. Çünkü, Abdülhamit döneminde oğlunun Bekirağa bölüğündeki hapisliği zamanında çektiği üzüntüler ve korkulara benzer kimi duygular bir zamandanberi yine onun kalbini sık sık yoklayıp duruyordu.

Mustafa Kemal, dışarının puslu havasında Tevfik Fikret'in «Sis» şiirini andıran bir şeyler buluyordu. Bu soğuk ve sisli havada, ruhunu derinlemesine üşüten, yaratıcı hayal ve düşüncelerindeki enerjik atılışı frenleyen, durduran, içindeki can sıkıntısını göklere çıkaran bir güç vardı. Dudaklarında bir kez daha «Sis» in ilk mısrağı konuktu: «Sarmış yine afakını bir dud-u muannit.» «Yalnız,bu sisi yarıp çıkmak gerek» diye düşünerek silkindi, sırtından bir ürperiş geçti. Kapının zili çalıyordu. Kapının zilinin çalınışı, bu evde her zaman pek öyle ilginç sayılmazdı. Çünkü, Mustafa Kemal, ordular grubuna kumanda etmiş bir paşaydı ve kapısında yaverlerinden tutun da türlü hizmetlerine bakan bir mangayı aşkın bir kadrosu ve evin eski gediklisi olan erkek-kız birçok evlâtlık vardı. Bunun için de kapı sık sık açılıp kapanıyordu. Yalnız, bu seferki kapı çalışta sanki anlamlı ve hoppa bir ahenk vardı. Mustafa Kemal'in içindeki üşümeyi birdenbire bıçak gibi kesip atan nesne, bu zilin tatlı ürperişi oldu. Bu umutsuz ve karanlık günlerde yanı başına dek sokulup onu bezginliklerinden ve aşırı öfkelerinden ayıran ve uzaklaştıran işte bu çıngıraktaki tatlı ürpertiyi meydana getiren sıcak elin sahibiydi. Koridordaki ayak seslerinden sonra, odanın kapısı vuruldu.

Evet, bu, o dedi. Zübeyde hanımın:

— Giriniz.

Sözü hemen bitmemişti ki, kapı açıldı ve kapının aralığında yirmi yaşlarında çok güzel, gülümseyen çok sevimli, ince vücutlu orta boylu bir kadın başı göründü.

Ak dişleri, geniş gülümseyişini büsbütün sempatikleştiriyor, gözlerinin içinde tatlı bir mutluluk yüzüyordu. Bu gözler, Zübeyde hanımın üstünde pek az durduktan sonra Mustafa Kemal'in yüzüne takılmıştı; orda dinleniyordu. Genç kadın, sonra çevik adımlarla Zübeyde hanımın yatağına doğru ilerleyerek elini öptü. Sırtında kara bir manto ve başında alagarson kesilmiş kumral saçlarını sıkıca saran kara ipek bir baş örtüsü vardı. Saçlarının kısa uçları fildişi aklığındaki alnına doğru taranmıştı. Boynunda yabancı incilerden ak bir gerdanlık sarkıyordu. İri ve çok güzel gözleri alevli alevli parlıyordu. Şakımak ister gibi görünen küçük, duygulu bir ağzı ve dudakları vardı. Yüzünde hulyalı bir gülümseme yüzüyordu.

Mustafa Kemal, Kolağası olduğunda Fikriye, henüz on yaşında bir kız çocuğuydu ve bu çok yakışıklı akraba subay üzerinde hiç bir umuda hulyaya kapılamayacak kadar küçük sayılırdı. Mustafa Kemal, Çanakkale'yi bir büyük zaferle taçlandıran Anafartalar'ı yapmış, rütbeleri yavaş olmakla birlikte artmış, doğuda Rus ordularının karşısında ikinci ordu kumandan vekili olarak verdiği başarılı savaşlardan sonra Paşa olmuştu. Bu sıralarda Fikriye hâlâ uzaklardaydı. Yalnız, o eski yakışıklı akraba subayın paşa olduğunu işitiyor ve her paşa gibi onu da saçlı sakallı bir eski zaman Paşası sanıyordu. Mustafa Kemal'le Zübeyde hanımın evinde yıllardan sonra ilk kez karşılaşınca şaşırmıştı. Karşısında sarışın, mavi gözlü bir erkek güzeli fidan gibi yükseliyordu. Bu erkek güzelini sımsıkı saran süslü paşa giyneği, onu bir kat daha güzelleştiriyor, göz kamaştırıcı hale getiriyordu. Fikriye'nin, onbeş yaş hulyalariyle dolu kalbinde birdenbire altın şimşek çakmıştı. Mustafa ağabeysi, artık, bir daha çıkmamak üzere onun kalbinin ta derinliklerine konuk olmuştu. Artık, Mustafa Kemal, onun, genç kızlık hulyalarıyla beslediği «büyük aşk»ı olmuştu. Zübeyde hanımın hatırını sorarak kendisini ayakta bek-

leyen Mustafa Kemal'e doğru gitti; Mustafa Kemal iki eliyle onun iki elini yakalayarak:

— Hoş geldin Fikriye, nasılsın? Diye sordu.

— Çok iyiyim, paşa ağabey. Siz nasılsınız?

Mustafa Kemal mantosunu alıp duvara asarak onu kanepeye yanına oturttu. Zübeyde hanım, bu anda gözlüklerinin üzerinden kaygılı bakışlarla oğlunun yüzüne bakıyordu. Onun yüzünde demin gördüğü derin üzüntü izleri silinip gitmiş, bunların yerini tatlı bir dostluk, arkadaşlık havası almıştı.

Fikriye, Mustafa Kemal'in üvey babası Ragıp beyin kardeşi albay Hüsamettin beyin kızıydı. Hüsamettin bey, her şeyin başının eğitim olduğunu anlayan ileri düşünceli bir askerdi. Bunun için de oğlunu doktor olarak yetiştirmiş, bu arada güzel kızı Fikriye'yi de okutmuştu. Bu okul süresince ona piyano hocası tutmuş, müzik dersleri de aldırmıştı.

Fikriye, piyanosunda batı müziğinin üstadlarından duygulu ve hulyalı parçalar çalabiliyordu. Fikriye'nin doğuş yeri Mora Yenişehir'iydi. Yenişehir kızları, Rumeli Türk kızlarının incileri sayılıyordu. Her nedense burası çok güzel kızlar yetiştiriyordu.

Fikriye, Mustafa Kemal'i çocukluğunun sisli-dumanlı camları arkasından tanıyordu.

Zübeyde hanım, bu akraba kızının eve her gelişinde içinde bir tedirginlik duymaktan bir türlü kendini alamıyordu. Fikriye'nin Mustafa Kemal'e bakarken bakışlarında biriken tatlılığa bir tek anlam verebiliyordu, bunu da kendi kendine açıklamaktan çekiniyordu. İşin çapraşık yanı şuydu ki oğlu da ona bakarken gözlerinde aynı tatlılık ve aynı huzur görülüyordu. Acı acı görünüyordu ki oğlunun çatık kaşlarını gevşeten ve asık suratını yumuşatan biricik ilâç ta bugünlerde yalnız Fikriye'ydi.

Fikriye, ailece güzelliğiyle tanınmıştı. Onbeş yaşındanberi de sarışın paşa ağabeysi, onun hülyalarını süsleyen biricik sihirli güzellikti.

O, şimdi dul bir kadındı; zengin bir Mısırlı ile evlenmiş ve onunla beraber Mısır'a gitmişti. Mısır'da korkunç ve dayanılmaz bir harem yaşayışının mahpushaneden ayırt edilmez dört duvarı arasına düşmüş ve her türlü zengin yaşayış olanağına karşın yana-yana İstanbul'u aramağa başlamıştı. Bu zengin Mısır'lının ne kendisi, ne de zenginliği ona hiç te ideal şeyler gibi görünmemişti. Bir kez Mısır'ın sıcak havasından boğuluyor, sonra da özgürlük bunun üzerine tuz-biber ekiyordu. Selânik, İstanbul gibi havaca ve doğaca çok güzel yerlerde yaşamağa alışmış ak ve kumral erkeklerin güzelliğinde her zaman idaalini bulur gibi olmuştu. Evet, hayalinde ideal olarak bir tek erkek güzeli yaşıyordu; bütün ömrünce o hayalin peşinden gitmiş gibiydi; bu yakışıklı ve şanlı - şerefli erkek güzeli olan adam bütün düşlerinin el değmemiş cenneti gibiydi. Yalnız bu erkek güzeli de onun bu aşkından, bu platonik ve romantik sevgisinden bütün - bütün habersiz görünüyordu.

Kalbinin önünde gururu bir duvar gibi yükselen bu aşk tanrısı, Mustafa Kemal'den başkası değildi. Onun sarışın yüzü, altın renkli saçları ve insanı mavi bir bıçak gibi biçen gözleri, en gizli duygularının biricik egemeniydi. Mustafa Kemal, onun güzelliğini görmezlikten gelmiş ve bütün kadınlara yaptığı gibi ona da üzerinden aşırtma bakışlarla bakmıştı. Fikriye, Mısır'ın zengin ve sıcak iktiminde avunmak hulyasına kapılmış ve güneyin bir esmer erkeğiyle sarışın düşünü boğmak istercesine kaçıp güneye gitmişti. Bu, boşunaydı: Kuzey illerinin sarışın ve güzel erkeği, güneyin yıldızlı gecelerini de fethetmişti.

Mısırlı'nın servetini hiçe sayarak nasıl kuzeye koştuğunu bir kendisi bilirdi. Şunu da iyice anlamıştı ki, Mustafa Kemal'in kadından ve küçük evin mutluluğundan ötede daha büyük bekledikleri vardı. O, küçük bir kadınla küçük bir çatının altına girecek kıratta bir adam değildi. Bir kadın için onu zaptedebilmek, fethedebil-

mek çok zordu, belki de olmayacak bir işti.

Fikriye, güney iklimlerinin korkunç sıcağından ve kadını hâlâ köle olarak düşünen esmer derili erkeğinden kurtulup ta yine İstanbul'un tatlı havasına kavuşunca yitirdiği cenneti yine bulmuşçasına sevinmişti. Bu iklimi güzelleştiren örnek insan güzeli Mustafa Kemal de artık bütün ömrünce gezip dolaştığı cephelerden dönmüş, annesinin Beşiktaş'ta, Akaretlerdeki 76 No. lu evine gelip yerleşmiş bulunuyordu. Hâlâ ordu kumandanı maaşını ve tahsisatını alıyordu. Fikriye, Mustafa Kemal cephedeyken de saygıdeğer akrabası Zübeyde hanımı ara sıra ziyaret eder, elini öper ve Mustafa Kemal ile ilgili en son haberleri alarak giderdi. Yalnız, Mustafa Kemal, Adana'daki ordular grubu karargahından süresiz olarak döndüğündenberi hergün Zübeyde hanımlardaydı; onu birgün görmeden edemiyordu. Yalnız, gerek Zübeyde hanımda gerekse Makbule hanımda ona karşı bir hoşnutsuzluk başlamıştı. Mustafa Kemal'le böyle yakından ilgilenmesini istemiyorlardı. Çünkü, onun güzelliği ve eski tanışıklığının verdiği yüreklilikle Mustafa Kemal'in kalbini kazanıp onunla evlenmesinden korkuyorlardı. Hele Makbule hanım, onu görünce deliye dönüyor, elinden gelse yüzüne karşı kapıyı kapayıp onu kovmak istiyordu. Buna da cesaret edemiyordu. Çünkü, Mustafa Kemalin bu sülük gibi yapışkan kadına yüz verdiğini, onun davranışlarını hoş karşıladığını görüyordu. Gerek kendisinin gerek annesinin bütün üzüntüleri, Mustafa Kemal'in bir dul kadınla evlenmesi korkusuydu. Zübeyde hanım, her anne gibi, haklı olarak paşa oğlunun şanlı - şerefli bir düğünle evlenmesini istiyordu. Bu akrabaları olan dul kadının son halleri onları öyle üzmeğe başlamıştı ki o, eve gelince bütün huzurları kaçıyor ve durmaksızın onu göz hapsine alıyorlar; Mustafa Kemal'e bunu sezdirmemek için de ellerinden geleni yapıyorlardı. Bu paşanın gözünden elbette kaçamazdı. Gizliden gizliye kendilerine karşı açılan savaş Mustafa Kemal'i tedirgin etmeğe

başlamıştı. Küçük bir ev yaşayışının günlük dırdırları onun sonsuz sabrı üzerinde yavaş yavaş ağulu bir karınca gibi işlemeğe başlamıştı. Makbule hanım, açıktan açığa Fikriye'yle tartışmalara giriyor onun en basit düşüncelerine karşı büyük bir şiddetle karşı koyuyor, ona saldırıyordu. Yine de bu savaş, Mustafa Kemali'n gözünden uzak tutulmağa, saklanmağa çalışılıyordu. Zübeyde hanım, daha olgun davranıyor:

— Bırak şu Fikriye'nin arkasını, Makbule diyordu, Mustafam ne yaparsa yapsın, her zaman yalnızca aklının gerektirdiğini yapar; benim korkum yok ondan. Çocuğum üzgün bugünlerde. Osmanlı devleti yıkılmış, ordu dağılmış her şey perişan, geleceğimiz karanlık. Görmüyor musun oğlanın yüzünden düşen bin parça oluyor? Fikriye, onun havasını biraz değiştiriyora benzer. Varsın asık suratçığı açılsın biraz. Kıyamet kopsa Mustafacığım evlenmez o kadınla! Sonra, ben bırakır mıyım bir dul kadınla evlensin...

Bu öğütler, Makbuleyi bir süre yatıştırıyor, ne var ki, Makbule'nin içinde kaynayan hınç kazanı sıra bekliyor, yine taşıyor, evi birbirine katıyordu.

Fikriye, sadece gündüz konuğu değildi. Yatılı konukluk ta yapıyor, günlerce evde kaldığı oluyordu.

Mustafa Kemal, annesinin, gözlüklerinin üzerinden gerek kendisini, gerekse Fikriye'nin yüzüne fırlattığı kaçamak bakışları istemeyerek yakalıyor ve onun kafasından geçenleri pek iyi sezerek bıyık altından gülüyordu.

Fikriye, kendi evindeymiş gibi rahatça gidip sobaya odun attı ve ateşi canlandırdı. Sonra köşedeki bir sandalyede oturan evin ahiretliği Vasfiye'ye (Ülkü'nün annesi):

— Haydi Vasfiye, git çayla demliği getir de güzel bir çay demleyelim, dedi.

Sobanın üzerindeki büyük çaydanlıktaki su fıkır fıkır kaynayıp duruyordu.

Ahiretlik Vasfiye, yetişkin bir genç kız olup çıkmış, bu evin eski emektarıydı. Uzun yılların verdiği alışkanlık artık, onu evin normal insanlarından biri haline getirmişti. Onun için ayaklarını sürüyerek dışarı çıktı, yüzünde sonsuz bir bezginlik ve usanç okunuyordu. Paşanın varlığı olmasa Fikriye ile çekişmeyi bile göze alabilirdi.

Dışardan gelenler de mi kendisine emredecekti artık? Ne var ki gözleri Mustafa Kemal'in gözlerinin dayanılmaz keskin mavisiyle karşılaşınca adımlarını açtı. Mustafa Kemal'in gözlerinde yumuşak bir şevkat kadifesinden başka bir şey yoktu. Bu kızcağız onun acıdığı çocuklardan biriydi.

Vasfiye, kapıyı açıp dışarı çıkarken on - on iki yaşlarında kara - kuru bir erkek çocuğu bir kucak odunla içeri girdi ve hiç kimsenin yüzüne bakmadan odunları sobanın arkasına yerleştirerek çıkmağa davrandı.

Mustafa Kemal:

— Abdurrahim, dur hele, bakalım dedi. Maşallah epey büyümüşsün. Nasıl yakında düşmanlara harp açarsak tüfek tutup vuruşabilir misin?

Çocuğun esmer yüzündeki kara gözlerinde büyük ve ciddî bir anlam vardı; yaşlı insan gözleriyle bakıyordu.

— Ne demek, dedi. Elbette vuruşurum. Onlar beni hayatta yapayalnız bıraktılar.

Öksüz Abdurrahim'in gözlerinde yaşlar vardı.

— Fakat, şimdi bir annen (Zübeyde hanımı gösterdi) bir ablan, bir de ağabeyin yok mu?

— Var, sağ olsun! Allah sizlere uzun ömürler versin.

Mustafa Kemal, birinci dünya savaşı içinde doğu cephesinde, Van'da ikinci ordu kumandanı olarak bulunurken onu evlât edinerek İstanbul'a getirmişti. Abdürrahim bir zamandır Zübeyde hanımın yanında yaşıyordu. Bu Mustafa Kemal'in gençliğinden beri evlât edindiği öksüz ve kimsesiz çocuklardan biriydi. (Bunların sayısı dokuzu bulmuştur.)

Evlilik yaşayışının küçük mutluluklarını küçümseyen ya da hiçe sayan Mustafa Kemal, öksüz çocukları evlât edinerek bu korkunç boşluğun bir parçasını olsun doldurmanın çözümlerini aramıştı.

Adana'dan döndüğünden beri siyaset işlerine öyle dalmıştı ki, evin bu küçük insanlarını yüzlerini bile doğru - dürüst görememişti:

— Afife nerde? Diye sordu.

— Odada çağırayım mı?

— Çağır!

Abdürrahim çıktı. Biraz sonra kapı vuruldu.

İçeri yine o yaşlarda kara - kuru bir kızcağız girdi. Başı öndeydi. Karşısındaki mavi gözlere bakmağa cesareti yoktu. Mustafa Kemal, bu kızcağızı da Bitlis çekilişinde karargâhıyla gerilere getirmiş ve annesinin yanına göndererek okutmağa başlamıştı. Bunun da ana-babası savaş kurbanları arasında bulunuyordu. Kızcağızın üzerinden hâlâ öksüzlüğün bütün anlamı akıyor gibiydi.

— Nasıl, Afife, mektebe gidiyor musun?

— Gidiyorum, paşam!

— Nasıl, derslerin iyi mi?

— Çalış, kızım, bak, Zübeyde anan ve ben sağ oldukça sen bir daha hiç öksüzlük çekmeyeceksin. Yalnız çalış! Seni okutacağız: anladın mı?

Mustafa Kemal, doğu cephesinin yadigârı olan bu iki çocuğa baktıkça içinde tatlı bir sevinç duyuyordu. O olmasaydı bu iki yavrucağız da sayısız vatandaş ölülerinden iki adsız kurban olacaktı.

— Haydi, git, dersine çalış Afife!

Küçük kız başı önde dışarı çıktı.

Vasfiye, elinde tepsiyle içeri girince Fikriye, hemen onun elinden tepsiyi alıp masanın üzerine koydu. Çayı demledi.

— Böyle havada Zübeyde hanım teyzemle paşa ağabeyime kendi elimle çay vermek benim için büyük bir zevktir.

— Şimdi Mısır'ın tadı gelmiştir, Fikriye! Mısır'lı zenginler yavaş yavaş göçmen kuşlar gibi bu sıcak iklime göç ederler. Sen de hayalinle olsun oraya gitmiyor musun bugünlerde?

— Mısır benim için mapushaneden başka bir şey değildi. İstanbul'u hiç bir yere değişmem.

— Bizim Alman generalleri de Mısır fatihi olmak istiyorlardı. Ne Anadolu çocukları gömdüler o kum cehennemlerine!...

Kaşları çatılmıştı. Güney cephesi aklına gelince kafasının tası atıyordu. Enver paşa'ya, Alman generallerine yaptığı bunca uyarmalar boşa gitmiş, orda hem akılsızlığın hem de Arapların ihanetine uğramıştı. 7. Ordu ve Yıldırım orduları grubu ile çektiği işkenceleri bir o bilirdi. Bunun için Güney iklimlerinden hiç laf edilmesine dayanmıyordu. Fikriye'nin de ordan kaçıp gelmiş olmasını çok doğru buluyordu.

Fikriye, Zübeyde hanımla Mustafa Kemal'in çaylarını koymuş, neşeli neşeli konuşuyor, bir hemşire bir hastasiyle ilgilenir gibi genç paşayla ilgileniyor, sırasında kırışan yakasını düzeltiyor, düşen kaşlarını ak ve güzel parmaklariyle yukarı kaldırıyordu.

Fikriye, yine böyle bir şevkat davranışı yapıyordu ki kapı hızla açıldı ve Mustafa Kemal'in kız kardeşi Makbule'nin kendisine oldukça benzeyen yüzü göründü. Kaşları çatıktı ve Fikriye'nin ak parmaklarının davranışına takılan iri gözleri tiskinti ve hınçla doldu; bu iri gözler annesinin üzgün bakışlariyle karşılaştı; bakışlariyle iki kadın birkaç saniye konuştu. Fikriye, Makbule'yi yeni görmüş gibi yaparak:

— Otur Makbule ablacığım, dedi. Sana da bir çay koyayım.

— Ben içtim çayımı, istemem.

— Ama, bak tavşan kanı gibi kızarmış!

— Sen içte biraz yanakların kızarsın!

Bu söz üzerine Mustafa Kemal, odanın ortasında di-

kilip duran kız kardeşinin yüzüne azarlayan bir bakışla baktı. Bu ara emir eri vurmadan kapıyı açtı ve Mustafa Kemal'e:

— Fethi bey geldi, paşam! Dedi.

Mustafa Kemal ayağa kalkmıştı:

— Nerde?

— Koridorda sizi bekliyor, paşam!

Mustafa Kemal dışarı çıkarken Zübeyde hanım:

— Mustafa, oğlum Fethi'yi bu odaya al, ben de göreyim onu! Dedi.

Fethi bey uzun boyu, ince vücudu, dostluk, iyi niyet ve zekâ dolu küçük yüzü ile içeri girince doğru Zübeyde hanımın yatağına gitti, saygı ile elini öptü.

— Nasılsınız, Zübeyde hanım teyzeciğim, iyisiniz inşallah?

— İlâhi Fethi, hep o Selanik'teki akıllı Fethisin sen! Hiç değişmemişsin. Gençlik şerbeti mi içtin nedir?

— Bu son olaylar bizi ihtiyarlatacağa benzer, sevgili teyzeciğim. Oğlunun yüzündeki perişanlıktan işi anlamıyor musun?

Mustafa Kemal:

— Vasfiye kızım, beyefendiye bir kahve yapsınla, dedi.

— Çay var ya ben de sizinle beraber çay içeyim.

Fethi bey, dikkatle Mustafa Kemal'in yüzüne bakıyor ve bu yüzün çizgilerinde dünkü saray randevusunun olumlu - olumsuz izlenimlerini araştırıyordu.

— Ne oldu?

— Hiç. Herif kös dinlemiş. Hiç bir şey de olacağı benzemiyor. Artık insiyatif bize geçti demektir.

Zübeyde hanım, gözlüklerinin üzerinden oğluna kaçamak bir göz attı. Oğlunun sözlerinden bir tek sözcük kaçırmak istemiyordu. Fethi bey de eski hürriyetçilerden olduğundan onların baş başa vermesinden kuşkulanıyordu.

— İnsiyatif, ama nasıl?

Mustafa Kemal, annesinin kaygılı yüzüne baktı:

— Gel, yukarı benim odaya çıkalım, dedi. Vasfiye kızım benim sobayı tutuştur çabucak!

Kalkıp odadan çıktılar. Merdivenlerden yukarı çıkarlarken Mustafa Kemal:

— «Bir lahzai teahhur» şiirini hatırlar mısın?

Diye sordu.

— Peki, hatırladım.

— İşte tarih döndü, dolaştı, yine o noktaya geldi. Şimdi, iş, bir an bile gecikmeye gelmeyecek kadar acele.

— Yani?

— Yanisi - manisi şu ki, Vahidettin'in sarayının temellerine bir bomba koyup bütün saltanatiyle havaya uçurmak ve Tevfik Fikret'in ruhunu şad etmek gerek.

Ali Fethi bey, bu söze gülmedi, çünkü, bu eski arkadaşını birçok kez dişine vurmuştu. O, yapmayacağı bir sözü hiç bir vakit söylemezdi.

Mustafa Kemal, Ali Fethi beyle odasına çıktığında Vasfiye, kaygısızca sobayı tutuşturmağa çalışıyordu. O anda Fikriye iri adılarla odaya girdi; Vasfiye'yi bir yana iterek odunların arasına kocaman bir çıra yerleştirdi, mumlu kibriti çakıp tutuşturdu:

— Birer köpüklü kahve de içmez misiniz? Diye her iki adamın gözlerine bakarak sordu.

Fethi bey:

— Var ol, Fikriye hanım, dedi, içimizden geçenleri de ne güzel anlıyorsun.

Fikriye, gülerek dışarı koştu, Vasfiye de kapıyı çekerek onun arkasından çıktı.

İki eski ihtilâlci arkadaş, Kipert'in Türkiye haritası karşısında ayakta konuşmağa başladı:

— Evet, Fethi, bundan sonra yapılacak iş, sağlam ve teşkilâtlı bir komitacılıktır. Senin, benim gibilerin kaderi artık görünmüştür; bugün yarın tevkif edilmek!.. İlk önce baş olabilecek güçte olanları zararsız hale getirecekler, ondan sonra da Türk milletinin mezarını kaza-

caklar. Fakat onlara bu fırsatı vermeyeceğiz, Fethi; aklı başındakiler gizlice toplantılar yaparak bu korkunç derde çare arayacağız.

— Evet başka çare de yok. Yalnız bütün mesele işe nereden başlayacağımız!..

— Monşer, iş Anadolu'da. Ferman padişahın dağlar bizimdir.

— Evet, dağlar çok şey hallediyor. Dağların psikolojisi çok büyüktür. Bir tek adam dağda koca bir ordu gibi görünür. Niyazi bey, arkasındaki birkaç kişiyle Resne dağlarında bir Napolyon ordusu gibi korkunç görünmüş ve hiç yıkılmayacak sanılan Abdülhamit'i dize getirmişti.

— Evet, iyi söylüyorsun; ferman padişahın, dağlar bizim, Fethi!.. Fakat, o dağlara sade bir Çakırcalı olarak değilde biraz daha teşkilâtlıca ulaşmamız gerek.

— Yakup Cemil'in tabancısı da artık bu havada iş görmez. Karşımızda hem iç, hem de dış düşmanlar var.

Mustafa Kemal:

Fikriye, bu anda kahveleri getirdi, soba ile uğraşmaya başladı. Karşılıklı birer koltuğa yerleşerek kahvelerini höpürdetmeğe başlamadan önce ortadaki gümüş tabakadan birer sigara alıp yaktılar.

Mustafa Kemal, kendisi gibi düşünen bir arkadaş daha bulmuştu. Bunun için ihtilâle olup bitmiş gözüyle bakıyor, seviniyordu. Ali Fethi beye karşı güveni hiç bir vakit sarsılmamıştı. Dağın dik yamacında meydana getirdikleri bu ilk dağcı basamağından yavaş yavaş ilk nağrayı atacakları doruğa dek çıkacaklardı.

— Fikriye, elçeğizine sağlık, ne güzel kahve bu.

Bu iltifatta yine başlayan iyimserliğin aydınlığı vardı. Fikriye'nin güzel yüzünde ve sevgi dolu gözlerindeki sevinç de iyimserliğin dozunu yükseltiyordu.

Aşağı katta ortalığı serbest bulan Makbule, annesi nin yatağının kenarına ilişmiş, hırsından soluyordu:

— Karıya bak, ağabeyimin peşini bırakıyor mu? Sanki göbeği ağabeyimle kesilmiş. Anne, vallahi, billahi bir gün kovacağım ben bu karıyı.

Annesi yatağından doğruldu:

— Aman, sakın ha, Makbule. Ağabeyini gücendirirsin. Bilirsin o, böyle sıkıntıya gelmez. Çıkar gider evden.

— Ne yapayım, dayanamıyorum bu kadının yüzsüzlüğüne. Biliyorum onun niyetini ben. Sözüm ona: Ağabeyimi tongaya bastırarak onunla evlenecek. Yağma yok, Fikriye hanım, paşa ağabeyim, senin gibilerine hiç bir vakit metelik vermemiştir. Sen, yine Mısır'daki kayış gibi hovardana dön. Parasına kapılarak Mısır'lara kadar gittin; parada iş olmadığını görerek şimdi de gelmiş kadınlara pul vermeyen bir adamı baştan çıkarmağa çalışıyorsun, gayretin boşunadır, Fikriye hanımcık.

Bu sırada kapı açıldı, Fikriye, canlı adımlarla içeri girdi. Son sözden kulağına bir iki sözcük çalınmıştı, ama hiç duymamış gibi yaptı:

— Kendime yatak yaptırdım, dedi. Paşa ağabeyime hizmet etmek üzere birkaç gün konuğunuz olacağım.

— Kalmanı ağabeyim mi söyledi?

— Evet, o rica etti.

Ana kız üzgün üzgün bakıştılar.

ESİR İSTANBUL'UN CİLVELERİ

Beşiktaş'ta, Akaretler'deki dik yokuşta sıralanmış ve birbirine omuz vermiş evlerden 76 numaralısında son konukluk günlerini geçiren Mustafa Kemal, masasının başında oturmuş, sırtında gecelik keten entarisi henüz gece kılığında, üst üste sigara ve kahve içiyor, bir yandan da eski evrak ve mektuplarını karıştırıyor, bunlar arasında önemli ve tehlikeli olanlarını bir yana ayırıyordu. Sağduyusu, ona çevresinin görünür görünmez kazalar, belalar ve tehlikelerle dolu olduğunu söylüyordu. Artık, İstanbul'un temeli yaşanacak bir yer olmadığını iyice anlamıştı. Onun için bu kent ancak savaş için gizli hazırlıklar yapılacak, gizli köprü başları kurulduktan sonra yeniden zaptedilmek için boşaltılacak bir yerdi. Artık, İstanbul'da hiç bir Türk için güven yoktu. Kendisi gibi tanınmış ve düşmanlara Çanakkale'de korkunç darbeler indirmiş bir general için ise bu kentte güven denen şeyin kırıntısı bulunamazdı.

Bugün, burada yaşayıp, sadece bir serüven sayılabilirdi. Afrika'nın vahşi ormanlarında bir beyaz için ne denli güven varsa onun için de İstanbul'da ancak o denli güven vardı. Ne var ki burasını böyle «selemehusselâm» da bırakıp gitmek olamazdı. Kime bırakılıp gidilebilirdi, bu güzel kent? Hâlâ bütün Türkiye'nin beyni bu güzel ve mutsuz kentte işliyordu. Bu beyni yabancı ve namert

ellere bırakarak mı gidecekti? Gözlerinin önünde hep Anadolu vardı. Bugün, Anadolu öyle umutsuz ve perişan bir yerdi ki en şanlı - şerefli bir paşa bile orda bir sinek gibi yitip gidebilir, bayağı bir eşkiya «muamelesi» görerek hakaretlere uğrayabilir, öldürülebilirdi. Anadolu'ya geçerken bile bir sıfat taşıyarak, Ordu kalıntılarının, sivil yönetim bürokrasilerinin önem vereceği bir memuriyet adı alarak geçmek gerekti. Bu iş nasıl olacaktı? İşin en önemli yanı buydu. Ancak böyle bir yüksek sıfat ve memuriyetle Anadolu'ya geçerek ordaki hazır örgüt kalıntılarına el koyabilir ve (A) dan işe başlamak «külfeti»nden kurtulabilirdi.

Mavi sigara dumanların masadan halka halka yükseliyor, yüksek tavana çıktıktan sonra yine aşağı iniyor ve bir sis gibi odanın havasını ağırlaştırıyordu. Birazdan evden çıkarak doğruca Fethi'nin apartmanına gidecekti. Parti sekreterliği, Elçilik, Dahiliye Nazırlığı, Parti liderliği yapmış olan bu eski arkadaşından şimdilik en iyi anlayışı bulduğunu anlıyordu. Onunla ortaklaşa ve başarısız bir gazetecilikleri vardı. O da Minber gazetesinde bir sürü makale yazmış, bir şeyler söylemek istemişti. Bu işte paralarını batırmaktan başka bir şey yapamamışlardı. Fethi'de anlayışlı, görgülü bir politikacı, içten bir arkadaş, sağlam bir teşkilatçı ve Makedonyalılıktan gelme sinsi ve yararlı bir komitecilik ruhu vardı. Bütün bunlar şu sıralarda en çok işine gelen şeylerdi. Gerçi, Fethi de kendisi gibi eski bir askerdi, diplomatlık ve politikacılık yaşayışı uzunca sürdüğünden bu gün kendisinden daha iyi siyasetten anlıyordu.

Bu kocaman ordular yönetmiş, varlığının her parçası kımıldamak isteyen genç paşa, bir Moren gibi kenara atılmıştı. Şimdi, bu yalnızlığın ve hareketsizliğin öldürücü toksinlerinden ruhunu ve vücudunu kurtarabilmek için boşuna çabalayıp durmuyordu. Bu felaketi ve karanlık günler labirentinin sonunda ışığı, aydınlığı göreceğine yüzde yüz inanıyordu. İşte, içinde hiç bir va-

kit bitmeyen bu güçtü ki, onu bu öldürücü sıkıntı dumaniyle örtülü günlerin çürütücü şerrinden koruyordu.

Kalktı, odada aşağı - yukarı biraz gezindi. Sonra ağır - ağır giyinmeye başladı. Belki bu asker giyneğini son olarak giyiyordu. Çünkü, bu şerefli paşa üniforması, artık giyen, taşıyan kimse için bir tehlikeden başka bir şey değildi. İstanbul'un caddeleri, kıyısı - bucağı hep bu giyneğe düşman gözüyle bakıyor, bunu yırtıp parçalamak ve içindekini de bin parça etmek istiyordu. İstanbul'da kollarını sallayarak gezen düşmanlar, şimdi bile, bu giynekte kendileri için bir tehlike sezdiklerinden mi nedir buna düşmanca bakıyorlardı.

İşte, bunun içindir ki, artık sivil bir kat giynek giyip sokağa böyle çıkmanın gerektiğine inanmıştı. Kamuflaj devri gelip çatmıştı. Herkesin giydiği giyneği giyerek gezmek en akıllıca işti.

Hem yavaş - yavaş giyiniyor, hem de böyle düşünüyordu. Bu arada aşağıdan, kapının önünden birçok gürültü işitti. Kızkardeşi Makbule'nin ve emirerinin bağırıp çağırdıklarını ve İtalyanca konuşmalar, emre benzer sesler işitiliyordu. Küçük Abdürrahim, Afife, Vasfiye koşarak soluk soluğa yukarı çıkmış, Paşa'nın kapısını döğüyorlardı.

Soğukkanlıca kapıyı açtı:

— Ne var, oğlum?

— Gâvurlar içeri girmek istiyor

— Ne gâvuru oğlum?

Vasfiye atıldı:

— Yabancı askerler Paşa ağabey! İçeri girip evi aramak istiyorlar.

O zaman, Mustafa Kemal, işi anladı:

— Siz inin aşağı, ben şimdi geliyorum;

Dedi.

Giyinerek aşağı indiğinde cümle kapısından koridora girmiş bir manga İtalyan askeri görüldü. Başlarında küçük rütbeli bir subay vardı. Emireri kollarını açmış,

bu süngü takmış askerleri yukarı bırakmamağa çalışıyordu. Öfkeden gözleri dönmüştü. Mustafa Kemal, İtalyan subayına Fransızca:

— Ben ordu kumandanı General Mustafa Kemal! Dedi. Ne istiyorsunuz burdan? Haydi, hemen çıkın gidin evimden.

İtalyan subayının söylediklerini bir ermeni tercüman şöylece Türkçeleştirdi:

— Biz böyle emir aldık, yerine getirmek zorundayız.

— Kimdir size bu emri veren?

— Kumandanımız!

— Evimden çıkmanız için ne yapmalıyım?

— Kumandanımızdan bir emir getirmelisiniz!

— Öyleyse ben bu emri almağa çalışacağım. Siz de bu süre içinde olduğunuz yerde kalınız!

Subay:

— Başüstüne, Ekselans!

Dedi ve emir gelinceye dek başka bir şey yapmayacağını anlattı. Bu nazikçe bir davranıştı.

Mustafa Kemal, evden çıkarken, İtalyan askeriyle subayı saygı ile kenara çekilip yol verdiler. Mustafa Kemal bir köşe yukardaki Diyarbakırlı Kazım Paşanın apartmanına koştu. Kendi telefonu olmadığından gerekince hep onun telefonunu kullanırdı. Hemen İtalyan Mümessilliğini aradı. Telefona çıkan İtalyan'a başına gelen işi anlattı. Telefonda biraz bekledikten sonra ona şu cevap verildi:

— Affedersiniz, mutlaka bir yanlışlık olmalı, askerlerin başındaki subayı telefona çağırtırırsanız emir verilecektir.

Mustafa Kemal, hemen subayı çağırttı. Subay kendisiyle konuşan kişi karşısında saygılı bir durum almıştı ikide bir yalnız:

— Si Sinyor, Si, Sinyor!

Deyip duruyordu.

Subay, konuşmayı bitirdikten sonra askerlerinin ba-

şına döndü ve İtalyanca bir kaç söz söyledikten sonra Mustafa Kemal'i askerce ve saygı ile selâmladı ve askerlerine sert bir komut vererek yokuş yukarı yürütmeye başladı. Mustafa Kemal, merdivenler üzerinde durmuş, gümüş tabakasından çıkardığı bir sigarayı tabaka-arkasına bir iki kez vurduktan sonra yakmak için çakmağını ararken emireri elindeki mumlu kibriti atik bir davranışla yakarak onun sigarasına tuttu. Karşı karşıya bakan bütün Akaret evlerinin kapılarının önü ve pencereleri meraklı Türk halkıyla dolmuştu. Herkes, Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal'in tutuklanarak götürüleceğini sanmıştı.

Herkesin yüzü asıktı. Bu tanınmış Paşanın başına gelen, yarın onların da başına gelebilirdi. Evet, kara günler gelip çatmıştı. Seyircilerin yüzlerini kaplayan üzüntü bulutu bunları anlatıyordu.

Mustafa Kemal, sigarasından bir iki soluk çekerek çalımlı asker adımıyle yokuştan yukarı çıkmakta olan İtalyan askerlerinin arkasından dalgın dalgın baktı. Meraklı insan başları, bu yakışıklı mavi gözlü genç Paşanın üzüntüsünü daha iyi görmek için her yandan uzanmaktaydı. Mustafa Kemal, İtalyan askerleri köşeyi döndükten sonra kendisini gözetleyen insan başlarına daha çok şehlalaşan gözleriyle dalgın bir bakış fırlattı. Elindeki yanmış sigarayı kaldırıma fırlatarak içeri girdi:

— Bu şehir, artık yaşanmaz hale geldi, dedi. Olaylar hızlanıyor.

Bunu daha çok kendi kendisiyle konuşmak gereksinimiyle söylemişti.

Annesinin odasına girdiğinde onu gözleri büyümüş olarak camlara abanmış buldu:

— Ne oldu, yine böyle, Paşa?

— Ne olacak anne olacağı buydu. Talat'la Enver'in bize yadigâr ettiği durum bu, işte! Ben bu durumu yıllarca önce görmüştüm. Zavallı Yakup Cemil de bu yüzden hayatını feda etti. Zavallıcık, Paşaları temizleyerek

beni başa getirmek istiyordu. Sanki ben onun yardımına muhtaçmışım gibi!

Ertesi gün, Şişli bölgesi İtalyan Kumandanının arkası, yazılı bir kartı geldi. Bu yazılar şunu diyordu: «Bu eve hiç kimse zorla giremez.»

Evdekiler, bu yazıyı, belki bir gün gerekir diye bir kenarda sakladılar. Ne var ki daha sonra, Şişli'deki evde yapılan ikinci bir baskın ve araştırmada, İngiliz subayının bu zavallı kâğıt parçasını bir paçavra gibi yırtıp attığı görülecektir.

— 9 —

BAŞARILI BİR MİZANSEN

Bir millet, bir memleket için necat ve muvaffakiyet istiyorsak bunu bir şahıstan hiçbir vakit talep etmemeliyiz.

— Mustafa Kemal —

Mustafa Kemal, Prenses Şivekâr'ın salonundan geliyordu. Perapalas'ın kapısında Rauf beyden ayrılmıştı. Prenses Şivekâr, salonlarında subaydan geçilmeyen yüksek sosyetenin en tanınmış kadınıydı. Güzel sosyete kadınlarının, yakışıklı yüksek rütbeli subayların her zaman ziyaret ettiği bu salonlar, bütün savaş süresince açık olduğu gibi Bırakışma yıllarında da açıktı. Mustafa Kemal, Mersedes otomobiline binip yanına da Rauf beyi alarak oraya giderken paşa giyneğini giyiyordu. Rauf bey de onun gibi Resmî giyneğini giyerek gidiyordu. Felaket yıllarının zor-bela yarattığı bu iki kahraman orda, bol ışık ve güzel yüzler karşısında avunma arıyordu.

Perapalas'ın kapısından içeri girdiğinde sağ yanındaki direkli geniş salona kimi İngiliz subaylarının geçtiğini gördü. Sırtındaki kurşun renkli kurmay pelerinini çıkarıp garsonlardan birine vererek o da salona geçti. Doğru, yukarı odasına çıkmak istediyse de içini bir şeytan kurcaladığından bu yüksek rütbeli subayların kim

olduğunu merak etmişti. Gitti, taş direklerin arasında onları görebileceği bir yere oturdu, limonlu bir çay istedi. Yalnız, o salona girdiğinde İngiliz subayları grupu ilgi ve dikkatle ona bakmıştı.

Mustafa Kemal, ince uzun boylu, küçük dik bıyıklı ve uzun boyunlu general Harrington'u hemen tanımıştı. Onu bir iki uzaktan görmüşlüğü vardı. Mustafa Kemal, İngiliz generallerinin fena halde merakını çektiğini anlıyordu. Gözünün kuyruğiyle onları dikizliyor, hepsinin de açıkça kendisine baktıklarını görüyordu.

O ise büyük fincandaki limonlu çayını yudumluyor, onları görmezlikten geliyordu. Bu arada General Harrington garsonu çağırdı ve Mustafa Kemal'in kim olduğunu sordu. Bunu öğrenince ilgileri büsbütün artmıştı.

Mustafa Kemal, bunu da gözden kaçırmamıştı. Biraz sonra Perapalas'ın adamlarından biriyle bir ingiliz subayı Mustafa Kemal'in baş ucuna dikiliverdi.

— Ne istiyorsunuz?

— Paşa hazretleri, general Harrington sizi masasında görmekle çok mutlu olacağını söylüyor.

Mustafa Kemal, çok düşünmedi ve o yana bile bakmadan:

— Biz yerliyiz, Harrington cenapları misafir sayılır, o bizim masamıza buyursun!

Diye kestirip attı.

Bu haber İngiliz subaylarına iletildi ve hepsinin de suratı asıldı. Mustafa Kemal, onların kendi masasına gelmeyeceğini biliyordu. Çayını içtikten sonra biraz daha oturdu. Sonra, sigarasını küllüğe bastırarak kalktı ve İngiliz subaylarına bir göz bile atmadan yavaş-yavaş merdivenlerden çıkmağa başladı. Odasına çıkarken de şöyle söyleniyordu:

— Durup dururken al sana bir belâ daha. Kim dedi sana işgal orduları kumandanına gözük, sonra da meydan oku diye!..

Mustafa Kemal, annesinin Akaretler'deki küçük evi-

ne sığamamış, Perapalas'ın Haliç'e bakan bir dairesine taşınmıştı.

Karanlık günler sürüp gidiyordu. Onun Padişahla son konuştuğu gündenberi süren şaşkınlığı ve sersemliği henüz geçmemişken bir sabah buna bir başkası da eklendi. Sabah gazeteleri büyük puntolarla «Meclis'i Mebusan»ın dağıtıldığını yazıyordu. Uşak, gazetelerle içeri girince korku ile bunlara el attı. Zaten her sabah gazeteler gelince büyük bir bomba etkisi yapan haberle karşılaşacakmış gibi hazırlıklı bulunuyordu. Evet, bu memlekette artık her şey olabilirdi. Bunun için gazetelerin verdiği en korkunç haberlere şaşmamalıydı.

Büyük manşetlerle «Meclisi Mebusan»ın dağıtıldığını yazan gazeteler Vahidettin'in dağıtış nedenini de «iradei seniye» olarak koymuşlardı:

«Esbabı zaruriye-i siyasiyeden naşi meclisi mebusanın feshi iktiza etmiş ve kanun-i esasimizin muaddel yedinci maddesinin fıkraî mahsusası mucibince ledeliktiza meclisi mebusanın feshi hukuk-u şahanemiz cümlesinden bulunmasına binaen meclisi mezkurun bugünden itibaren bermucibi kanun feshini irade eylerim».

Mustafa Kemal, bu satırları büyük bir dikkatle okudu ve hiç de şaşmadı. Çünkü, Vahidettin'in selamlığında kendisi ile bilmece gibi konuşması onda bu kuşkuyu uyandırmıştı bile.

Yeni kabineyi kuranların adlarını merakla gözden geçirdi. Kabineyi yine Tevfik Paşa kurmuştu. Harbiye Nazırlığına Yaver Paşa, Bahriyeye Ali Rıza Paşa Hariciyeye Muştafa Reşit Paşa getirilmişti ki, bu iki paşa, zaten bundan önceki kabinede yine o makamda bulunuyorlardı. Evkaf nazırı İzzet Bey, Vekaleten Dahiliye Nazırlığına bakacaktı.

Bu kabine, hükümetin gittikçe daha çok pasifleştiğini, işe yaramaz bir hale geldiğini gösteriyordu.

Mustafa Kemal, beklediği haberi gazetede en sonra

gördü ve Vahidettin'in bu kötü amacında başarılı bir figüran olarak kullanmış olduğunu anladı.

Selâmlıkta bunca önemli insan içinde kendisine neden randevu vermiş olduğunun nedenini şimdi daha iyi anlıyordu. Demek ki, o gün, kendisi, orda bilmeyerek önemli bir rol oynamıştı. Padişah, ertesi gün başarmayı tasarladığı tehlikeli bir işi sözde kendisine danışarak yapmış gibi bir durum almıştı.

«Vay köftehor, diye düşündü, buldu buldu da benimle selâmlıkta mı konuşmayı buldu? Bunda bir bit yeniği var ama, bakalım ne zaman patlak verecek diyordum. Demek ki, Vahidettin'in fendi Mustafa Kemal'i yendi. Dur hele, sonunda gülen iyi güler der frenkler. Bizim de sana güleceğimiz günler gelecek, Vahidettin efendi.»

Mustafa Kemal, acele giyinip Fethi beyi aramak ve yeni sorunlar üzerinde dertleşmek için sokağa çıktığında şaşırıp kaldı. Çünkü, caddede tanıdıkların, görmezlikten gelerek geçtiklerini ya da gördüklerini belli ederek kafalarını çevirip geçtiklerini görüyordu.

Eh, işte, bu şaşılası bir şeydi! Buna şaşmazlık edemezdi. Böbrekleri de ağrıdığı için dik bir asker yürüyüşü ile yürüyemiyordu. Duvarda asılı bir gazetede kendi adının geçtiğini de görünce bir şeyler sezinler gibi oldu. Gazeteyi alıp okudu, demek ki kendisine selâm vermeden geçen ahbabların hakkı vardı. Meclis'i Mebusan'ın dağılmasında kendi parmağı olduğu ve Vahidettin'e akıl hocalığı ettiği, ordunun temsilcisi olarak padişah'ı bu kararında desteklediği anlatılıyordu.

«Eh, Vahidettin, doğrusu, başarılı bir mizansen yaptı.» diye düşündü. «Zaten Anafartalar kahramanından, boğazların ve payitahtın kurtarıcısından başka kimi kullanabilirdi? Biz onu binek taşı yapalım derken herif daha atik davranıp bizi bizi binektaşı yaptı. Şimdi bu skandalı eşe - dosta nasıl anlatmalı ve milleti nasıl inandırmalı?»

Fethi beyin apartmanında Fethi beyi de ayni şaşkınlık içinde buldu:

— Bu nasıl iş Kemal? Karalamak için bula bula en son seni mi buldular. Demek ki ortada bir tek temiz kahraman bırakmayacaklar!

— Öyle görünüyor.

Fethi bey, sokağı korkuya benzer duygularla şöyle bir gözden geçirdikten sonra:

— Yavaş yavaş sıra bizlere geliyor galiba, monşer! Havada tuhaf yanık kokuları var. Sokaklarda benimle ilgili olduğunu sandığım garip gölgeler görüyorum. Mutlaka yanlış kapı çalıyorlar.

— Dur, hele, monşer, Vahidettin'in bana oynadığı oyuna bir karşılık vereceğim ki şaşkınlığından ağzı bir karış açık kalacak.. Selâmlıkta benimle uzun ve avutucu konuşması zaten pek garibime gitmişti, oysa o karanlıkta akıl hocaları ve yardımcıları ve enişte paşalariyle baş başa verip sahneleri güzelce hazırlamış. Perapalas'ta hoşuma gitmiyor. Pek kozmopolit bir muhit. İşgal ordularının subay ve generalleri insanın huzuruna kama gibi batıyor. İngiliz subaylariyle önüne geçilmez bir dalaşmada da bulunduk. Ordan da çıkıp bizim Salih Fanza'nın apartmanına taşınacağım; çoktan beri oraya yerleşmem için beni zorlayıp duruyor. Hemen Perapalas'ın yanında bir apartman!

— Evet, Perapalas, şimdi düşman ve casus yatağıdır; belki sana bilmediğin bir yerden bir çelme takarlar. Ne kadar gözden ırak bulunursan şu anda daha çok akıllılık etmiş olursun. Madem ki, kafamızda bomba gibi tehlikeli fikirler taşıyoruz; biraz köstebek, ya da yarasalar gibi olmalıyız. Salih Fansanın evi bu hususta, Perapalas'tan daha elverişlidir, ama, orda da dostlarını serbestçe kabul edip konuşabilmekten çekinirsin. Bir dene bakalım. En iyisi ayrı bir ev ya da apartman kiralayarak daha çok serbestlik elde etmektir. Duvarlara hiçbir kulak yapışık olmadığını, anahtar deliğinden gö-

zetlenmediğini bilerek ruh huzuru ile konuşup görüşebilirsin.

Mustafa Kemal, Fethi beyin apartmanından ayrıldıktan sonra kalabalığa karışarak yine tek başına yürümeğe başladı. Hava soğuktu. Sırtında sivil bir giynek vardı.

Artık, İstanbul'un her köşe başından bir ihanetin kendisini gözetlediğini sanıyor ve pardösüsüne daha sıkı sarınmış olarak elleri cebinde, çivi gibi sivrilmiş göz bebekleri, incelmiş ve küçülmüş yüzü ile bu kalabalığın içinde bir yabancı gibi ilerliyordu. Kendisini Avrupa'nın yabancı bir şehrinde sanıyordu. Geniş caddelerden geçen Senegalli asker bölükleri, entarili ve uzun boylu İskoçyalılar, başı sarıklı ve sakallı Hintli Sih askerleri ve Türkçeden başka her dilden konuşup görüşmeler, bu yabancılık duygusunu arttıran başlıca nedenlerdi. Bütün bu yabancı nesneler, dört yıl süren savaş boyunca onun komuta ettiği savaş meydanlarının hep uzağında kalmışlar ve onun «yasak» dediği çizgiye sokulamamışlardı.

Evet, İstanbul, artık kaldırımları mayınlarla döşenmiş tehlikeli bir kent olup çıkmıştı. Bu mayınlara basmamak için daha tedbirli davranmak gerekiyordu.

Doğruca Salih Fansa'lara gitti. Onlar Perapalas'ın üst yanındaki Hava Sokağında oturuyorlardı. Suriyeden tanıdığı bu eski ve zengin Hıristiyan Arap ailesi, onu heyecan ve sevgiyle karşıladı.Hoşbeşten sonra bugün buraya taşınmak istediğini söyledi. Ona bir daire hazırladılar. Mustafa Kemal, Perapalas'ın kozmopolit ve tehlikeli ortamını hemen o gün bırakarak buraya taşındı ve Şişli'de cadde üzerindeki büyük eve taşınıncaya dek burda gizlenerek zaman kazanmağa çalıştı.

— 10 —

SABİHA SULTAN ve MUSTAFA KEMAL

Geç kalan teselli idamdan sonraki affa benzer.

— Shakespeare —

Yıldız Sarayı'nın mermer merdivenleri önünde bir çift besli at koşulu süslü ve altın yaldızlı bir saray arabası bekliyordu. Sırmalı giynekler giyinmiş olan arabacı, yerinde oturuyor, ara sıra başını çevirip sarayın büyük kapısına bakıyordu. Havada serin bir esinti vardı. Yıldız sarayının ve zengin ağaçlarla örtülü koruluğun üzerinden kül rengi bulut yığınları sürükleniyordu.

Yalnız, solmaz ağaç ve bitkilerin yeşilliği çevrenin sıkıntılı ve ölü havasını biraz canlandırıyor ve kırmızı fesleri, süslü yaldızlı giynekleriyle kapılarda şurda burda kımıldayan sessiz insanlar, buranın bayağı bir ev olmadığını gösteriyordu.

En sonra, mermer merdivenlere büyük kapının tek kanadının açılması arabacının ve atların sabırsızlığını gidermişti.

Açılan kapıdan üç kişi çıktı, merdivenlerden inmeğe başladı. Uzun boylu, tepesi kırmızı şeritli astragan kalpağı ve paşa giyneğiyle, çiseleyen yağmur yüzünden daha çok kamburlaşarak yürüyen Vahidettin'in bir ya-

nında kızı Sabiha Sultan, öbür yanında da kız kardeşinin kızı Münire Sultan bulunuyordu.

Arabacı, daha onlar kapıdan çıkarken yerinden fırlamıştı. Münire Sultan tek başına arabaya binip yerleştikten sonra Vahdettin ona yaklaştı:

— Göreyim seni, Münire, kızım, diye fısıldadı, sarayın, hepimizin şerefiyle uygun bir konuşma yap.

— Korkmayınız efendim, ben nasıl konuşacağımı bilirim.

— Evet, bildiğin gibi bütün padişahın ve sarayın şerefi.

Vahidettin, sağ eliyle onun sırtına vuruyor ve sol elindeki kocaman kehribar tesbihinin tanelerini hızla parmakları arasında gezdiriyordu.

Bu ara, Sabiha Sultan, uzun boyu, güzel yüzü ve güzel vücudu ile babasına yaslanmış, düşünceli duruyor, gülümsemeğe çalışıyordu.

Vahidettin, eski göreneği üzere gözlerini yummuştu, böyle bir süre bekledi, kafasından geçen düşüncelerin sonucunu kovalamağa çalışıyor gibiydi. Sonra gözlerini açarak:

— Yolun açık olsun Münire, dedi. Haydi çek arabacı.

Fesinden süzülen yağmur suları bıyıklarının ucundan damlayan arabacı kamçısını fiyakalı bir biçimde havada şaklattı ve atlar tırısa kalktı.

Vahidettin'le içeri girerlerken Sabiha Sultan:

— Baba, dedi. Ya Mustafa Kemal...

— Bizi ters yüzü geri çevirirse mi, diyeceksin?

— Evet, baba!.

— Mustafa Kemal, beni kırmaz, Sabiha!.. Benim aslan yeleli paşam, damadım olmakta acele edecektir. Sarayın teklifini geri çevirecek olursa bilir, o zaman Bekirağa bölüğü ya da Malta zindanlarından birini beğensin. Artık, ben, onu daha uzun zaman İngilizlerin elinden kurtaramam. Şimdiye dek başına bir belâ gel-

güveni vardı. İşte, onlarında şimdi İstanbul'da bulunuşları salt Mustafa Kemal'e o zaman gösterdikleri yakınlık yüzündeydi. Çünkü, Halep, İngilizler ve Araplarca işgal edilince onlar da Türk ordusu ile birlikte çekilmek zorunda kalmışlardı. Bu dostluk onlara çok pahalıya patlamış, yerlerini yurtlarını, evlerini - barklarını yüzüstü bırakarak gelip İstanbul'a yerleşmişlerdi.

Bu aile, ayrıca 7. ordunun bütün evrakını da bir sandık içinde saklayarak kurtarmıştı.

Salih Fansa'nın kendisini evine çağrışı, Mustafa Kemal'i çok duygulandırmış ve sevindirmişti.

Bu ev, Mustafa Kemal'in güvenip konuştuğu kişilerin sık - sık kendisini görmeğe gelişleri yüzünden bir parti merkezi haline gelmişti. İttihatçıların ikinci - üçüncü sınıf adamlarından, eski okul arkadaşlarından Ali Rıza bey onun espiyonu gibiydi, ona hergün birçok önemli haber uçuruyor, o da buna göre kararlar alıyordu.

Mustafa Kemal, bu eve yerleştikten sonra çok önemli bir olay geçti: En yakın arkadaşı Ali Fethi bey, tutuklanıp Bekirağa Bölüğü'ne götürüldü. Onun tutuklanacağı haberini daha önce Ali Rıza bey getirmiş ve Fethi beyin kaçmasını söylemişti. Salih Fansa'nın Mustafa Kemal'e verdiği bu güzel döşeli dairede onun için önemli günler başlamıştı. Fethî beyin dururken tutuklanışı Mustafa Kemal'i adamakıllı kuşkulandırdı ve kendisi de her an bir belâ beklemeğe başladı. En yakın sırdaşının yakalanışı Mustafa Kemal'i sarsmış, şaşırtmıştı. Kim bilir Vahidettin'in ufacık hasis düşünce ve çıkarları olmasaydı Mustafa Kemal de birçokları gibi çoktan Bekirağa Bölüğünü boylamış olmaz mıydı? Mustafa Kemal, bunu nerden bilecekti? Ali Rıza bey, işin bu denli yanlarını nerden duyabilirdi? Meclisi Mebusanda ilerici bir Partinin liderliğini yapmış olan ve Mustafa Kemal'in çarkına takılmış gibi görünen Fethi bey, tehlikeli bir durum yaratmadan zararsız duruma getirilmek mi, böyleve «Müstakbel damadı Şehriyari» Mustafa Kemal bu

tehlikeden korunmak mı istemişti? Bunu elbette hiç kimse bilemezdi. Vahidettin'in gizli hesaplar defterinde bunun cevabı olması gerekirdi.

Prenses Münire, apartmanın kapısında duran arabadan inip kapının ziline bastı. Kapıya gelen hizmetçi, konuğun önemini anlıyarak hemen Selma'yı çağırdı. Selma Fansa konuğun kendisini:

— Prenses Münire!

Diye tanıtmasiyle heyecana kapıldı. Bir sultanın burada ne işi olabileceğini birden bire kestirememişti. Önemli konuğunu hemen sıcak ve çok iyi döşeli salona alarak ağırlamağa çalıştı. Karşılıklı bir kaç nezaket konuşmasından sonra bir koltuğa yerleşmiş olan genç ve güzel prenses:

— Efendim, dedi. Beni buraya gizli olarak Zat-ı Şahane gönderdi. Kızları Sabiha Sultanı, fahri yaverleri olan Mustafa Kemal Paşa'ya vermeyi arzu buyuruyorlar. Kendisine bu meseleyi söyleyiniz. Ben, bir iki gün sonra kendisinden haber alırım.

Eğer Mustafa Kemal evde olsaydı, Münire Sultan Selma Fansa'ya söylediklerini doğrudan doğruya ona söyleyecekti. Evde yoktu.

Prenses Münire bir likör ve bir de kahve içtikten sonra:

— Mustafa Kemal Paşa'ya lütfen selâmla birlikte bu anlattıklarımı da söylersiniz.

Diyerek apartmandan çıktı. Merdivenlere inip kendisini saygı ile selamlayan Selma Fansa'ya gülümseyip eliyle veda işareti yaparak arabaya bindi. Arabacı yine fiyakalı bir biçimde kamçısını havada şaklattı. Tekerleklerine lastik geçirilmiş olan araba sessizce uzaklaştı.

Akşamleyin Mustafa Kemal, eve gelmiş kendi dairesine çıkıyordu. Salih Fansa, onun geldiğini görerek hemen alıp kendi dairelerine götürdü. Mustafa Kemal, gerek Selma hanımın gerekse kocasının yüzünde bilmeceye benzer bir gülümseme görmüş, pek meraklanmıştı. İkisi-

nin de gözlerinin içi gülüyordu, dudaklarının hemen arkasında bir gizin dışarı fırlamak üzere fırsat beklediğini anlamıştı:

— Sizin ağzınızda bir bakla var ya!. İnşallah hayırdır.

— Öyleyse müsaade ediniz de o baklayı Selma ağzından çıkarsın, dedi.

Selma Fansa, onun koltuğunun yanında ayakta dikilerek:

— Bugün saraydan size bir haber geldi, paşa hazretleri, dedi.

Mustafa Kemal, bir kez silkinerek toparlandı.

Vahidettin'in en sonra aklı başına mı gelmişti yoksa? Uzun zamandır Vahidettin'e kabul ettirmeğe çalıştığı fikirler üzerinde yoksa bir anlaşmaya mı varmak istiyordu? En sonra, gerçek, kafasına dank mı etmişti? Avizelerden şurdan burdan mum taklidi elektrik ampullerinden fışkıran ışıklar bir yüzün en gizli çizgilerini gösterircesine salonu aydınlatmıştı.

Selma Fansa, iki meraklı burgu gibi gözlerini delen bu gücün şiddetinden sendeledi ve sanki kekelercesine sözün arkasını getirmeğe çalıştı:

— Zat-ı Şahane'nin kız kardeşlerinin kızı prenses Münire hanımefendi geldi. Dediğine göre Zat-ı Şahane, kızları Sabiha Sultanı siz vermek istiyormuş. Sizi aradı; bulamayınca bize söyledi ve size anlatmamızı tembih tembih etti. Şimdi sizin fikrinizi öğrenmek istiyor. Birkaç gün sonra, yine gelip cevabınızı Padişah'a iletecek!

Mustafa Kemal, düş kırıklığına uğramış gibiydi. Haberin önemsizliğini anlatmak istercesine arkaya yaslandı:

— Öyleyse, bir daha gelirse söyleyiniz Prenses Münire hanımefendiye; Sabiha Sultan buraya kendisi gelsin diyerek kestirip attı.

Mustafa Kemal bu sözü ile Vahidettin'e ve bütün saraya rest çekmiş oluyordu. Onun artık hürriyet ve itilaf partisi yobazları ve işgalcilerle el ele vermek yolundaki

padişahtan hiçbir beklediği yoktu. Artık, bu durumda kendisini Harbiye Nazırı da, Sadrazam da yapsalar bir şeye yaramazdı. Çünkü, artık, İstanbul soluk alınamayacak, içinde kımıldanılamayacak bir arslan kafesine dönmüştü. İşgalciler, ellerinde ateşten kırbaçları bulunan arslan terbiyecileri gibi bu kafesin kızgın demir çubukları çevresinde dönüp duruyorlardı.

Mustafa Kemal'in mavi bakışları, mübarek Anadolu'nun mavi dumanlı dağlarında bir sıla özlemiyle eriyordu. «Evet orda, artık bütün kurtuluş umutları orda» diye düşünüyordu.

Salih Fansa Mustafa Kemal'in saraya verdiği cevabı pek yadırgamamıştı. Yalnız, bu, Selma Hanımın pek garibine gitmişti. İşte, bunun için de şaşırmıştı. Bu şaşkın bakışları kocasının yüzünde bir dayanak arıyordu. En sonra:

— Paşa hazretleri, dedi. Ben kendim bu haberi güzel bir müjde sanarak bunun yanı sıra size pek sevdiğiniz bir etli kuru fasulye yemeği de yaptırmıştım.

Demek yürekliliğini gösterdi. Mustafa Kemal güldü:

— Hanımefendi, dedi. Talat ile Enver kaçıp gitmeden ve İngilizlerle öbür işgalciler İstanbul'a girmeden önce olsaydı bu işe peki demem pek mümkündü ve Salih beyefendiyi de sağdıcım olarak prezante edebilirdim. Fakat, bugün padişahın kızı ile evlenmek bir şeref değil, bir lekedir. Şu anda saray bütün memleket meselelerine gözlerini kapamış ve kulaklarını tıkamış, sadece kendi öz varlığını kurtarmağa çalışmaktadır. Ben böyle bir tongaya basmam.

O zaman Selma Fansa:

— Evet, doğru söylüyorsunuz, paşa hazretleri. Dedi. Fakat, içinden de bu evlenmenin olmasını can ve gönülden istiyordu.

Haremde başkadınefendi, Vahidettin, Sabiha Sultan, annesi, halası Mediha Sultan, Sabiha Sultan'ın ablası Ulviye Sultan, Münire Sultan büyük bir merak ve sabır-

sızlıkla bekliyorlardı. Sadrazam Tevfik Paşanın oğlu Albay İsmail Hakkı beyle evli bulunan Ulviye Sultan, kız kardeşinin yanından ayrılmıyor ve onun bütün heyecanlarına ortak oluyordu. Bir divan üzerinde yan yana oturmuş, hem büyük saray kapısından girip çıkan arabaları gözetliyor, hem de dertleşiyorlardı.

Sabiha Sultan, durmaksızın:

— Ablacığım, diyordu. Sarı Gül evlenmek teklifimi geri çevirirse ölürüm ben. O beni isteseydi de ben onu istemeseydim, yine neyse ne. Çünkü o en sonra bir erkektir ve saraydan değildir. Bense bir padişah kızıyım ve teklifi ben yapmış oluyorum. Allah vere de bu evlenmeyi kabul etse. Biliyorum ki Faruk beni çıldırasıya seviyor. Fakat babamın ilerideki durumu için benim Mustafa Kemal'le evlenmem gerek. Ne kadar üzülüyorum ne kadar, bilmezsin ablacığım. Ne dersin, Mustafa Kemal bizim evlenme teklifimizi geri çevirmez, değil mi?

— Deli misin sen, Sabiha. Hiç bir padişah kızının evlenme isteğinin geri çevrilmesini göze alacak bir babayiğit var mıdır yeryüzünde?

— Benim için Mustafa Kemal'i kaybetme korkusundan çok gururuma inecek darbenin korkusu büyük. Fakat, bir kere ok yaydan çıktı. Babam bu iş olur diyor. Mustafa Kemal, benim yapacağım bir teklifi geri çevirmez diyor. Mustafa Kemal, benim hükümdarlığımın temel direklerinden birisi olacak diyor.

Bilmem, babam işte böyle diyor. Ben de ona güveniyorum. Sonra Sarı Gül bana göre biraz yaşlıca ama, çok güzel adam. Bugün sarayın dışında kimi isterse alır.

Sabiha Sultan, birden bire doğruldu. Sıcaktan buğulanan camı perdenin ucu ile silerek:

— Münire Sultan geldi, abla, dedi. Kalk gidelim.

Haremin kapısında onu heyecanla, gözleri meraktan büyümüş olarak karşıladılar. Münire Sultanın yüzü soğuktan morarmıştı:

— Mustafa Kemal'i göremedim, çocuklar, dedi. Fa-

kat ev sahibi Salih beyle ve hanımı Selma hanımla görüştüm. Zat-ı Şahanenin arzusunu söyledim. Onlar da Mustafa Kemal'e söyleyecekler.

Büyük Salona girdikleri zaman başkadınefendi ile beraber bu işi bilenler merakla Münire Sultanın başına üşüştüler.

Vahidettin'i selamlıktan çağırdılar. Padişah uzun, zayıf ve iki büklüm vücudu ile içeri girdi. Onun yüzündeki merak da büyüktü:

— Ne oldu Münire?

— Mustafa Kemal'i göremedim, efendimiz.

Münire Sultan, olayı olduğu gibi anlattı ve cevabı getirmek üzere yine gideceğini söyledi.

Vahidettin:

— Cevabı elbette müspet olacak, diye kestirip attı, başka türlü olmasına da zaten imkan yoktur.

Sabiha Sultan'ın altın saçlarını okşadı, alnından öptü:

— Korkma Sabiha, dedi. Mustafa Kemal Paşa saltanatımızın bütün şehzadelerinden daha parlak ve daha değerli bir «Damad-ı Şehriyari» olacaktır.

Oradakiler Vahidettin'in bu sözü ile şehzade Faruk'u kastettiğini anlamışlardı.

Sabiha Sultanın yüzüne tatlı bir iç ferahlığı aydınlığı yayılmıştı. Gururu, hiç olmazsa iki üç gün için kurtulmuştu. Bunun hayali bile onu kaç gündür hasta etmişti.

Bundan bir kaç gün sonra, Beyoğlu'nun Hava Sokağındaki Franko Paşanın apartmanının kapısında saray arabası bir kez daha durdu. İçinden yine Münire Sultan indi.

Selma Fansa da bu ziyareti bekliyordu. Hemen merdivenlerden koşarak indi ve onu karşıladı. Zamanın en güzel mobilyası ile süslenmiş misafir salonunda rahatça yerleşen Münire Sultan:

— Paşa Hazretleri ne cevap verdi, hanımefendi?

Diye sordu.

Selma Fansa, Mustafa Kemal'in cevabını kendisi bildirmek zorundaydı; çünkü, paşa yine evde yoktu. Bu cevabı verebilecek yürekliliği, Selma Fansa kendinde göremiyordu. Ne var ki, bu güç elçiliği ister istemez yapacaktı. Zaten elçiye de zeval yoktu.

— Efendim, diye yutkundu, paşa hazretleri Sabiha Sultan'ı burda görmek istiyorlar.

Münire Sultan, birden bire bu garip düşünce karşısında irkildi, sonra kendini toparladı, belli etmedi, yalnız, gülerek:

— Nasıl olur, hanımefendi, dedi. Sultan, saray'dan çıkar da bir eve nasıl gelebilir?

O zaman, Selma Fansa daha büyük bir yüreklilikle:

«— Gelsin, bir kere göreyim, beğenirsem alırım, belki de beğenmem diyor» dedi.

Münire Sultan, bu söz üzerine vücudunun buz kesildiğini duydu. Saraya karşı bu meydan okumada saltanatın korkunç kaderini görür gibi olmuştu. Eskiden böyle bir şey olamazdı. Padişahın kızı dünyanın en çirkin yaratığı bile olsa en güzel delikanlılarla ve devlet adamlariyle kolayca evlenebilirdi. Demek ki, artık bugün, padişahın kredisi de bu denli düşmüştü. Yüzü, ateş gibi yanıyor, ne diyeceğini bilemiyordu. Haremde padişah başta olmak üzere herkes «peki» haberini dört gözle bekliyordu. Hele güzeller güzeli Sabiha Sultancık bu haberi alınca «Füc'eten» düşüp ölebilirdi. Bir sultanın gururu ne demekti? Kalkıp gitmek istiyor, bir türlü kalkamıyordu. Bu apaçık bir red cevabıydı; yalnız bir bahane ile örtülmeğe, gizlenmeğe çalışılmıştı. Paşa da bu yürekliliği nerden buluyordu? Henüz Padişah efendimizin hazinesinden ordu kumandanı maaşı alıp geçinen paşanın sarayı küçümsemesi ne demekti?

Münire Sultan, böylece düşünüp dururken kapı açıldı ve Mustafa Kemal, koyu bir sivil giynek ile içeri girdi. Bu sivil giyneği gerçi onu paşa giyneği kadar açmıyor-

du. Yine de başındaki astragan kalpağının çerçevelediği sarışın yüzü, mavi gözleri ve biçimli sert çizgileriyle yakışıklı bir kumandan hali taşıyordu. Bu halde de her kadının ilk bakışta yakışıklı bulacağı bir erkek tipiydi. Münire Sultan, daha kendisine tanıştırılmadan, bu yeni gelenin paşa olduğunu hemen anlamıştı. Çünkü, sarayda aylardır onun tasviri yapılıyor, türlü resimlerinden mânalar çıkarılmağa çalışılıyordu.

Selma Fansa, hemen Mustafa Kemal'i bir koltukta oturan Münire Sultan'a doğru götürdü.

— Paşa hazretleri dedi. Zat-ı alinizi görmeğe gelen Prenses Münire hanımefendi.

Münire Sultan, gülerek oturduğu yerden elini uzattı.

Mustafa Kemal:

— Hoş geldiniz hanımefendi. Size bir likör takdim edebilir miyim? Diyerek burası kırk yıllık eviymiş gibi büfeye gitti. Billûr bir likör kadehini hoş renkli bir likörle doldurdu ve ona kendi eliyle sundu.

— Yalnız, ben içmeyeceğim, affınızı dilerim, dedi, böbreklerimden biraz rahatsızım da.

Gerçekten de Karlsbad'da bile iyileşmeyen böbrekleri hâlâ sık-sık bıçak gibi kensen sancılarıyla onu rahatsız ediyordu. Bunun için de içkinin damlasını ağzına koymamak için bütün iradesini çoktan beri seferber etmişti.

Mustafa Kemal de prensesin koltuğuna yakın bir koltuğa yerleşmişti. Münire Sultan, onun yüzünün çizgilerini, davranışlarını inceliyor, onu anlamağa çalışıyordu. Ne var ki, karşısındaki genç paşanın kendi kocası Yusuf beye ve onun çevresindeki adamlara hiç benzemediğini gördü. Genç paşadan kadına karşı üstün ve ince görgü kurallarına uygun bir terbiye ve nezaket havası her an hazır gibiydi; bunun ardında da kendini vermeyen erkeğin bakışlarıydı:

— Paşa hazretleri, dedi, geçen gün geldiğimde Sel-

ma hanımefendiye Zat-ı Şahanenin bir arzularını söylemiştim. Herhalze zat-ı âlilerine söylenmiştir.

— Evet, bana getirdiğiniz haberi öğrenmiş bulunuyorum. Zat-ı Şahane kızları Sabiha Sultanı benimle evlendirmek isteğinde imişler. Mesele bu, değil mi?

— Evet, paşa hazretleri. İşte, bugün de cevabınızı Zat-ı Şahaneye götürmek üzere gelmiş bulunuyorum. Fakat madem ki, karşılaşmış bulunuyoruz, bir kere de size söyleyeyim.

— Lütfen.

— Sabiha Sultan lütfen buraya teşrif etsinler.

Münire Sultan, kendini tutamıyarak güldü ve alaylı bir eda ile:

— Paşa Hazretleri, dedi. Bir padişah kızı hiçbir vakit, ayağınıza gelmez ve gelemez.

Bunun üzerine Mustafa Kemal'in yüzü kızardı, sesi eski tatlılığını yitirerek kalınlaştı ve kozunu şöylece savundu:

— Ben, bu memlekete büyük hizmetler ettim, yarın da daha büyük hizmetler edeceğim. Saray'dan başka bir yerde görsem ne çıkar sanki?

— Bana verilen emir bu, paşa hazretleri. Ben bir elçiyim. Sözlerinizi olduğu gibi Zat-ı Şahaneye götüreceğim.

Bu son sözleri söyleyen prenses Münire, yerinden doğruldu. Mustafa Kemal de kalkmıştı. Birbirlerinin gözlerine baktılar. Mustafa Kemal'in gözlerinde karşı durulmaz bir inat ve irade vardı. Genç kadın, eldivenli eliyle paşanın elini ikinci kez sıkarken bu elde hoş bir yumuşaklık buldu. Gözlerinde ve yüzünün çizgilerindeki sertlik bu ellerde yoktu.

— Allahaısmarladık, paşa hazretleri.

— Güle güle, hanımefendi.

— Prenses Münire, salondan çıkarken şaşkın gibiydi; sendeliyordu. Bu akşam, haremde kopacak kıyametin korkunç yankılarını daha şimdiden kulaklarında duyu-

yor gibiydi. Bu sorundan sonra, Zat-ı Şahanenin genç paşaya düşman kesileceği de belliydi. Saray, bir «Yıldız Paşası»ndan oluyor, Sabiha Sultanın gururu da insafsızca çiğneniyordu.

Saray insanlarıyla halk insanları arasındaki uçurum öyle derindi ki, Mustafa Kemal'in Prenses Sabiha ile neden evlenmek istemediğini anlayamazdı.

— 11 —

İHTİLÂL KOMİTESİ

Çok ihtiyatlı olan çok iş başaramaz.

— Schiller —

Mustafa Kemal'in güvendiği en yakın arkadaşı Ali Fethi bey tutuklanıp Harbiye Nezaretinin arkasındaki sarı taş binaya, yani meşhur Bekirağa Bölüğü denen siyasilere ayrılmış hapishaneye tıkılınca işlerin adamakıllı sarpa sardığını anlamıştı. Ali Fethi beyin tutuklanış haberini karısı Galibe hanım, Salih Fansa'ların evinde oturan Mustafa Kemal'e korku ve heyecan içinde getirmişti. Gözleri yaşlarla perdelenmişti zavallı kadıncağızın. Mustafa Kemal, bu haberi alınca gerçekten ürkmüştü. Şu yüzden ki, son günlerde durmaksızın onunla birbirlerine tanışmışlar, en tehlikeli konular üzerinde uzun-uzun konuşup dertleşmişlerdi. Arkalarında hafiyelerin dolaştığına ve sık-sık rapor edildiklerine hiç kuşku yoktu. Bu en yakın arkadaşının gitmesi, sıranın kendisine gelmiş olduğunu göstermiyor muydu? Artık, kendisinin de tehlikeli adamlar arasında sayıldığına inanıyordu. Artık, ya hep, ya hiç demenin zamanı gelmişti. Yalnız, Salih Fansa'ların konukseverliklerini kötüye kullanmamak için başka serbest bir ev bulmak gerekiyordu. Cemal Paşanın satmış olduğu atların bedeli olan beş bin altın, henüz kara gün dostu olarak ona yardımını kesmemişti. Ordu

kumandanlığı maaşıyla tahsisatını da her ne halse henüz kesmemişlerdi. Bir çok paşalar da yakalanıp apar topar Malta adasına sürülmüşlerdi.

Artık, kendini duvara dayanmış, savunmanın en korkunç kertesindeki bir insan gibi görüyordu. Yine de Alman savaş teoricileri gibi en iyi savunmanın saldırı olduğuna inanıyor ve sinirlerinin gücünü bu ereğe göre geriyordu.

Artık, çalışmalarını daha çok genişletmek ve sistemli bir hale getirmek istiyordu. Talat ve Enver Paşalar döneminde olduğu gibi yıkıcı kimi propagandalarla yetinmek zamanı çoktan geçmişti. Bunun için de daha serbest ve korkusuz çalışabilecek bir ev tutmanın zorunluluğu kendini göstermişti. Akaretler'deki annesinin 76 no. lu evi bu işe hiç elverişli olmadığı gibi Salih Fransa'nın evi de uygun değildi. Bu konuksever ailenin de başını nâra yakmağa hakkı yoktu. Evet, bir ev kiralanmalıydı. Şişli'de büyük caddenin sağ yanında Cumbalı kocaman üç katlı bir ev, Mustafa Kemal'in pek hoşuna gitti. Hemen sahibi madam Kasapyan'dan burayı olduğu gibi kiraladı. Artık, rahattı. Kapıdan girilince sağ yandaki küçük odayı çalışma odası yapmış, ikinci kattaki yine caddeye bakan büyük salonu eş - dostla oturup konuşmak için kabul salonu haline getirmişti. Bu salonun karşısındaki küçük bir oda vardı ki, bunu yatak odası olarak tertiplemeyi uygun bulmuştu. Gerekince buraya da annesi ile kızkardeşini yerleştirmeyi düşünüyordu.

Mustafa Kemal, Şişli'deki evi tuttuktan sonra bir uğurlu haber de almıştı.! Yakalanıp Bekirağa Bölüğüne tıkılan Fethi bey, ansızın yine koyverilmişti. Mustafa Kemal, buna gerçekten çok sevinmişti. Şu yüzden ki bir zamandır her ikinci - üçüncü derecedeki ufak tefek kişilerle düşüp kalkıyor, bunlarsa onun iradesinde gedikler açmaya çalışmaktan başka bir işe yaramıyorlardı. Fethi bey, hapisten kurtulur kurtulmaz yeni evine

gelip onu buldu, uzun uzun sarılıp öpüştüler. Fethi bey, hem güvenilir, hem sevilir bir dost, bir fikirdaş hem de birinci sınıf siyasilerden ve insanlardan biriydi. İnsan böyle arkadaşlarla nereye gittiğini bilebilirdi. Yalnız, Mustafa Kemal, çok güvendiği sayılı dostları bir yana, çağın her tip insaniyle konuşup görüşüyor, böylece orduda, uzakta kaldığı zaman gözünden kaçmış olan her şeyi öğrenip anlamağa çalışıyordu. Böylece konuşup görüştükleri arasında eski itilafçılar, işgal ordularıyla el ele ve iç içe çalışanlar vardı. Bunlara hiç bir şey vermiyor, yalnız alıyor, topluyor, biriktiriyordu. Bütün bunlar arasında gerçek sırdaşlarından biri de İsmet beydi.

Mustafa Kemal, bu gibi pek nadir sırdaşlarıyle konuşarak şu sonuca varmıştı: Vahidettin'i öldürmek, hükümeti düşürmek. Bu iki iş yapılmadıkça hiç bir ciddî işe el atılamazdı. Ne var ki burda da çatallaşmaktan kurtulamıyordu.. Düşman topları ve süngüleri karşısında hangi hükumet kurulabilir, kurulsa bile ne gibi iş görebilirdi?

Mustafa Kemal, bu temaslarında birçok saf ve temiz yurtseverlik gösterileriyle karşılaşıyor, bir çok adamcağızın gerçekten yaslı anavatan için içten gözyaşları döktüğünü görüyordu. Ne var ki bu bütün eylem iradesinden yoksun duygulamalar, romantik bir kadın şefkatinden ileri geçmiyordu. Bunlardan başka bir tip daha vardı ki salt eski politikacılık damarları atarak konuşuyorlar ve sözlerinde demagojiden başka bir şey sezilemiyordu.

İşte, bütün bu kalabalık tanıdık arasından ancak güvenilir üç kişi bulabilen Mustafa Kebal, bir gün Şişli'deki evde orta kattaki caddeye bakan büyük salonda bunlarla başbaşa verip bir ihtilal komitesi kurmak istedi: Kendisi Ali Fuat bey, Rauf bey ve İsmail Canbolat bey, bu komitenin temeliydiler. Salonun ortasındaki büyük masanın başında otururlarken hepsi birer anarşist ve nihilist gibi coşkundu. Bu komite, Make-

donya komitacılığının korkunç düşün ve silâhlarını düşman çizmeleri altında çiğnenen yurt ve ulusun uğruna kullanacaklardı. Yapılacak işler harıl-harıl konuşuluyor, komitenin programı hazırlanıyordu. Masanın üzeri kahve fincanları, salonun havası mavi sigara dumanlarıyla doluydu. Mustafa Kemal, sigaralarını birbiri ardınca yakıyor ve izmaritleri kül tablasına büyük bir şiddetle bastırıyordu. Artık, bu işe olup bitmiş gözü ile bakıyor, dünyaya parmak ısırtacak işlerin arifesinde olduğunu duyuyordu. Yalnız, bu toplantının başında Mustafa Kemal'in gözünden kaçmış ufak bir olay geçmişti. İttihat ve Terakki'nin en namuslu adamlarından İsmail Canbolat bey, Rauf beyle salona girdiğinde birdenbire duraksamış ve yüzü sapsarı kesilmişti. Mustafa Kemal'in karşısında İttihat ve Terakki'nin en tehlikeli komitacılarından biri sayılan Kara Kemal bey oturuyor ve gizli bir konuşmanın bütün mimikleri yüzünde görüldüğü halde pos bıyıklarıyla oynuyordu.

İsmail Canbolat bey, bu baş başa konuşmanın içinde büyük bir tehlike sezmişçesine Rauf beyin mavi gözlerine anlamlı bir bakış fırlatmış ve hiç bir şey olmamış gibi gidip her ikisinin de elini sıktıktan sonra bir sandalyeye ilişivermişti. Toplantının sonuna dek gerek İsmail Canbolat bey gerekse Rauf bey diken üzerinde oturmuşlardı. Çünkü, Kara Kemal, her ikisi için de son kerte tehlikeli bir adamdı. Mustafa Kemal'in onunla gizlice konşması, onların midelerini bulandırmıştı. Onlar, yerlerine oturunca Kara Kemal bey, yerinden doğrulmuş hepsinin ellerini sıkarak çıkıp gitmişti.

Artık kalkmışlardı. Akşam karanlığıyle beraber dağılacaklardı. Mustafa Kemal, Komite arkadaşlarının gözlerinde okuduğu azim ve yüreklilikten çok heyecana gelmiş, salonu arşınlayıp duruyordu. Kaç zamandır üzerinde durdukları bir ihtilâl komitesi işini en sonra bugün gerçekleştirebilmişlerdi. Şu var ki herkese ayrılıp gideceği sırada dört komiteciden biri olan İsmail

Canbolat bey, süklüm - püklüm ötekilere ve daha çok Mustafa Kemal'e döndü:

— Arkadaşlar, dedi. Ben çok düşündüm. Namusumla söz veririm ki, sırrınız gizli kalacaktır. Fakat komitede çalışmayacağım artık. Beni mazur görün. Benim yapamayacağım iş bu.

Öbür üç komiteci şaşkın şaşkın birbirlerinin yüzüne baktı.

Mustafa Kemal:

— Yani ne demek istiyorsun? Başarıdan emin değil misin? Diye sordu.

— Hayır, böyle bir şey düşünmedim. Fakat, ihtilâlciler muvaffak olsalar bile bir çok tehlike karşısındadırlar. Bunu da kabul etmelidirler. İşte, o zaman ben ve benim gibiler, sizin kararlarınızı tatbik etmek üzere iktidara gelecek yedek namzetler oluruz.

Bu işin Kara Kemal yüzünden olduğunu belki de ölünceye dek anlayamayacak olan Mustafa Kemal, şimşek gibi bir karar vermenin gerektiğini anlamıştı. Fethi beyle çabucak bakışarak gözleriyle konuşup anlaştılar. Ve hemen:

— Beyefendinin iştirak etmeyeceği bir teşeşbbüs makul da olmayabilir. Onun için cemiyeti hemen feshetmeliyiz, dedi.

Hemen oracıkta ihtilâl komitesini dağıttılar. Canbolat bey, üstüste özür dileyerek çekilip gitti. Arkasından üç kişilik ihtilâl komitesi yine kuruluverdi.

İşte, bu olaydır ki, Mustafa Kemal'e İstanbul'un içinde temelli bir iş yapılamıyacağı üzerinde bütün bir fikir. vermişti. Dört ihtilâlciden birinin çekilip gitmesi ona çok daha tetikte olmanın gerektiğini bir kez daha hatırlatmıştı.

Bunalımlı günler yaklaştıkça Mustafa Kemal, çok dişine vurduğu eski güvenilir silah arkadaşlarına daha çok bel bağlıyordu. Bu sayılı arkadaş grupu içinde son kerte gizli konuştuğu bir arkadaşı da Müşir Ahmet

İzzet Paşanın eski müsteşarı ve şimdi istihzaratı sulhiye komisyonunda askerî mütehassıs olan kurmay albay İsmet beydi. İsmet bey, onun ta okuldan beri tanıdığı ve karakterine çok bel bağladığı arkadaşlarındandı. O, erkânı Harbiyenin üçüncü sınıfındayken İsmet bey ikinci sınıfındaydı.

Savaş meydanlarında da iki arkadaşın kaderi onları birbirine yakın bulundurmuştu. Yirmi iki yaşında erkânı harp yüzbaşısı çıkan bu esmer, büyük başlı zayıf ve kemikli genç adam da, Mustafa Kemal gibi her yerde her zaman zekâsını göstermiş ve ihtilâlci davranışların en ucunda yer almıştı.

O, okuldan çıktıktan beş yıl sonra Selanik'te ihtilâlci Mustafa Kemal'le bulunmuş ve ihtilâl fikirleri üzerinde sımsıkı bir birlik kurmuşlardı. Orda toplanmış olan ittihat ve terakki kongresinde İsmet bey, Edirne delegesi olarak bulunuyordu. Bu kongrede iki kafadar ömürlerinin sonuna dek bir fikri beraberce savunmuşlardı: Ordunun siyasete karışmaması. Kongrede bu fikri savunan da ne yazık ki salt ikisi olmuştu. İsmet Bey bu fikri kendi üzerinde uygulamak amacı ile ittihat ve terakki cemiyetinden çekilmişti.

Goltz paşa, manevralarda gösterdiği parlak zekâ eserleri üzerine Erkânı Harbiyeyi Umumiye reisi müşir Ahmet İzzet Paşaya onu anlatmak için şöyle demişti:

— Mareşal, Edirne'de bir yıldız doğuyor.

Doğu cephesinde ikinci ordu kumandanı olan Ahmet İzzet Paşa hastalanmıştı. İkinci ordu kumandanlığına vekaleten Mustafa Kemal Paşa getirilmişti.

Palu yöresinde Sekerat köyündeki kumandanlık karargâhında bu iki arkadaş yine buluşmuştu. İzzet Paşanın Erkânı Harbiye Reisi olan Miralay İsmet Bey, bu kez de eski arkadaşı ve dostu Mustafa Kemal'in Erkânı Harbiye Reisi oluvermişti.

Doğunun insana soluk aldırmayan kışı, iki arkadaşı birbirine daha çok yaklaştırmış ve ısındırmıştı.

Bir gün, Mustafa Kemal, askerî doktor İbrahim Tali beye İsmet beyin arkasından bakarak şöyle demek gereksinimini duymuştu:

— İşte, Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi olacak büyük bir asker.

Kader, bu iki arkadaşı korkunç trajediler geçmekte olan Arabistan cephesinde de birleştirmişti. Mustafa Kemal 7. Ordu Kumandanı olmuş; 20. Kolordu kumandanı İsmet bey de bu ordunun 3. Kolordu kumandanlığına getirilmişti. Halep'te yan yana gelen bu iki işlek kafa, Osmanlı İmparatorluğunun artık hem içerden hem de dışardan çökmekte olduğunu görmüş ve anlamıştı.

Türk ordusu, Arabistan çölünden, disiplinli bir halde çekilmişti. Mustafa Kemal, Ordu Kumandanı olduğundan İsmet beyden daha önce gelip Havran kasabasında karargâh kurmuştu. Nablus mutasarrıfı ile karşı karşıya oturuyor ve her an korkunç haberler bekliyorlardı. Mustafa Kemal, çok efkârlıydı. Mutasarrıf Faik bey ona:

— Paşam, hiç mi ümit yok, diye sormuştu.

— Bütün şartlar öyle.

Efkârını üst üste içtiği sigara dumanlariyle boğmağa çalışan M. Kemal, şöyle konuşmuştu:

— Yalnız kendisi kurtulsun yeter. Tek başına orduya bedeldir...

Mustafa Kemal'in kurtulmasını beklediği ve yolunu gözlediği adam, albay İsmet Paşa'dan başkası değildi. Elşak tepelerindeki düşman çemberini yakarak Şeria ırmağını kolordusu ile geçip gelen İsmet bey.

Aynı Nablus mutasarrıfı Faik bey, bir iki gün sonra yemek arasında İsmet beye:

— Demek harbin zor günleri geldi öyle mi?

— Evet, harbin de Osmanlı İmparatorluğunun da.

— Sonrası... Anadolu içlerine çekilip yine savaşa başlayacağız.

— Anadolu içlerinde yeniden bir harbe başlamak mı?

— Evet, bir millet harbine!

— Peki, bu büyük hareket için aklınıza gelen ilk ad hangisidir?

— Mustafa Kemal.

Faik bey, üç gün önce Mustafa Kemal'den İsmet bey için işittiği sözlerle bunları karşılaştırınca: «Bu birbirine inanmış iki insan mutlaka bir şeyler yapacaklar.» diye düşünmüştü.

Mustafa Kemal, İsmet'in kendi hakkındaki bütün bu güzel inanışı ve düşünceleri yakından biliyordu.

İşte, bu iki kafadarın düşündüğü gibi savaş koskoca bir trajedi olarak sona ermiş ve bırakışma olmuştu.

Bırakışma, Mustafa Kemal'le İsmet Beyi Halep şehrinin göbeğindeki büyük Baron otelinde bulmuştu. 7. Ordu karargâhını Mustafa Kemal burda kurmuştu.

İstanbul'da Talat Paşa kabinesi devrilmiş, onun yerine, harbe girmemiz için en baştan boşuna direnmiş olan Müşir Ahmet İzzet Paşa Sadrazam olmuştu. Bu habere Mustafa Kemal de İsmet bey de çok sevinmişti. Hiç olmazsa onunla yakından tanışıyorlardı. Eski silah arkadaşlıkları vardı. Belki onunla bir şeyler yapabilmenin çarelerini araştırılabilirdi.

Müşir Ahmet İzzet Paşanın, sadaret koltuğuna oturur oturmaz tellediği bir telgraf, İsmet Beyi Baron Otelinde gelip bulmuş ve onu heyecana getirmişti Mustafa Kemal de onun gibi heyecanlanmıştı.

İzzet Paşanın İsmet beyi çok önemli bir mevkie getireceği belli idi. Ne var ki cephelerde çok şey görmüş olan bu genç ve görgülü asker, İstanbul'daki sandalyeleri artık bir trotil lağamının üzerine oturmak gibi tehlikeli ve yararsız görüyordu.

Bütün bir gün Mustafa Kemal'le baş başa verip konuştular. Candan dertleştiler. En sonra bu öneriyi kabul etmenin gerekli olduğunda karar kıldılar.

Gelecek üzerine kafalarında hazırladıkları projeler ikisini de yine iki dinamik insan haline getirmişti.

Mustafa Kemal, Harbiye Nazırlığının kendisine verilmesini İzzet Paşa ile Vahidettin'e telgrafla bildirirken İsmet bey de eski bir otomobille İstanbul'a doğru yola çıkmıştı. 24 Ekim 1918 de Harbiye Nazırlığının müsteşar sandalyesine oturmuş olan İsmet bey, durumu telgrafla Mustafa Kemal'e bildirmişti.

Mustafa Kemal, Harbiye nazırlığı sandalyesi boş olduğu ve İzzet Paşanın üzerinde ek bir yük olarak görüldüğü için bunun mutlaka kendisine verileceği kanısındaydı. Şundan ki, gerek Vahidettin gerekse Müşir İzzet Paşa onun değerini ve gücünü yakından bilen en yüksek mevkideki insandı.

Ne yazık ki Mustafa Kemal'in bütün umudu boşa çıkmıştı. Yalnız, hiç olmazsa albay İsmet beyin müsteşarlık sandalyesi, ilerisi için önemli bir kilit noktasıydı. Bu stratejik noktadan yararlanabilmenin çözümlerini düşünmeliydi.

İşte Mustafa Kemal'in Şişli'deki Madam Kasapyan'ın evinde ihtilâlcilik çalışmalarından başka bir şey düşünmediği sıralarda İsmet bey, hâlâ Harbiye nazırlığı İstihzaratı Sulhiye komisyonunda çalışmakta ve Osmanlı ordusunun «tasfiyesi» ile uğraşmaktaydı.

Bu yüzden de Mustafa Kemal, İsmet beyle çok çekinerek konuşuyor, ileride çok gerekecek bu olanağı, bu stratejik noktayı körletmemeyi düşünüyordu. Mustafa Kemal, artık kendi kendine gizli bir karar vermişti. Bunu kutsal bir sır gibi içinde saklıyordu. İşte, bu sırrı açtığı nadir arkadaşlarından biri de hâlâ Harbiye Nezaretinde çalışan İsmet beydi. Son ihtilâl komitesi de fos çıkınca bu kararı vermek zorunda kalmıştı.

En yakın arkadaşlarının desteğinden yoksun olarak bir serüvene atılmak, onun kıratında bir adamın yapamayacağı bir işti. Sonra, bu arkadaşlariyle ta gençlik günlerinden beri ihtilâl ve mutlu bir Türkiye düşleri görmüşlerdi. Bir kez, kendisi Bayrak gibi ileri atılırsa arkasından nice yığınların sökün edeceğini biliyordu.

Günün birinde, gerekli ve uygun bir günde İstanbul'dan birdenbire uzaklaşıp gitmek, basit bir tertiple Anadolu içine girmek, bir süre adsız-sansız çalıştıktan sonra ortaya çıkıp, yani «Huruç edip» bütün Türk ulusuna felâketi haber vermek istiyordu.

Mustafa Kemal, bu kararı verdikten sonra da irili - ufaklı, önemli - önemsiz bağlantılarını sürdürmüş ve bir çıkar yol bulmak umudu ile didinip durmuştu.

Bir gün, yine görüşmek üzere İsmet beyi Şişli'deki evine çağırdı. İsmet bey'in Süleymaniye'deki evi bağnaz bir Türk mahallesinde bulunuyordu. Oraya girip çıkanlar, çok çabuk göze çarpıyordu. Mustafa Kemal'in evi, bu görüşmeler için daha elverişliydi. Bir kalabalık kozmopalit semtte insan, ne kerte önemli bir kişi olursa olsun hayhuy içinde yitip gidiyor, kolayca silinebiliyordu. Bundan dolayı Mustafa Kemal, İsmet beyi kendi evine çağırmıştı. Yoksa sevdiklerinin evlerine rütbe, kıdem ve yaş ayırt etmeksizin gitmeyi bir sorun saymıyordu. İsmet bey, Harbiye nazırlığındaki odasından evine uyrayıp haber bıraktıktan sonra Şişli'deki eve uğradı. O, biliyordu ki Mustafa Kemal entipüften şeyler için yanına arkadaş çağırmazdı. Herhalde önemli bir şey vardı, ama, neydi?

İçeri girdiğinde sivil giyinmiş olan Mustafa Kemal, onu candan karşıladı, elini sırtına koyarak sağdaki merdivenlerden yukardaki salona çıkardı. Ortadaki büyük masanın başındaki iskemlelerden birine çökertti, kendisi de karşısına oturdu.

İsmet beyin zekâ kıvılcımları saçan kapkara gözleri, Mustafa Kemal'in dostluk ve içtenlik dolu gözlerinin keskin mavisine eski alışkanlıkla kolayca dalmıştı:

— Yine ne var?

Diye soran İsmet beye Mustafa Kemal'de bir soru ile karşılık verdi:

— Sende ne var?

— Tahmin edeceğin gibi.

— Şuradan bana bir Türkiye haritası alıp masaya açar mısın, üzerinde konuşacağım.

İsmet bey, köşeden bir harita alıp masanın üzerine yaydı.

Haritayı masanın üzerine yayan İsmet bey, tıpkı bir cephedeymiş gibi ciddî bir davranışla cebinden hiç yanından eksik etmediği pergeli çıkararak ölçmeğe hazırlandı.

Mustafa Kemal, bunun üzerine güldü ve şaka olarak:

— Henüz pergellik bir şey yok, dedi, ilk önce biraz pergelsiz konuşalım.

İsmet bey, çok meraklanmıştı:

— Ne yapacaksınız, allahaşkına diye sordu.

Mustafa Kemal, arkadaşının gözlerinin içine bakarak:

— Meselâ, dedi, hiç bir sıfat ve selâhiye sahibi olmaksızın Anadoluya geçmek ve orda Milleti uyandırarak kurtulma çarelerini aramak için en müsait zamanda beni bu mıntıkaya götürecek en kolay yol hangisi olabilir?

İkisinin de gözleri haritanın üzerinde geziniyordu. Karış - karış gezdikleri ve iç yüzünü çok yakından bildikleri kutlu Anadolu toprakları küçülmüş, küçülmüş gelip masanın üzerine ve gözlerinin önüne serilmişti. Evet, bütün kurtuluş umudu oradaydı. Bunu Türk ordusunun bu iki genç başı, Arabistan cephesinde, içinde çırpındıkları korkunç günlerden beri biliyor ve birbirlerine sık sık söylüyorlardı. Artık düşüncenin eylem haline geleceği günler gelip çatmıştı. Bütün ihanetler, düşmanlıklar, alçaklıklar, bu kutlu topraklara gömülecek ve orda ancak gübre görevi görecekti. İkisinin kafasından da şu anda düşünceler yıldırım hızı ile geçiyordu.

İsmet bey, haritadan başını kaldırarak:

— Karar verdin mi? diye sordu.

Mustafa Kemal, elindeki izmariti şiddetle kül tablasına bastırarak ezdi.

— Şimdilik bundan bahsetmeyelim dedi. Bana memleketi, milleti ve orduyu bilen, vaziyeti yakından gören, tehlikeden şüphesi olmayan bir arkadaş gibi cevap ver.

İsmet bey, derin - derin düşünmeğe başladı. O, düşünedursun Mustafa Kemal, salonda başı öne eğik aşağı yukarı dolaşıp duruyordu.

İsmet bey, en sonra haritadan başını kaldırdı:

— Dediğin şey üzerinde düşündüm.

Dedi. Ve bunu söylerken de ayağa kalktı.

— Eyyy?

— Yollar çok, mıntıkalar çok.

Bu sıra emireri içeri girerek ziyaretçilerin geldiğini haber verdi.

İkisi de masadaki haritayı kaldırmayı aklından geçirdiyse de hiç biri bunu yapmağa vakit bulamadı. Emireri çıkarken sevkiyatçı Ali Rıza bey, iskeçeli Arif beyle gülerek içeri girdi.

İskeçeli Arif bey, Bulgarların batı Trakya'da Türklere yaptığı zulumlerin önüne geçmek için İttihat ve Terakkice oraya gönderilmişti. O da Batı Trakya'da Bulgarla çarpışan Teşkilâtı Mahsusa çete reislerinden biriydi. Manastırlı Hüsrev Sami, Çerkes Etham, ağabeyleri Reşit ve Tevfik, Kuşçubaşızade Eşref ve kardeşi Hacı Sami, Sapancalı Hakkı, Topçu İhsan ve bunlara benzer daha birçok gözü pek yiğit subay, batı Trakya'nın Türk halkını korumak üzere kanlı savaşlar vermişlerdi.

İşte, İskeçeli Arif bey, bu Batı Trakya çalışmalarının başında bulunmuştu.

Sevkiyatçı Ali Rıza bey adıyla tanınan Rıza bey, ise eski İttihatçılardandı. Talat ve Enver Paşalar İttihat ve Terakkiyi görünüşte dağıttıktan sonra illegale geçirmişler bu partiyi bir yeraltı örgütü ve ileriki çalışmalara bir destek olarak hazırlamak istemişlerdi. Rıza bey, bu örgütün içindeydi. Çok ta kulağı delik bir adamdı. Mustafa

Kemal, önem vermez gibi bu sorunlar üzerinde onu deşiyor ve ileride Enver Paşanın neler yapmak niyetinde olduğunu öğrenmek istiyordu. Bütün öğrenmek istediklerini de hemen - hemen öğrenmiş gibiydi.

Öyle ince hesapları vardı ki, ilerideki çalışmalarında karşısına dikilecek bütün engelleri şimdiden bilmeğe çalışıyor ve onlar için yine şimdiden karşı tedbirler düşünüyordu.

Ne var ki, Mustafa Kemal, bu hergünkü yaşayışına karışmış arkadaşlarına içindeki sır kutusundan hiç bir şey sızdırmış değildi. Onların gelişini anlayında masanın üstündeki haritayı kaldırmak isteyişi de bundandı.

Yeni gelenler de birer sandalyaya, koltuğa yerleştiler. Biraz sonra, Zübeyde hanımın evlâtlığı Vasfiye, kahvelerini getirdi.

Her gelen ziyaretçiye kapıyı Makbule hanım açıyor, gelenlerin tehlikeli insanlar olup olmadığını gözden geçiriyordu. Bu bir güvenlik tedbiriydi.

Mustafa Kemal, Madam Kasapyan'ın evini tuttuktan bir süre sonra Akaretlerdeki annesiyle kız kardeşini de getirmiş, en üst kata yerleştirmişti. Şundan ki, veremin yavaş yavaş erittiği annesi, hadden aşırı duygulu bir kadındı. Biricik oğlundan uzak duramıyordu. Yalnız bu ev, ötekinden çok büyük olduğundan Mustafa Kemal öbür yandan olduğu gibi burda ev dırıltılarından tedirgin olmuyordu. Ev halkı üst katta oturuyor, o da arkadaşlariyle, gelip gidenleriyle orta kattaki salonda görüşüp konuşuyordu.

Konuklar, geç vakitlere dek oturdular, sonra kalkıp gittiler. İsmet bey, meraktan çatlıyordu. En sonra yine ikisi baş başa kalmıştı.

—İsmet Bey :

— Ne yapacağını bana ne zaman söyleyeceksin?

Diye sordu.

— Zamanında.

Mustafa Kemal, kararını çoktan vermişti. Ne var ki

bu kararı uygulamak zamanı henüz gelmemişti. Bu ağır kararı verdikten sonra yapılacak her işi yakından inceliyor ve bunda sonradan başarısızlığa yol açacak hiç bir kuşku payı bırakmak istemiyordu. Bu karar, onca büyük, kesin bir saldırı kararı gibiydi; bunda en küçük belkileri bile düşünmeden ortaya atılmak, korkunç felâketlere neden olmaktan başka işe yaramazdı.

Evet, Mustafa Kemal, büyük bir saldırıya hazırlanıyordu; bundan yalnız birkaç kişinin haberi vardı, saldırının ne zaman başlayacağını da yalnız o bilebilirdi.

Mustafa Kemal, vaktini fikir hazırlıklariyle doldurmağa çalışıyordu. Ona göre fikir hazırlıkları, seferberlikte asker toplamak için olduğu gibi davul - zurna ile olamazdı. Fikir hazırlıklarında alçak gönüllüce çalışmak, kendini silmek, karşısındakine içten bir kanı vermek gerekirdi.

İsmet bey, müsaade alıp gittiğinde Mustafa Kemal, pencereyi açıp caddeye baktı. İstanbul, susmuştu. Kaldırımlara ince bir güz yağmuru çiseliyor, ara sıra yaya kaldırımlarda elleri coplu, ya da silahlı düşman devriyeleri görünüyordu.

— 12 —

KOLONEL ROLETTO'NUN BALOSU

Mustafa Kemal, zemin katında, kapıdan girilince sağ yana düşen küçük odayı kendine çalışma odası olarak ayırmıştı. Duvarda storlu bir dolap var dı ki, içinde bütün eski savaş planları ve askerlik kitapları bulunuyordu. Burada düşünceleriyle başbaşa kaldığı saatlerde büyük Şişli caddesine bakan dar ve yüksek pencerelerden kuşkulu - kuşkulu gelip geçen yolcuları caddenin karşısında sıralanmış evlerin pencerelerini, bu evlere girip çıkanları seyrederek incelemeye çalışıyordu.

Artık kendisi yeraltı çalışmalarının içinde bulunduğundan tehlikenin de günden güne büyüdüğünü ve kendine yaklaştığını apaçık görüyordu.

Bu kocaman eve girip çıkanların çokluğu ve özelliği de bu tehlikenin çoğalmasına yardım ediyordu. Sözüm ona, bu tehlikeyi azaltmak için gelip gidenler, elden geldiğince gizlenerek davranıyorlardı. Ne varki bu uğursuz zamanlarda yurtseverlerin düşmanları öyle çok ve öyle çeşitliydi ki, insan birinin gözünden kaçsa ister istemez bir başkasının gözüne çarpıyordu.

İşte, bu tehlike duygusunun etkisiyledir ki, Mustafa Kemal, komşu evlerde kendisi için kurulması olağan gözetleme yuvalarını ve pusularını meydana çıkarmak umudu ile bütün dikkatini harcıyordu.

İkinci Abdülhamit'in nazırlarından Ethem Paşa'nın konağı, karşı karşıya düşüyordu. Bu koskoca yapının

karşıda bulunması bir şey değildi. Bu konakta İtalyan işgal kumandanı Kolonel Roletto'nun karargâh kurmuş olması önemliydi. Annesinin Akaretler'deki evine baskın yapılmasını emreden kumandan bu idi ve Mustafa Kemal, bu baskının anlamını da henüz, anlamış değildi. İtalyan işgal birlikleri saldırgan olmayan yumuşak birliklerdi. Bulup bulup ta onun evine saldırmaları gerçekten bir bilmeceydi.

Akaretler gibi uzakça bir yerde kendisiyle ilgilenmiş olan bu kumandanlık, şimdi de kendisiyle pekâlâ ilgilenebilirdi ve bir düşmanın iyisi de her zaman tehlikeli olmak gerekirdi.

İşte, günler bu kaygularla yuvarlanıp gidedursun, Mustafa Kemal'in düşmanı cephede gözetler gibi dikkatten yılmayan gözleri, günün birinde bu karargâhta bir kımıldanış, bir canlılık görmüştü. Hemen el altından bunun ne demek olduğunu anlamak için adamlarını ayağa kaldırmış ve kımıldanışın, bir balo hazırlığiyle ilgili olduğunu anlamıştı.

Cephe - cephe kendisiyle birlikte gezmiş olan eski vefalı yaveri Cevat Abbas, çabucak, Kolonel Roletto'nun bir iki gün içinde bir balo vermek üzere olduğu haberini kulağına iletince, Mustafa Kemal, bu sefer de başka bir meraka kapılmıştı. «Acaba bu baloya kendisiyle konuşan kimselerden de gidenler olacak mıydı? Ya da bu baloya tanınmışlardan kimler çağrılmıştı ve baloda ne gibi rezaletler olacaktı?»

Bu kafasını kurcalayan soruları cevaplandırmak, ilkin bir memleket sorunuydu. İkinci olarak da kendi kişisel güvenliği ile ilgiliydi.

Acaba bu baloya herhangi bir tanıdık gönderilebilir ve orda neler geçtiği bu yoldan öğrenilebilir miydi?

— Ne dersin Cevat, bu baloya bir davetsiz misafir göndersek nasıl olur?

— Hiç te fena olmaz, ama, kimi gönderebilirsiniz?

Karşı konağın kapısından girip çıkan İtalyan asker

ve subaylarını dikkatle izleyen Mustafa Kemal, gümüş tabakasından bir sigara alarak dibini birkaç kez tabakasına vurdu ve Cevat Abbas'ın çaktığı kibritle yakarken parlayan gözleriyle:

— Buldum, Cevat, buldum, dedi. Bu baloya bir prenses gönderirsek hiç kimse kuşkulanmaz ve sonra kadın orada saygı ile karşılanır.

— Kimdir bulduğunuz, Paşam?

— Tanırsın:

Prenses Mevhibe Celalettin. İkinci Abdülhamit'in kızkardeşinin kızı. Şu kaderin işine bak ki, vaktiyle yıktığımız bir kanlı saltanatın genç kuşakları ile aynı dava çevresinde işbirliği yapmağa çalışıyoruz. Her neyse, sen şimdi hemen git. Prensese, çabuk kendisini çağırdığımı söyle, buraya gelsin. Tanıdığım kadınlar içinde o, bu iş için biçilmiş kaftandır.

Geniş omuzlu, buğday benizli tığ gibi genç bir subay olan yaver Cevat Abbas, emri yerine getirmek üzere çıkıp gitti.

Mustafa Kemal, boşta oturduğu, kendi gizli ve tehlikeli düşüncelerinin çıkarına çalışıp durduğu halde hâlâ ordu kumandanlığı maaşını ve tahsisatını alıyordu. Cevat Abbas'ta yaverliğinde bulunuyordu.

Gerici kabinelerin başları ile padişah, hâlâ bu garip kuşu neyleyeceklerini bilmiyorlardı. Bunun yırtıcı bir kuş, bir şahin, belki de kartal olduğunu sezmiyor değillerdi. Ne var ki onu hangi avda nerde kullanacaklarını düşünüyorlar, bir türlü işin içinden çıkamıyorlardı. Bunun için de bu sarışın kartala verdikleri tayını kesmiyor, onu şimdilik ürkütmemeğe çalışıyorlardı.

Bu yüzden de ordularının başından alınmış olan Mustafa Kemal, ileride iç ve dış düşmanlar üzerine saldırtacağı bağımsızlık ordularının yaratılması projeleriyle uğraşarak aldığı maaşı adamakıllı hakediyordu.

İstanbul sosyetesinin pek iyi tanıdığı Mevhibe Celalettin, kürkünün tüyleri üzerinden çise damlaları damlıyarak orta kattaki büyükçe salonun kapısında görünün-

ce Mustafa Kemal, bir centilmen gibi yerinden fırladı ve orda sohbet ettiği Doktor Tevfik Rüştü, Doktor Rasim Ferit ve Fethi beylerden müsaade isteyerek prensesi aşağı kattaki çalışma odasına götürdü. Karşılıklı oturdular. İkisi de ayak ayak üstüne atarak birbirlerini dinlemeğe hazırlandılar. Prenses, heyecanlı görünüyordu. Pek önemli bir şey olmasa Cevat Abbas onu böyle apar topar buraya getirir miydi?

Mustafa Kemal'in verdiği sigarayı prenses dudaklarına kıstırmış, yine onun çaktığı kibrite uzanarak yakmağa çalışıyordu. Heyecandan eli titriyordu. Bunu gören Mustafa Kemal, onu daha da çok heyecanda bırakmamak için:

— Hanımefendi, dedi, sizi buraya kadar yorduğumdan ve böyle heyecana düşürdüğümden dolayı ilk önce affınızı dilerim.

— Bir şey değil, paşam, ben emrinize seve seve geldim.

— Teşekkür ederim. Şimdi, beni dinleyiniz.

Sol eliyle caddeye bakan perdeyi araladı:

— Şu karşıdaki konağı görüyor musunuz, Mevhibe hanımefendi?

— O konağı iyi bilirim. Ethem Paşa'nın konağıydı orası.

— Ama, şimdi değil. Şimdi, İtalyan işgal kumandanlığı karargahı. Kolonel Roletto oturuyor, orda şimdi.

— Evet!

— İşte, orda gelecek hafta Kolonel Roletto bir balo verecek, şimdiden içkiler, masalar, sandalyeler taşınıp duruyor. Hazırlık gırla gidiyor; sizin de bu baloya gitmenizi istiyorum. Hem de muhakkak gitmenizi istiyorum.

Prenses Mevhibe, sosyete kadınıydı, baloların erkânı-adabı olduğunu bilenlerdendi. Bunun için şaşkın şaşkın Mustafa Kemal'in yüzüne baktı, onun şaka yapmadığı meydandaydı.

— Aman, paşam, hiç davetsiz baloya gidilir mi?

Hem ben kimseyi tanımıyorum ki.

Mustafa Kemal, sigarasından bir soluk çekerek gülümsedi.

— Bu sizin için basit bir şeydir prenses, halledebilirsiniz bunu, isterseniz. Bunu sizden bekliyorum.

Mustafa Kemal'in sesinin tonu çok yumuşaktı. Dostça, ahbapçaydı, yine de bu yumuşak ton içinde emre benzer bir koku yüzüyordu.

Prenses kendini tutamayarak güldü:

— Madem ki emrediyorsunuz ne yapıp yapıp giderim!

Mustafa Kemal de bunun üzerine gülümsemek zorunda kaldı:

— Emir değil, rica ediyorum.

— Peki diyelim, bir yolunu bulup baloya gittim, orada ne yapacağım? Ne yapmamı istiyorsunuz orda?

— Siz bir kere bu işi hallediniz, ondan sonra sizinle uzun boylu konuşuruz.

Prenses, Mustafa Kemal'in yüzüne dikkatle baktı. Mavi kadife yumuşaklığı ile bakan bu iri ve şehla gözlerin erkekçe güzelliğine güç dayanılırdı; Prensese onun paşalığından gelen emir vız gelirdi. Ne varki bu güzel gözlerin emrine boyun eğecekti.

Kalktığı zaman Mustafa Kemal'in uzanan elinin içine eldivenli elini teslim eder gibi bıraktı. Mustafa Kemal, bunu iki eliyle pek kibarca sıktı ve başarılar dileyerek onu sokak kapısından uğurladı.

Şişli caddesini soğuk bir poyraz yalıyor ve inceden bir yağmur serpiyordu. Prenses, bir kez daha dönüp gülümseyerek köşede kayboldu. Bu sırada caddeden abanoz yüzleri ile bir Fransız - Senegalli bölüğü geçiyordu. Zenciler; İstanbul'un soğuğunda büzülmüş asık yüzleriyle yürüyorlardı. Atları üzerinde dim dik durmağa çalışan Fransız subayları, «Küçük dağları ben yarattım» deyip birer küçük Napolyon minyatürü gibi ilerliyorlardı. Mustafa Kemal, kapıyı kapayıp içeri girerken: «Napolyon'un

bir Moskova dönüşü olduğu gibi General Franchet Desperey'nin de bir İstanbul dönüşü olacaktır; bunu yarının tarihleri yazacaktır» diye söylendi.

Prenses Mevhibe Celalettin, eve dönünce çabucak soyundu, hizmetçisinin harlandırdığı çini sobanın yanına sokuldu. Hava, hatırı sayılır bir soğukla yüklüydü. Vücudunda hafif bir titreme duyuyordu. Bu bütünüyle üşümekten ileri gelmiyordu. Mustafa Kemal'le bu ilginç karşılaşmanın, sonra, onun kendisine önerdiği serüvene benzer işin de bu titremede payı vardı; bunu da seziyordu. Mustafa Kemal'e bir asker gibi boyun eğmek te hoşuna gidiyordu. Sosyeteye girmiş olsa, kadınlar üzerinde pek çok sükse yapacağını pek iyi bildiği bu genç ve yakışıklı paşa ne yazık ki, sanki kedi gibi münzevi yaşamasını seviyor ve hep alnı düşünce ile kırışmış insanlarla konuşup görüşmekten hoşlanıyordu.

Kadınlara karşı ne kadar da yakın, sokulgan bir davranışı vardı. İşte, o ilişkileri daha derine götürmek olanakları baş gösterdi mi, hemen cephelerde hiç yapmadığını yapamadığı değil aklına getirmediği «ricat»ı yapıyor, ortadan siliniyordu. Demek ki o, kadını ayağına takılma tehlikesi olan bir bukağıya benzetiyor, benzetiyor değil öyle biliyordu.

«Yazık, diye düşündü, böyle şahane bir erkek, kadına lâyık olduğu değeri vermeden kocayıp gitsin.»

Biraz ısınmıştı. Kalktı, ipek geceliği içinde endam aynasının karşısına geçti. Son modaya göre kesilmiş saçlarını düzeltti. Bir süre böylece kendini seyretti. Kafasının içinde Mustafa Kemal'in kendisini soktuğu çıkmazda bir gedik arayan bir enerji akımı gelip geçiyordu. Bu baloya gidecek olanlar, tatlı su frenkleri ile işgal kumandanlıklarına birer yol bularak sokulmuş kimi kuşkulu Türk aileleri olabilirdi. Yine işin en kolayı İstanbul'un en kalbur üstü azınlık ailelerinden birisine yanaşmaktır.

Prenses, o gece geç vakitlere dek uyuyamadı. Bu yeni serüven, onun ruhunu bir entrika alemine sokmuş ve

bütün güçleri ayaklandırmıştı. Evet, mutlaka bu baloya gitmenin yolunu bulmalıydı.

Kafasına takılan birkaç ad arasında en sonra Perapalas Oteli müdürünün karısı Madam Martin üzerinde durdu. Evet, ancak ona çağrı sağlayacak kadın bu olabilirdi. Geç vakit uykuya dalarken Mustafa Kemal'e karşı yüzünü kara çıkarmayan talihe şükranla gülümsüyordu.

Mustafa Kemal, levent gibi bir erkek güzeliydi. Ne yazık ki türlü iklimlere bürünmüş uzun cephe yaşayışı onu epeyce hırpalamıştı. O, siniriyle yaşayan bir insan olduğundan bırakışmanın bin bir karşıt olay ve düşünceleri içinde korkunç bir iç yaşayış yoğunluğu, onu ara sıra çarpıp yatağa seriyordu. Dümdüz bir ideal caddesinin binlerce, onbinlerce yan sokaklarından önüne çıkıveren, çıkması olağan hatırı sayılır sürprizler ve yine de ileri doğru yönelmiş korkunç bir enerji akımı, onun sinirlerini her an bir yay gibi gergin bulunduruyordu.

Bu kez de eski böbrek sancıları bir kenara çekilerek yerini «Miğde humması»na bırakmıştı. Mustafa Kemal, bu en civcivli günlerde, insandan en çok sağlık ve uyanıklık isteyen zamanlarda yine yatağa mıhlandığı için pek üzülüyordu.

Kendisini tedirgin duyunca hemen ta Selanik'ten gençlik arkadaşı olan Dr. Tevfik Rüştü ve Dr. Rasim Ferit'i çağırtmış ve onlar da onun hastalığına «hafif bir miğde humması» teşhisini koymuşlardı.

Mustafa Kemal şimdi, birinci katta büyük salonun karşısına düşen küçük yatak odasındaki demir karyolasında gecelik keten entarisi ile bağdaş kurup oturmuş, battaniyesini göğsüne dek çekmiş ve yastıklara dayanarak pencerenin yanında birer sandalyaya çökmüş olan iki ahbap doktorla dertleşiyordu.

Bu ara kapı vuruldu, emirerinin başı göründü.

Prenses, yüzü soğuktan kızarmış olarak içeri girdi. İki doktor kalkarak yerlerini ona bıraktılar. Mustafa Kemal de yatağında doğrulur gibi yaptı. Yüzünden bir

tatsızlık akan paşanın hasta olduğu ilk bakışta anlaşılıyordu.

— Ne o, paşam, geçmiş olsun. Neniz var?

Prenses baktı: Paşanın mavi - yeşil karışığı gözlerinin içinde hararetin soldurduğu tonlar yüzüyordu. Yanakları her zamanki gibi çöküktü. Konuşurken de biraz soluyordu.

Tevfik Rüştü bey:

— Hanımefendi dedi, paşamız hafif bir mide humması geçiriyor. İki üç gündür rahatsızlık sürüyor. Fakat birkaç gün daha da sürebilir.

— Tekrar geçmiş olsun, efendim.

Prenses, Tevfik Rüştü'nün koltuğuna çöktü; Mustafa Kemal:

— Hanımefendi, özür dilerim, dedi. Bizim emirberle sabah - sabah sizi çağırtmak zorunda kaldım. Mutlaka hizmetçiniz uykudan kaldırmıştır sizi.

— Evet, öyle oldu ama, ne beis var, paşam, zaten emireriniz çağırmasaydı ben gelecektim.

Mustafa Kemal'le prensesin gizli bir konuşması olduğunu anlayan Tevfik Rüştü Beyle Rasim Ferit Bey, kalkıp salona geçtiler.

Kolonel Roletto'nun balosu gelip çatmıştı. Aksi gibi Mustafa Kemal'de üç gündür hastaydı; ateşi vardı. Prensesi de emireriyle sabah sabah salt bu iş için çağırtmıştı.

O, henüz ağzını açıp bir şey söylemeğe fırsat bulmamıştı ki Prenses:

— Paşam, dedi, bu akşam karşıda balo var! gidecek miyim ben de?

Mustafa Kemal, doğruldu. Gözlerinin fersiz maviliği bir enerji yağmuru ile kıvılcımlanmış, parlamıştı:

— Ne demek, elbette gideceksiniz .'

— Peki, ama ne yapmak için gideceğim oraya?

— Sahi. Orada kimlerin bulunduğunu ve neler konuşulduğunu bana haber vermenizi istiyorum. Bir de tuğunu öğrenmek istiyorum.

Prensese, bu adamın adını da söyledi. Bu adam, onun ilgi ağına takılmış olan kuşkulu kişilerden biriydi. Belki de prensesi bu baloya yalnız bu adamın maskesini düşürmek için gönderiyordu. Kimbilir?

— Balodan çıkar çıkmaz, ne kadar geç olursa olsun buraya uğrayıp haber verin

— Aman paşam nasıl olur? Karşıdan çıkıp buraya girdiğimi görmezler mi?

— Hakkınız var. Yarına kadar beklemeliyim.

Prenses, paşanın elini sıktı. Her zamanki gibi onun iki güzel eli arasına düşen eli hastalığın ateşiyle yanar gibi oldu. Paşaya sağlık dileyerek ayrıldı.

Prenses Mevhibe Celalettin, arabadan indiğinde hemen Ethem Paşanın konağının kapısına yönelmedi. Üstünü - başını düzeltir gibi yaparak Madam Kasapyan'ın apartmanının pencerelerine baktı, ne alttaki çalışma odasında, ne de yukarı ki büyük salonda ışık vardı; yalnız, en üst katın ışıkları yanıyordu. Mustafa Kemal'in annesiyle kızkardeşi ve evlâtlıkları bu katta oturuyordu.

Buna göre Mustafa Kemal'in miğde humması sürüp gidiyordu. Birkaç saniye ancak süren bu duraklamadan sonra büyük parmaklıklı hahçe kapısına doğru yöneldi. Konağın bütün pencerelerinden ışık taşıyordu. Hem bahçe hem de çadde bu ışık bolluğundan nasibini alılen kadınlı, erkekli konukları içeri buyur ediyordu.

Prenses te çok güzel giyinmiş ve bütün süslerini takmıştı. Onu kapıda karşılayan bir subay, İtalyanca ve Fransızca bir sürü kompliman sözcükleriyle balo salonunun kapısına dek götürdü. Çifte kapısı ardına dek açık balo salonuna götürülen prensesin burdan taşan ışıklarla gözleri kamaştı. Üniformalı, üniformasız, yerli, yabancı bir yığın insanın gözü bu anda kapıya çevrilmişti. Prenses, alışık olduğu halde, bunca gözün üzerine dikilmesinden dolayı hayli sıkıldı; utanır gibi oldu. Şundan ki erkeksiz ve yalnızdı. Hem de kendisine dikilen bu gözler arasında pek çok yabancı gözler vardı.

Prenses Mevhibe Celalettin'in Perapalas Oteli Müdürünün karısı Bayan Martin'den aldığı çağrı Kolonel Roletto'ca biliniyordu. Çağrıyı okuyan subay, Kolonel'e bunun gelecek olan prenses olduğunu fısıldayınca altmış yaşlarında kır saçlı bir adam olan Kolonel Roletto hemen onu saygı ile selâmladı ve sonra yanına alarak salondaki bütün İtalyan subayları ile tanıştırdı. Bir Türk Prensesinin baloya gelişi elbette ki bir önemli iş ve sürprizdi. Prenses, hem tanıştırıldığı kimselerle gerektiği gibi konuşuyor, hem de dikkatle konukları gözden geçiriyordu.

Baloya iki Türk ailesi birkaç Şişli'li Türk kadını ve birkaç Türk erkeği gelmişti.

Masalarda içkiler ve mezeler çok boldu. Neşe ve kahkaha tufanı, buraya gelenlerin bütün anlamiyle felekten bir gece çalmak için geldiklerini anlatıyordu. Yandaki kapısı açık odalarda daha içten ve daha çıplak bir gece yaşandığı görülüyordu. Burada subaylar ve kadınlar hemen hemen gerdek odasındaki gibi serbest saatler yaşamaktaydılar. Geç vakit masaların altında sızmış kadın ve erkek leşlerini kendi başlarına bırakarak balodan tiskinti ile ayrıldı. Caddeye çıkıp ta soğuk hava ile karşılaşınca leş gibi ispirto kokusundan kurtulduğuna sevindi. Ne var ki bu kokular bütün üstüne başına sinmişti.

Arabaya binmeden önce yine Madam Kasapyan'ın karşıdaki evine baktı; bu kez ev baştan başa karanlıktı. Saat ikiydi. Serüvenden uzak herkes gecenin bu saatinde derin bir uykudaydı.

Mustafa Kemal'in hasta halini düşündü. O da şu ara mutlaka uyanıktı. Kimbilir, belki de kendisini düşünüyordu.

Prenses, sonra bir arabaya bindi ve evine yollandı.

Ertesi gün, erkenden Mustafa Kemal'e koştu; onun çok merakta kaldığını biliyordu. Mustafa Kemal'in yatak odasının kapısını açan emireri onu içeri buyur et-

tiğinde Mustafa Kemal nerde ise dalgın yatıyordu. Ne var ki, sürekli tehlikeler içinde yaşamış insanların atikliği ile gözlerini açtı, prenses arkasını yastıklarla besliyerek onu yarı oturur duruma getirdi ve gece olanları olduğu gibi anlattı.

Sonra, karşıdaki koltuğa oturdu.

Mustafa Kemal'in, ateşin soldurduğu gözlerinin mavisi ara - sıra kıvılcımlanıyor ve bir yandan da:

— Bunların sonu gelecek, bunların sonu gelecek, diye mırıldanıyordu.

Prenses, bundan bir şey anlamıyor, bunu bayağı bir sayıklama sanıyordu:

— Nasıl gelecek, paşam bu iş nasıl olacak? diye soruyordu.

— Onu şimdi söyleyemem, fakat yakındır.

— 13 —

MIKNATISLI DAĞ

Türklerin biricik sevdikleri şey hak ve doğruluktur
— W. Pitt. —

Mustafa Kemal'in Şişli'de Madam Kasapyan'dan kiraladığı üç katlı ev, Goethenin Werther'inde anlattığı mıknatıslı dağa benziyordu. Gemiler, bu dağa yaklaşınca hemen bütün demirden olan parçaları koparak ona doğru uçar gidermiş. Dikkat ediyor musunuz, mıknatıslı dağ, tahtadan, çerden-çöpten şeylere dokunmaz salt demirleri çekermiş. Mustafa Kemal bırakışmanın korkunç bataklığında bir pırlanta gibi ışıldıyor, gerek dostları, gerekse düşmanları üzerinde büyüleyici bir etki yapıyordu. Bu yüzden de düşmanları onu kaygı ile gözetleyerek ayağını kaydırmağa çalışırken, dostları da bu mıknatıslı dağın altın saçlı ve deniz gözlü sahibine demir parçaları gibi koparak seğirtiyor, onunla yapacakları dayanışmanın çok hayırlı sonuçlar vereceğini seziyorlardı. Bunların hemen hepsi de korkudan sinmiş, ya da umutsuz düşmüş aydın yığınlarının çelik dirençli temsilcileri durumundaydı.

Olaylar, sıklaşmaya başlamıştı. Bu yüzden mıknatıslı dağa her gün daha çok yolcu kopup geliyordu. Ne var ki, bütün bunların içinde en çok denenmiş bir kaç

arkadaşı, Mustafa Kemal'in kafasının içindekileri gerçekleştirmekte işine en çok yarayacak olanlardı.

Bir ulusun kaderi üzerinde oynayacak kumarın ne korkunç sonuçlar verdiğini Enver, Talat, Cemal Triyumvirasının yaptıkları pek güzel gösteriyordu. Bunun için de kumar oynamak istemiyor, sonucun bütün düşündüğü gibi meydana gelmesi için en ufak belkileri de hesaplıyor, bütün stratejik ve taktik noktaları kılı kırk yararcasına düşünüyordu.

Kafası, gece gündüz cehennem gibi çalışıyordu. Ne yazık ki hastalıklar da birbiri peşinden onu yatağa mıhlamakta inat ediyordu.

Aralık ayının bu soğuk gününde yatak odasının ılık, kuytu havasına sığınmış, komodinin üzerinde bir yığın İstanbul gazetesinin birini alıp birini bırakıyor, gözünden ve kulağından kaçmış küçük gibi görünen, büyük olayların anası olabilecek haberleri araştırıyor, hürriyet ve itilâfçı havanın ağır gölgesiyle gazete sütunlarına abanışını üzüntü ile görüyordu. Düşmanlarla el ele vererek sözde vatanı kurtarmağa çalışanların saygideğer, alçakça yaygaraları ve propagandaları kulakları sağır edercesine çın - çın ötüp duruyordu.

Üzerine bir dev gibi abanmış olan cansıkıntısını gazetelerin kâğıt ve mürekkep kokuları içinde boşuna boğmağa çalışıyorsa da bunu başaramıyordu.

Artık, İstanbul'dan umudunu kestiğinden bütün aklı Anadolu'daydı. Orada bıraktığı kimi değerli arkadaşlarını kendisine destek olabilecek bütün askerî birlikleri ve kumandanları, duygularının, aklının, görgüsünün mantığına vuruyor ve sanki kendisini bu kutlu insan denizinin ortasına tutup bırakacak bir mucize bekliyordu. Mucizeyi insan direncinin yarattığına inananlardandı. Yine de işi kolay yanından kıvırabilmenin yolları üzerinde gece-gündüz kafa patlatıyordu.

Kilikyanın civcivli havasında bırakıp geldiği çok değerli arkadaşı Ali Fuat Paşa birdenbire aklına gelmişti.

Onunla bütün bir anlaşma yaptığını çok iyi hatırlıyordu. Onun Mondros anaforuna kaptırmadan kurtarıp İç nAadolu'ya getireceği 20. Kolordu, şimdi kendisini desteklemesi gereken biricik birlikti. Ali Fuat, özü-sözü bir, en eski okul ihtilâl ve hapisane arkadaşlarından biriydi. Harbiyeyi beraberce bitirdikleri gibi Erkân-ı Harbiye'yi de bir sınıfta okuyarak bitirmişler; talih onları birçok cephelerde de yine yan yana düşürmüştü.

Neden hep Ali Fuat'ı düşünüyordu şu ara?

Komodinin üzerindeki gümüş tabakasından bir sigara alarak yaktı. Bu sırada kapı vuruldu ve Zübeyde hanımın evlâtlığı Vasfiye, kapıda göründü. Mustafa Kemal gözleriyle ondan ne istediğini sordu.

— Ali Fuat Paşa sizi görmek istiyor, efendim.

Mustafa Kemal, hemen battaniyeyi bir kenara fırlatarak yataktan yere atladı, yarım ropdöşambrını gecelik entarisinin üzerine geçirerek karşıdaki konuk salonuna doğru yürüdü. Salonun kapısını açınca kendisi gibi sarışın, gök gözlü, kırmızı yüzlü, uzun boylu eski arkadaşiyle burun buruna geldi. Onun ayak seslerini tanıyan Ali Fuat Paşa, daha önce kalkarak onu ayakta karşılamak istemişti. Adana'dan ayrıldıkları gündenberi ancak aradan bir ay gibi bir zaman geçtiği halde ikisi de uzun yıllar birbirlerini görmemişçesine sarılıp öpüştüler. Olaylar o kerte çok ve değişikti ki zamanı tıka-basa dolduruyor ve bunların hep uğursuz ve kötü oluşu yüzünden de yirmi dört saate sığan ruh yaşayışı üzerine demir kalemle çizilmiş izler bırakıyor ve böylece zaman uzuyor, dakikalar ve saniyeler birkaç kat eskiyor, ihtiyarlıyordu:

— Hoş geldin, Fuat.

— Rahatsız etmedim ya paşam. Geçmiş olsun.

Mustafa Kemal, gökte ararken yerde bulduğu sevgili arkadaşının yüzüne azarlar gibi baktı:

— Rahatsız etmek ne demek monşer. Ben de demindenberi hep seni düşünüyordum.

Bunu söyliyerek onu bir okul öğrencisi gibi elinden tuttu, karşıdaki küçük yatak odasına götürdü. Orası sıcaktı.

— Ne iyi ettin de geldin, Fuat. Öyle yalnızdım ki bugün.

Ali Fuat paşa, küçük odun sobasının ısıttığı odaya girince ilk gözüne ilişen komodinin üzerindeki bir yığın İstanbul gazetesi oldu.

Mustafa Kemal, karyolasına çökerken arkadaşına da köşedeki koltuğu gösterdi.

— Zayıf gördüm seni, Fuat, hasta filan mısın? diye sordu. Genç generalin avurtları çökmüştü.

— Evet, bir aydır şu zehirli sıtma denen tropikanın pençesinde inim inim inliyorum. Bir tedavi imkânı da bulamadım. Ancak, bulabildiğim birkaç kininle korunmak yolunu tuttum, fakat, baktım olacağı yok, bir yandan da sizi ve İstanbul hadiselerini çok merak ettiğim bir aylık izin alıp Katma'dan atladım trene, on gündür yollardayım. Sağ - salim İstanbul'a eriştiğime şükrediyorum. Fakat, siz de epeyce rahatsızsınız.

Daha çoğunu söyleyemedi çünkü Mustafa Kemal, birbirini kovalayan hastalıklar yüzünden son günlerde formundan çok düşmüştü. Avurtları adamakıllı çökmüş gözleri çukura kaçmıştı. Bıyıkları ile bol püskürme kaşları yüzünü daha da ufaltıyordu.

— Ben de, dedi, kulağımdan rahatsızım. Çok fena ağrılar çektim, fakat, şimdi, biraz hafifler gibi oldu. Ha, ne zamandanberi İstanbul'dasın?

Bunu sorarken gümüş tabakasını ona uzattı; kendisi de bir tane aldı; ilkin çaktığı kibritle onun sigarasını yaktı, sonra da kendisininkini.

Ali Fuat paşa, sigarasından bir nefes çekti:

— Daha bu sabah geldim İstanbul'a.

Bu söz üzerine Mustafa Kemal belini doğrultarak dikkatle onun yüzüne baktı.

Ali Fuat Paşa, bu gözlerin birdenbire büyük bir sevinç ve dostlukla parladığını gördü.

Gelir gelmez onun ziyaretine gelmesi, onda büyük bir sevinç ve ilgi uyandırmıştı.

Mustafa Kemal'in gözleri, çözülmesi gereken sonsuz bir sır kaynağı gibi arkadaşının yüzüne dikilmişti:

— Anadolu'dan ne haber?

Evet Anadolu'dan ne haber vardı? Bunu sabahleyin Kuzguncuk'taki evlerine vardığında babası İsmail Fazıl Paşa'da sormuştu; hem de aynı sözcüklerle. Tıpkı babasına anlattığı gibi Anadolu'da son günlerde gördüklerini ona da anlattı. Kilikya'da geçen olayları ve Adana'da birer idealdaş olarak verdikleri ortaklaşa kararlara göre almış olduğu tedbirleri anlattı.

Anarşi ve umutsuzluk içinde kaynayan Anadolu şehirlerinin durumu üzerinde bilgi verdi.

— Bu hiç iyi değil.

Diyordu.

Günlük olaylardan böyle rastgele konuşulurken Ali Fuat Paşa, birdenbire önemli bir şey hatırlamıştı:

— Durun, size bugün akrabamız olmak üzere bulunan. Hürriyet ve İtilâf fırkasının en nüfuzlu adamlarından Mehmet Ali beyle konuşmalarımızı da kısaca anlatayım, dedi; çünkü, konuşmanın bir kısmı da sizin hakkınızda geçti.

Mustafa Kemal merakla:

— Kimdir bu Mehmet Ali bey? Diye sordu.

— Müsaade ederseniz anlatayım: İlk önce bu adam pek yakın bir gelecekte benim henüz esaretten dönen küçük kardeşim yüzbaşı Ali'nin kayınpederi olacaktır. Onun için Mehmet Ali bey sık sık, ailece bize gelip gidermiş.

Şunu da söyliyeyim ki, Mehmet Ali beyi ben önceleri de tanırdım, ticaretle uğraşır. Galatasaray mezunu, iyi dil bilir, zeki, sözü - sohbeti yerinde bir adamdır, aynı zamanda eski Yeniköy Belediye Reisi idi.

İşte, bu Mehmet Ali bey, bugün benim gelişim şerefine yine bize gelmiş. Babam yanlışlık yapmamam için onun şimdiki durumu hakkında açıklamada bulundu: «O, şimdi Hürriyet ve İtilâf fırkasının nüfuzlu şahsiyetlerinden biri oldu. Dilini ona göre tut.» dedi. «Tevfik paşa kabinesi duruma hâkim değil. Yabancıların nüfuzu gün geçtikçe artıyor, olur olmaz şeylere karışıyorlar, bundan cesaret alan akalliyetler de şımarıyorlar; Dolmabahçe önünde yatan İtilâf devletleri donanması, içi kan ağlayan vatansever İstanbul halkının maneviyatını sarsmıştır. Hele Makedonya İtilâf Orduları başkumandanı Fransız Generali Franchet Desperey'in 23 Kasım 1918 de Paris zırhlısı ile İstanbul'a gelmesi ve kendisine bir kahraman süsü vererek alayla caddelerden at üzerinde geçip, Beyoğlu'ndaki Fransız sefarethanesine gitmesi, sonra da bir askere yakışmayacak bazı hareketlerde bulunarak padişahı zorla Dolmabahçe sarayından çıkarıp oraya yerleşmek istemesi, akalliyetleri büsbütün azdırmıştır.

«Hürriyet ve İtilâf fırkasına mensup bazı müfrit şahsiyetler ki başlarında bizzat sultan Vahidettin'in enîştesi Damat Ferit Paşa da var.»

«Sevmedikleri veya korkup çekindikleri kimselere «İttihatçıdır» damgasını vurup iş başından uzaklaştırmak istiyorlar. Bu faaliyetleri memleketin nef'ine değil; bilakis zararına, eğer bu sakin faaliyetlerini Anadolu'da elyevm kıtaları başında bulunan veya vazife almak için İstanbul'a gelmiş olan genç ve güzide zabitlere de teşmil ederlerse durum daha da fenalaşacaktır» dedikten sonra babam şöyle devam etti:

«— Mehmet Ali beye çok söyledim, benim fikirlerimi tasvip etmekle beraber arkadaşlarına söz geçiremiyor.

İşte, babamla ikimiz memleket dertleri üzerinde uzun uzadıya dertleşmiştik ki, Mehmet Ali bey de çıka geldi.

Anadolu'da gördüklerim hakkında babama anlattıklarımı ona da anlattım. Çok uzun bir konuşma yaptık. Mehmet Ali bey, ittihatçıları şiddetli bir dille tenkit ediyor, fakat, yine de itidali elden bırakmıyordu. Tevfik Paşa kabinesinden şikâyetçiydi. Ama bitaraf bir kabine den ziyade Hürriyet ve İtilaf fırkasına dayanan bir hükümet istiyordu. O zaman işlerin daha iyi idare edileceğine kaniydi. Ben, dilimin döndüğü kadar birlik ve beraberlikten bahsettim. Ancak bu sayede millî mukavemetin yaratılabileceğini, aksi takdirde galip devletlerin biz birbirimizi yerken esasen riayet etmedikleri mütareke hükümlerini büsbütün dinlemeyeceklerini, bizi bizi yere vurmak için akla, hayale gelmeyen taleplerin ileri sürüleceğini söyledim; ordunun terhisi aleyhinde bulundum, sözlerimi makul karşıladı.

— Beraberlik elzemdir, dedi.

Bir ara söz size intikal etti. Mehmet Ali bey, sizi şahsen tanımamakla beraber hakkınızda çok şey işitmişti. İyi bir intibaı vardı.

«— Genç, zeki, enerjik bir kumandan olduğunu söylüyorlar. Veliahtlığı sırasında zatı şahane ile beraber Almanya'ya seyahat ettiği için ona da yabancı değil. Siz ne düşünüyorsunuz?» diye sordu.

Tereddütsüz cevap verdim:

«— Mustafa Kemal Paşa, benim gerek mektebi Harbiye'de gerekse Erkânı Harbiye mektebinde sınıf arkadaşım idi. Harbin en karanlık ve buhranlı günlerini beraber geçirdik. Buyurduğunuz gibi zeki, enerjik, aynı zamanda memleketini seven vatansever bir zattır. Kendisine faal bir vazife verilmesi memleketin nef'ine dir.»

Mehmet Ali bey ufak bir tereddütten sonra şöyle sordu:

«— Fakat, İttihatçıdır, diyorlar. Doğru mu?»

«— Biraz evvel birlik ve beraberlikten bahsetmiştik: bunu makul karşılamalısınız, beyefendi.»

«— Evet, ama...»

Adama katî teminat vermek lâzımdı:

«— Mustafa Kemal paşa, İttihatçı değildir, dedim. Harp esnasında ve hatta daha evvel Enver Paşa ile olan mücadeleleri bunu ispata kafidir, zannederim.»

«— Evet, ben de işitmiştim» dedi.

İşte, konuşmamız hep bu mevzu üzerinde dönüp dolaşmıştı. Babam da benim tarafımdan çıktı, oğlunun müştakbel kayınpederini beraberce iknaya çalıştık. «Mümkün olursa Kemal Paşayı size takdim etmek isterim» dedim. Pek nazik bir dille:

«— Bu, benim için bir şeref olacaktır» dedi.

Akşama birkaç saat daha vardı. Uykusuzdum, babam yatıp uyumamı, dinlenmemi söyledi. Fakat, bugün sizi görmeden edemiyeceğimi anladım, hemen çektim sivil elbbiseleri sırtıma, Kuzguncuk'tan Beşiktaş'a geçtim. Fakat İtilâf devletlerinin harp gemilerini görünce içim kan ağladı, paşam. «Biz demek dört yıl bunun için dövüşmüşüz» dedim. Beşiktaş iskelesinden bir faytona bindim. Eski Akaretler - Maçka yolu ile doğru size geldim. Emin olunuz, paşam siz de İstanbul'da olmasaymışsınız buranın hiç de enteresan bir yanı kalmayacakmış.

Mustafa Kemal arkadaşını büyük bir dikkatle dinlemiş, Mehmet Ali bey işiyle pek ilgilenmişti.

Ali Fuat Paşanın Mehmet Ali beyle yaptığı konuşmayı çok önemli bulmuştu. İyileşir iyileşmez Kuzguncuk'a İsmail Fazıl Paşalara gidip onunla tanışmak istiyordu.

Sıra Mustafa Kemal'e gelmişti; o da İstanbul'a geldiğinden beri kimlerle görüşüp konuştuğu ve paytahtın durumu üzerinde bilgi verdi. Ahmet İzzet Paşayı ikinci kez sadarete getirmek için sarfettiği çabaların nasıl boşa gittiğini anlattı. Tevfik Paşanın başkanlığındaki kabineye güven oyu vermeyeceklerini söyleyen kimi mebusların, hükümet programı okunduğunda bunu eleştirmek şöyle dursun, ağızlarını açıp bir sözcük bile söylemediklerinden

dert yandı Hükümet zayıf Zat-i Şahane müterediddi, Hürriyet ve İtilâf Fırkası tamamiyle duruma hâkimdi. Yeni kurulan «İngiliz Muhipleri Cemiyeti» çok kötü bir rol oynamaktaydı. Bununla beraber kimi «Hamiyetli» kişiler memleketin felâkete sürüklenmesini önleyecek çareler aramaktaydıdlar. Durum ne kadar karanlık olursa olsun gelecekten hiç bir vakit umut kesilmezdi.

Ali Fuat Paşanın Mustafa Kemal'den dinledikleri ve en sonra ruhlârını bir zırh gibi saran ve ancak idealist insanlarda yaşayan yaratıcı ve yapıcı iyimserlik havası, tıpkı babası İsmail Fazıl paşanın söylediklerine benziyordu. Paşa, Girit'in Kandiye şehrinde doğmuştu. Adaya göçmen olarak gidip yerleşen Sökeli Cebecioğulları'ndan İbrahim Ağanın oğluydu. Küçük yaşında babadan öksüz kalmış, annesiyle birlikte İstanbul'da oturan yakın akrabasından Demir efendinin yanına gelip yerleşmişti. Askerlik eğitimi görerek erkânı harbiye yüzbaşısı olup orduya katılmış; bütün okuduğu okullarda zekâsiyle parlamış; Ahmet Mithat Efendi, zekâsının parlaklığından dolayı ona Fazıl adını takmıştı. Erkânı Harbiye'yi bitirdikten sonra aynı okul öğretmenliğine atanmış, 93 savaşında kendi isteğiyle Karadağ'daki müstakil fırkanın erkânı harpliğine gönderilmişti. Tuna başkumandanı Müşir Ahmet Paşanın kızı ile evlenmiş, 1880 de bir erkek çocuğu olmuş, buna kayınpederinin adını koymuş, 1882 de doğan ikinci oğluna da Fuat adını vermişti.

İsmail Fazıl Paşa Abdülhamit'in yaverliğine kadar yükseldiği halde hürriyetçi fikirlerinden dolayı Anadolu'ya sürülmüş, uzun yıllar menkûp yaşamış bir askerdi. Dalgalı, olmakla birlikte dürüst bir yaşayışı vardı, hâlâ 69 yaşlarında olduğu halde vatan ve millet sorunlarında ön planlarda bulunuyordu.

Ali Fuat Paşa, sabahleyin babasiyle aralarında geçen konuşmanın sonunu Mustafa Kemal'e şöylece anlatmaktan kendini alamadı:

— Babama bütün zincirleme gelen felâketleri an-

lattıkça gözleri yaşarır gibi oluyor, yüzünün etleri hınçtan titriyordu. Hepsini dinledikten sonra bana:

«— Peki, bütün bunlardan sonra bedbin misin, Fuat?»

Diye sordu, ben de ona hemen şu cevabı verdim:

«— Hayır, baba. Katiyyen bedbin değilim, bilakis ümitliyim, anarşiyi defedip kurtuluş çarelerini arayıp bulacak bir ruh ve azim milletimizde vardır.»

Böyle kesin konuşmamda sizinle Adana'da verdiğimiz kararın da büyük payı olduğunu söylemeliyim.

Mustafa Kemal'in bu söz üzerine yüzü yumuşadı; yüzünün sarışın çizgileri üzerinden sevimli, sıcak bir dostluk ve minnet aydınlığı geçti.

Ali Fuat Paşa:

— Babamın da son sözü şu olmuştu: «— Evet, Fuat, bu ruh ve azim milletimizde vardır ve çok yüksektir.»

Mustafa Kemal, ileriki çalışmalarında işe yarar düşüncesiyle önem verdiği birçok kimselerle tanışmıştı ve tanışıp durmaktaydı. Kendisi son günlerde kendisinden kuşkulanılan ve netameli bir kimse olarak tanındığından ancak en yürekli ve gözü pek arkadaşları kendisini görmeğe ve görüşmeğe geliyordu. Korkup gelmeyenleri, sevmediği ve tiksindiği birçok yüksek mevki sahiplerini gidip evlerinde ve makamlarında ziyaret ederek yarın için irili - ufaklı kilit noktaları ve binek taşları hazırlamağa çalışıyordu.

Talihsizliğe bakınız ki kendisini görmeğe gelenlerden hiç birinin güzel, sevindirici bir haber getirdiği yoktu. Herkes, umutsuz, turşu gibi geliyor ve bu mıknatıslı dağdan başı dimdik ve umutla dopdolu olarak çıkıp gidiyordu. Pek yakın ahbabı askerî doktor İbrahim Tali beyin de kendisine söylediği gibi, herkesin döktüğü zehir, onu ikide bir böyle hasta ediyordu.

Mustafa Kemal, kendisini şimdiden kurtuluş yoluna çıkmış bildiğinden bu yorucu yolun üzüntülerine de seve - seve katlanmasının gerektiğini anlıyordu.

Ali Fuat Paşa, o geceyi Mustafa Kemal'in evinde geçirdi, akşam yemeğini beraber yiyerek, geç vakitlere kadar konuşup görüştüler. Birçok önemli kararlara vardılar. En başta anlaştıkları nokta da, Adana'da Yıldırım orduları grup kumandanlığındaki görüşmelerinde belirttikleri gibi, bir millî mukavemet hareketi yaratmaktı. Ordu ile milletin el ele vermesi gerekti; terhis, hemen durdurulmalı, yurdun savunmasına yararlı silah, cephane ve araçları düşmana kaptırmamak genç ve güçlü kumandanları kıtaları başında bulundurmak, İstanbul'dakileri de Anadolu'ya yollamak, millî direnme yanlısı yöneticilerin yerlerinde bırakılmasını sağlamak, vilayetlerde particilik namı altında yapılan kardeş kavgasını önlemek ve halkın moralini yükseltmek, alınan kararların başlıcalarıydı.

20-21 Aralık 1918 gecesi, Mustafa Kemal ile Ali Fuat Paşa yatacaklarına yakın şöyle bir konuşma da yaptılar: Ali Fuat Paşa:

— Paşam, dedi, hazır yalnızız biraz da siyasî hedeflerimizin neler olacağını konuşalım.

— Eğer hatırlıyorsanız, şimdi konuşmamızı arzuladığınız siyasî hedeflerimiz çok daha evvel, ta 1907 yıllarında -meşrutiyetten önce- İttihat ve Terakki Cemiyetinin Selânik'teki gizli umumî merkezinde - maalesef o zamanki arkadaşlarca hayal telâkki edilip kale alınmak istenilmeyen fikirlerimizdir ki, bugün üzerinde durulması gereken ve artık ahvalin tatbikini zarurî ve mecburî kıldığı hedeflerimiz olmuştur.

O zamanlar, biz o hedeflere kendi irademizle varabilecektik. Bugün ise, bunları düşmanlarımıza zorla kabul ettirmek mecburiyetindeyiz.

— Evet, paşam, aradan on bir on iki yıl gibi uzun bir zaman geçmiş olmasına rağmen, onların birer birer nelerden ibaret olduğunu hatırladım.

— Belli bazı tadiller ile onlar bugünün misakı millîsi olamaz mı? Yalnız, bir farkla; mücadelemizde muvaffak olacağımız güne kadar (Hilafet ve Saltanat makamı) bi-

ze yardımcı olsa bile, biz millî hâkimiyet esaslarından (1293 - 1876) da olduğu gibi saltanat makamı namına hiç bir fedakarlık yapamayız. Bilâkis, İngiltere'de olduğu gibi saltanat makamı tamamiyle temsili bir hüviyet iktisap eder. Fakat, o makamı işgal eden zatı yakinen tanıyorum. Nefsine çok düşkün olduğu için düşmanlarımız tarafına geçeceğinden eminim. Böyle bir vaziyette de milletin artık, hain bir hükümdarı başında tutmayacağına kaniim.

— O zaman Türk devleti demokratik bir Cuhuriyet olacaktır, demektir.

— Evet, ama, muvaffakiyet gününe kadar bu fikir, birlik namına gizli kalmalıdır. Nasıl olsa, o, bir gün ihanetini açığa vuracaktır.

— Millî mücadelenin devamı müddetince bu fikir nasıl gizli kalabilir, paşam?

— Çaresi şudur: Millî misakımızın başına (Hilafet ve Saltanat makamı esaretten kurtarılacağı ve milletin istediği istiklâl kazanılacağı güne kadar, millet bütün iradeyi eline alacaktır) gibi bir kayıt konursa herhangi bir şüpheye yer kalmaz.

— Gelecekte Türkiye'nin hudutlarını nasıl tasavvur ediyorsunuz?

— Batıda Edirne şehri yeteri bir hinterland sahip olmak şartiyle Meriç nehri hudut olmalıdır. Batı Trakya, müstakil veya muhtar bir Türk devleti teşkil ve ileride Türkiye ile ittifak etmelidir. Boğazlar serbest kalmalı ve fakat, bütün devletler onları emniyet altında bulunduracak bir mukaveleye bağlanmalıdır. Ege'de bizim kıyılarımızdaki adalar bize bırakılmalıdır.

Güneyde Antakya ve İskenderun civarında müstakil bir Türk devleti - Tıpkı Batı Trakya'da olduğu gibi - kurulmalı ve Halep Suriye'de kalmalı fakat, Musul vilayeti bize geçmelidir. İşte, bu hudutlar içerisinde tam manasiyle müstakil bir Türk devleti kuracağız. Tabiatiyle kapitülasyonlar tamamiyle kalkmalıdır. İktisadî ve malî

kayıtların hiç biri kabul edilmemeli ve yabancı şirketlerle anlaşmalarımızda da bu esasa riayetle yabancı devletlerin müdahalesi asla kabul edilmemelidir. Osmanlı İmparatorluğunun dışarıya olan borçlarının İmparatorluktan ayrılan yerlere taksim olunduktan sonra, bize bir nispet dahilinde kalacak kısmını, taksitle ödemeliyiz.

— Müstakil veya muhtar küçük Türk devletlerinin kurulmasından maksadınız nedir paşam?

— Balkan devletleriyle Araplar, Türkler aleyhine o kadar çok tahrik edilmişlerdir ki, bunlarla olan münasebetlerimiz tabiî hale gelinceye kadar orada birer tampon küçük devletin bulunması faydalı ve aynı zamanda Türk iktisadiyatına serbest birer bölge ayrılması bakımından zarurîdir.

— İngiltere'nin, Türkiye'nin varlığına iki maksatla kestettiği malumunuzdur. Biri, Hindistan yolu üzerinde kuvvetli bir Türkiye bırakmamak, diğeri de çoğunluğu Türk olan Musul Vilayeti ki buraları petrol kuyularının en çok toplandığı yerdir, bunu behemehal ya eline geçirmek veya mandası altına girecek olan Irak'a bırakmak ister. Bunları temin edemeyen en kuvvetli düşmanımız İngiltere bizimle kolay - kolay sulh yapar mı?

— Benim anladığım, İngiltere, Hindistan yollarının en kuvvetli bekçisi olduğumuza ve Musul vilayeti elimize geçtiği takdirde, petrollerinin işletilmesinde kendisiyle anlaşacağımıza inanırsak- yani buna onu inandırabilirsek - gelecekte pekâlâ onunla anlaşabilir ve icabında şimal komşularımıza karşı da iyi bir destek olur. İngiliz siyaseti, daima meseleler çıkarıp didinerek ve onunla çetin münakaşalar yapıp uğraşarak bir neticeye varmakla kuvvet bulur. Yoksa onun bir aleti olursunuz ve karşısındakini hiçe sayar.

— İngiltere'nin bizimle yeniden harbe girmek ihtimali var mıdır?

— Hayır. O, ne yapıp edip hakem durumunda kalmak ister.

— O halde, paşam, İngilizlerin sözle durduramadığımız mütecaviz hareketleri karşısında harekete geçmemiz bir harbi intaç etmeyecektir. Milletimiz bu büyük devletin yeniden harbe girmesinden çekiniyor. Yoksa doğuda Ermenistan ve batıda Yunanistan emperyalist emellere hizmet maksadiyle bizimle harbe tutuşurlarsa milletimizin, yorulmuş olmasına rağmen, bu iki düşman kendi mahreminden çıkarıp atacağına inanır bir durumu vardır.

— Ben de aynı fikirdeyim. Şimdi, mesele şudur: bir harita üzerinde vatandaşlara ve ilgililere bu misak-ı millî esaslarını üşenmeden, birer birer anlatıp onların şüphelerini gidermek lâzım gelir. Bu vazifeyi hususî toplantılarımızda, kongrelerde ve millet meclisinde durmadan anlatmak suretiyle yerine getirip bu misak'ı bir iman haline getirmeğe çalışmalıyız. Benimle hemfikir misiniz?

Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal'e son cevap olarak şöyle dedi:

— Paşam, 1907 yılındanberi bu misak üzerinde ne kadar çok musahabelerimiz olmuştur ve sonunda mutabık kalmamış mıydık?

Artık, kalkmışlardı. Gecenin geç saatlerinde hâlâ konuşmak hırsiyle dopdoluydular. Mustafa Kemal, pencereden dışarı baktı, dışarıda karlı bir gece vardı. Buram buram kar yağıyordu. Yataklarına girdikten uzun zaman sonra bile kafalarının içi hâlâ heyecanlı fikirlerin tatlı uğultusuyle uğulduyordu.

Ali Fuat Paşa, tropika hastalığının tedavisini bir yana bırakarak Kuzguncuk'la Şişli arasında mekik dokumağa başlamıştı. Haftanın birçok günlerini beraber geçiriyorlar, bütün anlamiyle yapılacak işler üzerinde fikir hazırlıkları yapıyorlardı. Ali Fuat Paşa, birçok gecelerini Mustafa Kemal'in evinde geçirmek zorunda kalıyordu.

Mustafa Kemal'in, öteki arkadaşları arasında Ali Fuat Paşaya daha çok önem verişi şundandı: Onun emrinde 20. Kolordu bulunmaktaydı, ve bu birlik Anadoluda kendisini destekleyebilir, ulusal direnme için bir örnek ola-

bilirdi. Eğer bir süre daha önemli bir memuriyet alıp da Anadolu'ya hazır bir otorite ile geçmek olanağını bulamazsa bu yiğit arkadaşının iyi niyet dolu kişiliğine ve kolordusunun süngü gücüne sığınabilmeyi kuruyordu.

Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal'i Kuzguncuk'taki evlerine götürdü ve böylece Mehmet Ali beyle bir sofrada buluşmaları da sağlandı. Yemekte İtilâfçıların bu önemli adamiyle Mustafa Kemal, karşılıklı konuşup görüştüler.

— Paşadaki zekâya hayranım, konuşurken insanın içi açılıyor.

Diyordu.

Mehmet Ali beyle tanışmaları da Ali Fuat Paşa'nın kardeşi Yüzbaşı Ali'nin düğününden iki üç gün sonra olmuştu.

O gün, verilen akşam yemeğinde İsmail Fazıl Paşa, Ali Fuat Paşa ve Mustafa Kemal Paşa el ele vererek Mehmet Ali Beyi adamakıllı etkilediler:

— Korkmayınız, şimdi, meseleleri daha derinden öğrenmiş bulunuyorum, bütün talakatımı ve nüfuzumu kullanarak elimden gelen her türlü yardımı yapacağım, dedi. Gerçekten pek yararlı bir şölendi bu. En sonra:

— Hükümette benim de yer almam mümkündür, diye bir güzel haber de çıtlatınca hepsi sevindi.

— Fakat, dedi, Dahiliye, Harbiye gibi nezaretlere ancak Hürriyet ve İtilâf Fırkasının en çok güvendiği kimselerin getirileceği de kesinleşmiş gibidir.

Mustafa Kemalin kafasında, yaptığı bunca tecrübelere bakmadan hâlâ Vahidettin'i bir daha yoklamak, bir daha deşmek düşüncesi bir saplantı haline gelmişti. Onun susuz bir kuyu olduğunu iyice bildiği halde hâlâ bundan su çıkarmak, mutlaka su çıkarmak ister gibi inatçı bir düşünceye saplanmış gibiydi. Kim bilir, belki de Vahidettin'in bu kısırlığını ideal arkadaşlarına da yakından göstermek için genel Jandarma Kumandanı Refet, eski Bahriye Nazırı Rauf, eski dahiliye Nazırı Ali Fethi beylerin de katıldığı bir toplantıda Ali Fuat Paşa, Vahidettin'-

le bir de kendisinin görüşmesi düşüncesini ileri sürdü. Ali Fuat Paşa, memleketin içinde bulunduğu korkunç durumu uygun bir dille ona anlatacak ve düşmanlarımızın doymaz isteklerine göğüs gerebilecek kıratta yurtsever kişilerin hükümete alınmasını söyleyecekti. Mustafa Kemal, öbür arkadaşlarının da fikrini alarak Ali Fuat Paşaya:

— Sen, dedi, her zaman politika hayatının dışında kaldın. Sözlerin daha tesirli olur. Anadolu'nun vaziyetini izah edersin.

Bu karar üzerine hemen işe koyuldular. Seryaver yarbay Naci bey (paşa) aracılığiyle bir Cuma selamlığından sonra «huzur-u şahane» ye kabulü sağlanan Ali Fuat Paşa Yıldıza gitti.

Tersliğe bakınız ki, selâmlık resminden sonra daha birçok paşalar huzura çıktıklarından, paşa, hünkârla baş başa kalıp dertleşemedi. Yabancı paşaların yanında bu tehlikeli konuşmayı elbette yapamazdı; kötü yankılar yapabilirdi. Sonra, paşa, Sultan Vahidettin'in huyunu - suyunu da bilmiyordu. Bunun için o gün zat-ı şahane'nin huzurundan elleri boş döndü, sonra da bu karardan büsbütün vazgeçildi.

Mustafa Kemal başta olmak üzere bu arkadaşlar, uzun tartışmalardan sonra anlamışlardı ki, hükümete ulusal direnme yanlısı genç ve enerjik kişilerin getirilmesi işi, sanıldığından çok daha güç belki de olmayacak bir işti. Sonra, Dahiliye Harbiye Nazırlıklarına hep gerek padişahın, gerekse sadrazamın en çok güvendiği kişiler getiriliyordu. Bunun da sonuna dek böyle olacağı meydandaydı. Bu iki makama getirilen adamlar, hep «piri fani» denebilecek yaşlı kişilerden seçiliyordu. Bu durum karşısında elbette İstanbul'da önemli işler başarılamazdı. Olaylar bunu gösteriyordu. İtilâf Partisi ileri gelenleri günden güne duruma daha çok egemen oluyorlardı. Hergün yepyeni kararlar almak ve bunları hemen uygulamak gerekiyordu. Yoksa çok hızlı giden olayların arkasında

nal toplamak işten bile değildi: Ulusal direnmeyi İstanbul'dan değil, Anadolu'dan yönetmenin zorunluluğu meydandaydı. Bu değerli başlar, bundan sonra çalışmalarını hep bu düşünce çevresinde toplamağa başladılar.

Bu düşünce eylem haline gelmek üzere iken yeni ve önemli güçlükler başgösterdi. İstanbul'un en yüksek mevkilerini işgal eden birçok yurtsever kişiyle konuşulup görüşülmüştü. Bunlardan yalnız Rauf, Albay Refet beyler ile kimi tümen kumandanları ve kurmay başkanları Anadoluya geçip ulusal direnmeye başlamayı kabullenmişlerdi. Çoğu, bu yürekliliği göstermekten uzaktı. Türlü düşünceler ileri sürerek davadan yan çizmeğe çalışıyorlardı. Ulusal sınırlar içinde Türk bağımsızlığının büsbütün kurtarılabilmesi üzerinde hiçte açık ve aydınlık bir düşünceye sahip değildiler. Kimi yüksek mevki sahibi kişilerse Arabistan'ı da kapsayan bir Osmanlı federasyonu kurulmasını ve bu federasyonun da Amerikan, ya da İngiliz mandası altına konmasını istiyorlardı. Bunların ilk - önce kurtarmak istedikleri Türk ulusu ve yurdu değil, Saltanat ve halifelikti, ulusal kurtuluş hareketi ikinci planda kalıyordu. İlkin, Türk yurt ve ulusunun kurtarılması sorununa hiç yanaşmıyorlardı bile.

Bütün arkadaşlar, şu düşüncede karar sahibi idiler: Mustafa Kemal, mutlaka ulusal direnmeyi kolayca sürüklemesini sağlayacak yüksek ve önemli bir memuriyet alarak Anadolu'ya geçmeliydi. Ne var ki hükümetin başındakilerde bu güçlü paşaya yararlı bir görev vermek yürekliliği olmadığı gibi niyetleri de yoktu.

Yurtseverliğin kapılarına çifte mühür vurulmuştu. Mustafa Kemal, kararını çoktan vermişti. Anadolu'nun gerek doğusunda gerekse batısında en güvendiği arkadaşlarının hazırlayacağı ulusal direnme hareketlerinin başına geçecekti. Evet, kendisini herhangi elverişli bir memuriyetle Anadolu'ya göndermezlerse o kendisini meçhul asker giyneğini sırtına geçirip, Koçyiğitler ülkesi Anadolu'yu boylayacaktı. Birgün Ali Fuat Paşaya:

— Kolorduna ne zaman döneceksin? Diye sordu.

— Ne zaman emrederseniz; artık İstanbul'da daha çok kalmak istemiyorum.

1919 yılı şubatının sonlarıydı. Gerçekten de Ali Fuat Paşanın artık İstanbulda yapacak bir işi kalmamıştı. Bütün hazırlıklarını yapmıştı. Şu sırada merkezi Konya Ereğli'sinde bulunan kolordusunun başına dönecekti. Mustafa Kemal'in evindeki toplantıda yapılan görüşmeler ve alınan kararlar ona hastalığını unutturmuş, geleceğe olan güvenini sarsılmaz bir hale getirmişti.

Alınan kararlardan birisi de Yirminci Kolordu karargâhının Ankara'ya nakli ve bu şehrin direnme merkezi haline getirilmesiydi.

Bu arada yapılacak en önemli işlerden biri de el birliğiyle Mustafa Kemal'in büyük bir görevle Anadolu'ya geçebilmesini sağlamak olacaktı.

Mustafa Kemal de salt bunun için daha bir süre İstanbul'da kalacaktı.

Anadolu'ya geçmesi bir zorunluluk haline gelince hiç bir memuriyet almasa bile Anadolu'ya geçecekti.

Ali Fuat Paşa, vedalaşmak üzere Mustafa Kemal'in evine son olarak gitti. Verilen karara göre akşam yemeğini beraber yiyecek ve son kez dertleşeceklerdi. Onu kapıda karşılayan Mustafa Kemal:

— Rauf beyi de çağırdım.

Dedi. Zaten Hüseyin Rauf Bey, onların en gizli planlarına dek her şeylerini biliyordu, içlerindeydi.

Mustafa Kemal, yemekte en kesin sözünü şöylece özetledi:

— Eğer mühim bir memuriyetle Anadolu'ya geçmek imkanını bulamazsam Anadolu'da en güvendiğim bir kumandanın yanına giderek ilk işe oradan başlayacağım.

Ali Fuat Paşa, onun ne demek istediğini çok iyi anlamıştı:

— Paşam, dedi. Ben ve kolordum, daima emrindeyiz.

Mustafa Kemal'in mavi gözleri sevinç ışıklariyle par-

ladı, yerinden kalkıp hararetle onun elini sıktı ve sevinç ışıklariyle yıkanan gür sesiyle:

— Beraber çalışacağız, Fuat.

Dedi.

Rauf bey de İstanbul'da kalmak istemiyordu. Bahriye albayı idi, bu yüzden Anadolu'da herhangi bir vazife alabilmesi zordu. O da hemen yarın istida ile emekliliğini isteyecekti. Emekliye çıkınca ya Mustafa Kemal ile ya da ondan sonra İstanbul'dan ayrılarak Anadolu'ya geçecekti. İstanbul'dan ayrılacakları günleri de olayların gelişmesine göre ayarlıyacaklardı.

— 14 —

İKİNCİ BASKIN

Bir gün Şişli'deki evin önünde bir manga İngiliz askeri durdu. Başlarındaki subay, evi araştırmak için emir aldığını bir tercüman aracılığiyle anlattı ve sonra evdekilerin şiddetle karşı koymalarına aldırış etmeyerek askerlerine süngü taktırıp kapıdan içeri sokmak istedi. Makbule hanım, İtalyan kumandanlığından aldıkları kâğıdı İngiliz subayına gösterdi ve bununla her işin çözümleneceğini sandı. İngiliz subayı kartı aldı ve üzerindeki İtalyanca yazıları şöyle bir gözden geçirdi ve sonra cart-curt yırtarak kaldırımlara savurdu.

Zübeyde hanım, yine kalbi heyecanla çarparak büyümüş gözlerle onlara bakıyordu:

— Ne yazık, paşa da evde yok. O bunun da hakkından gelirdi, dedi.

Makbule:

— Dur, anne, ben gidip ağabeyimi telefonla arayayım. Belki Perapalas'tadır. Çabucak gelsin, diye dışarı çıkmağa davrandı. Makbule, bunları söylerken kapı açılmış ve İngiliz subayı askerleriyle koridora dalmıştı bile.

Subay:

— Upstairs, Hurry up. Diye bağırdı.

Askerler, üst kata giden merdivenlere atıldılar. Bütün köşeyi bucağı araştırarak elleri boş indiler. Subay, kapıda öfkesinden tir-tir titriyerek bekleyen Makbule'ye:

— I am sorry Mrs. Good bye.

Dedi ve askerlerini uygun adımla yürüterek uzaklaştı.

Evet, Mustafa Kemal, bu kez evde yoktu. Yapılan baskından da bir şey çıkmamıştı. Çünkü, evde Suriye'den getirilip saklandığı ihbar edilen Ermeni çocukları bulunamamıştı. Ermeni tercümanın Makbule hanıma söylediği araştırma nedeni buydu.

— 15 —

UYSALLAŞTIRMA TEKNİĞİ

Ali Fuat Paşa, kumandanlık dairesindeki yepyeni gıcır gıcır yazı masasının başında rahat koltuğuna gömülmüş, sabah kahvesini içiyordu. Konya'dan geleli henüz beş gün olduğundan yorgunluğunu çıkaramamıştı. Oturmak, uzun uzun oturup dinlenmek istiyordu. Şundan ki melun tropika sıtması da bir türlü yakasını bırakmıyor, dolu dizgin çalışılacak, iş görülecek ve savaşılacak bir zamanda dizlerinde büyük bir kesiklik duyuyordu. İştahası da kesikti. Gözlerinin saf ve temiz mavisi ve kırmızı yanaklarının rengi solmuştu. Ancak bir şeyler, yararlı iyi ve yurtseverce bir şeyler yapmak direnciyle ayakta duruyordu.

Bu güzel kumandanlık odası, Ankara'nın çöl gibi tozlu, yakıcı havası ortasından serin bir vahayı, bir su başını andırıyordu. Birinci dünya savaşından önce Beşinci Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa, bu daireyi büyük bir emek ve büyük bir zevkle döşemişti. Sonra, giderken de en küçük eşyaya bile el sürmemişti. Odayı, güzel, geniş ve rahat bir yazı masasından başka birkaç kırmızı maroken koltuk da süslüyordu. Masanın karşısında duvarda Sultan Reşat'ın, sol yanda da Enver Paşa'nın resimleri asılıydı. Sağ Duvarda Barbaros Hayrettin'in yağlı boya bir resmi gözü dolduruyordu.

Ali Fuat Paşa, bu yorgun ve hasta halinde böyle rahat döşeli bir odaya sahip olmayı büyük bir şans sayıyordu. Sevindiği bir şey vardı: Bütün karşısına çıkan, ya da çıkarılmak istenen engelleri birer - birer yenmiş ve Yirminci Kolordu'yu ulusal güçlerin bir demir çekirdeği olarak getirip Ankara'nın göbeğine yerleştirmişti. Yirminci Kolordu'nun Ankara'ya ulaştırılması emri oldukça güç çıkmıştı. Eğer Mustafa Kemal Paşa, bu işi İstanbul'da kurcalayıp durmasaydı, olacağı da yoktu. Şundan ki İngilizler, bu kez bu ulaştırma işinden kuşkulanmışlardı.

Eğer Şişli'deki evde Mustafa Kemal Paşa ile birlikte verdikleri karardan en ufak bir kuşkusu olsaydı, İstanbul hükümeti bu emri hiç bir zaman vermezdi. İngilizlerin kuşkusu daha çok şundan geliyordu: Bu birlikler Mustafa Kemal'in birlikleriydi. İskenderun ve Halep'te İngilizler'e ilk güçlüğü çıkaranlar, kumandanlariyle beraber bunlardı. İngilizler, Mustafa Kemal Paşa'dan sonra Ali Fuat Paşa'yı da mimlemişlerdi. Ne var ki gerek Harbiye Nezaretinde gerekse Anadolu'da henüz yurtseverlerin köküne kıran girmemişti. İngiliz subay ve birliklerinin bütün direnmeleri bu yüzden boşa gidiyor ve yapılması istenen işler, güçlükler içinde de olsa yapılabiliyordu.

Ali Fuat Paşa İstanbul'da Mustafa Kemal'le kurtuluş için konuşmalar yaparken, onun Konya Ereğlisinde ve Niğde'de bulunan silah arkadaşları, ilk önce verilen «talimat» üzerine bütün işe yarayabilecek eşya, silah ve cephaneyi toplamışlardı. Ali Fuat Paşa, bu yüzden kolordusunu meydana getiren birinci, on birinci ve yirmi dördüncü tümenlerin kumandan ve eratına çok minnettar kalmış ve onlara can ve gönülden teşekkür etmişti.

Yedinci ordu, gerek İngilizlere, gerekse İzzet Paşa hükümetinin emirlerine boş vererek işini bitirmeden bulunduğu yerlerden ayrılmamak yiğitliğini göstermiş, böylece de Kilikya'nın işgalini bir ay geciktirmişti.

İşin en önemli yanı şuydu: Kilikya, yedinci ordu bir-

liklerince boşaltılmadan önce, Mustafa Kemal'le Ali Fuat Paşa'nın Adana'da yıldırım Orduları Grup karargâhında verilmiş kararlara göre «mukavemet»e hazırlanmış ve o bölgede ulusal örgüt tohumları serpilmişti. Mustafa Kemal, Ali Fuat Paşaya «ilk millî mukavemet teşkilâtı Kilikyada kurulacaktır, Fuat.» demişti. Bu da az zamanda yerine gelmişti. Yirminci kolordu Konya Ereğli'sine, oradan da Ankara'ya çekilirken birçok seçkin subaylarını direnme yuvalarının çekirdeğine yerleştirmiş ve orda bırakmıştı.

Ankara, Anadolu'nun göbeğinde stratejik bir kentti. Bu yüzden İngilizler, burasını, kuşku ile karşıladıkları bir Türk paşasına ve birliğine kaptırmak istemiyorlardı.

Ali Fuat Paşa'nın bütün isteği buranın gerek İstanbul hükümetinden gerekse İngilizlerden önce tutulup bir köprübaşı haline getirilmesiydi. Yirminci kolordunun Ankara'ya gitmesine engel olmağa çalışan İngilizler, bu işi ancak bir ay geciktirebilmişlerdi. Tren ulaştırmasını ellerine geçiren İngilizler, asker yüklenecek her vagon başına altmış altın lira istiyorlardı. Yirminci kolordunun tamtakır kasasiyle de elbette bu işin içinden çıkılamazdı. Sonra, işin tuhafı, İngilizlerin böyle bir para istemeğe de hakları yoktu. Kolordu, bu parayı bulup veremeyince, kıtalarını karadan yürütecek bu yüzden da Ankara'ya varıncaya dek çok zaman geçecek, bu arada İngilizler, kolordudan önce bu stratejik kente yerleşmek olanağını sağlıyacaktı.

Gerçekten de Paşa'nın birlikleri yaya olarak yola çıkış, çok zaan yitirmiş, bu arada İngilizlerle el ele veren Ankara valisi, «şüpheli» namı altında birçok işe yarar yurtseveri kentten sürgün etmişti; bunların bir bölüğü de tutulup hapse atılmıştı. İngilizler, ivedi olarak, hemen bir «İngiliz muhipleri cemiyeti» şubesi açmışlar, itilâf ve hürriyetçi Ankaralıları bu derneğin kanatları altında birleştirmeğe çalışmışlardı.

İngilizler, daha önce Cebeci'de bulundurdukları bir

askerî birliklerini de yeni bir birlikle güçlendirmişlerdi.

Ne var ki Ali Fuat Paşa'nın kolordusu, Ereğli'de birkaç gün daha çokça kalmakla önemli bir işi daha başarmak için fırsat bulmuştu. Bu arada Kilikya ve yöresinde tohumu atılmış direnme yuvalarına silah ve cephane verilmiş ve bunlar daha çok güçlendirilmişti.

Yarbay Mahmut bey kumandasındaki Yirmi dördüncü tümen, karadan yürüyüşe geçmiş, Ereğli - Aksaray - Kırşehir üzerinden Ankara'ya varmıştı.

Ali Fuat Paşa, Ankara'ya geç yetişmenin ufak tefek kötülüklerini görmüyor değildi. Damat Ferit'in valisi, İtilâf ve Hürriyetçiler ve vatansızlığın bahis çekirdeği «İngiliz muhipler cemiyeti» bu zıpcıktı (!) paşaya ve onun askerlerine karşı güvensiz ve kuşkulu gözlerle bakıyorlardı. Yirminci Kolordu gelmeden önce yapılan tutuklamalarda hep İtilâfçı Ankara'lıların parmağı olduğu anlaşılıyordu. Sürgünden dönen Ermeni ve Rumlar, memleketin gerçek sahibi haline gelmişlerdi. İngiliz birliğinin ve İngiliz kontrol subaylarının yardımiyle bir de «tehcir mahkemesi» kurulmuştu. Vali bu kontrol subaylarının buyruğunda çalışıyor gibiydi. Şundan ki ona her dediklerini yaptırıyorlardı. Kentte, İngiliz altını sayesinde, korkunç bir espiyon ağı kurmuşlardı. Ankara Hükümet konağı, sanki onların kırk yıllık evleri haline gelmişti. Ankara halkı, bunların şerrinden yılmış ve sinmişti. Onları görünce «yüzlerini şeytan görsün» deyip uzaktan dolaşıyorlardı. İngiliz askerleri, Ankara'nın sarı tozlu yollarında kendi memleketlerindekinden daha serbest dolaşıyorlardı.

Bütün bunları daha ilk günden gören Ali Fuat Paşa, kimi tedbirler almanın gerektiğini anlamıştı. Ne var ki yaşayış, ona her şeyi sırasında yapmanın gerekliliğini öğretmişti.

Genç paşa'nın gözüne çarpan en kötü şey, halkın moralinin paçavra haline gelmiş olmasıydı. Hemen hepsi, artık, hiç bir dayanağı kalmamış zavallı, çekingen, umut-

suz birer insandı. Herkes, yalnız kendi canını ve en yakınlarının durumunu kurtarmağa çalışıyordu. Artık, hükümet denen nesneden kendilerine bir hayır gelmeyeceğine, onun kendilerini korumaktan aciz olduğuna inanıyor gibiydiler. Bu yüzden genç paşa, yapılacak ilk iş olarak bu paçavra haline gelen morali düzeltmeği güçlendirmeyi ve arttırmayı ele almayı düşündü. Halkın «Kuvvei maneviyesi» yükselmedikçe bu memlekette herhangi bir iş yapmayı düşünmek boştu.

Paşa, Yirmi dördüncü tümeni Sarıkışlaya yerleştirdi; Etlik sırtlarına da çadırlar kurdurdu ve askerin çoğunu da bu çadırlara aktardı.

Ankara'nın ilkbaharı bütün güzelliğiyle gelmişti. Kentin kararmış eski evlerinden ötesi yemyeşildi ve yeşillikler, yer yer sapsarı çiçek adalariyle süslenmişti. Ankara'yı çevreleyen dağlar, erguvani bir yağlı boya tonuyla güneş altında titriyor ve bunların eteklerinden aşağı doğru zengin bir bozkır yeşilliği başlıyor ve bu, kentin hemen burnunun ucuna dek hafif bataklıklar, otlaklar ve çayırlıklar halinde sokuluyordu. Çadırlar, kentten bakılınca, ak külahlar gibi bu tatlı yeşillik içinde pek iyi seçiliyordu.

Paşa, propagandanın ve reklâmın en etkili silâhlardan biri olduğunu çok iyi biliyordu. İngilizleri sindirici ve halkın «Kuvvei maneviyesini» yükseltici bir mizansen hazırlamıştı. Kolordunun bandosunu askerlerinin önüne katarak Sarıkışla'dan çıkmış ve yolun her iki yanında sıralanan halkın şaşkın ve sevimli bakışları arasından kente ayak basmış, Hükümet konağının yanındaki kumandanlık dairesine zaferle dönen bir kumandan gibi girmişti. Kentte taze bir heyecan uyandıran bu asker gösterisi, Türklerin moralini yükseltirken İngilizlerle onların yanı başında yer almış olanları küplere bindirmişti.

Ali Fuat Paşa, bu taze olayların izlenimlerini bir dafaha yaşıyor ve karşısındaki duvarda Sultan Reşat'ın piri faniye benzeyen apak saçına - sakalına bakıyor, şimdi

toprak altında dinlenen bu zavallı adamcağızın hâlâ duvarda ve onun yepyeni düşünceleri yanında ne aradığını düşünüyordu. Vücudundan sabahtan beri hafif gerinmeler gelip geçiyordu. Hemen masanın gözünden küçük bir şişe çıkardı, içinden aldığı kinini dilinin üzerine koydu ve bir yudum suyla onu aşağıya indirdi.

İstanbul'da Dahiliye Nazırı Mehmet Ali beyin kıziyle yeni evlenmiş olan kardeşi yüzbaşı Ali beyi Mustafa Kemal'le kendi arasında kurye olarak kullanmak istiyordu. Hemen kardeşine bir mektup yazıp onu yanına çağıracaktı. Burda geçecek önemli olayları mektupla bildirmek hiç doğru değildi. Kardeşi bu iş için biçilmiş kaftandı. Zaten işler biraz daha ilerlesin, babası İsmail Fazıl Paşa da Ankara'ya gelmek istiyordu. Ancak şimdi ortada fol yok yumurta yokken onun Ankara'ya gelmesi hiç doğru değildi. Anadolu'da başlayacak ulusal kımıltının ilk militanı olmak duygusu, kalbini tanımlanmaz bir haz ve sevinçle dolduruyordu. Mustafa Kemal'in bir havarisinden, bir «Apotre»undan başka bir şey değildi. Buraya gelmişse ve dünyaya kafa tutmağa hazırlanıyorsa bunu emreden Mustafa Kemal'den başkası değildi.

Ali Fuat Paşa, işte böyle biraz sıtmasiyle biraz da olmuş olacak işlerin hesabiyle uğraşırken yaveri Üsteğmen İdris, kapıyı vurarak içeri girdi:

— Bir İngiliz zabiti sizi görmek istiyor, efendim.

— Buyur et gelsin.

İdris bey, dışarı çıkar çıkmaz ince uzun boyu sarışın ve çoğu İngiliz gibi mavi gözlü bir İngiliz Yüzbaşısı serbest bir yürüyüşle odaya girdi ve masaya doğru ilerledi. Ali Fuat Paşa, büyük bir nezaket ve konukseverlik duygusiyle ayağa kalktı, elini sıktı ve onu karşısındaki bir koltuğa buyur etti.

Kontrol subayının yüzünden düşen bin parça oluyordu. Paşanın yüzüne bakmamağa çalışarak gitti, onun gösterdiği koltuğa oturmayarak masaya daha yakın bir koltuğa oturdu ve hemen büyük bir sertlikle ayak ayak üstüne attı.

İhtilâlci paşa, yüzüne korkunç bir şamar yemişcesine irkildi ve sarsıldı.

İngiliz subayı, ayak ayak üstüne atar atmaz da Fransızca konuşmağa başladı. Genç Paşa, Fransız lisesinden mezun olduğundan iyi Fransızca bilir ve bu dili iyi de konuşabilirdi. Böyle olduğu halde İngiliz subayına daha çok kızmıştı. Subay Türkçe bildiği halde mahsus Fransızca konuşuyordu:

— Kolordunuzun eratında Alman palaska tokaları kullanıldığını gördüm. Bu Alman askerlerine ait tokaları nereden buldunuz? Sonra, bu hususta şimdiye dek neden bana bilgi vermediniz?

Genç Paşa, hemen La Fontaine'in kurt - kuzu masalını andı. Kafasının tası büsbütün atmıştı. Hemen bütün palaskaların kendisine teslim edilmesini isteyen bu acemi çaylağa güzel bir ders vermenin sırası gelmişti.

Yüzbaşının küstahça sorularına hiçbir karşılık vermedi. Yalnız iri mavi gözlerini ağartarak onu küçümsemeyle süzdü. Dudağının kenarında meydana gelen ince bir çizgi, yüzbaşıya bir oyun oynamayı düşündüğünü gösteriyordu.

Paşa öfkesini belli etmemek için bütün gücünü kullanıyordu.

Yüzbaşı, karşısında dut yemiş bülbül gibi susan bu genç Türk paşasına üstüste sorular sorup duruyordu. Karşısında korkudan dili tutulduğunu sandığı paşaya artık saldırırcasına soru sormağa başlamıştı.

En sonra, öfkelenerek ayağa fırladı, sağ elini yumruk yaparak masanın üzerine indirdi ve Türkçe olarak:

— Neden cevap vermiyorsunuz? Diye sordu.

Paşa, selamsız - sabahsız söze başlayan ve kendisini gerçekten bir sömürgede sanan yüzbaşıya:

— Rütbeniz nedir? diye sordu.

— İngiliz yüzbaşısı.

— Öyleyse sizden yüksek rütbede bulunan bir Türk Paşasının karşısında olduğunuzu asla unutmayınız ve ona göre konuşunuz.

Yüzbaşı şaşırmıştı; bir İngiliz subayının karşısında ne biçim konuşuyordu bu Türk paşası? Yumruğunu şiddetle masaya indirdi. Paşanın Kinin şişesi, su bardağı, sürahisi masanın üzerinde bir kez ses çıkararak dansettiler. Yüzü öfkeden istakoz gibi kızaran Yüzbaşının mavi gözleri ateş saçıyordu. Bu Paşa delirmiş mi neydi? Kanlı zafer sofrasının dumanları henüz üzerinden buram - buram tüten bir İngiliz yüzbaşısına böyle davranmak için Paşa yürekliliğini nereden alıyordu?

— Ne diyorsunuz? Ne diyorsunuz? Diye kükredi.

İngiliz arslanının bu öfkesi sahte değildi.

Paşa durgun sesiyle:

— Ne dediğimi ve ne demek istediğimi şimdi anlarsınız.

Diyerek zile bastı. Kapı açıldı ve içeri iki Türk arslanı girdi. Paşa, bu iri - yarı iki askere:

— Oğlum, alın bunu Merkez Kumandanlığına götürün. Bir hafta müddetle kendisine talim ve terbiye öğretsinler.

Dedi. İki asker, yüzbaşıyı kapar gibi alıp götürdü.

Paşanın sıtması geçmişti. Şimdi, kendisini sapasağlam buluyordu. Kalktı, pencereden baktı. Uzun boylu İngiliz Yüzbaşısı, iki Türk askerinin ortasında kuzu - kuzu talime gidiyordu.

İngiliz kontrol subayının yakalanıp Merkez kumandanlığında eğitim için alıkonulması, Vilayetteki Türk kodamanları bayağı kaygılandırmıştı. Şimdi, ne yapacaklardı? Mutlaka İngilizler hepsine: «Ya kırk satırı, ya da kırk katırı beğenin» diyeceklerdi. Başka türlüsü olamazdı. Evet, Cebeci'de üslenen İngiliz kıtaları her an hükümet konağını işgal edebilirlerdi. Ne belalı, ne akılsız, kısa düşünceli, öfkesinin tutsağı bir adamdı bu Ali Fuat Paşa? Böyle adamları hâlâ Türk askerinin başında bulunduran Osmanlı hükümetinin aklına şaşmamak elde değildi.

Vali Muhittin Paşa, bu genç ve akılsız Paşa'ya bir

ders vermek gerektiğine inanarak kalktı, göbeğini iki yana savurarak ve burnundan körük gibi soluyarak kumandanlık dairesine koştu. Daha kırmızı maroken koltuklardan birine yerleşmeğe vakit kalmadan gözlerinin akını belli ederek:

— Nedir şu İngiliz yüzbaşısı işi, Paşa hazretleri? Ya şimdi İngilizler hükümeti işgale kalkışırlarsa ne yaparız?

Diye sordu.

Ali Fuat Paşa, ona, yüzünde zorla gizlemeğe çalıştığı alayın en ince tonlarını saklamağa hacet görmiyerek şu yanıtı verdi:

— Merak buyurmayınız, Paşa hazretleri. Cebeci'deki İngiliz kıtaları ne vilayeti, ne de şehri işgal cesaretini göstermeyecektir.

Sonra, sözüne şunları kattı:

— Siz, şimdilik bu işlere karışmayın; ben, bütün mesuliyeti üzerime alıyorum.

Vali, kolu - kanadı düşmüş, umutsuz, süklüm - püklüm daireden çıkıp gitti.

Validen sonra Cebeci'deki İngiliz kıtalarının kumandanı geldi, saygıyla selam vererek Paşanın gösterdiği koltuğa oturdu ve olayı bir kez de genç Paşa'nın ağzından dinledi. Paşa'ya hak vermemek elinde değildi; Paşa'nın haklı olduğunu kabul etmişti bile, Türkleri iyi tanıdığından daha tatlı konuşmanın ve davranmanın gerekli olduğunu anlamasındandı:

— Paşa hazretleri, dedi, Kontrol subayının benimle resmi bir ilişiği yoktur. O, doğrudan doğruya İstanbul'daki işgal kumandanlığından emir almaktır. Bununla beraber onun serbest bırakılması için emir buyurursanız şahsen memnun olurum.

Genç Paşa, nazik İngiliz kumandanının aracılığını kabul ederek yüzbaşıya şöyle bir haber yolladı:

— Şimdi, isterlerse teşrif etsinler. Daha iyi konuşabiliriz.

Kontrol subayı biraz sonra geldi, Paşa gülümseye-

rek nezaketle ona kırmızı maroken koltuklardan birini gösterdi. İngiliz subayı, gitti, Paşa'nın gösterdiği koltuğa oturdu:

— Mersi. Dedi.

Ali Fuat Paşa, bundan sonra onunla daha birçok kez konuşup görüştü; yalnız dostça. İstanbul'daki işgal kumandanlığına göndereceği raporu Paşa ile birlikte yazıyorlardı. Elbette, bundan sonra, kontrol subayının Ankara'da yaptığı ticaret işlerine göz yummak ta genç Paşa'nın ödevleri arasına girmişti.

— 16 —

GÜN IŞIĞI YOLCULARI

İyi bitirmek iyi başlamaktan daha üstündür.

— Ovidus —

1919 yılının 11 Nisan Cuma günüydü. Aşağıdaki sokak kapısının zili şiddetle çaldı. Koridorda gezinen emireri koşarak ihtiyatla kapıyı açtı ve kendisine sık sık emredildiği gibi gelen kimseye kim olduğunu sordu. Merdivenlerin üzerinde duran orta boylu, tombulca, paşa giyneği giymiş bir adam yanında da genç bir subay var. Bu da yavere benziyordu. Ne var ki kim olduğunu adamakıllı öğrenmedikçe, emireri onu içeri alamazdı. Bu Paşa, şimdiye dek bu eve hiç gelmemişti.

— Kim geldi diyeyim, Paşam?

— Burası Mustafa Kemal Paşanın evi değil mi?

— Evet, onun evi.

— Öyleyse Kâzım Karabekir Paşa gelmiş sizi görmek istiyor, dersin, o tanır beni.

— Buyrun yukarı salona, Paşam. Ben, haber vereyim.

Zilin sesini yukarıdan işitmiş olan ve emirerinin de birisiyle sanki çekişir gibi olduğunu anlayan Yaver Cevat Abbas bey, tabancasını yoklayarak ve merdivenleri koşarak inmeğe başlamıştı.

Emireri, hemen Cevat Abbas beye geleni tanıştırarak geride kaldı:

— Kâzım Karabekir Paşa, efendim.

Cevat Abbas bey Paşayı tanıyordu. Hemen önüne düşerek onu yukarı çıkardı ve konuk salonuna götürdü.

— Efendim, Paşa hazretleri hasta da, bir kendisini göreyim.

Kazım Karabekir Paşa, elleri arkasında pencereden caddeyi seyrederken Yaver, içeri girdi.

— Buyrunuz, Paşa hazretleri, dedi. Kendisi sizi yatak odasında kabul etmek zorunda olduğundan özür diliyor.

Mustafa Kemal, açılan kapının çerçevesini dolduran orta boylu geniş omuzlu, geniş göğüslü, büyük yüzlü, kanlı - canlı, sağlam yapılı Karabekir Paşa'ya merakla ve gülümseyerek baktı. Kendisi gibi otuzla kırk arasında bulunan bu Paşa, Paşa giyneği içinde tıknaz ve tombulca görünüyordu. Onun gelişini çokça merak etmemişti, şundan ki ona böyle paşalar, nazırlar, kurmaylar, öğretmenler ve gazeteciler, ya da kaşarlanmış politikacılar hergün geliyor, ondan fikir danışıyor, akıl ve umut alıyorlar, sonra bütün karanlıklarını, umutsuzluk tortularını, katran gibi sıkıntılarını onun ruhuna boşaltıp gidiyorlardı. Kazım Karabekir Paşa da elbette bunlardan biriydi. O da karanlıklarını bu berrak suya döküp biraz sonra gidecekti. Böyle olduğu halde Mustafa Kemal, bütün bu gelenlerden hoşlanıyordu, kendisinde bir destek aramağa gelen bütün bu insanlar, onu hergün biraz daha yeni idealist görevin merkezine doğru sürüklüyordu. Mustafa Kemal, böylece kendisinden büyük işler beklenen büyük davayı çözümleyecek bir adam olmanın yolu üzerinde olduğunu anlıyordu.

Kazım Karabekir, Mustafa Kemal gibi kırpık bıyıklı yüzünde içten bir gülümseme olarak odanın sağ köşesindeki karyolada oturan zayıf, sarışın, genç adama baktı. Sırtına deve tüyü rengi bir maşlah almış, sağ elinde si-

garası, sol elinde otuz üçlü Erzurum kehribarından tesbihiyle bağdaş kurmuş oturuyordu. Bir kulağı ve başının bir yanı ak sargılar içindeydi.

O, kapıda görününce doğrulur gibi davrandıysa da ziyaretçi, eliyle onu durdurmak isterek:

— Aman, Paşam, kalkmayınız, geçmiş olsun.

Dedi ve Mustafa Kemal'in gösterdiği başucundaki komodinin solunda bulunan koltuğa yerleşti. Mustafa Kemal, dikkatle baktı: Kazım Karabekir'in gerçekten gürbüz bir gövdesi, kanlı - canlı ve enerji dolu bir yüzü, umutlu ve iradeli bakışları vardı.

Ufak - tefek hal - hatır sorma başlangıcından sonra Kazım Karabekir şöylece ziyaretinin nedenine geldi.

— Paşa hazretleri, ben, şarktaki ismi Kolorduya tahvil olunan Dokuzuncu ordunun başına geçiyorum. Bu ordunun bir kolordusu benim mütarekeden evvel kumanda ettiğimdir. Diğer kolordu fırkaları da vakit - vakit emrimde bulunmuştur.

Şarkın Ermenilerden istirdadında bulunmaklığım dolayısiyle ordu kadar halkın da pek büyük emniyetine ve muhabbetine mahzarım. Vaziyetimizin vahamiyetini İstanbul'dan durdurmak imkânsızdır. Burda ancak itilâfın arzularını tatbikten başka bir şey yapılamaz.

Halbuki şarkta milli bir hükümetin esasını hazırlamak ve ordunun kuvvetini de muhafaza ederek vahim sulh şartları karşısında millî istiklâlimizi kurtarmak için mücadeleye girişmek mümkündür. İtilâf devletlerinin Anadolu istilasına kalkışacaklarını ümit etmiyorum. Çünkü, istila maksatları olsa ellerindeki büyük kuvvetlerin gerek Dicle ve gerekse Fırat boylarından ve her tarafı kuvvetsiz sahillerimizden muzafferane yürüyüşlerine ne mâni vardı?

Bence, devletler muharebenin fazla devamına muktedir değillerdir. Gerek milletler ve gerek ordular artık yorgun bir halde istirahate geçmişlerdir. Şarka kuvvet sevkine kendi halkları mânidir.

Terhisler dolayısiyle şarktaki orduları zayıflamıştır. Avrupa gazetelerindeki münakaşalar da bunu gösteriyor. İngiltere'den şarka gönderilmek istenilen bir kıt'anın itaat etmiyerek dağıldığını Paris gazetelerinde okudum. Bence mesele, (Ermeni ve Ruslarla) boğuşmaktan ibaret kalacaktır. Şarka Ermeni ordusunu teslim-i silaha mecbur ettikten sonra garptaki Yunan ordusu teşebbüslerine göğüs gerebiliriz. Ümidimin hilafına itilâf devletlerinin de işe karışmaları cihetine gelince: bu fikir bizi istiklal harbine girmekten menetmemelidir.

Bu vazife, milletin daha ziyade biz kumandanlara düşüyor. Çünkü: henüz Anadolu'da müdafaa kudretini havi olduklarımız vardır.

Silahımız, cephanemiz bitmiş değildir. Son fişeğini atmadan teslim olan bir kale kumandanı nasıl vatan haini addolunursa biz de ona benziyoruz. Çünkü: Anadolu bir kale, biz de onun kumandanıyız. Henüz ikmal-i namus etmiş sayılmayız. İşte, bu düşüncelerle ben şarka gitmek için aylarca uğraştım. İngilizlerin şarktan ordu kumandanı Şevki Paşanın kaldırılmasını istemeleri bu fırsatı verdi.

Mustafa Kemal, Kazım Karabekir'i dikkatle dinliyor, kendi yakın arkadaşlariyle verdiği kararlarda bunlar arasında tam bir ideal yakınlığı buluyor ve itiraz edilecek, eleştirilecek yanlarını usunun, sezgisinin ve her şeyden önce zengin tecrübelerinin Mehenktaşına vuruyordu.

Kazım Karabekir'in soy bir yurtsever olduğunu görüyordu. Onda söylediklerine bütünüyle inanan bir insan hali vardı. İnan dolu sesinin yankıları hiç de fena çınlamıyordu. Bu sözler, zaten istim üzerinde olan Mustafa Kemal'i büsbütün kamçılıyordu.

Arada bir ayırtı vardı: O, hiç te Kazım Karabekir gibi mevzii çalışmalarla yetinecek kafada bir adam değildi. İnsan muazzam bir bomba gibi patladı mıydı, bütün Türkiye sınırlarını aşan uyarıcı ve korkutucu bir

yankı yapmalıydı. Karabekir'in bu başlangıç konuşmasından hemen onun çapı üzerinde bir kanıya varmıştı. Buna karşın karşısındaki Paşanın hepten bugünün istediği savaş adamı olduğunu da anlamakta gecikmedi. Hemen kafasında planını yaptı: Anadolu'nun göbeğinde 20 inci Kolordunun başında Ali Fuat Paşa, Anadolu'nun bütün doğusunu kapsayan bölgese Kazım Karabekir Paşanın Kolordusu vardı. Saçayağının iki ayağı kurulmuştu. Bir ayağını da kendisi kurar ve sonra bunun üzerinde bağımsızlık ve özgürlük kazanını kaynatmağa başlarlardı.

Evlâtlık Vasfiye'nin getirdiği kahveleri içiyorlardı. Mustafa Kemal, sırası gelince karşı durulmaz bir mantıkla konuşmasını bildiği gibi dinlemesini de çok iyi biliyordu. Aylardır dinliyordu. Padişahtan tutun da evindeki emirerine varıncaya dek herkesi dinliyor ve bu korkunç dönemin iliklerine işlemeğe çalışıyordu.

Kazım Karabekir, ona nutuk çeker gibi bütün düşüncelerini söylerken de merakla, bir yandan da saygı ile dinliyordu. Kazım Karabekir, onu görmeğe gelirken padişahın da yüzüne karşı överek söylediği gibi onun İstanbul'un ikinci fâtihi olduğunu, İngiliz ordusunu Çanakkale'den onun kaçırdığını bilerek geliyordu. Bilmediği bir şey vardı, o da Mustafa Kemal'in ilerisi için harıl - harıl hazırlanışıydı. Onun kulağına giden salt Mustafa Kemal'in İzzet Paşadan ve Vahidettin'den Harbiye Nazırlığını isteyişiydi. Ne varki üzerine alacağı Harbiye Nazırlığı otoritesine dayanarak ta onun ne yapmayı düşündüğünü adamakıllı bilinemezdi.

Kazım Karabekir, bu bilgisizliği yüzünden bu alandaki biricik şampiyon gibi konuşuyor, Mustafa Kemal de karışmaksızın sabırla dinliyordu.

Kazım Karabekir, sözünün bundan sonrasını şöyle sürdürdü.

— Kararım şudur: Şarkta muhtelif namlar altında bir takım teşekküller başlamıştır. Medeni âlemin nazarı

dikkatini celbe çalışan erbabı hamiyetten de fiilen istifade edebiliriz. İstanbul'daki Millî blok vesair yerlerdeki bu kabil teşekküllerden de sonraları istifade kabil olur. Evvela şark teşekküllerini Erzurum'da birleştirerek herhangi bir tehlikeye karşı bir millî taarruz hazırlamayı düşünüyorum. Yani bir Millî Türk hükümeti esası. Eğer, istiklâlimize dokunulmaz, yalnız şark vilâyetleri tehlikeye düşerse derhal Erzurum'da bu millî hükümet faaliyete başlar, ve ben de millî hükümetin emrinde bir Ordu kumandanı olarak şarkın müdafaasını deruhte ederim. Eğer tahminim vechile tehlike bütün vatan için görülürse çıkacak hükümet yeni bir Türk millî devleti olur ve bizler de bütün vatanın müdafaa vazifesini deruhte ederiz. Böyle bir şekilde meselenin halli tabiî daha güçtür ve bütün arkadaşlarımızın Anadolu'da kıtaları başında bulunmaları lazımdır. Derhal ilk fırsatta şarktaki tehlikeyi bertaraf ederiz. Bütün kuvvetler garba tevcih olunabilir. Ben, bu vaziyette şarktaki rolümü muvaffakiyetle yapabilirim. Garp cephesi açık kalmıyor; zat-ı samilerinden ricam da bir an evvel sizin da Anadoluya geçmekliğinizdir. Her makamın namuslu siması genç kumandanların Anadoluya atılmasına taraftardır. Bunun için derhal sizin de bir vazife ile gelmeniz mümkündür. Eğer mümkün olmazsa hususi tarzda da gelebilirsiniz.

Evvel Erzurum'da toplanalım ve millî hükümet esasını kuralım.

Ben, Trabzon ve Erzurum'da siz gelinceye kadar bu esası hazırlarım.

Bütün bunları ellerini göğsünde kenetliyerek anlatan Kazım Karabekir, dikkatle dinlenildiğini biliyordu. Sözlerini bitirip de onun düşüncelerini beklerken Mustafa Kemal:

— Evet, bu da bir fikirdir.

Deyiverdi, gerçekten de bu da bir fikirdi. Şundan ki Mustafa Kemal'in de planları ve düşünceleri vardı. Bun-

ların şimdilik tartışılması çok uzun sürerdi. Hem sonra bunları da ancak bir kaç yakın arkadaşı biliyordu. Konspirasyona uygun davranmak zorundaydı. O, şu sırada gerçekten asi bir generaldi ve içi ağzına dek patlayıcı madde ile dolu bir depodan ayırt edilemezdi. Daha bir süre bu depoyu dostlarının ve düşmanlarının gözünden ve kulağından gizlemek gerektiğini biliyordu.

Kazım Karabekir, bunca açık konuşmadan sonra bile kendini anlatamadığını sanarak:

— Paşam, dedi, fikir değil karardır. Ben, işe başlayacağım. Ve ikmal-i namus için uğraşacağım. Eğer iş tasavvur ettiğim gibi basit çıkmaz da itilâf kuvvetleri işgalleri başlarsa bile şarktaki millî Türk hükümeti kolay - kolay mahvolmaz ve bu suretle Türklüğün ölümü mukadderse pek pahalıya mal edilir. Erzurum dağlarında duramazsak Ermenistan dağlarında bu yeni Türk hükümeti yine yaşar, Paşam, İstanbul'da çok kalmayınız ve buradaki diğer kumandanlar üzerinde de müessir olarak biran evvel Anadolu'yu kuvvetlendirelim. Birçok batmış milletler istiklâllerine kavuşurken asırlar doldurucu muazzam tarihi olan Türk milletini kurtaralım.

Mustafa Kemal:

— Vaziyet, size hak verdiriyor; iyi olayım, gelmeğe çalışırım.

Diye yanıt verdi. Kazım Karabekir, bunun üzerine yeni bir «mümin» daha kazanmış bir din ulusu coşkunluğu ve sevinciyle:

— Paşam, dedi; o halde tek dağ başı mezar oluncaya kadar mücadele, şahsi ve milli namusumuzu ikmal için «ya istiklâl ya ölüm» ahdında birleştik, değil mi?

Bu bir ant içmekti. Mustafa Kemal de böyle içten bir anda katılmazlık edemezdi. Sonra Kazım Karabekir'in değerli bir kurmay, kumandan ve yurtsever olduğunu biliyordu. Ne var ki onda ancak mevzii işler görebilecek bir lider vasfı görüyordu. Yığınları, fikirleri,

zümreleri sürükleyip toparlayacak büyük bir askerî lider gücüne sahip değildi. Yine de namusuna, gücüne, zekâsına ve enerjisine güvendiği kumandanlardandı. O da kendisi gibi tuğgeneral rütbesindeydi. Bunun için de denk bir insan gibi konuşuyor ve telkinlerde bulunabiliyordu. Onun, Mustafa Kemal'in son çalışmaları üzerinde biricik bildiği 23 Mart 1919 da Mustafa Kemal'in Ahmet Rıza beyle görüşerek onun başkanlığında bir kabine teşkilini istediği haberiydi. Bu kabine kurulacak olursa Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nazırı olacak ve yine Mustafa Kemal'in tezkiyesiyle Kazım Karabekir de bu kabinede bir sandalye alacaktı; bu öneriyi kendisine yapan da eski can ciğer arkadaşı kurmay albay İsmet beydi.

Bunun üzerine İsmet beye bunun millî felâketi çabuklaştırmaktan başka bir işe yaramayacağını, asıl yapılması gereken işin genç kumandanların bir an önce Anadolu'ya geçirilmesi olduğunu ve bundan başka çözüm de olmadığını söylemişti. İşte, Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal'i hep bu biçimde düşünür sanarak uyarmaya, «irşad»a gelmişti. Bunun için de Anafartalar'ın bu değerli kahramanını mutlaka saplandığı yersiz düşüncelerden koparark Anadolu'ya sürüklemeğe çalışıyordu.

Konuşmanın bu en heyecanlı yerinde kapı açıldı ve yaver Cevat Abbas, pek uzun boylu, solgun yüzlü, bıyıklı bir genç adamı yatak odasının kapısından içeri buyur etti.

Mustafa Kemal, gelen uzun boylu adamı paşaya şöyle tanıttı;

— Genç ve değerli ediplerimizden Ruşen Eşref bey!

Kazım Karabekir, yerinden belli belirsiz doğrularak yeni gelenin elini sıktı ve yeni gelen bahçeye bakan pencerenin önündeki kanepeye oturdu.

Mustafa Kemal'le Kâzım Karabekir, konuşmalarına yine başladılar. Yalnız, Kazım Karabekir'in eski içtenliği ve coşkunluğu kalmamıştı; üçüncü kişinin bulunuşu

yüzünden sözlerini tartarak konuşmağa çalışıyor, bunu da beceremiyordu. En sonra kaşla göz arasında Mustafa Kemal'e yalnız başlarına kalmak istediğini anlattı: Mustafa Kemal de evinin hem sevgili hem de gedikli konuğu olan Ruşen Eşref beyi nazikçe yaverler odasına gönderdi.

Kazım Karabekir:

— Paşa hazretleri, sizi fazla yormayacağını umarak şimdiliki avantajlı vazifeyi nasıl elde ettiğimi hikâye edeyim, dedi ve anlattı:

— Mütarekenin ilâniyle beraber beni şarktaki kolordudan ayırarak İstanbul'a getirmişlerdi. 28 Teşrinisani (Kasım) 1334 (1918) de İstanbul'a geldim. Tehlikede kalan millî istiklâlimizi kurtarmak için İstanbul'a varışımın ertesi günü 29 Teşrinisani (Kasım) 1334 (1918) de en yakın arkadaşım olan Harbiye nezareti müsteşarı miralay (Albay) İsmet beye (İnönü), milletin istiklalini kurtarmak için düşüncelerimi şöylece açıkladım:

«— Genç kumandanların İstanbul'a toplatılması ve hususiyle beni şarktan ayırmak büyük bir gaflet olmuştur. Beni derhal şarka iadeye çalış, dedim. Ben, orada milleti tenvir ve onlara yardım ederek memleketin inhilaline karşı şarkta yeni bir Türk hükümeti vücuda getirerek şarkı tehlikeden kurtarıldıktan sonra, garp tehlikesi ibertaraf edilebilir ve bu suretle mütareke hududu dahilinde kalan topraklarımız kurtarılabilir. İtilâf devletlerinin harekatı idame etmeyip bizimle mütarekeyi kabul edişlerinden, bunların bu hudut dahilinde yeni bir cidale kalkışmayacaklarını tahmin ediyorum, dedim.

1 Kanunuevvel (Aralık) 1918 de Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Cevat Paşa hazretlerini ziyaretle İstanbul'da toplanmaklığımızın bir gaflet olduğunu izah ettim ve beni şarka iade etmelerini ve ordunun zayıflatılmamasını rica ettim.

Yine aynı günde İzzet Paşa hazretlerini ziyaret et-

tim: «Milletin istiklâlinin mahvına gidildiğini ve bunu ancak şarkta önlemek imkânımız bulunduğunu takdir edilerek benim buraya getirilmem icap ettiğini, sulhun akdinden evvel ordunun kuvvetten düşürülmemesini ve benim Şarktan ayrılmamın ve kendisinin de iş başından uzaklaştırılmasının doğru olmadığını söyledim.

6 Aralık 1918 de selâmlık merasiminde usulen huzura kabul olundum. Orada padişaha da sulhun tahakkuku görülmeden evvel ordunun zayıflatılmamasını ve bilhassa genç kumandanları iş başından ayırmamasını, aksi halde ikinci bir Bizans inhidamının pek uzak olmadığını anlatarak benim tekrar şarka ve İstanbul'da toplanan genç kumandanların da Anadolu'da orduları başına iadeleri halinde Türklüğün öldürülemiyeceğini söyledim.

23 Aralık 1919 da Harbiye Nazırı olan Cevat Paşayı tebrike gidişimde, beni Tekirdağındaki 14 ncü kolorduya tayin ettiklerini ve bunun ilk kademe olduğunu ve ilk fırsatta şarka iade edileceğimi söyledi. Müsteşar İsmet bey de (İnönü) bunu teyit etti.

2 Ocak 1919 da Tekirdağ'ına gidişimde orda kalmamrn hiç bir faydası olmadığını görerek kolordunun biran evvel Anadolu'ya nakli için teşebbüslerde bulundum ve müsaade almağa muvaffak oldum. Trakya'dan bir mukavemet hareketi kurabilmek için merkezin Edirne olması şarttı.

Buraya, vatanperverlik ve askeri liyakati mutlak bir arkadaşın gönderilmesi meşrut olmakla beraber, benim şarka gitmemin zarureti - katiye olduğunu bir daha anladım ve Tekirdağ'ına geldiğimin haftasında bir Perşembe günü seri bir vasıta ile İstanbul'a gelerek Cevat Paşayı Cuma sabahı evinde ziyaret ettim ve vaziyeti tafsilâtiyle bir daha arzettim. Paşa da benimle tamamen hemfikir olarak ertesi sabah derhal teşebbüsata geçeceğini vaadetti ve ben Tekirdağ'ına aynı gün öğle üzeri, aynı vasıta ile döndüm. Bu müddet içinde, o tarihe kadar merkezi İstanbul'da olan birinci, kolorduyu Ku-

mandanı olan Cafer Tayyar ile yine Cevat Paşanın teşebbüsleriyle Edirne'ye nakletti ve beni 28 Kanunsani 1335 (Ocak 1919) da gizlice gelerek ziyaret etti. Bu toplantıda millî bir mücadelenin ilk planlarını tespit ettik.

Cevat Paşanın, bu tarihten sonra devamlı teşebbüsleri ancak mart başında neticesini verebildi. Bu müddet içinde ben, bir defa daha İstanbul'a gelerek Harbiye Nezaretini deruhte etmiş olan Şevket Turgut Paşayı ziyaret ettim ve fikirlerimi arzettim. Uzun bir müzakereden sonra nihayet Cevat ve Şevket Turgut Paşaların müşterek gayretleriyle Şarkta iki kolordunun birleşmesinden müteşekkil dokuzuncu, yine haricî ve dahilî düşmanları endişelendirmemek için on beşinci kolordu adı verilerek, merkezi Erzurum'da bulunacak olan bu kolordunun kumandanlığına tayinim hususunda irade çıktı. Bu benim için cidden büyük bir muvaffakiyetti. Cevat ve Şevket Turgut Paşaların tavsiyesiyle padişahı ziyaretle veda etmem icap ediyordu.

Gerçi ben 13 Mart 1919 da on beşinci kolorduya kumandan olarak tayin edilmiştim, fakat, tam bu sırada bir rütbeleri tasfiye meselesi çıkarıldı: muharebe meydanlarında kazandığımız rütbeler bizden alınacaktı. Bunun için şarka gitmekliğim bir müddet tehir edildi. Büsbütün vazgeçilmesinden endişe ederek benim de esasen Şarka gitmeğe pek hevesli olmadığımın propaganda edilmesini İsmet beyden rica ettim.

10 Nisan Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa hazretlerini ziyaretle daha ziyade bekletilmeyerek hemen şarka gönderilmem lüzumunu kendilerine söyledim ve müsaade istihsal eyledim.

Zat-ı Şahaneyi, veda için, 11 Nisan günü Cuma namazından sonraki saatlarda ziyaret ettim. Oturmama müsaade etti. Benden, hangi cephelerde hizmet ettiğimi sordu. Ben tafsilât vermeğe başlamadan:

«— Bana anlatmışlardı, kıymetinizi takdir ediyorum. Çok genç Paşa olmuşsunuz. Sizin sınıfınızdan kim-

ler Mirliva oldular?» dedi. Daha sonra mevzuu Mondros mütarekesine getirdi. Bir hissikablelvuku bu mütarekeden sonra fiili hiç bir askerî hareket mümkün olamayacağını söyledim. Benim bu cevabım karşısında, ne hissettiğini anlayamadım.

Oturduğu koltukta bir hareket yaptı. Sonra gözlerinin içine dikkatle bakarak:

«— Vah, vah... Demek bu kususta kanaatiniz kat'i?» dedi.

Bu vah, vah'ın hâlâ ne manaya geldiğini bilemiyorum.

Sonra birden mevzuu değiştirdi ve mağlubiyetin sebeplerini öğrenmek istedi.

Kendisine bu neticenin mücerret mütalaa edilemeyeceğini elimden geldiği kadar izaha gayret ettim. Hiç bir mütalaada bulunmadı, yine mevzuu değiştirdi.

«— Melmeketin (memleketin demek istiyor) gideceğiniz kısmında asayişin muhtel olmasını muhtemel görüyor musunuz?»

Yine hissikablelvuku ile bu suale sarih cevap vermedim ve bunun daha çok galip devletlerin tahmil edecekleri şartlarla sulh muahedesine ve hükümetin basiretine bağlı olduğu cevabını verdim. Padişah, artık kısmen zamirini ifşa etti:

«—Bu takdirde melmeket (Memleket) büsbütün harabiye maruz kalır..» dedi. Sükût sırası bana gelmişti.

«— Öyle değil mi?» Diye sualini tekrar etti Çaresiz tasdik ettim:

«— Efendimiz, bu takdirde memleket büsbütün harabiye maruz kalır.»

Fakat hangi takdirde?

Mustafa Kemal, bütün ağırbaşlılığiyle dinlerken bu söze ister istemez güldü. Bir eliyle de ameliyatlı ve sargılı kulağını tuttu.

— Padişah artık mülâkatın bittiğini gösterir bir harekette bulundu. Ayağa kalkarak arzı veda ettim. Bana

iltifat ve dua etti. Bu anda samimî olduğuna kani olmak ihtiyacındaydım. Korku ve endişe içinde bir insan ifadesi vardı. Fikirlerini ifade ederken derin bir tereddüt içinde olduğu, kime ve neye inanmak icap ettiğini bilmeyen bir insanın tereddüdü her hareketinde görülüyordu.

Padişahın yanından ayrıldıktan sonra, bir an evvel Erzurum'a hareket için hazırlıklarımı tamamlamaya gayret ettim. Şevket Turgut Paşayı tekrar ziyaret ettim. Benden alâka ile mülâkatın mahiyetini sordu. Hepsini tafsilatiyle anlattım. Hiç bir şey söylemedi, yalnız ihtiyatkâr konuşmamı tasvip etti. Anladım ki, kendisi de bu görüşmeden malumattardır. Fakat, ayrılacağıma yakın üzüntülü bir haber verdi:

Rütbelerin kaldırılması meselesi. Ben bunun hiç bir kıymeti olmadığına kani idim. Fakat, Şevket Turgut Paşa, kabinede bu tetkikler neticeleninceye kadar rütbeleri tahkik mevzuu olanların, yeni vazifelere tayin edilmemesi cereyanı olduğunu haber verdiği zaman derin bir teessür duydum. Kendisine, benim, bu mevzuda tahkikatı beklemeden yola çıkmak suretiyle bir emrivaki yapıp yapamayacağını sordum. Şevket Turgut Paşa:

«— Daha fena olur, o zaman kendini müdafaa için avdete mecbur olursun ki bu belki de bir daha gitmemen manasına gelir,» dedi.

Çaresizlik içinde bekledim. Fakat, Allaha şükür ki bu intizar uzun sürmedi.

Hareketimi bugüne kadar gizli tuttum. Yarın vapurla Trabzon'a hareket edeceğim. Fakat, hâlâ son dakikada bir mani çıkacağından endişeleniyorum.

Mustafa Kemal, dinledi; fakat, kendisi ona planlarını açmadı, yalnız ara sıra kimi noktalara şöylece dokunmak için konuştu.

Onun karşısında pek ihtiyatlı davranır gibi bir durum almıştı. Bu da yaradılışındaki özelliklerden ileri geliyordu. Kendi kendisinden başka hiç kimseden emir almaktan hoşlanmazdı. Kâzım Karabekir, onun yanına ger-

çi davasına inanmış bir adam olarak gelmişti ne var ki Mustafa Kemal'in yıllardır şampiyonu olmak istediği en büyük bir davada en önde olmak iddiasiyle konuşuyordu. En sonra:

— Ben de geleceğim, tabiî.

Dediyse de, onun Anadolu'ya nasıl geçeceği belli değildi. O, bir kolordu kumandanı olarak ya da buna benzer bir vazife ile Anadolu'ya geçemezdi. Ona daha geniş, daha büyük bir görev gerekti. O, bütün bu iyi niyet sahibi küçük ve orta halli liderleri bir araya toplayabilecek bir görev istiyordu. Ya hep, Ya hiç!

Artık, konuşma bitmişti. Kâzım Karabekir, kalktı; Mustafa Kemal de yatağından indi, kucaklaşıp öpüştüler. Sonra Kâzım Karabekir, yatağın yanında askerce dimdik durdu ve topuklarını birleştirip selâm vererek:

— Emirlerinizi daima şerefle telakki ederim, paşa hazretleri, dedi.

Mustafa Kemal:

— Çok teşekkür ederim, dedi, yeni vazifenizde ve düşündüklerinizin tatbikatında muvaffakiyetler dilerim.

Kâzım Karabekir, yaveriyle merdivenlerden aşağı nerken Ruşen Eşref yaverlerin odasından Mustafa Kemal'in yatak odasına geçti. O, daha bir şey sormadan paşa ona:

— Paşa Erzuruma gidiyor da dedi. Benimle konuşmağa gelmiş. Tekirdağ'ında Kolordu Kumandanı bulunuyormuş. Kendisini Erzurum'a tayin etmişler.

— Paşa hazretleri, kimdir efendim?

— Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa.

Kâzım Karabekir gittikten sonra uzun saatler Mustafa Kemal, onun savunduğu fikirler üzerinde düşündü. Onu noktasına, virgülüne dek dinlemiş ve kendi arkadaşlariyle verdikleri kararlara ne kerte yakın, benzer yanları olduğunu öğrenmek istemiş, öğrenmişti de.

Kâzım Karabekir de kendisi ve arkadaşları gibi bir günışığı yolcusuydu. Bir günışığı yolcusu yola çıkarken

her zaman «dört başı mamur» projeler, plânlar ve düşüncelerle gider diye bir kural yoktu. Her günışığı yolcusu, kendi dağarcığındaki olanaklarla yola çıkardı. Kâzım Karabekir de kendi olanaklarına göre günışığı yolculuğuna atılıyordu. Elbette, eksikleri sisli düşünceleri olacaktı. Mustafa Kemal, onun bütün düşüncelerini şöyle bir kez daha eleyerek yapıcı eleştiriden geçirdi:

«Bizim fikirlerimizle çok esaslı müşabeheti var. Bilhassa vaziyetin vahametini İstanbul'dan durdurmanın imkânsız olduğu ve galiplerin arzularının tatbikinden başka bir şey yapılmıyacağı hakkındaki noktai nazarı tamamiyle bizim de fikrimizdir. Kendisini Erzurum'daki 15 inci Kolorduya tayin ettirebilmesi de büyük bir muvaffakiyettir. Çünkü, Şarktaki kolordumuz ve oradaki teşekküller, gerek İstanbul hükümetinin ve gerekse itilâf devletlerinin bazı sebepler dolayısiyle müsaadesinden istifade ederek mevcudiyetlrini muhafaza eyleyebilmiştir. Başına Kâzım Karabekir gibi muktedir ve tamamiyle bizimle beraber olan bir arkadaşın geçmesi Şarkta davamızın en mühi mmesnetlerinden biri olabilir. Yalnız Kara bekir paşanın, Anayurdun üçte ikisini teşkil eden orta ve garbi Anadolu'nun sulh şartlarının bize tebliğ edildiği güne kadar hazırlığından ve sairesinden hiç bahsetmemiş olması ve buraların o günlere kadar mukavemet edemeyeceğini farz ve tahmin etmesinden veyahut buralarda mukavemet hazırlıklarına ve teşkilâta başlanacak olursa İstanbul'la irtibatının kesileceğinden çekinerek belki bu halin vaktinden evvel Şarka da sirayet düşüncesinden ileri gelmiş olabilir. Buralardaki vaziyeti yakından bilememiş olması da varidi hatırdır. Kâzım Karabekir Paşa, sarih olarak millî Türk hükümetinin ve mukabil hareketin ancak Şarkta başlayabileceğini söylüyor. Ben de o zaman bu düşüncesine «bu da bir fikirdir» dedim. Paşa buna epeyce üzüldü. Fakat, gerçekten de bu fikir olmaktan ileri geçemez. Çünkü, vatanın tamamiyeti mevzuu bahistir. Mevzii mukavemet hareketleriyle, büyük bir kurtuluş hareketi yaratmanın imkânı yoktur.»

— 17 —

GÜNEŞİN DOĞDUĞU YERE DOĞRU

Kâzım Karabekir, çocukluğundan beri bütün memleketi karış - karış gezmek mutluluğuna ermiş bir askerdi. 1882 de İstanbul'da Küçükmustafapaşa'da doğan Kâzım Karabekir, ilk eğitimini Zeyrek'te yaptıktan sonra babasının memuriyeti dolayısiyle bütün memleketi gezmeğe başlamıştı.

Karabekiri'n babası ve dedeleri Karaman'ın Kasaba köyündendi. Selçuk Türklerinden eski bir ailenin çocuğu olan Kâzım Karabekir'in babası Mehmet Emin Paşaydı. Bu yiğit adam, on altı yaşında Kırım savaşına gönüllü olarak katılmıştı. Sivastopol ve Silistre savaşlarında bulunmuş, yaralanmıştı. Sonradan jandarmaya geçerek paşalığa dek yükselmişti.

Eğitimine İstanbul'da başlayan Kâzım Karabekir, bundan sonra babasının atandığı kentlerde onunla birlikte dolaşmağa başlamıştı. Van'da Harput'ta ve sonra Mekke'de eğitimini sürdürdü; yine İstanbul'a döndü, orta eğitimini «askerî rüştiye» de, lise eğitimini de Kuleli askerî lisesinde yaptı. 23 Kasım 1902 de Harbiye'den, 23 Ekim 1905 te de Erkân-ı Harbiye'den birincilikle çıktı.

12 Nisan 1919 günü Galata rıhtımından Gülcemal vapuruna bindi. Erzurum'a yolculuğu başlamıştı. İçi içine sığmıyordu; çok seviniyordu. Yalnız, gemi Boğaza doğru gideceğine gidip Kızkulesi ile Selimiye kışlası arasında demirleyince kaygulandı.

İtilâf subayları gemiyi kontrol edecekti. Subaylar geldi ve kontrol başladı. İngiliz, Fransız üniforması giymiş Rum ve Ermeni yurttaşlarımız, türlü hakaretler ederek ve rüşvet alarak Anadolu.ya yolculuk vesikası veriyordu. İşlerine gelmeyenleri dayak ve tekme ile vapurdan dışarı atıyorlardı. Vapuru baştan başa arayan kontrol heyeti, aşağı inerek ocak başında vesika yaptırmamış iki kişiyi yakaladı. Bunlar, kömürcü kılığına girmiş iki Türk subayıydı alıp götürdüler.

Gemi, ancak 13 Nisan sabahı boğazın sularını yararak Karadenize doğru ilerlemeğe başladı. Gökyüzü bulutluydu, sert bir poyraz, boğazın sularını köpürterek güneye doğru sürüyordu.

Gülcemal, Büyükdere önünden geçiyordu. Kâzım Karabekir baktı. Orda İngiliz bayrağı dalgalanıyordu. Ne var ki İngiliz bayrağının bu çalımlı dalgalanışı bile onu duyduğu sonsuz sevinçten uzaklaştıramadı. O, zaten bütün bunları kaldırmak için Anadolu'ya gidiyordu. Boşu boşuna kızmanın anlamı var mıydı?

Gülcemal, Karadeniz'in ak dişli sıra dalgalarını bir geyik gibi göğüsleyerek ilerliyordu. Paşa, Sinop'ta karaya çıktı. Harbiye Nazırlığından aldığı buyruğa göre kentte hükümet emrinde bulduğu bütün erzağı aldı ve gemiye taşıttı; Nezaretin bu iş için yaptığı bildiri buraya gelmemişti bile. Sinop'la Samsun arasında burdan on saat çeken Çakıroğlu iskelesinde de tekrar karaya çıktı, ne bulduysa aldı ve gemiye taşıttı. Bu iskeleye kendisiyle birlikte Gülcemal'den bir divanı harp heyeti de çıkmıştı. Bunlar, birinci dünya savaşı içinde ittihatçıların emekliye ayırdığı yüksek rütbeli subaylardı. Herhalde öç alma hevesi peşindeydiler.

Paşa, gider ayak Samsun'a uğradı. Burda İngilizlerin tertiplendiklerini gördü. Kentte bir Hintli bölük, limanda da bir İngiliz destroyeri vardı. Paşa, 18 Nisanda Ordu'da ve Giresun'da da karaya çıktı.

Şimdi, gemi Yoroz burnunu geçmiş, Trabzon limanı-

na doğru ilerliyordu. Kâzım Karabekir, heyecanla doğruldu. Şimdiye dek tatlı, şairce bir güzellik avcısı gibi seyrettiği yemyeşil Anadolu kıyılarının güzelliklerine artık bir savaş ve kavga duygusunun doğuşu ile veda etmesi gerekiyordu. Trabzon'a gelmişti. Erzurum'un kapısı olan bu eski ve güzel kentin başına ne çoraplar örüleceğini biliyor, doğuda kurmayı düşündüğü hükümetin ayrılmaz bir parçası olarak bu kenti de bir kavga meydanı olarak hesaplıyordu. Şundan ki, Pontos krallığının merkezi olarak propagandası yapılan kent, burasaydı.

Liman, balıkçı kayıklariyle doluydu. Denizin çırpıntılı suları, Nisan güneşinin parlak ışıkları altında kocaman bir balık sergisi gibi parlıyordu.

Oldukça büyük bir yarım dönü gibi uzayan liman, kayıkçılar, balıkçılar ve meraklı halk yığınlariyle doluydu. Limana her yanaşan gemi, halkta türlü meraklar uyandırıyordu.

Kâzım Karabekir, geminin güvertesinde, demir korkuluğa dayanmış, kıyıda kaynaşan günlük ekmeği peşindeki halka ve kentin, tepelerdeki yeşilliklere doğru tırmanan güzel görünüşüne bakıyor, bir yandan da hızlı hızlı düşünüyordu. O, öbür yolcular gibi buraya bayağı bir yurttaş gibi değil, memleketin kötüye giden korkunç kaderiyle boğuşmağa geliyordu. Trabzon'un mert hemşehrileri acaba kendisine iyi niyet gösterecekler miydi? «Kâzım Karabekir» adı, Trabzonlulara yabancı da sayılmazdı. Kafkas cephesindeki yiğitçe kumandanlığın anılariyle dolu her Trabzonlu subay, şimdi Trabzonda çoluk çocuğunun arasında kaygılı günler yaşamaktaydı her halde. Bu başımıza gelen ve daha da gelecek olan felaketi bu aydın memleket çocuklarından daha iyi sezecek ve anlayacak kimse bulunamazdı.

Kente çıkar çıkmaz askerî örgüt ve kurumlara el koyacak, sonra ilk iş olarak kentin en önce aydınlariyle konuşup görüşecekti.

Arkada bıraktığı İstanbul'u düşündü: Yakın arka-

daşlarından İsmet beye Anadolu'ya geçmeyi salıklamış, o ise artık bu koşullar içinde hiç bir şey yapılamıyacağını, en doğru işin bir çiftliğe çekilerek ziraatla uğraşmak olduğunu söylemişti. Cafer Tayyar Paşa, direnme işinde onun düşüncelerini desteklemişti. O, bu işi ancak Edirne ve Trakya bölgesinde yapacaktı. Mustafa Kemal'le Şişli'deki evinde yapmış olduğu konuşma, sanki onda bir düş kırıklığı uyandırmıştı. Anafartalar destanının bu yiğit kahramanı, İstanbul'daki siyasî kombinezonlarla durumu kurtarmağa çalışıyordu. Padişahla yaptığı görüşme ise onu büsbütün umutsuz düşürmüştü. Adamcağız, şaşkına dönmüştü. Görünüşe göre İngilizlerin boyunduruğu altında saltanatını uzatmanın çarelerini arayacağa benziyordu. Türkçesi, İstanbul'dan hayır yoktu artık.

19 Nisan sabahı Gülcemal Trabzon limanına demir attı. Kâzım Karabekir, İstanbul'dan beri yalnız değildi. Trabzon'a yeni vali olarak atanan Galip beyle beraberdi. Bu adam, korkunç bir ittihatçı düşmanıysa da çok yaşlıydı. Bundan dolayı da Paşa, onun büyük fenalık yapabileceğini sanmıyordu.

Paşa, onunla birlikte kente çıktı. Doğruca Belediyeye gittiler; Öğle yemeğini orda birlikte yediler. Kâzım Karabekir, Galip beyden ayrılır ayrılmaz dairesine yerleşti. Trabzon'un «muhafazaî hukuk heyeti»ni çağırarak konuştu. Heyetin başkanı Barutçuzade Ahmet beydi. Bu derneği neden kurduklarını sordu. Ona şu yanıtı verdiler:

— Bu havalinin Samsun'la birlikte Pontos hükümeti teşkil veya Ermenistan'a verilmesi tehlikesine karşı medeni aleme ihsaî, tarihî, siyasî vesaik göstererek merhamet ve adalet istemek ve bundan sonra anasırı hıristaniy ile hakiki vatandaş olarak her haklarını müsavat ile temin eyliyeceğimizi anlatmak istiyoruz.

Heyetin hepsi Trabzon'un eşrafındandı ve yirmibir kişiydiler. Şubat'm on ikisinde «muhafazaî hukuk cemiyeti»ni kurmak için hükümetten müsaade almışlardı ve

heyetin toplantılarını sürekli olarak yapması için de bir kulüp açmışlardı. Şubat'ın yirmi üçünde Trabzon'da bir kongre toplamışlardı. Paytahtın Avrupa'ya göndereceği kurula katılmak üzere üç kişilik bir delege de seçmişler ve İstanbul'a göndermişlerdi.

Kâzım Karabekir, onları dinledikten ve durumu iyice anladıktan sonra şöyle dedi:

— Arkadaşlar bu teşebbüsler, can çekişen vatana mersiye hazırlamaktır. Vatanımızı ancak silah kuvvetleriyle kurtarabileceğiz. Bunun için de evvel silâhlarımızı vermeyeceğiz.

Barutçuzade Ahmet bey:

— Böyle bir teşebbüse karşı İngiliz donanması şehri bir saatte yakıp yıkamaz mı? Diye sordu.

— Evvel, emin olun ki bu işe İngiliz filan karışacak değildir. Silah toplamak ta bunu göstermiyor mu? Eğer işe İngiliz donanması ve İtilâf askerleri karışacak ise bir külfete lüzum ne? Mesele, silâhları aldıktan sonra ya Rumlar ayaklanacak yahut Ermeniler gelerek hepimizi kesecektir. İzin kâğıdımızı Harbiye okulundaki İngiliz karargâhında yaptırmağa - mütarekede usul böyleydi - giden yaverim yüzbaşı Ferit bey, (Erzurum-Erzincan)ın hemen şimal dağlarından geçen kalın çizgiyi duvardaki haritada gördüğünü anlatmıştı. Bunun (Pontos-Ermeni) hududu olduğunu anladım.

Harbi umumî'de Rus donanması hangi şehri yaktı? İngilizler gibi medenî bir millet böyle vahşîce bir iş yapar mı? Anadolu sahilinde hangi şehrimizi yaktılar?

Fakat hergün vapur dolusu gelen Rum muhacirlerini görüyorsunuz. Bunlar arasında kim bilir ne kadar Yunan zabiti ve neferi vardır? Ve kim bilir ne kadar silâh ve bomba getiriyorlar? Sahillerden kaçak olarak kim bilir neler giriyor?

Eğer silahlarımızı verirsek itilâf askerlerine lüzum kalmadan sizi mahvedebilirler. Her halde namusumuzla müdafaaya karar verelim, gafletle mahvolmalıyım. Bütün şark bir nam altında toplanarak millî bir kuvvet ya-

pın; Ben de sizin emrinizde, icap ederse hayatımı feda ederim. Korkmayınız. Daha geçen hafta Londradan memleketimize getirilmek istenilen alaylar işi anlayınca: «biz gitmeyiz» diye silah çatılarını bırakıp savuşmuşlar. İtilâf milletleri harbi umumîden o kadar yorgun çıktılar ki memleketimizde tek bir nefer bile öldürmeğe razı değillerdir. Karşımızda Rum ve Ermeniden başka kimseyi göremeyeceğiz. İstanbul'da İtilâf kuvvetleri, bostan korkuluğundan başka bir şey değildir. Bana inanınız. Ben, buraları, şuna-buna vermeğe değil, buraları almak isteyen hülyalı kafaları ezmeğe geldim. El birliğiyle ve süngümüze istinaden işe başlıyalım. Allah, yardımcımızdır.

Paşa'nın bu yiğitçe sözleri, karşısındakileri tam anlamıyla etkilemişti.

Kurul, bu sözleri heyecanla karşıladı. Hepsi de Kâzım Karabekir'den ayrılmayacaklarına namusları üzerine söz verdiler.

Trabzon temsilcilerinin yüreklerinde ilk günışığı parlamıştı. Hakkın ve adaletin ancak silaha alınabileceğini öğrenmişlerdi.

Bir gün Kâzım Karabekir, dairesinde oturmuş karşılaşılacak yakın güçlükler üzerinde düşünür ve tedbirler araştırırken bir İngiliz istihbarat subayının geldiğini haber verdiler.

İngiliz subayı, büyük bir serbestlik ve umursamazlıkla odaya girdi ve kumandanın karşısındaki koltuğa çöktü.

— Bir şey mi arzu ediyorsunuz?

Subay ilk önce kendini takdim etti. Trabzon'da irtibat subayıydı. Erzurum'daki albay Rawlinson'a bağlıydı. Rawlinson da tanınmış Türk düşmanı Lord Curzon'un kayınbiraderiydi. Kumandanı görmeğe gelişinin nedeni de Mondoros bırakışmasının koşullarını yerine getirmekti

— Bir Tümende ancak 1500 silah bulunması mütarekenin şartlarındandır, bunun için fazlasını teslim almak

zorundayız. Bu hususta bize yardım edeceğinize güveniyoruz, dedi.

Kâzım Karabekir, İngiliz subayının olmayacak bir iş üzerinde çene yorduğunu biliyordu. Yüzünün çizgilerinde kendine güvenen bir adamın iç huzuru parlıyarak ona şu yanıtı verdi:

— Ben, amirlerinizle görüşeceğim. Sonra bu işi hallederiz.

Albay Rawlinson Erzurum'daki cephanelikleri boşaltıp Trabzon limanına gönderiyordu. Kâzım Karabekir, irtibat subayının bu gelişiyle uyanmıştı.

Hemen davrandı ve Erzurum'dan gönderilmiş olan bütün silah ve cephaneleri gizlice bulundukları depolardan kaldırtıp güvenli yerlere taşıttı.

Bu iş te olup bittikten sonra Erzurum'daki Rawlinson'a bir mektup yazdı. Bunda yakında Erzurum'a varacağını ve gelinceye dek kendisini beklemesini bildirdi.

Ertesi gün, Fransız Konsolosu ıka geldi ve kumandanla şöyle bir konuşma kapısı açtı:

— Siz, buralarda ne arıyorsunuz, Allahaşkına? Boğazların çevresinde birkaç vilayet size yetmez mi? Zaten nüfusunuz da az.

Kâzım Karabekir öfkelenmişti. Toplu ve güçlü yüzü. birdenbire kızarmıştı. Yine de serinkanlılığını elden bırakmamağa çalışarak bir diplomat sadeliğiyle yanıt verdi:

— Bu siyaseti hükümetler halleder. Siz şurada burada böyle şeyler söylemeyiniz. Halk, biraz sarptır; mesele çıkarmayalım. Her ev, harbi umumîden kalma dehşetli silah, bomba ve makinalı tüfek doludur. Her evde en aşağı beş altı tane vardır.

Kumandanın yaptığı, propagandanın ta kendisiydi. Konsolosun gözünü korkutmak istemişti. Konsolos ya korkmuş, ya da korkar gibi olmuştu.

— Oooo! Terrible, dedi. Beni uyarmış oldunuz. Mersi! Fakat, başka bir şeye dikkatinizi çekerim. Burda bir

yedek subaylar kulübü var. Bunların ittihatçı olduklarını haber aldım. Bu kulübü kapatmak gerek.

— Şimdi, ittihatçı filan kalmadı. Onlar siyasetle uğraşmazlar ve ben de onlara karışamam.

— Fakat, Erzurum'da subaylar siyasetle uğraşıyormuş.

— Onlara bunu yasak ederim.

Konsolos gitmiş yine bir Fransız çıka gelmişti. Bu bir Fransız jandarma subayı idi. Birinci dünya savaşından önce Türk Jandarma okulunda jandarma öğretmenliği yapmış olan bu adam, bırakışma ile beraber yine Trabzon'a gelmişti.

Kâzım Karabekir, ziyaretinin nedenini sorunca:

— Trabzon kışlasını hükümetim namına teslim almağa geldim.

Yanıtını verdi. Genç Paşa, onun isteğini de nazikçe geri çevirmekte gecikmedi. Pek umutlu gelmiş olan Fransız subayı da kös - kös çekilip gitti.

Kilikya'da Ermenilerle el ele çalışan Fransızlar, burada da buna benzer bir çalışma temposu tutturmuşlardı. Büyük Ermenistan hulyasını gerçekleştirmeğe uğraşan Ermeni ütopistlerine herhalde burdan bir giriş - çıkış kapısı yaratmağa çalışıyorlardı.

Paşayı çok üzen ve acı acı düşündüren Fransız subayının gelip ondan kışlayı istemesi değildi. Elinde Harbiye Nezaretinden alınmış bir de buyruk getirmiş olmasıydı ve bu çeşit buyrukların nasıl çıktığını da pek yakından biliyordu:

Zamanın Harbiye Nazırı, İstanbul'da genç Paşanın yanında jandarmanın düzenlenmesine memur edilen albay Folon'a şöyle demişti: «Ben, Türk değilim, aslen Mısır'lıyım. Orduya artık lüzum yok. Hepsini jandarma yaparız.»

Eğer bu sözleri kulağiyle işitmemiş olsaydı, genç Paşa'nın içi bu kerte derinden sızlamazdı.

Kâzım Karabekir Trabzon'a ayak basar basmaz gör-

düklerinden bayağı ürkmüştü Sanki burası o eski canlı, şakacı Türk kenti değildi. Yabancı ülkelerde kalmış bir garibi andırmaktaydı. Bu sarı tütün saçlı yeşil - mavi ya da çakır gözlü kızlar kenti korkunç bir baskının altında çökmüş susuyordu. Türk aileleri, zorla buldukları bir bir avuç mısır ununu hamsi ile yoğurarak yaptıkları ekmeği ısırıp yutarken acı acı düşünüyorlardı. Öbür yanda da Rumlar ve Ermeniler, nerden buldukları belli olmayan kar gibi beyaz ve bir bulut parçası gibi güzel Amerikan unundan yapılmış ekmeği bira ve şarapla ıslatarak gövdeye indiriyor ve kentin sokaklarında çalımlı - çalımlı gezip dolaşıyorlardı. Çapulalı ve zıpkalı Karadeniz uşakları, bu geleneksel giynekleri içinde boynu bükük, ürkek, hiç kimseye görünmemeğe çalışarak gidip geliyorlardı. Kâzım Karabekir'in görgülü gözleri, bunları çabucak görüvermiş ve durumu kavramıştı. Bu Türk halkı, zaten Rus işgalinde Samsun'a ve Sinop'a doğru göçmen olmuş böylece kenti bırakıp gidenlerin üçte ikisi gurbette mezarsız birer ölü halinde silinip gitmişti. Erkeklerse hemen - hemen doğu cephesi saldırılarında karlar altında, göller içinde donarak ya da Tifüs'ün gırtlağında can vermişti.

İşte, bu yüzden kentte Türk nüfusu azalırken gayri müslim nüfus alabildiğine artmış ve kabarmıştı. Hâlâ da yabancı gemiler kente Batum'dan İstanbul yönünde sayısız insan getirip boşaltıyordu.

Türklerin umutsuzluğunu hergün biraz daha artıran şey, işte buydu. Kent bütünüyle sahipsiz gibiydi.

Yabancı sahip namzetleri, her an yerli Türk ahaliyi kesip doğrayarak bu kente sahip çıkabilme şansını deneyebilirlerdi. Onun için Türk hemşehrilerin hepsinin kaşları çatık, yüzleri asık, bakışları karanlık ve bulutluydu. Ne yapacaklarını, başlarını hangi taşa çalacaklarını bilmiyorlardı.

Kentin zengin ve varlıklı Türk eşrafı, bir araya gelip bir şeyler konuşuyor, kimi yararsız şeyler düşünüyorlar-

sa da halk yığınları bütünüyle yapayalnız ve korku içinde yaşıyordu.

Amerikalı, Rum asıllı milyoner ve milyarderler, Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'u kandırmışlar ve Trabzon'da vaktiyle pek az yaşayabilmiş Pontos krallığının yeniden kurulması için onun desteğini aramış ve isteklerinin yerine getirileceği üzerine de söz almışlardı. Bütün Rumlar, bu işe olup bitti gözü ile bakıyor ve Türkleri artık kentte bir fazlalık, yakında kovulması gereken birer parazit sayıyorlardı. Hele Türk asker ve subaylarına karşı gösterilen düşmanlık, sınırsızdı.

Aşağılanmayı göze alan subaylar üniformaları ile gezebiliyorlarsa da pek çoğu sivil giyinmeyi daha uygun buluyorlardı. Hele bu hal, Kâzım Karabekir'e çok dokunuyordu.

Gerek mülkî, gerek adlî otoriteler sıfıra inmişti. Akşar olup da yeşil Trabzon dağlarının koyu gölgesi kentin üzerine abanınca Rum ve gayri müslim mahalleleri canlanıyor, Türk mahallelerine doğru, sopalı, bıçaklı, taşlı ve silahlı yürüyüşler başlıyordu.

Kâzım Karabekir, üç-dört gün kendisini de tehlikede sezdiği halde Trabzon'da kaldı ve bütün böyle taşkınlıkları yakından gördü. Bu belâlı kentten bir an önce uzaklaşıp, doğudaki güçlerin başına geçmeye can atıyorsa da burada yapılacak önemli bir görevi daha vardı: Batum'da olduğunu bildiği ağır topları Erzurum'a götürmeğe uğraşıyordu.

Azerbaycan, Kuzey İran ve bütün Kafkasya İngilizlerin eline geçmişti. Kızılordu, Vrangel'in beyaz ordularıyle çarpışıyordu. Büyük Ermenistan ütopisini canlandırmağa yarar uygun bir durum vardı.

Lord Curzon'un kayınbiraderi albay Rawlinson, geniş kadrolu bir kurulla Trabzon'a gelmek üzereydi.

Damet Ferit, onun Mondros bırakışmasının uygulanmasında biricik hâkim durumunda olduğunu, isterse ve gerekirse bu bırakışmanın maddelerini eylem olarak dur-

duracağını bildiren bir gizli bildiri göndermişti. Haber, doğruca vilayete gelmişti, yalnız; vali, henüz Damat Ferit'in bildirisini öğrenmeden önce azınlıklar öğrenmişti. Pontos'çular Rawlinson'un geleceğini anlar anlamaz hazırlığa başlamışlardı. Hükümet güçlerini dağıtarak yönetimi doğrudan doğruya ellerine almak istiyorlardı.

Kâzım Karabekir, bunu işitince hemen askerce tedbir almak gerektiğini anladı, mülkî ve askerî yöneticileri hemen bir araya topladı, görevlerinde sıkı durmaları için talimat verdi.

Bu arada da herkesin yüzünde ve ruhundaki umutsuzluğun ne kerte tehlikeli bir düzeye yükseldiğini yakından görüp anladı. Bu umutsuzluk, kara ve ağulu bir duman gibi daha başında her olumlu hareketi boğacak güçte ve yoğunluktaydı. Herkesin, başının derdine düştüğünü görüyordu.

Kâzım Karabekir'in tehlikede olduğunu gören üç kişi ona çabucak Trabzon'dan ayrılıp Erzurum'a doğru yola çıkmasını salıkladı. Zaten ne yapılacaksa katıksız Türk ırkının en yoğun bulunduğu bölgelerde yapılmayacak mıydı? En baştan verdiği karar da bu değil miydi?

Kâzım Karabekir, Trabzon'dan ayrılmadan önce burda gördüğü korkunç gerçeği İstanbul'daki değerli arkadaşlarına bildirmeyi de bir yurt borcu saymıştı.

Paşa 30 Nisana dek Trabzon'da kaldı. İngilizlerin burda her şeyi kontrolleri altına aldıklarını gördü. Fransız temsilcisi, katıksız Türk düşmanıydı. «Âdemi Merkeziyet Cemiyeti» adlı işe yaramaz kurum bu Fransız temsilcisinin etkisindeydi. Muhafazayı Hukukçular büsbütün bağımsızdılar ve hiç bir etkiye bağlı değildiler; hepsi de iyi ve namuslu insanlardı.

Kâzım Karabekir, bu süre içinde okulları, askerî kıtaları, askerî anbarları ve kurumları bir bir gözden geçirdi. Bu arada üçüncü kolordunun bir müfrezesini Samsun'a göndermeğe karar verdi. Şundan ki Samsun'a çıktığında oranın durumunu çok zayıf ve karışık bulmuştu.

Trabzon'da epeyce İngiliz ve Fransız subayı vardı; hepsi de Pontos ve Ermenistan davası uğrunda harıl harıl çalışıyordu.

27 Nisanda Trabzon'a bir Yunan torpidosu geldi. Bu savaş gemisinden karaya çıkan bir kurul, Trabzon'a gelecek Rum göçmenlerini yerleştirmek için hazırlık yapmağa gelmişti. Savaş gemisinden kente bir yığın da Yunan askeri çıkmıştı. Bu gece birkaç Yunan askeri, nöbet yerindeki bir Türk askerinin silahını almak istedi, nöbetçi silahını vermeyerek onlara çevirdi ve ateş etti.

Bir Yunan askeri öldü.

İngiliz ve Fransız subayları, hemen çok önemli bir olay yakalamış gibi vali Galip beyin sonra da Paşa'nın karşısına dikildiler. Öldürülen Yunan eri için bir cenaze töreni yapılmasını ve kaatil (!) in de cezalandırılmasını istediler.

Paşa, bunun bir nefis savunması olduğunu, Türk askerinin yalnızca görevini yaptığını bu işte bir ceza gerekmediğini söyleyerek onları başından savdı. Yunan torpidosu gitti, ertesi gün, Trabzon limanına demir atan bir vapurdan dört yüz kişilik bir göçmen grubu çıktı. Bunlar, sözüm ona, vaktiyle Trabzon'dan Sohum'a gitmiş olan ve şimdi de Bolşeviklerden kaçan Rum yurtdaşlarımızdı. Eski yurtlarına dönüyorlardı. Bunların anlattıklarına göre Odesa bölgesine gönderilen kimi Efzon birliklerini Bolşevikler tuttukça demiryollarına bağlayıp üzerlerinden trenleri geçiriyorlardı. Yine bunların anlattıklarına göre, hepsi korkudan çoluk - çocuklarını orda bırakıp böyle sipsivri buraya gelmişlerdi.

Paşa, bu sırada ajanstan Clemanceau kabinesinin düştüğünü ve Fifa'da Bolşeviklerin sekiz yüz kişi öldürdüklerini dinleyerek çok sevindi. Bolşeviklerin Kafkasya'ya doğru ilerlemesi hayra alametti.

Türkiye için yeni bir kurtuluş yolu görünüyordu. Türkiye'ye iyi bir barış sağlanmazsa, Türkiye, düş-

manlarının düşmanı olan Bolşeviklerle pekâlâ anlaşabilir, onlarla ittifak ta yapabilirdi.

Paşa, bunları düşünerek kentte bir propaganda balonu uçurdu: Sohum bölgesinde Bolşevikler İtilâf kuvvetlerini denize dökmüştü.

Yukarıdaki düşüncelerini de katarak bunu bütün Türk kıtalarına ve düşman kulaklarına yayması beklenen etkiyi yapmakta gecikmedi: yabancılar ve Rumlar, ürktüler ve sindiler.

Paşa, bir gün Zeytinlik okulunu gezerken Okul müdürü kendisine çok ilginç bir mektup gösterdi. Bu, Şehzade Cemalettin efendi'den müdüre yazılmış. Hikâye şuydu: İstanbul hükümeti, 16 Nisanda batı Anadolu'ya bir öğüt kurulu göndermişti, bunun başında Şehzade Cemalettin efendi vardı. Bu kurullar, halka, uslu durmaları, ayaklanmamaları, padişaha bağlı bulunmaları için öğüt vermekle görevliydi. Verdikleri öğüt de şu bildirinin özetlenmesinden başka bir şey değil: «On senedir ahkâmı ve kavanini esasiyeye mugayir fenalıklar yapılmıştır. Harbi umumîye körü körüne girilmiştir. Padişaha sadakat ve itaat etmeli. Ancak, böylece felâket günlerinde kurtulabiliriz. Padişahın selâmı var.»

Rumlar ve Ermeniler, hemen bu şehzadelerle ilişki kurmaktaydılar. İşte, böyle öğütler dağıtmakta olan Şehzade Cemalettin efendi, Erzurum bölgesinde vaazlarını bitirerek Trabzon'a gelmiş, orda da bir yığın vaaz verdikten sonra 22 nisan'da vapurla İstanbul'a gitmişti. Türk ordusunda uzun süre albaylık etmiş olan bu adamın davranışları ve yazdığı mektup paşayı çokça güldürdü, onu dünyadan habersiz buldu.

Şehzade, Trabzon'da bulunduğu sürece Zeytinlik okulunun yanındaki bir konakta konuk ediliyordu. Cıvıl cıvıl kaynaşan ve gürültü yapan çocuklar, onu çok tedirgin ediyordu. Gürültü edilmemesi için bir iki kez polise haber göndermişti. Gürültünün kesilmediğini görünce kızmış ve okul müdürüne şu tezkereyi yazmıştı: «Mekte-

binizin Yahudi Havrasından farkı yok. Bu gürültü, istikbal de sinei vatanda kopacak isyanın mukaddimei ihzaratı mıdır? Yoksa, müdür bey sen mi müteyakkız değilsin? Anlatsana da biz de anlasak?

Fahri yaveri Hazreti Şehriyari Şehzade miralay Cemalettin.

Paşa, bunu okuduktan sonra uzun zaman unutamadı. Şundan ki adam ileride yurdun bağrında kopacak isyanın kehanetini yapıyordu.

Kâzım Karabekir paşa, 1919 Mayıs başında iki askerî otomobille Trabzon'dan ayrılarak İran-Karadeniz yolu üzerinden Erzurum'a yollandı. Zigana dağları, süslenmiş - püslenmiş en güzel günlerini yaşıyordu. Çocuk gözleri gibi temiz, lekesiz, duru pınarlar çamların ve meşelerin altından kaynıyor, papatyalarla apak kesilmiş eğilimli çimenliklerden aşağıya doğru akıp gidiyordu. Kara tavuklar, Çavuş kuşları, Guguklar, her an bir yandan sesleniyor, üstü açık otomobildeki şair ruhlu genç Paşa'yı kendinden geçiriyordu. Ne var ki bu cennet gibi güzelliklere hiç aldanmağa gelmezdi. Zigana dağlarının her kovuğunda bir Ermeni, bir Pontos fedaisi pusu kurmuş yatıyordu. Her taşın ardı bir tehlike yuvası sayılabilirdi. Köşe başından çıkabilecek her tavşan, bir düşman hiylesi olabilirdi.

Genç Paşa, gözlerini Zigana'nın sivri doruklarında yayman, bellerinde yalçın kayalıklarında gezdiriyor, yemyeşil, pek yumuşak bir kadife ile örtülü bu yerlerde tek başına gezip dolaşmak, şiir yazmak ve müzik bestelemek istiyordu. Mayıs, güzel renkleri, çiçekleri ve kokulariyle her yandan bu şair ruha alabildiğine saldırıyordu.

Bahar, bu ruhu tatlı şeytancıklariyle dolduruyor ve ara sıra gerçekler dünyasından büsbütün uzaklaştırarak inzivanın yeşil ve sorumsuz güzellikleri içine atıyordu. Oh! Böyle yemyeşil bir dünyada sonuna dek salt şiir ve müzikle uğraşmak, dinlemek güzel şeydi. Cephelerde çoğu zaman şiir perilerini yitirmiş, top ve tüfek gürültüle-

rinin gerçek müziğe meydan okuyan korkunç gerçeğiyle baş başa kalmış ve bir otomat gibi yemiş, içmiş, davranmış ve buyruk vermişti. Sonra, bu korkunç kaosun arkasından da bir cennetin sökün edeceğini hiç bir vakit beklememişti. Şundan ki gelmeyeceğini biliyordu. Daha genç yaşından beri, ta 31 Mart karşı devriminden beri işlerin tersine gettiğini anlamış ve kötü sonucun kaygusundan şair ruhu titremeğe başlamıştı.

Atak Enver'in ve İttihatçıların göremediği uzak tehlikeyi sezmiş, gerek onları gerekse askerî şura'yı uyarmağa çalışmıştı. (Türklerde hürriyet cereyanları ve İttihat ve Terakki) adlı kitabında bütün bu tehlikeleri bildirmişse de, bu çığlıklar sağır kulakların ve sağır ruhların yalçın duvarlarından öteye geçememişti. Şöyle öneriler yapmışsa da dinletememişti. «Trakya ve Anadolu temel Türk toprakları olarak kabul edilmeli, Osmanlı umran ve servetini bu hudut içerisinde toplamak dahilî siyasetimizin gizli temeli olmalıdır. Rumeli ve Arabistan'ın uzun zaman bizde kalmasına artık imkân göremiyorum. İslam ırkları bile bizden ayrılmak fikrindedirler. Ordumuzun içindeki Arnavut ve Arap zabitlerinde bile dehşetli ayrılık fikirleri başlamıştır. Haricî devletlerle de Türkten gayrı ırkların daha sıkı bağlılıkları vardır. Osmanlı imparatorluğunun inhilâli karşısında öz Türk unsuru ile meskun olan yerlerin de felâkete düşmesine karşı şimdiden tedbirler alınmalıdır. Şimendiferler, yollar ve her türlü müessesat bu sabah vücuda getirilmeli ve bunun haricinde inşası zarurî olan kışlalar v.s. resmî mebani kerpiç olmalıdır. Ordunun harp kıymetinin yükseltilmesine büyük ehemmiyet verilmelidir.»

Askerî Şura, bu düşünceleri o zaman hoş görmüş, beğenmişse de İttihat ve terakki kodamanları, Enver, Talat ve Cemal Paşalar hoş karşılamamışlardı.

Kâzım Karabekir, Balkan savaşından sonra olayları da tanık tutarak yinelediği halde bu düşüncelere kulak tıkamışlar, hatta Ahmet Cemal Paşa onu iyice haşlamış ve

hırpalamıştı. Cemal Paşa, Suriye bozgunundan sonra, Kâzım Karabekir'le birlikte İstanbul'a dönerken «keşke senin dediklerini dinleseydik.» diye vicdan azabı ve pişmanlık duymuştu. Her zaman, iş işten geçtikten sonra böyle sözler söylemek kolay bir gelenek görevi ola gelmişti.

Paşa, inceden çiseleyen ilkbahar yağmurunun ışıklı perdesi arkasından doğanın güzelliklerine yer gibi hırsla bakıyordu. Ara sıra, sağdaki, soldaki gür ağaçlıklar arasından ve uzaktan uzağa silah sesleri geliyordu. Demek ki, bu yerlerin kaderi için savaş çoktan başlamış bulunuyordu. Genç Paşa, bu savaşın kaderine el koymağa içinden yemin ediyor, birkaç asker ve iki otomobiliyle kocaman bir ordunun başında gider gibi kendini güven içinde ve zafere yakın duyuyordu.

Bu ufak tefek şeylerden sonra yine anılarına gömülüyordu. Evet, o bu kodamanlara 31 Mart karşı devriminin, Arnavutluk ayaklanmasının, Balkan savaşanın ve birinci dünya savaşının her an gelmek üzere olduğunu vaktinde haber vermişti. Bu haberler, hiç bir vakit bir kehanet değildi. Rastgele alınmış bilgilerden meydana gelmiş balonlar değildi.

Genç Paşa, her zaman olayların can alacak noktalarında, suyun gözünde görevlerde bulunmuştu. Buralardan olayları en keskin bir gözlemci olarak gözetlemiş ve meydana gelecek olayların kaynaklarına gidebilmişti. Manastır'da iki yıl Balkan komiteleri işi ile uğraşmıştı. İttihat ve Terakki'nin ilk kuruluşunda türlü merkezleri örgütlemekte görev almıştı. 31 Mart gericilik ayaklanışına karşı yürüyen Edirne tümeninin kurmay başkanı o idi. Arnavutluk ayaklanmasında kurmay başkanıydı.

Balkan savaşından sonra Alman (heyeti ıslahiyesi) arasında genel kurmay genel istihbarat şubesini o yönetmişti.

«Heyeti ıslahiye», genel kurmaylığında Kâzım Karabekir'e bir aralık çok ilginç bir görev vermişlerdi. O zaman, genç Paşa dikkat kesilmişti: Almanlar arasında bir

hareket başlamıştı; Enver Paşa üzerinde etki ve baskı yapmağa çalışıyorlardı. Yapılan kimi önemli istihbarat, Almanların korku ve kaygı içinde olduklarını gösteriyordu.

26 Mart 1914 de Genel Kurmay ikinci başkanı Hafız Hakkı beye, bu yöndeki düşüncelerini olduğu gibi açmıştı. Enver Paşa, hastalanmış, Teşvikiye'deki evinde yatıyordu. 27 Martta ona da bu konakta durumun karanlığı üzerine bütün sezdiklerini ve bildiklerini yana yakıla anlatmıştı:

— «Balkan harbi neticesi Almanya ve Avusturya - Macaristan'ın Cenuptan sarıldığından ve Yunan ordusunun Fransızlar tarafından tensiki ve Yunan ordusunun dolayısiyle itilâf devletlerinin Cermenliğe karşı vurmak istedikleri darbe kolaylaşmıştır. Almanlar, bundan endişededir. Erkânı Harbiyemizi bugünlerdeki faaliyetlerinin hedefinden daha sarih görüyorum. Yakın bir Harbi Umumîde bizi de sürükleyeceklerdir. Şimdi de Edirne kalesinin lağvı ve bazı vaadlerde Bulgarları da kazanmağa çalışıyorlar. Milletin mukadderatı ellerinizdedir. Bu vaziyeti görüyor musunuz? Dün Hafız Hakkı beye de anlattım, vaziyetten haberi yoktu.»

Enver Paşa'nın şaşkınlıktan küçük dilini yuttuğunu hatırlıyordu.

— «Bu malumatı nerden aldın?» diye sormuştu.

O da genel durumu açıklıyarak bu bilgiye nerden sahip olduğunu bir solukta anlatıvermişti. Enver Paşa, bu anlatılanların rapor halinde yazılmasını istemiş, o da yazıvermişti. Genç Paşa'nın bu raporu, o zaman fırtınalar koparmıştı.

Kâzım Karabekir, Enver Paşa'nın yakınlarından olmuştu. Onun güvenini kazanmış pek az kumandandan biriydi. Ne var ki, Enver Paşa, Alman'ların oyuncağı haline geldikten ve bir de Harbiye Nazırı olduktan sonra büsbütün değişmişti

Şura'yı Askerî-yi lağvetmiş, onun yazılarını değişti-

rerek başka biçime sokmuş, bunlardan da ona bir kırıntı bile anlatmamıştı. Hele Alman'larla olan özel çalışmalarını en yakını olan Kâzım Karabekir'e hiç anlatmıyordu. Demek ki, artık gurur, Enver Paşa'nın gözlerini bürümüştü. Artık, o, bir büyüklük budalası idi.

Kâzım Karabekir, 28 Mayıs 1914 te daha çok Alman'ya ve Fransa'yı amaç tutan bir Avrupa gezisine çıkmıştı. Gezdiği kentler arasında Viyana, Münih, Berlin, Hamburg, Paris ve İsviçre de vardı. Bu özel gezisinde Türk ataşemiliterlerinin de nasıl çalıştıklarını incelemişti. 28 Haziran 1914 de Avusturya-Macaristan veliahtına (Sarayevo) da suikast yapıldığında o Paris'te bulunuyordu.

Paris'ten İsviçre'ye geçmiş ve orda genel durumun bir genel dünya savaşına doğru sürüklendiğini pek yakından görmüştü. Paris'te 14 Temmuz için hazırlanan çok büyük geçit resmi ne kadar manalıydı!

Avrupa, kazan gibi kaynıyordu. Kâzım Karabekir, 11 Temmuzda trene bindiği gibi İstanbul'a yollanmıştı. Birinci dünya savaşının, kendisini yollarda yakalayacağından bile korkmağa başlamıştı. Durum, artık körlerin bile görebileceği bir açıklık almıştı.

İstanbul'a varır varmaz hemen Enver Paşa ile Hafız Hakkı beye ağızdan birer rapor vermiş ve savaşın doludizgin geldiğini bildirmişti. Yalnız, bildirmekle de kalmamış, biraz us'ta vermeğe yeltenmişti: pek tedbirli olmalarını ve yeni durumdan kendisini de her an haberdar etmelerini söylemişti. Görevini sağlamca yapabilmesi için bunun gerekli olduğu açıktı. Boğazlar, güçlü tutulmalı ve zorlanmadıkça savaşa girilmemeliydi. Sonra, genel seferberlik ve onun arkasından savaş ilân edildi. Ne var ki görevi gereğince bütün bunları hemen öğrenmesi gerekirken öğrenemedi, bildirmediler. 1 Ağustos 1914 te Almanlar, Ruslara savaş açmış, ertesi gün de Türkiye'nin genel seferberliği ilân edilmişti.

2 Ağustos 1914 te Kırklareli bölgesinde ordumuzun toplanması üzerine kararları arzular kovalayınca Kâzım

Karabekir, hemen Enver Paşa'nın yanına koşmuş ve Almanların bir olup - bitti ile bizi genel savaşa sürükleyeceğini yana yakıla anlatmıştı. Kırklareli'nde yapılacak bir toplanmanın amacı açıktı. Bulgarlarla Romenler henüz hiç bir yanı tutmuyordu. Türk ordusu Bulgarlar ve Romenlerle birlikte Besarabya üzerine yürüyecek olurlarsa Avusturya-Macaristan ordusunun bu iki memleket orduları üzerine bütün gücüyle yüklenmesini önleyeceklerdi. Ne Bulgaristan, ne de Romanya savaşa katılmağa hevesli olmadıklarına göre Almanlar Türk ordusu ile korkutarak bunları zorla Alman ordusunun yanı başında savaşa sokacak demekti.

Seferberliğimiz, bizi bir savaşa sürüklememeli, bu arada Anadolu'nun «imarına himmet ve gayret edilmeli», boğazlar çok dikkatle göz hapsine alınmalıydı. Yoksa itilâf devletlerini kuşkulandıracak toplanmalar, çok tehlikeliydi. Bunlardan şiddetle sakınmalıydı. Almanlarla İttifak andlaşması yapılmış, bunun üzerine Türk seferberliği ilân olunmuşsa da, bu haberleri alması görevi gereği olan Kâzım Karabekir'in katılmamızı hiç bir vakit istemediği birinci dünya savaşına olup-bittilerle sürüklenmiştik. Artık, Kâzım Karabekir, kocaman dünya savaşı mekanizmasına bir mekanik eğeden başka bir şey değildi. Bürosunda oturmuş, savaşın gidişatını haritaya çiziyor, başka istihbarat ile birlikte Liman Von Sanders ve Enver Paşa'ya Vortag, (şifahi rapor) halinde bildiriliyordu.

Almanlar, artık, onun Enver Paşa üzerinde yapabileceği etkileri sıfıra indirecek kerte hızlı ve yoğun bir etkin yaylım ateşine başlamışlardı.

Enver Paşa'yı açıktan açığa savaşa katılması için zorluyorlardı. Kâzım Karabekir, bunu pek yakından ve dört gözle izliyordu. Dahası vardı: Almanlar Kâzım Karabekir'e savaşa katılması için Enver üzerinde etki yapmasını söylüyorlardı. Yani Enver Paşa her yandan sıkıştırılmış durumdaydı. O ise, her günkü yakın konuşmalarında dünya savaşının getireceği sonsuz ve korkunç felâ-

ketleri anlatıp duruyordu. Türkiye için en hayırlı durumun silahlı yansızlık olduğunu telkin etmeğe çalışıyordu.

Enver Paşa'ya, yine tehlikenin Çanakkale ve İzmir'den yapılacak saldırının adalarda hazırlanacağını, Yunan ordusunun da bunlara katılacağını anlatıyor ve bir - bir açıklıyordu. Vakitsiz savaşa girildiğinde İzmir'den gelecek bir istilâ ordusunun Anadolu'yu tehlikeye düşürüp giderek harabeye çevirebileceğini anlata anlata dilinde tüy bitiyordu. Hele bu sonuncu «belki», Türk'ün bağrına saplanan ağulu bir kama olacak ve onun varlığını büsbütün tehlikeye atacaktı. Sonra, Enver Paşa'ya Hindistan kuvvetlerinin resmedilmiş bir haritasını da göstermiş, ilk önce Irak'ın, sonra da bütün Arabistan'ın başına gelecekleri su götürmez biçimde açıklamıştı.

Ne gariptir ki, Kâzım Karabekir, bunları anlattıkça Enver Paşa, taşıdığı düşüncelere büsbütün karşıt düşüncelerle dolu bu konuşmaları büyük bir antipati ve tiksinti ile dinliyordu. Kâzım Karabekir, onun renkten renge giren yüzünden bunu anlıyorsa da bu telkinleri yapmanın bir yurt görevi olduğunu bildiğinden söylediklerinden şaşmıyordu.

Artık, Almanlar da onun düşüncelerini öğrenmişler, tıpkı Mustafa Kemal gibi onu da kara listeye koymuşlardı. Ona için için kızıyorlar, yalnız, değerli bir asker olduğundan seslerini çıkaramıyorlardı. Yine de bir şeyler yapmaktan geri durmamışlardı: Hindistan haritasını satın alındığı yere geri verdirmişler, debarkman hesaplarını da şubenin kasasından hapse mahkûm ettirmişlerdi.

10 Ekim 1914 de Liman Von Sandres Paşa, Kâzım Karabekir'i çağırmış (ellerini birbirine vurarak) ve, bir çocuk gibi sevinçler içinde:

— «Haberin var mı Kâzım bey, demişti,Rus donanması bizim donanmaya taarruz etti, savaş başladı, Tebrik ederim.»

Enver Paşa da bayram selâmlığında onu çağırmıştı. O da Kâzım Karabekir'i aynı zafer sevinci içinde bir so-

lukta kutlayıvermişti. Ne garip şey, sanki şimdiye dek Türkiye'nin savaşa katılmasını isteyen o imiş gibi ağız dolusu kutlanıyordu.

İlk anda tutsaklar bile alınmış ve bunların soruşturma için hazır olması bildirilmişti: Tutsaklar, yoldaydı.

Gerek Enver Paşa gerekse Liman Paşa «sevinçten kaplarına sığmıyorlardı.» Kâzım Karabekir, ilân edilen Cihat'ın yararsız bir iş olduğunu onların yüzüne söylemekten çekinmediyse de, artık boşunaydı. Ejderha bir kez zincirinden boşanmıştı. Milyonlarca insan kellesi koparıp yemeden bir daha zincirleyip inine tıkılamıyacaktı.

Kâzım Karabekir, akıntıya kürek çekip duruyordu. Korkunç, ulusal bir felâkete doğru artık dolu-dizgin gidileceğini sezen genç asker, cihat için dayattı:

«Madem ki Cihat ilân ettiniz, bari bundan sonra Erkânı Harbiyenizi Türk yapın» dedi.

Aşağılamağa hazırdı. Enver Paşa, hemen ona şöyle demişti:

«— Seni Erkânı Harbiye reisi yapayım mı? Ya sen, ya İsmet, başka kim var?»

«Bu kış büyük hareketler yapmayın. Anadolu yollarının ikmaline çalışın bari».

«— İyi olur.»

Bir gün Liman Von Sanders Paşa ona:

«Beserabya sahillerinde, meselâ Akkerman civarlarına kuvvetli bir Türk ordusu çıkarsak Rusların Avusturya - Macaristan üzerine yüklendikleri şu günlerde mühim muvaffakiyetler elde ederiz, ne dersin?»

Diye sormuştu. O da şu yanıtı vermişti:

«Bu imkânsız bir iştir. Bu, daha savaşın başlangıcında bütün Türkiye'nin mahvına sebep olur.» -

O zaman Liman Paşa kızıp köpürerek bağırmıştı:

«— Kafkasya'da Rus ordusu kalmadı, hepsi Avusturya - Macaristan üzerine yürüyor, biz atıl duruyoruz.»

Buna da bir yanıt yetiştirmek güç olmamıştı:

«— Kafkasya'da takatimiz kadar kuvvet tutuyoruz. Boğazları da kapadık. Bizden daha ne istersiniz? Türkiye'yi perişan edecek hissî hareketlerin acısını sonra siz de çekersiniz.

Kâzım Karabekir, Liman Von Sanders Paşa ile yaptığı bu tartışmayı Enver Paşa'ya anlatmış ve davasını şöylece açıklamaya çalışmıştı:

«— Besarabya sahillerine yapılacak bir taarruz muvaffak olamaz; hususiyle Romanya ve Bulgaristan'ın durumları belli olmadan yapılacak bir teşebbüs, boğazları da tehlikeye koyar.»

Hafız Hakkı beyin de Kars hareketi üzerine bir incelemesini görmüş, kışın yapılacak böyle bir hareketin felâket olacağını Hafız Hakkı beye de, Enver Paşa'ya da Liman Von Sanders'e de söylemekten çekinmemişti. Bu son direnme, bardağı taşırmıştı. Onu genel karargâhtan alıp çok uzaklara sürerek, bu ağulu dilden kurtulmuşlardı.

Onun karargâhtan gidişi, apar - topar olmuştu. Erzurum'a gitmekte olan Enver Paşa'ya şöyle bir telgraf çekmişti: «Heyeti İslahiye şubeden bir an evvel ayrılmaklığına çalışıyor. Malum-u devletleri olan mahrem vazifeyi henüz kimseye devredemedim. Avdet buyuruluncaya kadar ayrılmamaklığımı Erkânı Harbiyenin selâmeti namına arza cesaret ediyorum.»

Aynı gün içinde gelen buyrukla Kâzım Karabekir'i yola çıkarmışlardı. Nereye gideceğini bile bilmiyordu. Erek, sınır dışı idi. Bu, Tahran, Afganistan ve belki de Hindistan olabilirdi.

Enver Paşa, kış ortasında ünlü Sarıkamış saldırısını yapmış ve Allahuekber dağının uçurumlarında uluyan kar tipileri arasında yüzbin kişilik Türk ordusunu ölüme sürüklemişti. Bunca insandan ancak üç beş bin kişi kurtulabilmişti.

Kâzım Karabekir, Bağdat'a gönderilmişti. Ordan Çanakkale'ye alınmış ve bir Tümen kumandanlığına veril-

mişti. Enver Paşa, onu burda da bırakmamıştı. Birgün çağırmış onu şöyle demişti:

— «Senin Galiçya'daki Ordu Erkânı Harbiye Reisliğine inhanı muvaffık buldum. Alman orduları arasında bizi en iyi sen temsil edersin.»

Kâzım Karabekir, eskiden beri Enver Paşa ile çok içli - dışlıydı, onun adamı sayılırdı. Bunun için de onun ileri sürdüğü her türlü düşünceyi paylaşmadan önce tartışırdı, hem de kıyasıya. Enver Paşa'nın düşünceleri arasında çok tehlikeli olanları vardı. Bunlara da onun ortak olmasını, giderek bunları kendi düşünceleriymiş gibi savunmasını istiyordu.

Örneğin: bu düşüncelerinden biri de «Anadolu'ya bir hayli Alman göçmeni getirilişiydi. Yoksa, Türkiye başka türlü uygarlığa giremezdi. İkinci yaygın düşüncesi de İslam birliği meydana getirmekti.»

Enver Paşa ne zaman bunları ona açmışsa Kâzım Karabekir hemen bunları onun ağzına tıkamıştı. Birinci dünya savaşına girdikten sonra Enver Paşa'nın sorduğu bütün sorulara olumsuz yanıt vermiş, hiç olmazsa onu gittiği yanlış yolda tedirgin etmekle iç huzuru duymuştu. Yoksa onu başka türlü yolundan çevirmeyeceğini biliyordu.

Onun sınır dışına ordu göndermek düşüncesine de aynı acı dille karşı koymuştu:

— «Orduları kıyasıya harcıyorsunuz, demişti. Harbi umumî bitmeden milleti mahvediyorsunuz. Halbuki Harbi umumîden sonra bize yükleneceklerini ve Anadolu'yu kurtarmak için olsun takatsız kalmamaklığımızı düşünmekliğimiz lâzımdır.»

Enver Paşa: «Mesele harbi kazanmaktır.» demişti. Bu konuşmanın ertesi günü, yeni bir buyruk almıştı. Yine Bağdat'a yol görünmüştü.

Goltz Paşanın kurmay başkanlığına gidiyordu. Ordu Kütülamare'nin düşüşünde ve korkunç savaşlarda bulunmuş, sonra, Kafkas cephesine gönderilmişti.

Kâzım Karabekir'in doğudaki birliklerde büyük yararlıkları görülmüştü. Yani işgal edilen ana vatan topraklariyle eskiden verilen bölgeleri de kurtarmakta rol oynamıştı. İran üzerine yürüyeceklerdi. O zamana dek vatan sınırları dışına yedi buçuk tümenlik ve yüzbin kişi tutarında yurt çocuğu gönderilmiş ve bunlardan ancak beşte biri geri dönmüş, ötekiler genç kanlariyle yabancı toprakların yabanî lalelerini sulamışlardı. Geri dönenler de işe yarayacak durumda değildi. Hele Sarıkamış saldırısı doğu ordularını bütün batırmıştı.

Ahmet İzzet Paşa'nın kumanda ettiği ikinci ordu da hemen hemen bu akibete uğramıştı. Soğuktan, açlıktan sinek gibi kırılıp gitmişti. Irak ve Filistin'deki dağınık güçler. İngilizlerden önce kaderin demir yumrukları altında ezilmeğe bırakılmıştı. Filistin'de Liman Von Sanders'in kumandasındaki üç ordu, üç tümen kuvvetinde bile değildi ve yüzlerce kilometre uzunluğundaki hatlara yerleştirilmişlerdi. İngiliz'lerin başarısını sağlayan şey, bu dağınıklıktı. Bu ordular grubu, kısa bir zaman içinde perişan edilmişti. Bu ordulardan 7. orduyu Mustafa Kemal, yarı yarıya zayiat vererek güç bela kurtarabilmişti. Cevat ve Cemal Paşaların orduları bütünüyle İngilizlere tutsak düşmüştü. Filistin'deki bu zayıf ve takatsiz ordular grubu güçlendireceğine Romanya'daki onbeşinci tümeni tutup doğuda, Gümrü'deki Kâzım Karabekir'in komutasına vermişlerdi. (Elbette, Kafkasya'da yenilgiden sonra Kurtuluş savaşına başlamak niyetinde olan Enver paşanın bu düşüncesinden Kâzım Karabekir'in haberi yoktu. O, salt bunun için en güçlü birlikleri orada toplamıştı.)

Bir yandan Kafkas, öbür yandan da İran Azerbeycan'ına yürümesi emrediliyordu. Böylece Kâzım Karabekir'in kolordusu, sınır dışına sürülmüş olacaktı. O, bunun gereksiz bir serüven olduğuna inanıyor, yapılmaması için bütün gücüyle direniyordu. O zaman Gümrü'ye gelen Dahiliye müsteşarı Abdülhalik Renda beye 29 Haziran 1918 de durumun tehlikesini açıklamış ve Talat Pa-

şaya da anlatılması için onun defterine şöyle dört maddelik bir muhtıra yazdırmıştı: «ordular kadro haline dön müştü; bozgun yaklaşmıştı; zayıf cepheler takviye olunacağına hâlâ zayıf seraplar peşinde koşulmaktaydı; İslam ittihadı, Türk İttihadı ütopisi böyle kritik zamanda ne demek oluyordu? Eğer böylece davranılmakta inat edilecek olursa daha savaş bitmeden cephelerin bozulup çökeceği meydandaydı. İstanbul hükümeti artık ipin ucunu kaçırmıştı: artık o gerçek durumu anlamayacak hale gelmişti.

Başkumandanlık doğuda ordular icat ederek başına da doğu orduları grubu kumandanı olarak Halil Paşa'yı tayin ediyordu.» (Yine bu da Enver Paşa'nın gelecek için hazırladığı kurtuluş projelerine dayanıyordu. Kâzım Karabekir Paşa onun gözdeleri arasından ayrıldığından bu işlere bir türlü aklı yatmıyordu. Enver Paşa, işe yarar ordu birliklerini bozgun veren bölgelerden kurtarıp Kafkasya'nın sarp dağlarında pusuya yatırmağa çalışmaktaydı.)

Kâzım Karabekir'i bütün bu saçmalıklar ortasında en çok üzen nesne şuydu: Alman ve Avusturya gazetecileri karargâhta, cephelerde cirit atıyor, gazetelerine yığın - yığın haber gönderiyorlardı. O zamana dek ilaçlık olsun bir tek Türk gazetecisi doğuya gelerek hal - hatır sormamış, cepheleri gezmemiş ve burdan İstanbul'a bir haber uçurmamıştı. İstanbul gazetelerini gözden geçiren genç kumandan, tiksiniyordu. İstanbul gazeteleri, bir «Turan» ve «Kızılelma» tutturmuşlardı, gözleri başka nesne görmüyordu.

Hepsi de ham hayaller peşindeydi. Bütün imparatorluk bir yana öz yurt, Anadolu, elden gitmek üzereydi. Onlar, İstanbul'a Ziya Gökalp'ın ve Enver Paşa'nın ham hayallerini, gerçeğin, korkunç çelik kasırgaları püsküren dünyası önüne bir tatlı hayal perdesi gibi geriyor ve bunu göstermemeğe çalışıyorlardı. Tehlike, Anadolu'nun sınırlarına dayandığı böyle bir zamanda Kızılelma'ya nerden ve nasıl gidilirdi? Düşmanlar, son kalan bir avuç

Türk askerini vatanının koynunda boğmak üzereydi. Kâzım Karabekir'in içi kan ağlıyordu. Çığlıklarını işitecek bir tek kulak ta yoktu. Başkumandanın yalan üstüne yalan bildirileriyle İstanbul, çın-çın ötüyor ve Kızılelma şarkıları, bu beyanatla birleşerek gerçeğe susamış kulaklara meydan okuyordu.

Gümbürtülerle yaklaşan felâketleri hiç bir kimse görmüyor demek yalanın daniskası olurdu. Şundan ki gerçeği görenlerin sayısı oldukça kabarıktı. Yalnız, hepsinin de elleri ve dilleri bağlıydı. Söylemiyor, yazamıyorlardı. İktidarın kılıcı, ateşten bir rakkas gibi başlarının üzerinde sallanıp duruyordu.

Kâzım Karabekir, kendisi, epeyce savaşta epeyce zafer yemişi toplamış ve kendi tutkularını hemen - hemen doyurmuş gibiydi. O, gerçekten zaferden zafere koşan bir ordu mensubuydu. Ta işin başından beri görüp sorumlulara anlatmağa çalışıldığı tehlikeler, zincirleme felâketler halinde Türk vatanının kapısını çalmış; çalmış değil yumruklamıştı.

1 Ağustos 1918 de Kâzım Karabekir'in kolordusuna Tebriz kentinin işgali için buyruk verilmişti. O buna karşı da direnmişti: Onun kanısına göre Aras'ın güneyine geçmek yanlış bir davranış olacaktı; en doğrusu Nahcıvan bölgesiyle Türk Azerbeycan'ı arasındaki Zangezur bölgesine girmek ve burdaki güçlü Taşnak çetelerini yok etmeğe çalışmaktı. Bunu da birkaç kez orduya yazmaktan geri durmamıştı.

«Kolordumu maksatsız bir istikamete tahrik etmeyiniz.» demişse de kendisine verilen şiddetli emirlerle sonunda Tebriz üzerine yürümek zorunda kalmıştı. Burayı tehdit eden İngilizleri Meyane doğusuna sürüp atıvermişti.

Almanların İran hareketi isteğinin bir tek anlamı vardı: Böylece Hindistan'ı tehdit etmek ve İngiliz kuvvetlerini bu yana çekmek. Bu düşünce ve istek, bütün savaş süresince sürmüştü. Kâzım Karabekir'e göre felâ-

ketimizin bir nedeni de buydu. 15 Eylülde Kâzım Karabekir'in kıtaları Baku'yu da ele geçirmişti. 19 Eylülde İngiliz'ler, üç kat üstün kuvvetlerle Filistin cephesini boydan boya yarmışlar, darma-dağın etmişlerdi. İngilizler, 15 dakikalık bir topçu ateşi hazırlığından sonra saldırıya geçmişler ve iki saat içinde Cevat Paşa'nın başında bulunduğu 8 nci ordu cephesini yarıvermişlerdi. İngiliz atlıları, cephenin gerilerine dek sarkmışlar, uçaklar, karargâhı bombalıyarak yerle bir etmişlerdi.

İkinci gün sabahı, Liman Von Sanders'in Nasıra'da ki karargâhı bir suvari tugayınca sarılarak basılmış ve yine o gün Cevat Paşa'nın ordusu bütünüyle tutsak ve darmadağın edilmişti. Mustafa Kemal'in 7 inci ordusu da bu felâketten büsbütün kurtulamamış, geri çekiliş süresinde İngiliz uçak ve atlılarınca adamakıllı hırpalanmıştı. En sol kanattaki Cemal Paşanın 4 ncü ordusu ile birlikte 7 nci ordunun kalıntıları da Şam'da silinip süpürülmüştü.

En değerli Türk kumandanları, 14 günde 600 kilometre yol alarak nAadolu sınırlarına zor belâ yetişmişlerdi. Artık, 21 Eylülde İngiliz ordusu, karşısında saldıracak hiç bir kuvvet bulamamış, toplanarak işi atlılarla uçaklara bırakmıştı. İngilizler, bu savaşta Türklerden 75 bin tutsak ve 300 top almışlardı.

On dört günde İngilizlere bırakılan toprak, Kızılırmak Meriç arasına düşen toprak kadardı. Demek ki, İngilizler bu kısa süre içinde Ankara'dan Edirneye dek uzanmış oluyorlardı.

İngilizler, güneyde suvari birlikleri ile güle oynaya Halep'e yürürlerken Doğu orduları grup kumandanı Halil Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'nın bulunduğu Tebriz'e gelmişti.

Kâzım Karabekir'e:

— Tahran'ı, hiç olmazsa Reşt'i işgal et Diye emir vermişti.

Kâzım Karabekir ona hemen şu yanıtı yapıştırmıştı:

— Vatanımızın felâkete düştüğünü hâlâ kabul etmi-

yor musunuz? Artık, bir adım ileri gitmem. Ordunun sağ cenahından sol cenahına kadar mesafesi 600 kilometreden fazla, yalnız benim kolordum 200 kilometrelik sahaya dağılmıştır. Son günlerde olsun Anadolu'yu ezdirmeyelim.

Halil Paşa. her nasılsa onun bu düşüncelerine boyun eğmiş:

— Bir daha senin sözünün aksini yapmam, çünkü dediklerin hep çıkıyor demişti.

8 Ekim'de Halil Paşa Tebriz'den ayrılırken Kâzım Karabekir'e:

— Belki de bu kabinenin mütareke teklifini İngilizler kabul etmezler, demişti.

Kâzım Karabekir, Enver Paşa'nın 13 Ekim'de yazılmış son emrini 17 Ekim'de almıştı. Bunda şöyle diyordu: «Dinimizin ve vatanımızın tealisi ve muhafazayı hukuk ve namusu için yegâne istinatgâhı olan ordu ve donanma harbi umumîyede emellerine muvaffak olmadıysa bundan hiç bir veçhile müteessir olmayarak cenabı hakkın yakın bir zamanda ihsan edeceği ilk fırsatta naili emel olacağına emin olarak ifayı vazifeye devam eylemelidir.»

Kâzım Karabekir, bunu içi yanarak ve gözlerinde hınç, öfke yaşları birikerek okumuştu. Vaktiyle Enver Paşa ile en tehlikeli işleri yan yana başarmıştı. Birçok çarpışmalarda ölüm tehlikesini hiçe sayarak kardeşlik duygulariyle birbirine bağlanarak yaşadıkları günler, geceler ve aylar olmuştu.

İşte, bu atak ve zeki adam, şimdi, sonsuz hırslarının tutsağı olduğundan en ağır bir biçimde okkanın altına gidiyordu. Ona acıyorsa da, her yanında açılan hançer yaralarından oluk gibi kanlar fışkıran Türk vatanına da, Türk ordusuna da, Türk milletine de en sonra kendisine de acıyordu. İki yüzlü insanların durmadan dehasını alkışladıkları Enver Paşa, şaşkına dönmüş, bu palavralara inanmış, hem kendini hem de Türk milletini bu acımaz,

İsmet beyin geldiğini söylemişlerdi. İsmet bey, o zaman Harbiye Nazırlığı müsteşarlığına getirilmişti ve hâlâ o görevde bulunuyordu. Kâzım Karabekir, zaten gidip kendisini görmek istediği bu eski ve aziz arkadaşını birdenbire karşısında görünce çok sevinmişti. Müsteşar olduğundan elinde epeyce bir kuvvet vardı. Kendisini doğuya tayin ettirebilirdi:

— Genç kumandanların İstanbul'a toplatılması ve hususiyle beni şarktan ayırmak büyük bir gaflet olmuştur. Beni derhal şarka iadeye çalış. Ben orada milleti tenvir ve onlara yardım ederek memleketin inhilâline karşı şarkta yeni bir millî Türk hükümeti vücuda getirirek şarkı tehlikeden kurtardıktan sonra Garp tehlikesi bertaraf edilebilir ve bu suretle mütareke hududu dahilinde kalan ana vatanımız kurtarılabilir. İtilâf devletlerinin harekâtı idame etmeyip bizimle mütarekeyi kabul etmelerinden itilâfın bu sırada yeni bir cidale kalkışacağını tahmin etmiyorum demişti.

İsmet bey ise ona şöyle yanıt vermişti:

— Tehlike büyüktür. Senin fikrin imkânsızdır. En iyisi askerlikten istifa ederek birer köyde çiftlik kurmaklığımızdır.

O zaman Kâzım Karabekir ona da o meşhur yanıtını vermekte gecikmemişti:

— Ben tek dağ başı mezar oluncaya kadar bu gayeden ayrılmayacağım.

Bunun üzerine müsteşar İsmet bey, onu doğuda bir kumandanlığa atamağa söz vermiş ve bu sözünde de durmuştu.

Paşa'nın otomobilleri ıssız ve yalçın Anadolu içlerinde hırıltılar, gürültüler çıkararak ilerliyordu. Paşa, memleketin bu güzel, ve korkunç görünüşü acıklı bir destan gibi yeniden yaşıyordu. Ardasa'da, Gümüşane'de durarak onbeşinci kolordunun dağınık kıtalarını gözden geçirdi. Halk, açlık, bit ve türlü yoksulluk içinde yüzüyor-

du. Hele Gümüşhane'den geçerken «Daltaban» da kadınlar, Paşa'nın otomobilini kuşatmış:

— Ekmek, ekmek.

Diye bağırışıyordu.

Bayburt'ta bir eve doldurulmuş yüze yakın öksüz çocuk gördü. Hepsi, bir deri bir kemik kalmıştı. Haftalarca bir lokma bir şey yiyememişlerdi. Paşa ağlamaklı oldu. Hemen onları doyurdu; yiyeceklerini sağladı. Erzurum'a yollandı. Sonra, bunların hepsini Erzurum'a aldırarak ordaki yarı askeri öksüz yurtlarının temelini bu çocuklarla attı.

Paşa, kentlerde gördüğü bu açlıkla alay eden bir olayı ömrü oldukça unutmayacaktı: Zıganalardan inerken iki Amerikalıya dek gelmişti: Otomobilleri bozulmuş, benzinleri tükenmiş, elleri böğürlerinde orda bekliyorlardı. Nerden gelip nereye gittiklerini yanlarındaki Ermeni tercümandan öğrenmişti: Sözde bunlar, halka Amerikan unu dağıtmak için Ankara'ya gitmişlerdi. Paşa, hoşlanarak bunlara benzin verdi, otomobillerinin çalıştırılmasına yardım etti. Paşa, birlikte yolculuk yaptığı bu adamlara belediyelerden yerli halılar hediye ettirdi, birçok başka hediyeler de verdirdi. Sonra bunların düzenbazdan başka bir şey olmadıklarını öğrendi. Mutlaka buralarda Pontos ya da Ermeni davası için dolaşıyorlardı. Yaptırdığı araştırmaya göre halka bir lokma ekmek vermemişlerdi; o güzelim halılara yandı durdu.

Bayburt'ta bütün yemiş ağaçları çiçek açmıştı. Havanın sıcaklığı 18 dereceydi. Yalnız Kop dağının üzerinde her zaman olduğu gibi üç metre kar vardı. Yol namına bir şey olmadığından Şevki Paşa yol açtırarak geçmiş, Karabekir'in gelişi dolayısiyle de bu yol temiz ve açık tutulmuştu. Kop dağı hiç te korkunç değildi.

30 Nisanda Trabzon'dan ayrılan Kâzım Karabekir, 3 Mayısta Erzurum'a vardı On beşinci kolordu kıtalariyle Erzurum halkı onun gelişine pek çok sevindi.

Onların sevinçli yüzlerini seyrederek kolordu karargâhına doğru giderken halk birbirine şöyle diyordu:

— Paşa geldi, artık, sırtımız yere gelmez. O, bismillah dedi mi mutlaka muvaffak olur.

Paşa'nın yanında götürdüğü emir subayları yüzbaşı Ferit ve Sabahhattin beyler İstanbul'dan beri onun bu ihtilâlci düşüncelerini yakından biliyorlar ve paylaşıyorlardı.

Erzurum'a varır varmaz yeni müritler yetiştirmeğe başladı İlkin maiyetindeki kumandalara açıldı. Tümen kumandanı Rüştü ve Halil beyler sonra da Cavit bey, onun heyecan verici düşüncelerini öğrendiler. Kurmay subaylarına ve maşka bütün güvendiği subaylara yavaş yavaş açıldı ve hepsi onun düşünceleri arkasından gitmeğe kararlı göründü. Hepsi de hiç bir vakit onun emrinden dışarı çıkmayacaklarını söyledi.

Hoca Faif efendi başkanlığındaki Erzurum «Müdafaa-yı hukuk»u ile de candan ve içten bir konuşma yaptı. Kendisiyle aralarında kurulacak bağın bir ya da iki kişice yapılmasını söyledi. Başkaca gereken yardım için de Tümen Kumandanı Albay Rüştü beyle görüşmelerini salık verdi. Her türlü askerî makamın kurulmuş olan kurtuluş örgütüne yardımcı olacağını ve bunun için kesin emir verdiğini de sözlerine kattı. Müdafaayı hukuk başkanları Hoca Raif efendi ile Necati beyi, kumandanla kendi arasında bağlantı olarak kararlaştırdı.

Hoca Raif efendi, memleketin yeni durumu ve psikolojik alanı üzerinde Kâzım Karabekir'e açıklamalarda bulundu. Trabzon'da İngiliz donanmasının çıkarma yapacağından halk nasıl korkuyorsa Erzurum halkı da ordunun Erzurum'dan çıkarılmasından ya da terhis yolu ile dağıtılmasından öylece korkuyordu.

Kâzım Karabekir, Hoca Raif efendiye böyle bir şeye hiç bir vakit meydan vermeyeceğini kesin olarak söyledi. Doğu ölmedikçe Erzurum tahliye edilmeyecekti.

Raif efendiden bir de şöyle bir dilekte bulundu: Do-

ğu illerindeki örgütlerin birleşmesi ve uğranılan saldırılara karşı kafa tutmak cephe almak düşüncesinin hiç bir vakit kendisinden çıktığı hiç bir kimseye duyurulmayacaktı. Bunun duyulması, kutsal işin değerini azaltır, ve sınırları daraltabilirdi. Güçlükler, karşı durulmaz hale gelir ve direnme bin türlü ihanete, sabotaja kurban gidebilirdi. Her türlü teşebbüs halkın ruhundan ve bağrından kopacak ve ulusal amaç, ancak ulusça ona emredilecekti.

Bu kutsal savaş, salt bir generalin herhangi bir kimsenin isyanı olmayacaktı. Savaşı ulus isteyecek ve liderlerini kendisi seçerek bu savaşa canla başla atılacaktı.

Kâzım Karabekir, bundan sonra bölge örgütlerine doğrudan doğruya hiç karışmadı. Örgütler birbirleriyle yazışarak haberleştiler, anlaştılar ve Erzurum kongresi gibi kutsal bir birlik ve tartışma ocağına doğru hızla ilerlediler.

Kâzım Karabekir, bütün gücünü, açık bir biçim almış düşüncelerinden ve dört tümenlik kolordusundan alıyordu. Bu tümenler doğuyu karış - karış fethetmiş, zaferden başka savaş çiçeği koklamamıştı. İran Azerbeycan'iyle, Kafkas Azerbeycan'ının sarp ve yalçın toprakları üzerinden zafer rüzgârı gibi geçmişlerdi. İnsan kuvveti olarak 17 bin kişiydiler. Silah kuvveti 33 bin 323 tü.

Halk, Erzurum kongresine doğru dev adımları ile ilerlerken Kâzım Karabekir'de orduyu vurucu bir kuvvet haline getirmeğe bir saldırı ordusu biçimine sokmağa çalışıyordu.

Bu arada birinci dünya savaşının bütün o bölgedeki öksüzlerini toplayarak «Darülleytam»lar açtı. Sonradan «Öksüz Yurdu» adını alan bu kutsal ocaklarda savaş şehitlerinin kimsesiz çocukları okuyor bir sanat sahibi oluyor, hayata atılıyordu. Kâzım Karabekir'in topladığı ve yetiştirmeğe çalıştığı öksüzlerin sayısı 4 bini bulmuştu. Genç ve şefkatli Paşa'nın yetiştirdiği bu kimsesiz çocuklar, sonradan Türk ordusunun saflarına katılmış ve subay olmuşlardı.

Başında Albay Rawlinson'un bulunduğu İngiliz kontrol kurulu, Erzurum'a yerleşmiş, orduya soluk aldırmamağa çalışıyordu, Damat Ferit hükümeti de onlarla el ele vermişti. Bütün amaçları askerî örgütleri elden geldiğince küçültmek, vurucu bir kuvvet olmaktan çıkarmaktı. Ayrıca kimi kumandanların İngiliz'lere teslim edilerek İstanbul'a gönderilmesi de Kâzım Karabekir'den istenen şeyler arasındaydı.

Silahların sürgü kolları, kamaları, depolardaki ceuhane de tehlikeliydi. İngiliz kurulu eşek arısı gibi bunların çevresinde vızıldayıp duruyordu.

Kâzım Karabekir, bu işleri hergün yapılacakmış gibi «Sureti haktan» görünerek sallıyor ve zaman kazanmağa çalışıyordu. Zaman, çok değerli idi. Bütün bu askerî araçları Trabzon'a göndermek gerekiyordu. Ordan da İngiliz'ler teslim alıp istedikleri yere götüreceklerdi.

Hinoğluhin Paşa, taşıt araçları olmadığını ileri sürerek İstanbul'dan emir bekler gibi haberleşme kapıları açıyor ve bol-bol da zaman kazanıyordu. Böylece üç ay gibi değerli bir zaman kazanmıştı.

Silah ve cephanelerin Trabzon'a gönderilmesi için taşıt bulunamayınca demiryolu ile Ermenistan ve Gürcistan geçilerek Batum'a gönderilmesi için teşebbüse geçilmişti.

Cephane ve silahlar vagonlara yükletilerek yola çıkarılmadan önce Demiryolunun en can alacak noktaları hesaplanıyor ve bahar yağmurlarından da yararlanılarak buralar yıktırılıyor ve yarların kayması ve yolları tıkaması biçiminde kolayca yutturuluyordu. Bunları yapanlar Kâzım Karabekir'in sivil giyinmiş asker ve subaylarından başkası değildi. Puflayarak yar başına dek gelen trenler duraklıyor, sonra geri dönmekten başka çare bulamıyordu. Bol-bol yağan bahar yağmurları mehmetçiklerin masum sabotajlarını güzelce gizliyordu. Kumandanlığa durmadan yağmurdan, sellerden ve fırtınalardan yıkılmış yar ve toprak kaymaları üzerine rapor üstüne rapor ge-

liyordu. Kâzım Karabekir, bu işte de hayli zaman kazanmıştı. Tıkanan yollar açıldıktan sonra da yeni - yeni sabotaj olanakları yaratmaktan geri kalmayan Paşa, bu sefer birçok subayı köylü kılığına sokmuş ve bir İngiliz müfrezesi gözcülüğünde giden bir trene saldırtmıştı. İngiliz müfrezesinin yanı sıra Türk muhafızları da gitmekteydi. Köylü kılığındaki subaylar, iş çakılmasın diye Türk muhafızlarını dövdüler, İngiliz muhafızlarını da tehdit ederek treni Erzurum'a döndürdüler. Paşa, bu kadarla da kalmıyarak kale dışındaki hendekleri su ile doldurttu. Silah ve cephaneyi buraya yığarak üzerlerini toprakla doldurtarak orda çürümeğe bırakmak yolunu tuttu.

Rawlinson, her türlü çareye başvurarak bir türlü Erzurum'dan dışarı çıkaramadığı silah ve cephanenin ateşlenerek ortadan kaldırılmasını istedi. Paşa, böyle bir şeyin çok kötü olacağını halkı heyecana düşüreceğini ileri sürdü ve bunun da önüne geçti.

Paşa, Rawlinson'la oynayıp duruyordu. Yeni bir düşünce daha gelmişti aklına. Bir gün müdafaayı-hukuk cemiyetinde müftü Sadık efendiyi Belediye Başkanı Zakir beyi ve daha birkaç kişiyi yanına çağırtarak onlara şu talimatı verdi:

— Siz, güya, beni silah ve cephaneyi neye teslim ediyorsunuz? diye tehdide gelmiş olacaksınız. Ben de size İngiliz heyetinin ve hükümetinin ısrarları karşısında kaldığını söylemiş olacağım. Burdan doğru İngiliz kontrol heyeti reisinin karargâhına gideceksiniz ve: «Silah ve cephanelerin gönderilmemesi için kumandanı tehdit ettik; bunu siz yaptırıyormuşsunuz. Bu hayatınıza mal olur» diyeceksiniz Rawlinson'a. İşte, şimdi ben bunu Rawlinson'a haber veriyorum. Albay Rawlinson'a haber veriyorum. Albay Rawlinson'a şu haberi gönderdi: «Şimdi bir heyet nezdime geldi. Silah ve cephane teslim edesiniz seni de Rawlinson'u da taşa tutarız.» dediler. Şimdi, size geliyorlar. Halkın şiddetinden ben korkuyorum dedi.

Aradan kısa bir süre geçmişti ki, Belediye Başkanı Zakir efendi Kâzım Karabekir Paşa'ya üzüntü ve heyecan içinde gelip şu bilgiyi verdi:

— Paşar, bir çuval inciri berbat ettik. Haberin olsun. Biz Rawlinson'un yanına girdiğimiz zaman çok kızgın bir halde ayağa kalkarak yumruklarını sıktı ve daha biz lafa başlamadan: «Siz mi silahları bırakmıyorsunuz? Şimdi, İstanbul karargâhına ve Londra'ya yazayım da Trabzon'a yüz dritnot, Erzurum'a da yüzbin kişilik bir ordu göndersinler, silahlar nasıl alınır göstereyim. Haydi, defolun buradan.» diye gürledi.

İçimizden biri o anda nasılsa şöyle söyleyiverdi:

— Biz buraya silah işi için gelmedik. Onu siz kumandanla halledin. Bunun üzerine Rawlinson:

— Yaa! Demek bu oyunları şimdiye kadar Karabekir yapıyormuş. Şu halde buyrun oturun. Şimdi size bir teklifim var: Erzurum'un Ermenistan'a verilmesi mukarrerdir. Fakat, namusum üzerine söz veriyorum. Eğer Kâzım Karabekir Paşa'yı öldürürseniz veyahut buradan atarsanız hududun Erzurum'la Hasankale arasından geçmesini ben temin ederim dedi ve heyete izaz ve ikram etti.

15 Mayıs 1919 da İzmir'in kanlı bir biçimde Yunanlılarca işgali Erzurum'da kıyametler kopardı. Bütün duygu çoşkunluğunun ve büyük heyecanın biricik kaynağı ve organizatörü Kâzım Karabekir'in ta kendisiydi.

Her yanda halk subay ve askerler inleyerek, haykırarak yumruklariyle havaları dövdüler. Coşkun mitingler günlerce sürüp gitti. Hatipler «İzmir güzel İzmir» diye sempatik, lirik ve son kerte içten çığlıklar attılar. Hergün binlerce halk, Kâzım Karabekir'in karargâhı çevresinde toplanarak feleğin zulmüne karşı yumruk kaldırdılar ve (Tek dağ başı mezar oluncaya kadar) şarkısın hep bir ağızdan söyliyerek kurtuluş için sonuna dek vuruşmağa, çarpışmağa ant içtiler. En yanık yağmur duasında bile halkın bağrından böyle coşkun duygular kopmamıştı.

— 18 —

DİKEN ÜSTÜNDE GÜNLER

Korkudan başka korkulacak şey yoktur.

— Roosewelt —

Mustafa Kemal, İstanbul'da hâlâ ordu kumandanı olarak bulunuyordu. Emekliye ayrılmamış, açığa çıkarılmamış ve «azledilmemişti.»

Şu var ki son günlerde artık kuşkulu insanlar arasına girdiğini iyice anlamıştı. Evinin çevresinde, konuştukları arasında tekinsiz kişileri artık kolayca seçebiliyordu. Ömründe epeyce «menkubiyet», sürgün görmüş ve çevresinde «şüpheli» gölgelerin dolaştığını sezmişti. Yalnız, bugünkü gibi düşmanca bir kordon altına alındığı olmamıştı. Bugün, Çanakkale'de yendiği düşmanlar, onun Şişli'deki evini kuşatırcasına yöresine gelmişlerdi. Bu karanlık günlerde her şey beklenebilirdi. Kendisi, Fansa'ların evinde konukken birinci kez tutuklanan en yakın arkadaşı Ali Fethi bey, sonradan salıverilmişse de bugünlerde bütün İttihat ve Terakki kodamanlariyle birlikte yine tutuklanıp polis müdürlüğünün dam bölümündeki siyasî tutuklulara özgü daracık hücrelere konmuştu. Cevat Abbas'ı polis Müdürlüğüne göndermiş, nerde bulunduğunu öğrenmişti. Şimdi, onu ziyaret edebilmek için uygun bir gün bekliyordu : «Fethi'nin ikinci tevkifi tehli-

keli bir tevkife benziyor; kimbilir belki bugün yarın sokakta ya da evimde beni de yakalayıp onların yanına götürebilirler. Her şeye rağmen bu arkadaşı gidip görmek bir arkadaşlık ve namus borcudur.» diye düşünüyordu.

Artık, ok yaydan çıkmıştı. Ne olacaksa olmalıydı. Resmî kılıkla polis müdürlüğüne gitmeyi daha uygun bulmuştu. Bunun için resmî üniformasını giydi, cephede aldığı bütün nişanları taktı, biraz zayıflamış olmasına karşın tığ gibi yakışıklı bir Paşa olup çıktı. Üstü açık eski Mersedes otomobiline bindi. Yanına da yaveri Cevat Abbas'ı alarak Sirkeci'deki büyük ve korkunç polis Müdürlüğüne yollandı.

Mersedes, Polis Müdürlüğünün kocaman kapısı önünde hırlıyarak durdu. Mustafa Kemal, yaveri ile indi, üstündeki Paşa giyneği bile sıkı bir sorgudan geçirilmesini önleyemedi. Baktı, kapıdaki polislerin, hızlı-hızlı gidip gelen genç jandarma subaylarına bakışları bile değişmişti.

Bütün bu eski yurtsever memurların şu sırada bir düşman ruhu ve maskesiyle kaplanmış olduğunu sanıyordu. Hepsi isteğini öğrendikten sonra ona delip geçici, sorucu ve kuşkulu bakışlarla bakıyordu.

Mustafa Kemal, geniş taşlığı geçip te iki yanlı merdivenlerin soldakinden yukarı doğru çıkarken örümcek gibi yüzünde yapışıp kalan bakışların etkisiyle küçüldüğünü duyuyor, böyle düşman bir ortama kendi ayağiyle geldiğine pişman olmağa başlıyordu. Öyle ki, hazır kendi ayağiyle gelmişken onu da yukarıdaki hücrelerden birine tıkıverebilirlerdi ve bir daha burdan ne zaman kurtulacağı da belli olmazdı.

Aksi gibi, polis müdürü de, Umumî Harp'te liyakatsizliği yüzünden adamakıllı hırpaladığı eski subaydı.

Bunun için yaveriyle merdivenlerden yukarı çıkarken yanından inip çıkan, ya da sahanlıklarda bulunan polisin takviyecisi genç, jandarma subaylarına gülümsüyor, hararetle ellerini sıkıyor ve tatlı bir sesle hatırlarını soruyordu. Bunların arasında onu tanıyanlar da çıkıyordu.

Böylece döne dolaşa dam katına çıktığında, dizlerinin bağının çözüldüğünü duydu; soluyor, göğsü inip kalkıyordu.

Dam katında, birinci şube polisleri, karşısına dikildi. Bu barajı yarıp geçmesi zor olmadı: Dar bir koridorun her iki yanında daracık hücreler sıralanmıştı. Bunlarda sadrazamlarla, nazırlar, birçok önemli devlet adamları ve kimi tanınmış gazeteciler bulunuyordu.

Yalnız, işin bir tek iyi yanı vardı. Bu hücrelerin kapıları kapalı değildi.

Herkes karyolasının üzerinde pijamasiyle ya da her hangi bir ev ve sokak kılığiyle oturuyor ve birbirlerini ziyaret ederek konuşup dertleşebiliyordu. Mustafa Kemal'in yaveriyle koridordan ilerlediğini gören tanıdık sadrazamlar, nazırlar ve politikacılar, birbirlerine:

— Yahu Mustafa Kemal'i de getirmişler, diye haber veriyorlar, sonra hepsi de onu kendi yanına çağırıyor:

— Buyrun! Buyrun! Diye sesleniyorlardı.

Mustafa Kemal, Yaveriyle Sadrazam Sait Halim Paşa'nın höcresine gitti. Başka nazırlar da oraya geldiler.

Hiç birinin ne olduğundan haberi yoktu. Mustafa Kemal'den haber almağa çalışıyorlardı.

— Yahu ne var, ne oluyor? diye soruyorlardı

Mustafa Kemal, bu hal karşısında derin düşüncelere daldı; «Bu zatlar arasında hesaba, imtihana çekilmek lâzım gelenler vardı. Fakat, hesap soran millet değildi. Bilakis milleti daha ağır bir felâkete sürükleyen insanlardı.»

Mustafa Kemal, Sait Halim Paşa'nın karyolasına oturarak öteden beriden biraz konuştu, sonra nazırlar arasındaki arkadaşı Ali Fethi beyin koluna girerek onu koridora çıkardı, orda dolaşarak bir süre dertleştiler.

En yakın arkadaşının, gerekli zamanda hapse düşmüş olmasına çok üzülüyordu. Kendi kararlarının sağlamlığı üzerinde ona yine güven verdi ve kurtuluş günlerinin başlangıç noktasına gittikçe daha çok yaklaşmakta olduklarını söyledi. Kendisini de bir kaza eseri olarak yakalayıp deliğe tıkmazlarsa bir şeyler yapmanın artık

farz olduğu üzerinde uzun-uun konuştu; sevgili arkadaşının moralini düzeltmeğe, ona umut vermeğe çalıştı.

Yaveriyle yine aynı dolambaçlı, uzun taş merdivenleri inerek caddeye çıktığında geniş bir soluk aldı. Küçücük hücrelerinde kasaplık hayvanlar gibi hiç te iyi olmayacak kaderlerini bekleyen bu bir yığın Osmanlı büyüğünün hali, içini adamakıllı daraltmıştı. Cümle kapısından caddenin güneşli aydınlığına ayağını atar atmaz içeri girdiği zaman ruhunu saran alarm havası hemen silinivermişti. Burda da gözleriyle görmüştü ki, tehlike, bir yangın gibi bacayı sarmıştı ve yangın çember halinde kendisini kuşatmak üzereydi.

Fethi beyi ziyaretinden birkaç gün sonraydı, Harbiye Nezaretinden resmî bir tezkere aldı. Bu tezkereye otomobiliyle yaverinin bundan böyle alındığı ve tahsisatının da kesildiği bildiriliyordu.

Buna biraz da şaşmadı değildi, şundan ki o gün iktidarda bulunanlardan böyle bir şey beklemiyordu. Bu, açıkça kendisine indirilmiş bir tokattı, yalnız, bunun nereden geldiğini henüz anlayacak durumda değildi.

Sonra kafasını biraz daha işler üzerinde yorunca bunun nedenini bulur gibi oldu. O tarihlerde general Allenby İstanbull'a gelmişti. Bir gün Harbiye Nazırını ve Erkânı Harbiye ikinci Reisini karşısına alarak cebinden çıkardığı bir not defterinden bir şeyler dikte etmek istemişti. Nazır ikinci Reis konuşmak istemişlerse de General Allenby:

— Görüşmek için değil, bazı arzularımı söylemek için sizleri kabul ettim, cevabını vermişti.

«İşte bu konuşmalar arasında, Allenby, Altıncı Ordu Kumandanlığına (Mustafa Kemal'in) tayin olunmaklığını da tavsiye» etmişti.

Bu dikte edilmiş görev, Mustafa Kemal'e önerilince kabul etmemişti. Şundan ki Mustafa Kemal, gideceği yerin neresi olacağını, görevinin ne olduğunu, ne vaziyette kalacağını pek iyi anlıyordu: «Yaver, otomobil ve tahsisat meselesi bu hadiseye bağlı olsa gerektir.»

Harbiye Nezaretinin kendisine yaptığı bu «muamele»yi savaş hizmetlerine ve şerefine bir saldırı saydı ve bir istida yazarak bunu protesto etti. Bu istidayı yazan da albay İsmet beyin ta kendisiydi.

Bu kötü zamanlarda gerçek yurtseverlerin onurlariyle oynamak, onları ulusun gözünde küçük düşürmek moda olmuştu. İç düşmanlar, karanlık düşüncelerini efemen kılmak için bu şanların ve onurların hâlâ dimdik tuttuğu başları eğmeğe çalışıyorlardı. Bu türlü saldırılardan birisi de Mustafa Kemal'e karşı yapıldı. Muhalif gazetelerden birinde çıkan bir yazı üzerine Mustafa Kemal, ordunun haysiyet ve onurunun daha iyi korunması gerektiğini hatırlatan bir yazı yazarak Harbiye Nezaretine gönderdi. İşin garipliğine bakınız ki Mustafa Kemal'in Harbiye Nezaretine gönderdiği yazı, yine aleyhinde yazı yazan aynı gazeteye gönderildi ve onun sütunlarında çıktı.

İşte, böylece Mustafa Kemal, resmî ve yüksek bir makamca durup dururken polemiğe sürüklendi ve şirret gazete sahibi, kendisini hakarete uğramış farzederek harekete geçti, Mustafa Kemal'i mahkûm ettirmek isteğiyle mahkemede dava açtı. Birkaç gün sonra Mustafa Kemal' in eline bir mahkeme celpnamesi geldi. Mustafa Kemal, zehir gibi bir gülümseme ve korkunç bir tiksinti ile bu kâğıda baktı. Demek ki, zehirli gazlar püsküren öldürücü bataklığa artık pek yaklaşmış bulunuyordu. Ya da bataklık genişleyerek onun durduğu yere doğru büyük bir hızla yaklaşıyordu. Asıl aşağılamaya uğrayan kendisi olduğu halde aşağılama sanığı olarak mahkemeye çağrılıyordu.

İşte, Mustafa Kemal bu olay üzerinde büsbütün uyanmıştı. Metodlu ve sistemli bir düşmanlık havasiyle sıkışmağa başlayan bir ortam içinde bulunduğunu düşününce aklı başına geldi. Mustafa Kemal Paşa» ya saldırı başlamış demekti. Basit ve küçük gibi görünen, sonucu önemli olacak bir tertibin çelik ağlarına düşürülmek istendiği belliydi.

Artık, kumandanlık sıfatını da üzerinden almışlardı.

Bütün bunlar, şeytanca bir sisteme göre yürütülmek isteniyordu. Siyasal yönden de hiç bir şey yapacak durumda değildi. Bütün sorun, bu şeytanca tuzaktan bir zaman için kurtulabilmekti. Talih, bir yandan da onun hesabına çalışıyordu. Bütün kozlarını kullanmıştı. Bir an gelebilirdi ki, felek onu mancınığa konmuş bir taş gibi istediği kutlu topraklara, hem de dişe dokunur bir otorite olarak fırlatabilirdi. O, sessiz-sedasız bunun peşindeydi. Bunun için hapse girmemenin çaresine bakacaktı. Ancak, hukuk kurallarına ve maddelerine sığınarak bu değerli zamanı kazanabilirdi.

Mahkemeye gidip kendini «şahsen» savunmayı düşünmüyor değildi. «Fakat, o zamanki İstanbul gazetecilerinin en aşağılığiyle karşı karşıya gelmek» çok gücüne gidiyordu.

Sonra, bu olayın kimi yüksek politikacılarca hazırlanmış bir tuzak olduğuna da inandığından, hukuka sığınmakla da kendisini kurtaramıyacağını, mutlaka hapse mahkûm edileceğini çok iyi biliyordu. Mahkemede bağırıp çağırarak bu kara vicdanlara birçok tokatlar indirse bile, bunun da çokça değeri olmayacaktı. Bu güzel hatiplik örneğini, bu yanık yakınmaları ancak mahkeme duvarları dinleyecekti.

Böyle olmakla beraber boğuşmayı göze almaktan, başka çözüm yoktu. Bundan dolayı yakından tanıdığı avukat Sadettin Ferit beyi çağırdı, kendisine işin bütün önemli noktalarını anlattı ve bu davanın gerçekten önemli olup olmadığını sordu.

Sadettin Ferit bey:

— Dava ehemmiyetlidir, mahkûm olmanız ihtimali vardır, dedi.

— Amma yaptın, canım. Ben hiç te mahkûm olmak niyetinde değilim.

Mustafa Kemal'in amacını anlamayan avukat:

— Elbette, dedi, fakat müsaade ederseniz, müddeinin vekili ile konuşayım.

— Hayır müsaade edemem. Ben, haklı olduğumu biliyorum. Müddeinin avukatı ile görüşmeğe ne lüzum var? Bu iş yolumun üstüne çıkan bir dikendir. Biraz daha zamana ihtiyacım var. Davayı lehimde de kazanmanızı istemiyorum. Yalnız bana zaman kazandırabilir misiniz?

— Buna söz verebilirim.

— Bu vesile ile oyalanmak, belki de hürriyetimden, mahrum olmak istemem, size buna mani olabilirseniz, en büyük iyiliği yapmış olursunuz.

Mustafa Kemal'in vekili bir iki kere mahkemeye gitti, davayı dağıttı, ona öyle çok zaman kazandırdı ki, Bandırma vapuruna binip te Karadeniz'e açıldığı ve Samsun'a ayak bastığı 19 Mayıs gününe değin dava hâlâ sona ermemişti.

— 19 —

ŞEYTANIN BACAĞINI KIRAN ADAM

Dünyayı idare eden zekâdır.
— G. *Emerson* —

Abdülhamit'in kız kardeşi Mediha Sultan'la evli bulunan ve bu yüzden de, «Damat» lakabiyle anılan, aynı zamanda Padişah Vahidettin'in eniştesi olan Arnavut Ferit Paşa, 4 Mart 1919 da Sadrazam olmuş, Hürriyet ve İtilâf Partisini fiilen iktidara getirmişti.

İsmail Fazıl Paşa'nın küçük oğlu yüzbayı Ali bey ile kızını evlendirmiş olan eski Yeniköy Belediye Reisi ve şimdiki Hürriyet ve İtilâf Partisinin en değerli adamlarından sayılan Mehmet Ali bey de kabinede suya sabuna dokunmaz bir nazırlığa, Posta ve Telgraf Nazırlığına getirilmişti.

Mehmet Ali bey, İsmail Fazıl Paşa'nın evinde verdiği sözü tutarak Nazır olur olmaz, Mustafa Kemal Paşa'nın dişe dokunur bir memuriyete atanak Anadolu'ya gönderilmesi işi için ilk çalışmalarına başladı. Yeni Sadrazama, Mustafa Kemal'e ününe uygun bir görev vermesi için dilekte bulundu; Mehmet Ali bey, daha önce İsmail Fazıl Paşa'nın evinde onunla görüştüğü gibi evine de gitmiş, orda da derin-derin görüşüp konuşmuşlardı. Bu konuşmalarda kendisini iktidara gelmek üzere bulunan bir partinin en ileri gelenlerinden biri olarak bilen Meh-

met Ali bey, elbette onunla ne denli açık konuşmuşsa Mustafa Kemal'de bir o denli gizlenmek, kamuflaj yaparak konuşmak gerektiğini anlamış, böylece Hürriyet ve İtilâf Partisine, kendilerine düşman ve zararlı bir insan olmadığı fikrini vermeğe çalışmıştı.

Zaten Hürriyet ve İtilâf kodamanlarınca onun üstüne verilmiş bir hüküm ve bilinen şeyler de vardı: Mustafa Kemal, gerek Enver Paşa'nın gerekse bütün İttihat ve terakki kodamanlarının düşmanıydı; salt bu yüzden Hürriyet ve İtilâf Partisi hesabına kazanılıp çalıştırılabilir kanısındaydılar.

Mehmet Ali bey, birkaç kez, onun Şişli'deki evine de gitti. Konuşmalarından çıkardığı sonuç, ilk düşüncelerini bütünüyle destekleyecek gibi idi. Bunu ileri gelen parti ve kabine arkadaşlarına da anlattı. Ne var ki Hürriyet ve İtilâf Partisinin içinde Mustafa Kemal'in düşmanları kum gibi kaynıyordu. Yalnız, Mehmet Ali beyin burda olumlu ve yararlı bir rol oynadığı meydandaydı. Onun Mustafa Kemal üstüne yaptığı savunmalar sayesinde hiç olmazsa bir ilgi uyanmıştı. Bu kez de Bahriye Nazırı Avni Paşa, Mustafa Kemal ile görüşmek istediğinden Mehmet Ali bey, onu da beraberinde alarak Şişli'deki eve götürdü. Türlü konuşmalar yapıldı, konulara dokunuldu. Mustafa Kemal, bütün bu konuşmaları büyük bir takt ile yönetti ve bu son kozu iyi kullanmanın «hayatî» önemini anlamış olarak sınav vermeğe çalıştı. Şundan ki Avni Paşa ona boşuna gitmemişti. Onu yoklayarak kendi kozları için kullanmak hevesine kapılanlardandı. Avni Paşa'nın kendi üstüne yapacağı «tezkiye» mutlaka birçoklarının ağzını kapayacak ve yolları tıkayan düşmanlıkları hiç olmazsa bir süre felce uğratacaktı.

Mustafa Kemal, bu görüşmelerinde Mehmet Ali beyle Avni Paşa'ya öyle içten bir yakınlık gösterdi, onlara öyle sokulmasını bildi ki, artık bayağı arkadaş ve ahbap olmuş gibiydiler.

Bir gün Avni Paşa otomobilini göndererek Mustafa Kemal'i Bahriye Nezaretine çağırdı. Avni Paşa ile yine uzun - uzun konuştu dertleştiler; Nazır, Mustafa Kemal'i öğle yemeğine de alıkoydu ve evinden sefertası ile gelen yemeğinin yarısını ona ikıam etti.

Mustafa Kemal, bu iyi kalpli ve safça Nazırdan birşeyler öğrenebilmek için neler düşündüğü, durumu nasıl gördüğü üstüne birçok sorular sordu.

Nazır, öyle şeyler söyledi ki Mustafa Kemal, hemencecik onun hiç bir şeyden haberi olmadığını anlayıverdi. Paşacık, iyi şeyler düşündüğünden, Sayei Şahanede işlerin iyi gideceğinden, çok kuvvetli olduklarından, İngiliz'lerle de anlaşmak üzere bulunduklarından konuşup durmuştu.

Mustafa Kemal, siyasî iki yüzlülüğün, son kurtuluş çözümü olduğunu artık iyice anladığından saf Nazırın sempatisini kazanmak için elinden gelen her türlü hoşa gidecek davranışta bulundu ve en iyimser biçimde konuştu ve onu destekledi.

Avni Paşa, o zaman Harbiye Nazırı bulunan Şakir Paşa'nın damadıydı. Mustafa Kemal, bunu biliyordu. Avni Paşa'ya sempatik görünmek, Şakir Paşa'yı da uzaktan uzağa yarı avlamak demekti. Onun yaptığı enjeksiyon, etkisini kayınpeder üzerinde de göstermekte gecikmeyecekti.

Mustafa Kemal'in siyasetin gerektirdiği bu iki yüzlüce davranışı, bir kurtuluş çözümü olarak azdı bile. «İttihatçı» olmak bir suçtu. Ve öküzün altında buzağı arar, gibi her zekâ sahibi ve eyleme geçmeğe güçlü kişide İttihatçılık arıyorlar ve her türlü araçla bunların başını ezmeğe çalışıyorlardı. Gerek padişah gerekse Hürriyet ve İtilâf Partisinin başları ve üyeleri için ittihatçılık kompleksi, genel bir ruh hastalığı halindeydi. İttihat ve Terakki'nin yine örgütlendiği, «hortlamak» üzere olduğu üzerinde kuruntu, yaygındı. İttihat ve Terakki Partisi başlarının pek yakında hükümeti devir-

mek ve yine iş başına geçmek için harıl - harıl çalıştıklarını bildiren haberler çok abartmalıydı. Aslında, yok olup silinmemek için kimi çabalamalar vardı.

Bütün genç kumandanların içimize girmiş olan düşmana direnmek için gösterdikleri çözüm yolları, hep ittihatçılık yardıkçılığı ile damgalanıyordu.

«İşte, bu zihniyet karşısında Mehmet Ali bey, ne kabine arkadaşlarına ve ne de Fırka liderlerine derdini anlatamıyor, fikrini kabul ettiremiyordu.»

«İngilizlerin tazyik ve protestolarını arttırdıkları, ardı arkası bir türlü kesilmeyen lüzumlu - lüzumsuz şikâyetlere başladıkları günlerde sadrazam bulunan Damat Ferit Paşa, esasen geçinemedikleri Cemal beyin yerine kendine yardım edebilecek müteşebbis ve dirayetli bir Dahiliye Nazırı aramıştı. Hürriyet ve İtilâf fırkası erkânı içinde herkesin itimat ve emniyetini kazanmış olan Mehmet Ali beyi 7 Nisan 1919 da bu makama getirmişti. Şimdi Mehmet Ali bey, fırsat kolluyor, münasip bir zamanın zuhurunu bekliyordu. Eski ricalarını tekrarlıyacaktı.»

Bir gün, İngiliz işgal kumandanlığından Ferit Paşanın eline gelen bir rapor, bütün kabine üyeleriyle Padişahın da huzurunu ve uykusunu kaçırmıştı. Bu rapora göre Samsun ve köylerdeki Rumlar, zulüm altında inliyordu. Türk çeteci grupların sistemli olarak yapmış olduğu bu tecavüz hareketlerine hükümetçe son verilmeyecek olursa ve Osmanlı devleti bunu yapamayacak durumdaysa kendileri işe el koyacaklarını söylüyorlardı. Bu raporda şiddetli ve tehdit edici bir dil kullanılıyordu.

Damat Ferit Paşa, bu damdan düşer gibi gelen belânın içinden nasıl çıkacağı üzerinde konuşup görüşmek üzere acele Dahiliye Nazırı Mehmet Ali beyi çağırdı.

Mehmet Ali beyin çağrılışı, olayın önemini Ferit Paşa'nın gözünde daha da arttırmıştı. Onun verdiği habere göre bu bölgede asayişsizlik vardı.

Damat Ferit Paşa:

Sükûnun bir an evvel iadesi şarttır. Aksi takdirde İtilâf Devletleri işe müdahale edeceklerdir. Bunun fena neticeler doğurması ihtimali vardır. Siz Dahiliye Nazırı olarak ne düşünüyorsunuz? Diye sordu.

— Hadise mahalline geniş selâhiyetli, muktedir bir zat göndermek pek münasiptir. İstanbul'dan halli müşkildir.

— Mesela, kimi tavsiye ediyorsunuz?

— Hatırıma Mustafa Kemal Paşa geliyor.

Bu adı işiten Damat Ferit Paşa'nın altın gözlüklerinin arkasındaki iri gözlerinde garip, kuşkulu kıvılcımlar parladı, Dahiliye Nazırının yüzüne hiç bir şey anlamayarak baktı. Hayır, Mehmet Ali bey olayların bu denli cahili olamazdı. Damat Ferit Paşa'nın bu duraklamasının ve şaşkınlığının nedenini Mehmet Ali bey, şimşek gibi kavramıştı. Bunun için bu şaşkınlıktan yararlanarak bir mantık baskını daha yaptı:

— Paşa hazretleri, dedi, yalnızca mülkiye amirleri vasıtasiyle bu işin halli çok müşkil olur; onlar yalnız başlarına orda asayişi temin edemezler. Çünkü, ellerinde hiç bir müeyyideleri yoktur. Mülkî ve askerî idareleri birleştirerek başına genç ve enerjik, aynı zamanda salâhiyettar bir kumandan getirmek gerektir. Ancak böyle geniş salâhiyetli bir kumandan, asayişi yerine iade edebilir. İş böylece olunca İngilizler de artık herhangi bir şikâyette bulunamazlar.

Mehmet Ali beyin bu kandırıcı konuşması, Damat Ferit Paşa üzerinde oldukça yatıştırıcı bir etki yapmıştı. Ne var ki yüzde yüz kanmadığı meydandaydı:

— Mustafa Kemal Paşa'yı gıyaben ben de tanıyorum, fakat son kararı vermeden önce onu bir kere ben de yakından görmek isterim. Çok mes'uliyetli bir iş üzerindeyiz, Mehmet Ali bey.

— Peki, bir zemin hazırlayalım, siz de kendisiyle karşılıklı konuşursunuz. Çünkü, burda benden çok karar sahibi zatı âlinizsiniz.

Damat Ferit Paşa'nın bu kadarla da kalmayıp Mustafa Kemal üzerinde inceden inceye bir «tahkikat» yaptıracağı meydandaydı.

Mehmet Ali bey, Ferit Paşa'dan ayrılır ayrılmaz doğruca Kuzguncuk'taki yalıya koştu. Sadrazam ile aralarında geçen konuşmayı İsmail Fazıl Paşa'ya olduğu gibi anlattı. Mehmet Ali bey, bu konuşmadan iki gün sonra Cercle D'Orient'da bir öğle yemeği düzenledi ve burda Damat Ferit Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'yı buluşturdu. Burası Beyoğlu'nun göbeğinde kimi devlet adamlarının, yabancıların, yüksek politikacıların sık sık gittikleri bir lokaldi. Damat Ferit Paşa, Sadrazamlığından önce de buraya her zaman gelir, bilardo vb. oynayarak vakit geçirirdi. Eski Erkânı Harbiyei Umumîye Reisi Cevat Paşa ile Mehmet Ali bey de bu randevunun gerekli figüranları idi. Mustafa Kemal Paşa, Cevat Paşa ile daha önceden anlaşmış bulunuyordu.

Bunun için Damat Ferit Paşa, bilmiyerek kendi ayağiyle sayacağı biçiminde bir tuzağın içine düşmüştü. Üç kuvvetli zekâ ve mantık, elbette ki bu iri gövdeli saray paşasını yenecekti.

Gerek yemekte gerekse yemekten sonra hem memleketin asayişi, hem de İngilizlerin şikâyetleri üzerinde konuşuldu ise de, «Samsun ve havalisi» üzerinde hiç bir şey konuşulmadı. Damat Ferit Paşa'nın, Mustafa Kemal'in gizli niyetlerini yüz yüze konuşarak anlamak istemesi fiyasko ile sona erdi. Mustafa Kemal'de artık bir politikacının her zaman kullandığı silâhları kullanıyordu. Saf ve içten bir ordu paşası maskesi altında kurnaz ve ince bir politikacı zekâsı işliyordu.

Mustafa Kemal'in kaçamaklı konuşmalarını Mehmet Ali beyle Cevat Paşa durmadan desteklemişlerdi. Sadrazamın sorularına Mustafa Kemal'in verdiği cevaplar, pek güzel tertiplenmiş sahte gerçekler üzerinde kurulmuştu. Mehmet Ali bey bunları bilmiyerek, Cevat Paşa ise bilerek destekliyordu.

Zengin bir öğle yemeğinden sonra varılan kararda Damat Ferit Paşa, aldanmış, Türk ulusu kazanmıştı. Damat Ferit Paşa, kalkıp ayrılırken, Kırmızı fesinin altındaki vaktiyle pek güzel olduğu söylenen yüzünde gerçek bir hoşnutluk ve huzur havası olduğu halde kocaman etli ve ak eliyle Mustafa Kemal'in uzun parmaklı zayıf ve zarif elini kibarca ve gevşekçe sıktı:

— Tanıştığımıza memnun oldum, dedi. Sizin gibi mütemayiz, genç ve kıymetli kumandanlara çok ihtiyacımız olacak.

Artık, bu sözler, onun Mustafa Kemal üstüne bütün anlamiyle olumlu bir düşünce sahibi olduğunu gösteriyordu.

Hemen ertesi gün, Harbiye Nazırı müşir Şakir Paşa'ya Samsun'daki olarlar için Mustafa Kemal Paşa'nın atanması emrini verdi. Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Mustafa Kemal'i makamına çağırdı. Mustafa Kemal onun bürosunun karşısına oturdu.

Şakir Paşa, Ferit Paşa'dan aldığı emir üzerine hiç bir şey söylemeden «mahut» dosyayı Mustafa Kemal'e uzattı.

— Bunu okur musunuz? Dedi.

Mustafa Kemal, dosyayı baştan başa gözden geçirdi. Özeti şu idi:

«Samsun ve havalisinde birçok Rum köyleri Türkler tarafından hergün tecavüze uğramaktadır. Osmanlı hükümeti bu vahşî tecavüzlerin önüne geçememektedir. Bu havalinin emniyet ve huzurunu temin etmek insaniyet namına borcumuzdur.»

Raporlar İstanbul hükümetine verilirken bir de protesto eklenmişti: «Bu tecavüzleri menetmek lâzımdır. Eğer siz aciz iseniz, vazifeyi bir üstümüze alacağız.»

Mustafa Kemal, dosyayı okuduktan sonra Harbiye Nazırının yüzüne baktı:

— Emriniz Paşa? dedi.

— Bu böyle midir, zannedersiniz?

— Zannetmiyorum, fakat, bir şeyler olmak ihtimali vardır.

Bunun üzerine Şakir Paşa, asıl meseleye geçti:

— İşte, dedi. Böyle midir, değil midir, evvelâ bunu meydana çıkarmak için oralara bir zatın gidip tetkiklerde bulunması lâzımdır. Ben, Sadrazam Paşa ile görüştüm. Sizi münasip gördük. Oraya giderseniz ve meselenin mahiyetini anlayasınız.

— Memnuniyetle giderim; ancak, ben, oraya Türkler Rumlara zülmediyor mu, etmiyor mu, yalnız bunu anlamak için mi gideceğim? Memuriyetim bu mu olmak lâzımdır?

— Evet konuştuğumuz budur.

— Pekâlâ, yalnız müsaade buyurursanız, memuriyetime bir şekil vermek lâzım! Sizi üzmeyeyim arzu ederseniz Erkânı Harbiye Reisinizle görüşerek bunu tesbit edelim. Şakir Paşa:

— Hay hay! Dedi.

Mustafa Kemal Paşa, Nazırlık makamından çıkarak Erkânı Harbiyei Umumîye Reisi Fevzi Paşa'yı aradı. Yerinde yoktu. Yirmi gündenberi hasta olduğu için gelmediğini söylediler. Mustafa Kemal merak etti: Acaba yeni bir rahatsızlığı mı vardı? Çok sonraları anladığına göre mesele şu idi: Suriye fatihi General Allenby İstanbul'a gelecekti. Harbiye Nazırı da Fevzi Paşa'yı çağırarak, İngiliz Generalini karşılamaya gitmesini söylemişti.

Fevzi Paşa ise: -Ben bunu yapamam! diye diretmişti.

Harbiye Nazırı: -Yapmanız lâzımdır! demişti.

Harbiye Nazırının bu emrini işiten Fevzi Paşa:

— Hastayım, evime gidiyorum! diyerek çıkmış gitmiş ve o gündenberi de evinden dışarı çıkmamıştı.

Mustafa Kemal için gerek Cevat Paşa gerekse Fevzi Paşa insanlık ve yurtseverlik değerlerine inandığı eski arkadaşlardı. Bırakışma kabinelerinden birinde harbiye Nazırlığına getirilen Cevat Paşa, Fevzi Paşa'ya Erkânı Harbiyei Umumîye Reisliğini önermişti. İşte, Paşa hâlâ

o makamdan uzaklaştırılmamıştı. Mustafa Kemal ile Fevzi Paşa eskidenberi kaderleri birbirini kovalayan iki arkadaş olmuştu. Anafartalar Grubu Kumandanlığından ayrıldığında yerine Fevzi Paşa'yı atamışlardı. Yine bir zaman ikinci ordu kumandanlığından sonra yedinci ordudan yıldırım orduları grubu kumandanlığına geçtiğinde de yerine o erdemli arkadaş gelmişti. Daha önce istifa etmiş olduğu yedinci ordu kumandanlığını da yine ona devretmişti. Fevzi Paşa, Mustafa Kemal'i «istifaya» zorlayan nedenlere göğüs germek için sağlığını bile tehlikeye atmıştı,

Bu yüzden İstanbul'a giderek aylarca tedavi görmüştü.

Fevzi Paşa, Erkânı Harbiyei Umumîye Reisliğinde ne yapabilirdi? O, bu ulusun, önünde-sonunda silaha sarılacağından zerrece kuşkusu olmayan bir adamdı. «Oysa bırakışma koşullarına göre bütün silahlar ve her yerdeki cephane, itilâf devletlerine teslim olunacaktı. Fevzi Paşa, cephaneler İtilâf devletlerine kolaylıkla taşınabilecek yerlerde ise onları Anadolu'nun içinde kalabilecek gibi yollardan götürür gibi davranmıştır. Örneğin Diyarbakır'daki cephane, trenle hemen İstanbul'a gelebilirdi. Fevzi Paşa, öyle nedenler buldu ki bunların kağnılarla Sivas üzerinden Samsun limanına gitmesi zorunlu sayıldı. Yine, örneğin Kütahya'da pek çok cephane vardı. Fevzi Paşa demiryolu ile taşınmaları için bunların Ankara-Sivas yönünde götürülmesi için emir verdi. Ne yazık ki bunlar, emrin iç yüzü anlaşıldığı için kazaya uğramıştı ve trenle İzmit körfezine getirilerek denize dökülmüştü. Çanakkale'deki toplarımız da tahrip olunacaktı. Gerek Fevzi Paşa, gerek onun yerine geçen Cevat Paşa'nın düzenleriyle bu toplar da gizlice, sonradan (Mustafa Kemal'in) işine yarayacak yerlere gönderilmişti.

İstanbul'daki depolarda bulunan silâh ve cephane, hiç kimse anlamadan daha sonra (Mustafa Kemal'in) istediği yerlere gönderilecek tertiplere konmuştu.

Bir gün Cevat Paşa, Harbiye Nazırlığından çekilmek zorunda kalınca Fevzi Paşa'ya:

— Paşam, demişti, göreceksiniz ki sık sık Harbiye Nazırları değişecektir, fakat siz yerinizde kalınız ki başlanılan işleri yürütebilesiniz.

İşte, bu gün hâlâ hükümet mekanizması içinde böyle dürüst ve yurtsever insanlar bulunduğu gibi Mustafa Kemal'e dost olmayan yığınla insan da vardı. Sultan Vahidettin'in kurdurmuş olduğu kabinelerde Mustafa Kemal için her zaman iki karşıt düşünce egemen olmuştu. Bunların kimisi onu lehlerinde kazanmak istiyor, ötekiler de ona hiç bir biçimde güvenilmemesi gerektiğini ileri sürüyordu. Zeynelabidin efendi ise «Mustafa Kemal'in eline fırsat geçsin, hepimizi asar diyor» ve ona yüz verilmemesini istiyordu. Mustafa Kemal'in su katılmamış düşmanları çoğunluktaydı. Ne var ki Mehmet Ali beyle Damat Ferit Paşa onun üzerinde anlaştıklarından ve iş te kargaşalığa geldiğinden ne olduğu iyice anlaşılmamış, bu arada Mustafa Kemal'in atanması ve işlemi de kaşla göz arasında oluvermişti.

Hürriyet ve İtilâf Partisinden yarım akıllı birçokları da bir zamandan beri gerek Mustafa Kemal'i gerekse onun gibi düşünenleri «Anadolu dağlarına atmalı orada çürütmeli» diye söylenip duruyordu. Mustafa Kemal'in İstanbul'da boş durmadığı, saman altından su yürüttüğü haberini hemen hepsi almıştı. Herhangi bir nedenle onu İstanbul'dan uzaklaştırıp bir kara-düşten kurtulmak istiyorlardı. Bunun için de «makul» bir neden arıyorlardı, en sonra, bu neden de, işgal kuvvetleri subaylarının «raporları ile dolu bir dosya halinde ellerine geldi.»

Yalnız, Mustafa Kemal'i Anadolu dağlarına sürüp orada çürütmek isteyenler, onun hiç bir vakit pek önemli bir görev ile oralara gönderilmesini istemezlerdi. İşte, onların bir çoğunun yüreklerine soğuk su serpen bu atanmanın önemli yanları onlarca büsbütün ka-

ranlıkta kalmıştı. Türkiye'nin üçte ikisinin mülkî ve askerî kuvvetlerini kontrol edecek bir memuriyetin Mustafa Kemal'e verilerek Anadolu'ya gönderileceğini düşlerinde görseler inanmazlardı. İşte, bir-iki gerçek dostun ve Mustafa Kemal'in dehasının büyük bir sabırla hazırladığı mucizelerden birisi de bu idi.

Mustafa Kemal, evrakın gelişmesi için, daireye girdiğinde ikinci reis Diyarbakırlı Kazım Paşa ile yüz yüze geldi. Kazım Paşa, Mustafa Kemal'in sevdiği ve güvendiği eski arkadaşlarındandı.

Ona Harbiye Nazırının kendisine vermiş olduğu görevi anlattı:

— Malumatınız var mı? diye sordu.

Kazım Paşa bunu henüz işitmemişti:

— Hayır, dedi.

— İşte, ben sana haber veriyorum. Kapıları kapattırır mısın?

Kazım Paşa, gülerek onun yüzüne baktı:

— Ne oluyoruz?

Mustafa Kemal, bunun üzerine Kazım Paşa ile açıkça konuşarak ona her şeyi olduğu gibi anlattı:

— Her ne sebep veya maksatla, beni İstanbul'dan uzaklaştırmak için bir vesile aramışlar ve bu memuriyeti bulmuşlar. Hemen kabul ettim.

Ben de zaten şu veya bu suretle Anadolu'ya geçmek fırsatını arıyordum. Madem ki onlar teklif ettiler, fırsattan mümkün olduğu kadar istifade etmeliyiz.

Kazım Paşa: - Nasıl? diye sordu ve Mustafa Kemal'in cevabını beklemeden:

— Ha... Zaten Ordu müfettişleri meselesi var. Sen, o taraflara Ordu müfettişi unvanı ile gidebilirsin.

— Unvanın ehemmiyeti yok, yalnız, şimdi Harbiye Nazırı ile konuş, benden ne istiyorlar, tespit et, üst tarafını kendimiz yaparız.

Kâzım Paşa, hemen Harbiye Nazırına koştu; Harbiye Nazırından şöyle bir direktif aldı:

— Maksat, Samsun havalisinde Rumlara tecavüz

eden Türkleri takip etmek, sonra Anadolu'da bir takım millî teşekküller beliriyormuş, onları da ortadan kaldırmak! Mustafa Kemal'i bunun için yolluyoruz. Kendisine Sadrazam Paşa ile beraber bir salâhiyetname vereceğiz.

Bürosuna dönen Kazım Paşa, orda oturup bekleyen Mustafa Kemal'e bunları anlattı.

Mustafa Kemal sevinçle:

— Çok güzel! dedi ve kapıların iyice kapalı olup olmadığına baktı ve sonra:

— Yalnız, dedi, onlar ne istiyorlarsa azamîsini ilâve ederek bir talimatname kaleme alınız, yalnız bir iki noktayı ben not ettireyim.

Kazım Paşa:

— Peki, dedi.

Mustafa Kemal'in önem verdiği iş şuydu. Elden geldiğince Anadolu'nun her yanına emir verebilmek yetkisi: Bu talimatnameye konmasını istediği bir madde, ona Samsun'dan başlıyarak bütün doğu vilâyetlerinde bulunan kuvvetlerin kumandanı olması ve bu kuvvetlerin bulunduğu vilâyetler valilerine doğrudan doğruya emir verebilmesini sağlayacaktı. Bir başka madde ile de bu bölge ile herhangi bir temasta bulunan askerî ve idarî makamlara bildirilerde bulunabilecekti.

Kazım Paşa'ya:

— Onların arzularını bir araya topla, fakat, sonuna bu iki maddeyi ilâve et! dedi. Kazım Paşa onun yüzüne baktı:

— Bir şey mi yapacaksın? diye soru.

Mustafa Kemal fısıltı gibi:

— Kulağını bana doğru uzat, dedi. Evet, bir şey yapacağım. Bu maddeler olsa da olmasa da yapacağım!

Kazım Paşa güldü:

— Vazifemizdir, çalışacağız!

Kazım Paşa, hemen kaleme sarıldı ve harıl - harıl talimatnameyi yazmağa başladı. Yazıp bitirince Mustafa

Kemal'e okudu. Sonra onu büroda yalnız bırakarak yazdığı talimatnameyi Harbiye Nazırına göstermeğe gitti. Birkaç dakika sonra Kazım Paşa asık suratiyle içeri girdi. Mustafa Kemal, işlerin ters gittiğini hemen anladı.

Kazım Paşa:

— Sadrazam Paşa talimatnameyi imzalamayacakmış, Şakir Paşa da imzalamaktan çekindi, dedi.

Yalnız Şakir Paşa.

— İmza edemem, ama mührümü basarım. demişti.

Mustafa Kemal:

— Peki, şimdi mührünü basıyor mu? diye sordu.

— Evet, hatta bana mührünü verdi ve «bas!» dedi.

Mustafa Kemal:

— O halde, Talimatnameye: «Mustafa Kemal Paşa luzum gördükçe doğrudan doğruya Sadrazam Paşa ile muhabere eder.» Kaydını da ilâve edelim dedi.

— Çok iyi ama, Şakir Paşa'ya okuduğum müsveddede bu kayıt yoktu.

Bununla beraber Kazım Paşa, Mustafa Kemal,in istediği yeni maddeyi de talimatnameye katarak beyaza çekti.

Talimatnameye Şakir Paşa'nın makam mührü basıldı. İki nüsha yazılmıştı. Birisini Mustafa Kemal, güzelce katlayıp cebine indirerek ötekini Kazım Paşa'ya uzattı:

— Sen de bunu dosyanda saklarsın, dedi. Bunun üzerine Kazım Paşa, şaka yollu gülerek:

— Paşam, dedi, beni torbaya mı sokuyorsun?

Mustafa Kemal'in sevinçten ağzı kulaklarına varıyordu:

— Hayır, hayır sana şimdi yalnız teşekkür ediyorum. Bir gün bunu hatırlarız, dedi.

Mustafa Kemal'in en büyük sevinçlerle cebine indirmiş olduğu ünlü talimatname şuydu:

«Dokuzuncu Ordu kıtaatı müfettişliğine ait vazife yalnız askerî olmayıp müfettiş ihtiva eylediği mıntıka

dahilinde aynı zamanda mülkîdir.

1 — İşbu müşterek vezaif şunlardır:

a) Mıntıkada asayişi dahilinde iade ve istikrarı ve bu asayişsizliğin esbabı hududunun tespiti,

b) Mıntıkada ötede beride müteferrik bir halde mevcudiyetinden bahsedilen esliha ve cephanenin bir an evvel toplattırılarak münasip depolar iddihar ve muhafaza altına alınması,

c) Muhtelif mahallerde bir takım şuralar mevcut olduğu ve bunların asker toplamakta bulunduğu ve gayri resmî bir surette ordunun bunları himaye eylediği iddia olunuyor. Böyle şuralar mevcut olup ta asker topluyor, silâh tevzi ediyor ve ordu ile de münasebette bulunuyorlarsa katiyen men'i ile bu kabil müteşekkil şuraların da lağvı.

2 — Bunun için :

a) İki fırkalı olan üçüncü ve dört fırkalı olan on beşinci kolordular hareket ve asayiş hususatında doğrudan doğruya (müfettişlikle) ve muamelatı cariye yani muamelatı zatiye kuvvei umumîye ve saire gibi hususatta Kema-fis-sabık Harbiye nezaretiyle muhabere edeceklerdir. Fırka ve yahut mıntaka kumandanlığı veya bir vazifei hususîyeye tayin edilecek veya tedbirleri (müfettişliğin muvafakat ve talebiyle) olacaktır. Maahazâ sair hususatça lüzum ve menfaat görerek (Müfettişliğin verdiği) talimatı kolordu kumandanlıkları aynen tatbik edeceklerdir. Bilhassa ahvali sıhhiye çok mühimdir. Bu zemindeki tetkikat ve icraatın ahaliye de teşmili lâzımdır.

b) Müfettişlik mıntıkası Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilâyetleriyle Erzincan ve Canik müstakil livalarını ihtiva eylediğinden müfettişliğin yukarıda tadat edilen vezaifi tedbir için vereceği bilcümle talimatı işbu valilerle mutasarrıflar doğrudan doğruya ifa edeceklerdir.

3 — Müfettişlik hududuna mücavir vilâyet ve elviyei müstakile (Diyarbakır, Bitlis, Mamurettül aziz, An-

kara, Kastamonu vilâyetleri) ile kolordu kumandanlıkları da müfettişliğin ifayı vazife sırafında re'sen vaki olacak müracaatlarını nazarı dikkate alacaklardır.

4 — Müfettişliğin hususatı askerîyeye ait mercii Harbiye Nezareti olmakla beraber hususatı saire için makamatı aliyei aidesiyle muhabere edecek ve işbu muhabereden Harbiye Nezaretine de haber verecektir.

Harbiye Nazırı
Mehmet Şakir Bin
Numan Tahir

Mustafa Kemal, ihtilâl ülkesine yol açan bu pasaportu eline aldığı sırada kulağına bir kaç önemli haber de çalınmıştı:

«Fevzi Paşa'nın İttihatçı olduğundan şüphe eden hükümet, kendisini makamından uzaklaştırmak için, galiba birinci ordu müfettişliğini teklif etmişti.» Oysa Mustafa Kemal'in bildiği kimi nedenler yüzünden Erkânı Harbiye Reisliğinde kalmalıydı. Bunun için de Fevzi Paşa kendisine yapılan çekilme önerisini kabul etmemek için ayak diremişti. Yine bu sıralarda Mersin'li Cemal Paşa, Konya'da «ihdas olunan» Birinci Ordu Müfettişliğine atanmıştı. İşte, Erkânı Harbiye İkinci Reisi Kazım Paşa'nın dediği müfettişlik sorunu buydu ve bu da Mustafa Kemal'in 9 uncu Ordu Müfettişliğini almasını büsbütün kolaylaştırmış ve bu memuriyetin önemini de gözden gizlemekte rol oynamıştı. Böylece Mustafa Kemal gibi önemli bir ordu kumandanının Ordu Müfettişliği alması pek doğal görülmüştü.

Başlangıçta salt Samsun'da Rumlara zulüm yaptığı söylenen Türkleri «tedip» etmek üzere gönderilmek istenen Mustafa Kemal, bütün doğu vilâyetleri için Ordu Müfettişliği yetkisini almıştı.

Mustafa Kemal, 9 uncu Ordu Müfettişliğini aldıktan sonra Harbiye Nezaretinin büyük kapısından çıkarken kendisini özgürlük ufuklarına doğru uçan bir kuş

gibi hafif ve mutlu duyuyordu.

«Ne âlâ şey... Ben o gün bütün bunları bilmiyordum. Talih bana öyle müsait şartlar hazırlamış ki kendimi onların kucağında hissettiğim zaman ne kadar bahtiyarlık duydum, tarif edemem. Nezaretten çıkarken, heyecanımdan dudaklarımı ısırdığımı hatırlıyorum. Kafes açılmış, önünde geniş bir âlem, kanatlarını çırparak uçmağa hazırlanan bir kuş gibi idim.»

Mustafa Kemal, en sonra şeytanın bacağını kırmıştı... Biraz talih yardım etmeseydi bu karanlık kuyudan çıkması için gereken ipi Mustafa Kemal'e hiç kimse veremezdi.

— 20 —

MAMON'UN AZİZLİĞİ

Para akıllı insanlara hizmet eder, akılsızlara ise hükmeder.

— Th. Fuller —

Mustafa Kemal, Şişli'deki evin orta kattaki salonunda, masasının üzerine yaydığı Kipert'in haritasını dikkatle inceliyor, ara sıra elindeki pergeli kimi noktalar üzerinde gezdirerek karafındaki birkaç soruya da karşılık arıyordu. Kayseri ile Maraş vilâyetlerinin de müfettişlik dairesine katılmasiyle görevi Türkiye'nin üçte ikisini kontrol edecek bir genişlik almıştı. Türkçesi: iş, yüzüle - yüzüle kuyruğuna gelmişti. Şimdi, iş, Harbiye Nazırlığından kendisini ve karargâhının personeli için istediği maaş ve tahsisatın bir an önce alınmasına kalmıştı. Bunun için her Allahın günü Harbiye Nazırlığı dairelerinin eşiklerini aşındırıyorsa da bir türlü işin sonu gelmiyordu.

Evet, şimdi, sıra, paraya gelmişti, onu da ele geçirince hiç durmadan Anadolu'ya atlayacaktı. Bahriye Nazırından aldığı habere göre de onları Samsun'a götürmek için eski bir gemi hazırlanmıştı. «Seyfi sefain» idaresinin bu «köhne» gemiciği, Karadenize hiç açılmış değildi. Salt Marmara üzerinde ve durgun deniz bölgelerinde işliyordu.

Mustafa Kemal, kendi seçtiği karargâhı ile bu vapura binmeden önce Müfettişliğini ilgilendiren en küçük ayrıntıları da hesaplıyor, «dört başı mamur» bir yolculuk için hazırlanıyordu.

Harbiye Nezaretine ikisi 6 Mayıs, bir de 13 Mayıs 1919 tarihli üç tezkere sunmuştu.

Bunlardan birisinde İtilâf devletleriyle yapılmış olan mütarekename ile daha sonra alınan kimi kararların kendisine verilmesini istiyordu.

İkinci tezkerede ise dokuzuncu Ordu Müfettişi bölgesindeki vilâyetlerle, bağımsız livalar ve Jandarma Genel kuvvetleriyle bunların bölge üzerinde dağıtılışını gösteren bir krokinin Dahiliye Nezaretinden alınarak kendisine verilmesi üzerineydi.

Üçüncü tezkeresinde de 1 den 4 e dek numaraladığı isteklerini yineliyor: 1-7-1919 tarihinde müfettişlik karargâhı personeli için üç aylık adi tahsisatın şimdiden ve İstanbul'ca ödenmesini rica ettiğini. Nedense, henüz ses çıkmadığını, yine olağanüstü giderlerin Müfettişlikçe tasdikten sonra kabul edilmesini istediği halde henüz kabul edilmediğini, bu kararın verilmesiyle de «alelhesap» bir miktar paranın verilmesinin doğal olduğunu en azdan iki binek otomobilinin gerektiğini, kendine özgü tahsisatla seferi karargâh sorunu için de henüz bir karar alınmadığını söyliyerek acı - acı yakınıyordu.

Bunlardan başka, bu bildirilen maddeler olumlu olarak sonuçlandırıldıktan ve maiyetindeki subay ve personel kadrosunun hazırlığını görmek ve bunların idealim ve hiç bir temelli düşüncenin eylem haline geparanın verilmesinden üç gün sonra karargâhiyle birlikte yola çıkacağını bildiriyordu.

Mustafa Kemal, paranın yardımından uzak hiç bir idealim ve hiçbir temelli düşüncenin eylem haline gelemiyeceğini pek iyi biliyordu. Şimdi, bütün iş, gerek yollarda, gerekse gittiği yerlerde gerekecek parayı bulmaktaydı. Bunun için Harbiye Nezaretini sıkıştırıp duruyordu.

Mustafa Kemal, başını haritadan kaldırarak açık pencerenin önünde oturup karşıdaki Ethem Paşa konağındaki İtalyan karargâhına girip çıkan subay ve askerleri dalgın dalgın seyreden Cevap Abbas beye:

— Yahu, şu bizim fındık ticareti işi ne oldu? İlk önce telefonla kurcala, sonra, olmazsa kendin git, aslını astarını iyice araştır. Şu sevkiyatçı Rıza, bizi kafese koymuşa benzer. Ama yine de gönlüm, böyle bir şey söylemek istemiyor. Zavallı Fethi'yi de Bekirağa bölüğüne nakletmişler. Onu da gidip göreceğim. Bana hatırlat. Çocuğun beşbin lirası, senin sekiz yüz liran, annemin beşbin lirası hep benim yüzümden çarçur olup gitti. Biz askerlerin yapacağı ticaret, işte hep böyle olur. Anamdan aldığım beşbin lirayı böyle dolandırıcılara kaptırdığımı kadıncağıza bir türlü söyleyemedim. O da, hiç yüzlemedi. Ama paranın bize en çok gerektiği bir zamanda bu paracıklar elimize geçmiş olsaydı ne iyi olurdu. Baksana, Harbiye Nezaretinden hâlâ bir kuruş koparamadım. Üst üste tekit edip duruyorup.

Hiç olmazsa şu heriften Fethi'nin beşbin lirasını kurtarabilseydik çok iyi olurdu. Galibe hanım dışarda ihtiyaç içinde, o içerde ihtiyaç içinde. Kim bilir, belki de çocuğu birçokları gibi Malta'ya süreceklerdir: Birinci tutuluşunda bir mucize olarak kurtuldu, ama, şimdiki tutuluş ciddîye benziyor. Sen, şimdi git o parayı şöyle uzaktan olsun bir yokla, araştır. Kimbilir, belki de bu paraların üzerine birer bardak su içmek zamanı gelmiştir.

Yüzbaşı Cevat Abbas, sevkiyatçı Rıza Bey ile altın gözlüklü gübekli ve dolandırıcı tüccar arkadaşını düşündükçe şimdiden yüzünün etleri titriyordu.

Paşa'nın haberi yoktu; o, aylardır bu işin peşindeydi. Ne var ki on bin sekiz yüz liradan bir kuruşunu bile eline geçirememişti. Adam, bu acar yüzbaşıdan şeytan görmüş gibi kaçıyor, saklanıyordu. O da inatla kovalıyordu. Şimdi de bu iş için salondan çıkarken dişlerini

kıracakmış gibi sıkıyordu. Şundan ki herifçioğlunun üzerine yattığı parayı ötekinden - berikinden borç alarak ona emanet etmiş ve kârı bir yana hâlâ bu parayı alamamıştı.

Mustafa Kemal, Sadrazam İzzet Paşaca makina başında İstanbul'a çağrıldıktan, yani, o önemli bir şey görüşülecek, önemli bir görev verilecekmiş gibi İstanbul'a çağrılıp ta bir kenara atıldıktan sonra belki bilmediği gerekli haberleri elde etmek umudiyle bir türlü ve her tipte insanla sıkı bir ilişki kurmağa çalışmıştı. Bu arada sık sık görüştüğü kişiler arasında Sevkiyatçı Rıza diye tanınan birinci dünya savaşında askerî sevkiyat işlerinde, İsmail Hakkı Paşa'nın önemli işlerinde kullandığı binbaşı Ali Rıza bey de vardı. Bu adam çok kulağı delik bir kimseydi, eski İttihatçı kodamanların memleket dışında ve içinde kanat kımıldatışlarını, soluk alışlarını bile zamanı zamanına haber alarak Mustafa Kemal'e yetiştiriyordu. Gerek Enver Paşa'nın gerekse Talat ve Cemal Paşa'ların dışındaki çalışmaları, Mustafa Kemal'i son kerte ilgilendiriyordu. Bütün korktuğu, onların kendisinden önce davranarak siyasî ve askerî duruma yeniden egemen olmaları düşüncesiydi. Rıza bey, Mustafa Kemal'in sırlarını bilenler arasındaydı. Sonra «Mustafa Kemal» üstüne hiç kimsenin kulağına değmemiş haberlerle hergün «arzı endam» edişi, genç Paşayı ona karşı zayıf bulunduruyordu.

Yaveri çıkıp gittikten sonra Mustafa Kemal kırmızımtrak derili parmaklarının arasındaki küllenmiş sigarasının dumanlarının meydana getirdiği helezonların içinden para durumunu bir kat daha düşündü. Uzun bir muhasebeden sonra iyice anladı ki, zenginlik tanrısı Mamon, bütün yüksek zekâsına, olağanüstü güçlerine karşın ona hiç gülümsememiş, yâr olmamıştı. Babasının ölümünden sonra çok kıt - kanaat yaşadıklarını biliyordu. Okuduğu askerî okullarda, hep para sıkıntısı çekmişti. Harbiye eğitimi süresince mubassırların öğrenci-

lere sattığı kitapları alacak parası olmadığından kendisine kitap satmağa gelen bu adamları acı bir mizah ve hiciv dolu azarlamalarla geri çeviriyor ve onlara: «Ben derslerimi yaptıktan sonra kitabı ne yapacağım.» diyordu. Yine Harbiye öğrencisiyken meyhanelere ya cebin deki son harçlık kırıntısını bırakıp çıkıyor ya da «barba» ya bir içimlik borç bırakıp ayrılmık zorunda kalıyordu. Şimdi, düşünüyordu da hâlâ paraya, tanrı Mamonun, Napolyon'un bunca öğüp durduğu paraya gereken önemi vermediğini anlıyordu. Mareşal Falkenhain ile enver Paşa'ya kafa tutmak için istifayı basıp Suriye cephesinden İstanbul'a gitmek istediğinde de cebinde bilet parasını karşılayacak harçlık yoktu. Hiç evlenmediğinden, kızkardeşi Makbule ile annesi Zübeyde'den başka da yakın kimsesi olmadığından her ay aldığı maaşı, kendisine ufak bir miktar ayırarak annesine veriyor ya da gönderiyordu.

Paranın ne korkunç bir silah olduğunu en çok iki yerde anlamıştı: Birisi korkunç ve tehlikeli rakibi Enver Paşa'ya meydan okuyarak «istifayı» basıp İstanbul'a kaçtığı, Perapalas'ta yan geldiği, bir de başladığından beri memleketi kurtarma ideali için örgüt kurarak, adam kazanarak çalışmanın gerekliliğine inandığı zaman.

Alman kumandanların ve Enver Paşa'nın mantıksızlıklarına kızarak bir kenara çekildiği zamanlar onun yoksulluğa düşmesini yalnız bir talihli olay önlemişti. Diyarbekir'de bulunduğu zamanlar, birçok cins kısrak ve aygırlar yetiştirmiş, Arabistan cephesine nakledilince bu hayvanları da oraya götürmüştü. Ata büyük bir merak sardırmıştı. Gerçekten at soyunun en güzel örnekleri olan bu hayvanlar, erbabınca bir hazine sayılırdı. Bu hayvanlar daha önce isteyenler olduğu halde bir türlü satmağa kıyamamıştı. Ne var ki hem para sıkıntısı dolayısiyle hem de artık müttefiklerin partiyi yitireceğini anladığından bunların bir an önce paraya çevrilme-

sinin gerektiğine inanmıştı. Birgün, bütün Arabistan'ın gerçek padişahlığını yapan dördüncü ordu kumandanı Sakallı Cemal Paşa'ya bu atları anlatmış ve satmak istediğini söylemişti.

Mustafa Kemal, o zaman Yedinci Ordu Kumandanı idi ise de eylemce, yine bir ordu kumandanı olan Cemal Paşa'nın otoritesi altında bulunuyordu.

Cemal Paşa, atları görmüş, pek beğenmiş, bir de veterinerlerine göstererek gerçek fiatlarını ve değerlerini öğrenmek istemişti. «Şimdilik bunların karşılığı olarak sana iki bin altın vereyim.» demiş, atları kendi tavlasına çekmişti. İşte, bu iki bin altın bir zaman Mustafa Kemal'i yüzünü kara kara çıkarmıyacak biçimde geçindirmiş ve hayli zaman sonra bununla ilgili bir sürprizle de karşılaştırmıştı.

Cemal Paşa, atları beşbin altına sattığını bildirerek Mustafa Kemal'e üç bin altın daha göndermişti. Bu üç bin altını hiç te göndermeyebilirdi. Şundan ki daha önce satış iki bin altınla kapanıp bitmişti.

Eğer bu atları Cemal Paşa satın almasa ya da sattırmasaydı, hiç te satılacakları yoktu. Atlar, pazarda, Mustafa Kemal de Halep'te daha önce tanıdığı ve şimdi de İstanbul'a taşınmış olan Fansa'ların Halep'teki evinde konuk olarak bekliyordu. Atların kolayca satılmayışlarının temelli nedenleri vardı; bir kez Türk subaylarında bu «halisüddem» değerli atları satın alacak para yoktu. Halep zenginlerinin ata meraklı oluşları da bir işe yaramıyordu. Seferberlik olduğundan bütün devletin işine yarayacak hayvanlar sahiplerinin elinden alınıyordu.

Üç bin altını getiren sürpriz de şöyle olmuştu: İstanbul'da menkup olarak karanlık ve karamsar günler geçiren Mustafa Kemal, bir bir gün Bahriye müsteşarı Vasıf Paşadan bir tezkere almıştı. Bu tezkereye bir de telgraf iliştirilmişti. Bu telgrafın altındaysa «Cemal Paşa» imzası okunuyordu: «Hayvanlarınızı beş bin liraya

sattım, sizden çok ucuz almıştım; üç binlirasını nereye göndereyim?» Bu telgrafı alan Mustafa Kemal, Müşteşar Vasıf Paşanın yanına gitmiş ve ona: - Bu telgrafın manasını anlayamadım, demişti. Ben Paşa'ya atlarımı iki bin liraya sattım, o beş bin liraya satmışsa üst tarafını bana vermeğe mecbur değildir!

Mustafa Kemal, her ne kadar bu parayı almak için nazlanmışsa da, Cemal Paşa, yine de bunu ona göndermekten geri durmamıştı.

Bu para, Mustafa Kemal'e birçok girişimlerde yararlı olmuştu. Ancak, bu paraya güvenerek herkesin şaşkına döndüğü «mütareke» günlerinde bir ideal, bir amaç uğrunda korkusuzca çalışabilmenin zevkini tatmıştı. Onun ne gibi büyük davalar peşinde koştuğunu sezen birçoklarınca ona para yardımları önerilmişse de o, bunlara hiç yanaşmamış, bu önerileri çok küstahça bulmuştu.

İşte, İstanbul'a döndüğünden beri komzopolit bir yer olan Perapalar otelinin güzel bir dairesinde bu para sayesinde bir prens gibi yerleşerek dostun ve düşmanın nabzını daha yakından yoklamağa çalışmış ve düşmanları için de en zehirli propagandaları yapmaktan çekinmemişti.

Bundan başka zenginlik tanrısı Mamon, bir kez de onun karakterinde bir gedik açmayı denemiş ve onun evine küçük sandıklar dolusu altın göndermişti. Mustafa Kemal, Türk Ordusunu sağmal bir inek gibi kullanan Alman generali Falkenhain'den gelen bu altınları, bir Türk Paşa'sını satın almak amaciyle geldikleri için, zenginlik tanrısı Mamon'un suratına çarparcasına yine Falkenhain'e sert ve şakaya gelmez bir davranışla geri yollamıştı.

Şimdi çok iyi hatırlıyordu; olay şöyle geçmişti: bu Mustafa Kemal'de çok acıklı bir anı olarak yaşıyordu ve her zaman da yaşayacak, sırası gelince o bunu bütün ulusa duyuracaktı. Olaylar, birbirlerini zincirleme şöyle kovalıyordu:

Mustafa Kemal, Yedinci orduya iki kez kumandanlık etmişti. Yedinci orduyu da içine alan Ordular grubu kumandanı General Falkenhain'di. İşte, bu orduya birinci kez kumanda ettiğinde grup kumandaniyle arasında önemli çekişme olmuştu: General Falkenhain'in yürütmek istediği kimi yöntem ve davranışlar, Mustafa Kemal'in adamakıllı canını sıkıyordu. Çünkü, bunları Türkiye'nin gerek iç siyaseti gerekse askerlik bakımından hiç te uygun bulmuyordu. İşte, bu görüş ayrılığı ve aykırılığı, aralarında önemli bir tartışmaya ve sonra çekişmeye yol açmış, bu, daha yüksek makamlara da duyurulmuştu.

Mustafa Kemal, inandığı memleket ve askerlik sorunlarına çok önem verdiğinden susmayı kendine yedirememişti. Bütün yöntem, kural ve düzen denen tahta çerçeveleri çizmeleri altında çiğnemiş ve artık gözleri karardığından gelecek bütün belâlara göğüs germeyi göze alarak kendi kendini Ordu Kumandanlığından affetmiş, daha da ileri giderek Kolordu Kumandanlarından Ali Rıza Paşa'yı yerine vekil atamış ve görevine son vermişti. Bunu da hemen büyük makamlara bildirmişti. Bu yenilir, yutulur bir olup-bitti değildi.

Bunun üzerine General Falkenhain'in etekleri tutuşmuş ve özel bir mektupla bundan vazgeçmesi için yalvarmış, başkumandan vekili Enver Paşa ile dördüncü Orduyu uzlaştırmak için uğraşmışlardı.

Mustafa Kemal, bunun üzerine daha da büyük bir acı duymuştu; şundan ki bu liderler, hâlâ tehlikeli ve korkunç durumu görmemiş, anlamamış, görünüyorlardı. Kim bilir belki de biliyorlardı da bunu tilkice saklamağa çalışıyorlardı: Herhalde ellerinden başka bir şey gelmiyordu.

Mustafa Kemal, bundan sonra, içinde yaşadığı ortamda «tahripkâr» etkiler yapan bir çalışma tarzı tutturmuştu. Bunun üzerine Enver Paşa ile Falkenhain, bu korkunç etkisini biraz olsun azaltabilmek için onu

tutup merkezi Diyarbekir'de bulunan İkinci Ordu Kumandanlığına göndermişlerdi. Mustafa Kemal'in kafası adamakıllı kızmıştı. Sudan bazı nedenler ileri sürerek bunu da reddetti.

Onlar da bu kez onu« bir ay kadar mezun» saydılar; böylece de bir psikoloji oyunu paymak istiyorlar, onun ileri sürdüğü fikirlerin pek önemi olmayan basit şeyler olduğunu göstermeğe çalışıyorlardı.

İşte, Mustafa Kemal, ordunun ali-kıran başkesenlerine karşı baş kaldırdığı bu sıralarda cebinde İstanbul'a gidebilecek bir bilet parasının bulunmadığını bile bilmiyordu. Soy atlarını kıyarak bu yol parası için satmak zorunda kaldı.

Onun bu para sıkıntısını yakından bilen general Falkenhein, Yıldırım Ordusu kumandanlığını kabul edip İstanbul'dan Halep'e gideceği zaman Mustafa Kemal'e, zenginlik tanrısı Mamon'un işaretiyle birkaç küçük sandık dolusu altın göndermiş, yukarıda da söylediğimiz gibi onu kendi davası uğruna satın almağa kalkmıştı.

Mustafa Kemal'in Halep'e yollanacağı günün gecesiydi. Falkenhain karargâhında çalışan bir Türk Kurmay subayının yanı sıra bir genç Alman subayı Akaretler'deki 76 numaralı eve gitmişti: Bu genç Alman subayı Falkenhain'den Mustafa Kemal'e ufak-tefek kimi armağanlar getirmişti. Bu armağanlar, ufak ve zarif sandıklar içinde bulunuyordu. Mustafa Kemal, getirilen sandıkları kendilerini kabul ettiği odaya getirmelerini emretti. Salon kapısının yanına ufacık sandıkları yerleştirdiler.

Alman subayı:

— Paşam İstanbul'dan ayrılıyorsunuz, size yolculuk için Mareşal Falkenhain'ce biraz altın gönderilmiştir, dedi.

Mustafa Kemal, hiç kimseye gereksinim içinde olduğunu söylemiş, dert yanmış değildi. Bunun için bu altınların ordunun gereksinimine harcanması için gönde-

rildiğini sanmıştı. Bunun için de tercümanlık yapan Türk subayına:

— Bu sandıklar bana yanlış geldi. Ordunun levazım dairesine gönderilmek lâzımdı; benim için fazla külfettir. Dedi.

Tercüman, bu sözleri Alman subayına tercüme edince, o hemen:

— Efendim, o da başka, diye yanıt verdi.

Mustafa Kemal, Türk subayına:

— Paranın miktarını bu zabitten iyi tahkik et, huzurunda alındığına dair bir senet yaz, ver imza edeyim, dedi.

Türk subayı hemencecik, onun emrini yerine getirmişti, yalnız, Alman subayı, imzalı senedi kabul etmek istemiyordu. Mustafa Kemal, yine:

— Bu subay bilmiyor, dedi, senedi alsın ve Mareşale versin ve siz de bu paraları gelip alması için levazım reisine haber gönderiniz.

Bu sandıklar levazım dairesine gitmiş, Mustafa Kemal'in bunlara karşılık verdiği senet te Falkenhain'in gizli dosyasında birkaç ay kalmış ve birbirini bekleyip durmuşlardı.

İşte, Mustafa Kemal, yedinci ordu kumandanlığından kendini affettikten sonra kumandan vekili olarak bıraktığı Ali Rıza Paşa'ya bu sandıkları teslim etmiş, kendisinden aldığı senedi de o zamanki yaverlerinden Cevat Abbas ve Salih beylere vermiş, kendilerine de şunları emretmişti:

— Hemen Falkenhain'in karargâhına gideceksiniz, bizzat kendisini görüp bu senedi vereceksiniz ve benim kendi nezdinde bulunan senedimi alacaksınız.

Yaverler Falkenhain'i görebilmek için çok güçlük çekmişler, onun emirlerini harfi harfine yapmışlardı. Sonra gelerek:

— Müşir Falkenhain size böyle bir para vermiş olduğunu hatırlamıyor ve bu para için de sizin imzanızı

havi hiç bir vesikanın kendisinde mevcut olduğunu bilmiyor. Binaenaleyh Ali Rıza Paşa imzalı senedi de kabul etmiyor, demişler, o da onlara yine şunları emretmişti:

— Şimdi, size çok ciddî emrediyorum. İkiniz tekrar Falkenhain'in odasına gireceksiniz ve diyeceksiniz ki, verdiğiniz altınlar olduğu gibi mahfuzdur; buna mukabil size senet verilmiştir. Senet olmadığını iddia etmek altınların varlığını değiştirmez.

Vesikayı kaybetmiş olabilirsiniz. O halde verdiğiniz altınları size iade edeceğiz. Aldığınıza dair bize senet veriniz. Ve diyeceksiniz ki, bizi buraya gönderen kumandanın altın mukabili memleket menfaatleri hakkında müsamaha gösterecek insanlardan olmadığını çoktan öğrenmeliydiniz. Hâlâ bunda tereddüdünüz varsa kumandanımız bunu size ve efkârı umumîyeye daha başka türlü dahi isbat edebilir. Paralarınız duruyor, fakat, bu paralardan daha çok kıymetli olan Mustafa Kemal imzası sizde kalamaz ve müspet netice almadıkça karşıma gelmiyeceksiniz.

Onun emir verdiği arkadaşlar grup kumandanı Falkenhain'i tanıyan kimseler değildi, yalnız, Mustafa Kemal'i çok iyi tanıyorlardı. Onun için bir saat sonra Falkenhain'in elinden onun imzasını taşıyan kâğıt parçasını alıp geri dönmöşlerdi.

İşte, zenginlik ve para tanrısı Mamon, istifa eden Mustafa Kemal'in tren parası olmadığı en tehlikeli anı seçmiş olduğu halde onu tuzağa düşürememişti. Küçük zarif sandıkçıkların içindeki ışıl ışıl altınlar yine Mareşal Falkenhain'in kasasına dönerken Mamon, Mustafa Kemal'den öç almağa and içmiş ve ileride ona başka bir oyun oynamağa karar vermişti. İşte, sevkiyatçı Binbaşı Ali Rıza beyi salt bu yüzden Mustafa Kemal'in karşısına çıkarmış ve ona kötü bir oyun oynamıştı. Cevat Abbas beyin dört aydır arkasından koşup durduğu o ana sütü gibi helâl paracıklar, işte bu yüzden gitmişti ve hikâyesi de şöyleydi:

Ali Rıza bey, büyük savaşın en civcivli zamanlarında bile Cevat Abbas'ı gördükçe Mustafa Kemal için birkaç övücü söz söylemeden edemezdi. Elbette bu sözler de Mustafa Kemal'in kulağına iletildiğinden zamanla onda pek az tanıdığı bu eski sınıf arkadaşına karşı güven ve sempati uyanmıştı. Bırakışma yılları gelip çatınca sevkiyatçı Rıza bey de tabiî çok değer verdiği eski sınıf arkadaşının yanına ve arkadaşları arasına sokulmakta gecikmemişti. Ali Rıza Bey, Mustafa Kemal için tükenmez bir fedakârlık ve sempati kaynağı haline gelmişti. Mustafa Kemal, onu her gün yanında görmek gereğini dahi duymağa başlamıştı. O, alan ve isteyen değil her zaman kendinden bir şeyler bağışlayan bi insan, bunun için de her zaman aranan bir insan olarak görülüyor ve seviliyordu. Mustafa Kemal, onunla İstanbul'un bir çok yerlerinde baş başa görünmekten hiç tedirgin olmuyordu.

Yalnız, Ali Rıza bey, ilk güzel etkiyi Cevat Abbas üzerinde yapmış, bu yumuşak basamaktan kolayca Mustafa Kemal'in yanına dek tırmanmıştı. Mustafa Kemal ile birkaç kez görüşen bu eski arkadaş onu da Cevat Abbas gibi fethetmekte gecikmemişti.

Âyan Reisi Ahmet Rıza beyle Mustafa Kemal'in görüşmesini o sağlamıştı. Ali Rıza bey, Mustafa Kemal'in dinamizminin hangi alanda işlediğini bildiğinden ona hergün İstanbul'da çalışan bir çok minimini idealist yurtsever gruplarından haber getiriyordu. Yalnız, söylemekle kalmıyor, bu grupların şimdiden onun emrine girmelerinin çok gerekli olduğu üzerinde duruyordu. Bu grupların başında da, yine Rıza beyin söylediğine göre çok değerli sivil bir adam vardı. Bu liderle Mustafa Kemal'in tanışmaları mutlaka gerekiyordu.

Mustafa Kemal, her zerresinden güven taşan bu eski Harbiyeli arkadaşının önerisini sevinçle kabul etti. O zaman, henüz Halepli Fansa ailesinin evinde konuk bulunuyordu. Bunun için, sivil liderle Mustafa Kemal'-

in görüşmesi bu evde olmuştu.

«Bay Ali Rıza'nın salık verdiği bu zat, kır atlar koşulmuş bir saltanat arabasına benzeyen landosu ile gece karanlığında» görüşmeye gelmişti. Kılık - kıyafeti düzgün ve temizdi. Nazik ve alçak gönüllü görünüyordu. Yalnız, her sözünün başında «Merhemet (merhamet) buyurunuz» diye bir başlangıç yapıyordu. Böylece de nice duygulu ve derin zekâlı bir adam hali yaratmakta gecikmemişti.

Bu adam, artık Mustafa Kemal'in hemen - hemen hergünkü konukları arasına girmiş gibiydi. Hep memleket dertlerinden, yapılması gereken işlerden konuşuyor, bağrı yanık bir yurtsever olduğunu her haliyle gösteriyordu. Bu yurtsever adam, bir gün yanında ak sakallı bir kişi ile çıkageldi. Yalnız, Mustafa Kemal'den bu kişinin gelmesi için daha önce müsaade alınmıştı.

Yeni konuk, ilk konuğun beraber çalışmakta olduğu siyasî grubun reisiydi. Aynı zamanda Sultan Vahidettin'in de yakın ahbabı olan bu molla demek ki birçok yurtseverler gibi iki yüzlü bir rol oynamak zorunda kalıyordu. Bu, Mustafa Kemal'in başından da geçtiği için inanılmayacak bir yanı yoktu. Oysa molla, yurtseverin kayınbabasından başkası değildi.

Mustafa Kemal, ihtilâlci çalışmalarına daha çok hız ve genişlik vermek için Şişli'deki eve taşınmıştı. Yeni dostlar, başlarında Rıza Bey olduğu halde Mustafa Kemal'in çevresinde sıkı bir halka meydana getirmişlerdi.

Adam, kır atlar koşulmuş parlak landosu ile haftada birkaç kez Şişli'deki yeni evin önünde duruyor ve büyük bir gösterişle arabasından inerek merdivenleri tırmanıyordu. Bu kez, Ali Fethi bey de bu zengin ve önemli yurtseverle tanıştırılmıştı. Zaten o günlerde, Mustafa Kemal'in en çok gizli - gizli konuşup görüştüğü ve dertleştiği arkadaşı Ali Fethi beydi ve her zaman yanındaydı.

Fethi bey de bu adamı tanıdıktan sonra ona kanı

kaynamıştı; o da Rıza bey gibi sempatik, fedakâr ve yurtseverdi. Konuşurken ağzından bal akıyordu.

Az zaman içinde çok güvendikleri bu iki adamdan, yani Ali Rıza beyle yeni landolu konuktan, gerek Mustafa Kemal, gerekse Fethi bey kuşkulanmağa başlamışlardı. Yalnız, bu kuşku az zamanda silinmişti. Yeni konuğa karşı duyulmaya başlanan kuşkuyu ve güvensizliği Ali Rıza beyin birkaç büyülü sözü silmeğe, yitirmeğe yetmişti.

Bir gün, Ali Rıza bey, Mustafa Kemal'in evine yalnız başına gelmişti. Evde Mustafa Kemal'den başka Fethi beyle yaver Cevat Abbas bey de vardı. Yukarıdaki salonda oturmuş konuşuyorlardı. Birdenbire Ali Rıza bey, onlara üçünü de derinden ilgilendiren bir soru sormuştu:

— Peki, bütün bu işlerin başarılması için her şeyden önce sizlerin geçim derdinden uzak olmanız gerekmez mi? Paranız var mı? Geçiminizi sağlayacak paranız yoksa rahat bir kafa ile çalışamazsınız.

Mustafa Kemal ile Fethi bey ona:

— Paramız yok, ama, bugüne kadar böyle bir şey düşünmedik. Diye yanıt verdi.

Ali Rıza bey:

— Bu doğru değildir, dedi, her şeyden evvel bulunduğumuz pozisyonun gerektirdiklerini yapmak zorundasınız. Ben, sizin geçiminizi sağlayacak parayı bulmağa çalışacağım; ancak bu para ile gönlünüz rahat olarak çalışabilirsiniz. Yalnız, size tanıştırdığım arkadaşımı bu işte sizlere yardım için kandırabilmeliyim. Bununla beraber bu gibi işler onun için önemsizdir.

Zengin bir zattır. Aydan aya koyacağınız bir sermayeyi işletir ve gelirini size vermesini sağlamak için varkuvvetimle çalışırım.

Benim de sizlere böylece hiç olmazsa naçiz bir hizmetim olsun.

Mustafa Kemal ile Ali Fethi bey bu ara bakışmış-

lar ve gözleriyle anlaşmışlardı. Onların bu gözleriyle anlaşmalarını kaçırmayan Cevat Abbas, bu işin akıllarına yatmış olduğunu anlamıştı.

Sonra yine ikisi birden:

— Nasıl? Diye sordular.

— Evet, meselâ, bir liranız ayda bin lira getirebilir. Çünkü, dediğim zat İzmir'le bir zeytinyağı, incir, üzüm üzerinde geniş bir mikyasta iş yapmaktadır. Bu devir içine girecek sermayeniz de sizlere her ay yüzde yüz kâr getirir. Bunun için geçim korkunuz tamamiyle ortadan kalkar.

Olgun iki insan örneği olan Mustafa Kemal ile Fethi bey de Ali Rıza beyin zengin arkadaşına olan güvenine ortak oldular.

Yaver Cevat Abbas ta onlar ne yaparsa yapmağa karar verdi! onun için bu zorunluluk gibi bir şeydi.

Bu kez, Ali Rıza beyin dışındaki üç kişi gözleriyle konuşarak anlaşmışlar ve birbirlerine «evet» demişlerdi.

Şimdi, yalnız bir şey kalıyordu. Parayı nereden bulacaklardı?. Bu para, ne kadar olacaktı?..

Bu güç sorunu da -Allah razı olsun- yine Ali Rıza bey çözümlemişti:

— Paşam, sen beş-on bin lira, Fethi bey de arzu ederse yine o kadar, Cevat ta bin lira koyarsanız ben arkadaşımın gönlünü yaparım.

Bu sayı üçünü de ferahlatmıştı. Hepsi de bu sayıyı uygun bulmuştu.

Yalnız, şimdi bir tek üzüntüleri kalmıştı:

Ya bu parayı bulamazlarsa.

Mustafa Kemal:

— Annemde biraz para olacak, yoklayayım, dedi, çünkü Cemal Paşa'nın gönderdiği beş bin altın henüz erimemişti. Onun ihtilâlcilik yürekliliğini besleyen sihirli kaynak buydu.

Fethi bey de bu parayı ödünç olarak bulabileceğine güveniyordu.

Yalnız, bu arada kimse Cevat Abbas'ın üzüntüsünü görebilecek durumda değildi. Para bulamamak belkisi karşısında terliyordu.

Ne var ki bu anlatılan ticaret yönteminde öyle çok kâr adanıyordu ki, bu onun para bulamamak üzerindeki umutsuzluğunu yeniyordu.

Şimdilik, elinde dörtyüz lira bir parası vardı ki bunu karagün dostu olarak kıskançlıkla bir kenarda saklıyordu. Bu parayı kendi malı olan iki binek atını satarak elde etmişti. Bu parayı ortaya koymayı göze alsa bile geriye altı yüz lira kalıyordu ki, onu bulabileceğini aklı kesmiyordu. Ali Rıza bey, bu üç kafadarın ağızlarına birer parmak bal çalarak yarın yine görüşmek üzere yanlarından ayrılıp gitmişti. İyi kalpli dost, çekilip gittikten sonra, geri kalanlar saatlerce bulunacak sermaye ve gelecek kâr üzerinde uzun uzadıya konuşmuşlar çareler aramışlardı. Cevat Abbas, her ay kendisine bin lira getirecek olan bin lira sermayeyi bulmak kaygusu ile hemen izin alarak evine yollanmıştı. Dört yüz liranın üstünü borç-harç bütünleyecekti. Olsa-olsa birinci ay sıkıntı çekecek, ikinci ay sermayeyi sahiplerine ödeyip feraha çıkacaktı. Gelen kâr da bundan sonra sermayesi olacaktı.

O gece ne kadar yakın tanıdık, bildik varsa hepsini dolaşmış, sermayeyi bütünlemişti.

Ne var ki, bula-bula ancak dört yüz lira bulabilmiş ve büyülü ticaret işine bununla katılmayı kararlaştırmıştı.

Ertesi gün, Mustafa Kemal, annesininden beş bin lirayı denkleştirmiş, Fethi bey ise aynı parayı borç olarak bulmuştu. Cevat Abbas ta sekiz yüz lirasını bir zarfa koyarak iç cebine sokmuş ve düğmesini de sımsıkı iliklemişti. Üçü birden Mustafa Kemal'in üstü açık eski hırıltılı, homurtulu Mersedes arabasına binmişler, «âlicenap» ve zengin adamın yazıhanesinin kapısında durmuşlardı. Şirketin direktörü, onları ciddî bir yüzle kar-

şılamış, birer maroken koltuğa buyur ederek onlara dondurma ikram etmişti.

Sonra, sözü Ali Rıza bey, arkadaşının «delaleti» ne getirerek tatlı tatlı konuşmuş ve üç zarf dolusu parayı alıp zaten açık duran çelik kasaya atıvermişti. Bu, öyle bir atıştı ki «bu kadar küçük bir para, bu zahmete de değer mi?» demek istiyordu.

Artık, on bin sekiz yüz lira, bu temiz ve helâl paracıklar, onların değildi.

İşin tuhafına bakınız ki ne zengin şirket direktörü onlara bu paralar karşılığında bir senet vermeyi düşünmüş, ne de onlar bu «muhterem» ve «iyiliksever» adamdan bunu isteyebilmeyi uslarına getirmişlerdi.

Adamın tatlı dilleri ve gelecek sarı altınların şıngırtısı ve müziğiyle yine eski Mersedes otomobile binmişler ve oradan ayrılmışlardı. Artık, üç kafadar da geçim derdinin ortadan kalktığına inanarak günlerin altın tesbihini çekmeğe başlamışlardı. Birinci ay dolduğunda üçü de her an kapılarını çalacak, pencerelerini tıkırdatacak altınların güler yüzüyle karşılaşmayı bekliyorlardı. Ay geçip de ikinci ay dolunca yüreklerine ilk kuşku kurdu düşmüşse de yine umutları sersemlememişti. İkinci ayın sonuna doğru Cevat Abbas beyin, ticaret durumunu telefonla sorması uygun görülmüştü. Zengin tacirin telefonda anlattığına göre incir, üzüm, vb. birinci ayda İstanbul'a gelmiş, piyasa çok düşük olduğundan satılmamış, Odesa'ya gönderilmişti.

Aksilik bu ya, o günlerde de Odesa'yı Kızılordu işgal etmiş bulunduğundan mallar karaya çıkarılmamış, Köstence'ye gönderilmişti.

Şirket Müdürün büyük güvenle bildirdiğine göre «Hamdolsun yeni tacirler, hiç bir zarara uğramış değillerdi.»

Üç yeni tacirin sermaye ve kârı, yine Karadeniz'in kurşunî dalgaları üzerinde dolaşıp durmuştu. Üç yeni tacir, artık sermayelerinin de tehlikeye düştüğünü anlar

gibi olmuşlardı. Bal gibi dolandırılmışlarsa da, bunu uzun zaman ne kendierline ne de başkalarına söyleyebilmişlerdi.

Şimdiyse tacirlerden Ali Fethi Bey, Bekirağa bölüğünde yatıyor ve her an bir Malta yolculuğu bekliyordu. Mustafa Kemal de Müfettiş olarak Anadolu'ya geçeceğinden şirketin direktörü, derin bir soluk almağa hazırlanırken bir gün Galata köprüsü üzerinde Cevat Abbas tarafından kıstırılmıştı. Genç asker, hırsından az kalsın herifi kaldırıp denize fırlatıyordu. Zor belâ sermayesinin dört yüz lirasını kurtarabildi. Mustafa Kemal ve Fethi bey için de bu ünlü incir ve üzüm şirketi direktöründen bir gazete kâğıdı parçası alındı.

Mustafa Kemal, yapmış olduğu bu ilginç ticareti ömrü boyunca unutmayacak ve zaman-zaman gülerek anlatacaktı.

Zenginlik tanrısı Mamon, idealistlere sık sık böyle oyunlar oynamaktan hoşlandığını bir kez daha göstermişti.

— 21 —

ALTIN KURŞUNLAR

Türkler öldürülebilir fakat yenilemezler.

— Napoleon —

Sokaklar üçer-beşer kişilik topluluklar olarak dolaşan gençler, tellalların bağırışlarını andırırcasına, evlerinin pencerelerine bakarak şöyle bağırıyorlardı:

Vatanını seven Yahudi mezarlığına, maşatlığa gelsin.

Şimdiki Bahribaba parkı, o zaman Yahudi mezarlığıydı. Üzerindeki tabelada «Hukuku beşer-insan hakları» gazetesi yazılı bir kapıdan soluk soluğa uzun boylu kara yağız, yakışıklı otuz, otuz beş yaşlarında, yeşil gözlü bir adam fırladı:

Hemen önünden bağırarak geçen dağınık saçlı ve heyecanlı bir gencin kolundan yakaladı ve ona bir kucak Hukuku Beşer gazetesi verdi:

— Al sunları, önüne gelene ver, dedi.

Sultani öğrencisi olduğu anlaşılan genç, gazeteleri yüklenip uzaklaştı.

Genç adam, giden delikanlının arkasından bir dakika dalgın ve düşünceli baktı.

Denizden ıslanarak gelen tatlı bir imbat rüzgârı, yüzünü okşayarak, ciğerlerini doldurarak sokak boyunca geçip gidiyordu. Güzel Mayıs akşamı, İzmir'in bütün

göklerini ve havasını pembe yapan bir buğu ile doldurmuştu.

Kırlangıçlar, son sineklerin peşinde çığlıkar atarak havayı bir baştan bir başa geçiyordu.

Genç adam, kafasını kaldırarak Kümülüs bulutlariyle örtülü gök yüzüne baktı: Doğa, yine eski kaygusuz doğaydı. Yalnız, insanlar tedirgindi; yalnız o, tedirgindi. Ömrünün en önemli olaylarından birini, belki, en önemlisini yaşamak üzereydi. Gerçi bu olay, doğada, kuşların çığlıklarından bulutların köpürerek pembe, mermer hamuru gibi kaynayışından hiç bir şey değiştiremeyecekti. Ne var ki bu, ömrünün en büyük sesi olarak vatanın tutsak ufukları üzerinde kim bilir belki de bütün yer yüzünde çın-çın ötecek bir yankı bırakacaktı.

Bir zamandanberi çıkardığı «Hukuku Beşer» gazetesini bütün Türkiye'de bilen kaç kişi vardı?

«Hukuku Beşer» gazetesi, Osmanlı Sulh ve selâmet kurumunun sözcülüğünü yapıyordu. Batı ulusları, örneğin, Fransızlar, bütün dünya uluslarına insan haklarını öğrettikten sonra şimdi de onları çiğneyerek tutsak ulusların topraklarında ilerliyordu.

O, gazetesinde bu insan haklarının korunmasını ne şaşkınlık içerisinde yüzen kendi yurttaşlarına, kendi ulustaşlarına ne de o demir çizmeli özgürlük ve hak çiğneciyilcilerine duyurabilmişti. Yalnız, bir nihilist gibi, bir bomba demeti gibi özgürlük çiğneyicilerinin üzerine atılınca kopacak bütün gürültüyü sağır kulaklar bile işitebilecekti. Oysa o bir sosyalistti. Ne yazık ki tek başına kalmış bir sosyalistti. Bu yüzden de tıpkı bir nihilist gibi davranacaktı. Dünya savaşından önce Balkanlar' da İngiltere uğruna propaganda gezileri yapan gazeteci Baxton kardeşleri Romanya'nın merkezinde bombayla selâmladığında çıkan dumanı herkes görmüş ve kopan gürültüyle bütün dünya işitmişti.

Osman Nevres 1304 de Selanik'de doğmuştu. Babası. Hasan Tahsin Recep'ti. Annesi Ayşe ile bir ağabeysi

ve iki kız kardeşi hâlâ yaşıyordu. Nevres, lise eğitimini Selânik'deki Fevziye Lisesinde bitirerek İstanbul'a gelmiş ve Şanlı Mehmet efendi mağazasında çalışan babasının yanında kalmıştı. Meşrutiyetin ilânı üzerine ittihat ve Terakki Cemiyetine giren Osman Nevres, Talat Paşanın sivil muhafızı «Şefko» aracılığiyle sivil muhafız olmuştu. Bütün isteği, Avrupa Üniversitelerinden birine kapağı atmak ve eğitimini bütünlemekti. Ne yazık ki babasının aldığı üç beş kuruş onun bu hevesini gerçekleştirmeğe yetecek takatte degildi.

En sonra devlet sınavını kazandı ve bir arkadışiyle ağabeysinin verdikleri on Napolyon altınını cebine indirerek Paris'e yollandı ve orada Siyasal Bilgiler Akademisi'ne yerleşti. Üniversiteyi bitirerek İstanbul'a döndüğünde Balkanlar kaynamağa başlamıştı. Amansız iki Türk düşmanı, iki İngiliz, Baxton kardeşler Balkanlar'da büyük bir propaganda gezisine çıkmıştı.

Osman Nevres, bunları yola getirmek için Talat Paşa ile İsmail Canbolat beye baş vurdu. Sofya'da yapılacak olan suikasti Sofya Ateşemiliteri Mustafa Kemal, doğru bulmayarak Romanya'da yapılmasını salıkladı. Osman Nevres, Bulgaristan'dan Türkiye'ye dönerek burdan bir taka ile Romanya'ya geçti. Bükreş'te Baxton'lar ona hakaret dolu bir karşılık verdiler. «Bizim barbar Türklerle konuşacak hiç bir şeyimiz yok» dediler. Bunun üzerine Nevres, işi barışçı bir yolda çözülmeyeceğini anlamıştı. İkisini de ağırca yaralayarak Romen Adliyesinden 10 yıl hapis cezası yedi. Birinci Dünya Savaşı içinde Türk ordusu Bükreş'e girince kurtularak yurda döndü. Ne var ki bu kez de veremin kara pençesinde inlemeğe başlamıştı. Zindan yaşayışından bu korkunç hastalık onu pençesine geçirmişti. Talat Paşanın yardımıyla tedavi edilmek üzere İsviçre'ye gönderildi. Osman Nevres, İsviçre'ye tedaviye giderken babasının nüfus kâğıdıyle pasaport almak zorunda kaldığından Hasan Tahsin Recep adı sonradan üzerinde kaldı.

Göğsünün sıkıştığını duymuştu. Geniş bir soluk aldı. Kollarını açıp kapayarak bir iki jimnastik davranışı yaptı, sonra yine idarehaneye girdi.

Tahta sandalyeye oturdu. Masanın gözünü çekti. Karmakarışık atılmış müsveddelerin ve başka yazılı kâğıtların üzerinde yatan kocaman bir tabancanın namlusu parladı. Sinirli bir davranışla tabancayı aldı, emniyetini yoklayarak kurşunlarını birer birer çıkardı. Yokladı, tetiğe dokundu, birkaç kez «Çıt» diye işitildi. Tabanca iyi işliyordu. Kurşunları yine tabancaya sürdü. Emniyeti kapadı ve onu cebine koydu.

Sonra elini çekmecenin daha gerisine sokarak kaplumbağa yavrusuna benzeyen bir İngiliz bombası çıkardı, onu da mendiline sararak ceketinin cebine koydu.

— Ne yazık ki, diye söyledi. Voltaire'in, Rousseau'nun, Diderot'un bize öğrettiği insaan haklarını korumak için şu tabanca ile bombadan başka koruyacak bir silah yoktu.

Kordonboyu'na doğru yürüdü; serin bir imbat rüzgârı dalgaları kıyıya çarpıyor, yer yer masmavi ışıklar yakamozlar yapan çırpıntılı sular, sürekli bir şıpırtı çıkarıyordu. Rumların daha sık oturduğu yana baktı ve kulak verdi. Orda gitarlar bu akşam pek şen saatler yaratıyordu. Sevinçli gülüşleri isterik bir hırçınlıkla titreyen genç Rum kızları ve kadınları, Bakus ayinlerinin içkili tazeleri gibi coşkundular.

Buna karşılık Türk mahalleleri, al karıları basmış lohusalar gibi korkunç bir karadüş içindeydi. Müzik ve şarkılar susmuştu.

Genç adam, tedirgindi. Her an tabancasına el atmağa ve içindeki kurşunları boşaltmaya hazır bir ruh hali içindeydi. Yaşayışının hem en umutsuz, en karanlık hem de en kararlı gecesini yaşıyordu. Bunu biliyordu. Yarın, düşman askerleri rıhtıma çıkınca şimdi kılıfında uyuyan ve susan uzun menzilli tabancası konuşacak ve belki de birkaç düşman askerinin canını yakacaktı. Ne var ki

onun için öldürmek, sorun değildi. Bu, yalnız, kentin, vatanın işgalini protesto için yapılacaktı. Şimdiye dek yapılmış olan bütün girişimler boşa gitmişti.

İzmir'in Yunanlılara işgal ettirileceği haberini birçok İzmir'li aydın yurttaş gibi o da çoktan almıştı. «Hukuku beşer» gazetesinin sayfalarında bomba gibi yazılar patlamıştı.

İzmir'li aydınlar, gerçekten de boş durmamışlardı. İşgal haberi doğruya benzemeğe başlayınca 22 Mart 1919 da Beyler sokağında Millî sinema salonunda büyük, coşkun bir toplantı yapılmıştı: Aydın ve Balıkesir kent ve kasabalardan 37 müftü, 37 Belediye reisi ve pek çok yurttaş bu kongrede hazır bulunmuştu. Osman Nevres te bunlar arasındaydı. Kongreyi yapan «İzmir Müdafaayı Hukuk Cemiyeti» idi. Cemiyetin genel sekreteri Sami bey (Baykut), toplantıda coşturucu bir nutuk söylemiş ve «fiilen» işgale karşı gelinmesi üzerinde de durmuştu. İşgalin bir «hadise» ye yol açacağını anlatan bir muhtıra kaleme alınarak bütün itilâf devletleri temsilcilerine birer suret gönderilmişti.

Hepsi boşunaydı. İşte, beklenen felâket, amansız bir çığ gibi yuvarlanarak geliyordu.

Osman Nevres, ellerini pantolonunu ceplerine sokarak Türk mahallelerinden birinin sokağına daldı. Karanlıkla beraber, el-ayak çekileceğine tersine sokaklar insanlarla kaynamağa başlamıştı. Hepsi de gençti. Genç esnaf ve işçi çocukları, Sultanî öğrencileri, kalabalık sıralar halinde acıklı ve gürbüz sesleriyle «tekbir» getirerek sokaklardan geçiyordu.

Liderleri, salt yurtseverlik coşkunluğu idi. Günlük ekmeği peşinde koşmak yüzünden felâketten şimdiye dek haber alamamış hemşeriler, sokağa fırlıyor ve şaşkınlıktan büyümüş gözleri, açılmış ağızları ve yüzlerinin sarkmış çizgileriyle donup kalıyordu.

Genç adam, bu başsız ve yurtsever hemşeri yığınlarına baş bulmak için aylardır uğraşanlar arasındaydı.

Ne var ki, bu iş başarılamamıştı: Bir baş bulunamamıştı.

Sokaklarda insanın tüylerini ürperten tekbir sesleri arasında hâlâ «vatanını seven» Yahudi mezarlığına gelsin haykırışları işitiliyordu.

Osman Nevres, çaresizlikten çılgına dönen binlerce genç insanın seline kapılmış yürüyordu. Bu kaynaşma hoşuna gitmiyor değildi, bundan güç alıyordu. Ne yazık ki deney ve silah bunlardan çok uzaklardaydı; asıl yurdu kurtaracak ta onlardı.

«Zavallı çocuklar, diye söylendi, bilmiyorlardı ki, tekbir getirerek dolaştıkları şu anda bile düşman şehri işgal edebilir.»

Onun böyle düşünmekte hakkı vardı. İyi haber alan kaynaklardan sızan habere göre işgal ya 14 Mayıs gecesi saat 20 de ya da 15 Mayıs sabahı yapılacaktı.

Millet, akın-akın maşatlığa doğru giderken o, yolunu Kordonboyuna çevirdi. Şundan ki, düşman, dendiği gibi şu sırada karaya asker dökebilirdi. En uygun zaman da bu andı; bütün İzmir, büyük bir şaşkınlık ve kararsızlık içinde yüzüyordu.

Aylardır dillerde dolaşan işgal haberi, işte en sonra gerçekleşmek üzereydi ve bunu önleyecek hiç bir güç te görünürlerde yoktu.

Genç adam, ayaklarını yorgunluktan artık daha ileri gitmediğini anlayarak önünden atlı tramvaylar geçen bir kahvenin yaya kaldırımındaki iskemlelerinden birine çöktü. Kulakları hep kirişteydi. O biliyordu: Yurt sevgisi ile ruhları kaynayıp duran, vuruşmak için ufacık bir işaret bekleyen bu halkı durduran nedenleri çok iyi biliyordu.

İzmir valisi Kanbur İzzet ile 17 nci Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa, İstanbul hükümetinin ihanetini destekliyordu. Vali «Hiç bir hadise çıkmayacaktır.» diye efendilerine ve efendilerinin Avrupalı efendilerine söz vermişti.

Ali Nadir paşadan önce kolordu kumandanı ve Vali vekili olan Nusrettin paşa ise ayrılmadan önce gazetelere şöyle bildiride bulunmuştu: «Yunanlıların yapacakları bir çıkarma hareketi kan dökülmesini intaç edecektir.»

Bu yiğitçe söz, İzmirlilerin yüreklerine biraz soğuk su serpmişti. Ne yazık ki, İstanbul, hemen bu yiğit paşayı ordan almış ve onun yerine kendileri gibi düşünen «Nigehbancı» Ali Nadir Paşayı göndermişti. Nusrettin Paşanın İzmir'i kolay-kolay işgal ettirmeyeceği, önemli bir «hadise» çıkaracağı meydandaydı. İzmir'in tepelerinde Türk topları ve Kordonboyu'nda Türk silahları patlayınca iş temelli sarpa saracaktı. Böylece de işler bozulacaktı. Mondros Bırakışmasından İzmir'in işgali de düşünülmüş ve bu işin tereyağından kıl çeker gibi gürültüsüz -patırtısızca yani «Hadisesiz» olması kararlaştırılmıştı. Keçi sakallı Venizelos efendilerine böyle söz vermişti.

İzmir'liler, kentin Yunanlılara verileceğini ilk işittikleri gündenberi tedirgindiler, her an bu felâketle karşılaşacaklarını düşünerek kaygulu günler yaşıyorlardı. Artık güzel İzmir'in savunması, kadere bırakılmıştı. Bu kenti ancak bir mucize kurtarabilirdi.

Bırakışma koşulları gereğince, İzmir'deki kolordu karargahına gelen bir İngiliz subayı, alaylarda yalnızca dörder makinalı tüfek bırakılmasını ve geri kalanının sandıklanarak gereken yerlere yollanmak üzere istasyonlara gönderilmesini istemişti. 5. Tümenden İngilizlere hiç bir top teslim edilmemişse de bütün topçuluk cephaneleri liman içinde bulunan Yenikale tabyesinde depolanmaktaydı. Harbiye Nazırlığından gelen emirde, tümende yalnız iki bin tüfek bırakılması ve geri kalanını sandıklanarak istasyonlara gönderilmesi bildiriliyordu.

Zaten Mondros Bırakışmasından sonra yapılan terhis sonucunda taburlar 100-150 silaha düşmüştü. İzmir'deki kolordu emrinde ayrıca iki bölüklü bir suvari alayı da bulunuyordu. Ne varki bu alayın bir bölüğü yir-

mi gündür İzmir'den uzaktaydı; şehzade Abdürrahim efendinin başkanlığındaki Ali Rıza Paşa öğüt kuruluna muhafız olarak katılmış ve Aydın'a gönderilmişti.

Ayvalık'taki kıyı bataryaları içeri alınmış, İzmir'deki kale toplarının kamaları sökülmüştü.

14 Mayıs'tan birkaç gün önce İzmir limanına bir sürü düşman savaş gemisi gelmişti. Bunların arasında bir Amerikan dritnotu, bir İngiliz, bir İtalyan zırhlısı ve bir savaş gemisiyle birkaç İngiliz torpidosundan meydana gelen bir filo da vardı. İngiliz Amirali Galtrop ta bu savaş gemileriyle İzmir'e gelmiş ve yapılan provada hazır bulunmuştu.

İzmirliler, işgalin o gün başlayacağını sanmışsa da bu, salt bir alıştırma çabasıydı. İtalyanlar, kente birkaç Berjagalieri müfrezesi çıkarmış ve bunları silahsız olarak caddelerde dolaştırmışlardı.

Bu, belki de «düşmanca gelmiyoruz ve gelmeyeceğiz» demekti.

Bir iki gün önce de donanma arasında bulunan Yunanlıların Kılkış ve Averof savaş gemilerinden karaya bir miktar Yunan askeri çıkarılmıştı. Bunlar, Kadifekale istihkâmlarını ve Candarlıyı işgal provası yapmışlardı.

Sözde her şey yöntemiyle ve gizlilikle yapılıyordu. Türk halkı, artık her şeyi itilâf devletleri ve onların serüvene atmağa hazırlandıkları Yunanlılar kertesinde yakından biliyordu.

İzmir, daha önce itilâf devletlerinin yanında savaşa atıldığından İtalyanlara vaadedilmişti. Savaş bitince İtalya'da sosyalist ve komünist hareketleri hükümeti felce uğratıp itibarını kırdığından itilâf devletleri sözlerinde durmamışlardı. Bu yüzden İtalyanlar, bu işgale karşı idiler. Bu işgale karşı olduklarından da bunu günüyle, saatiyle Türklere bildirmişlerdi.

Ege kıyılarının bu mavi gözlü incisi, daha Mondros Bırakışmasından önce savaşta göstermiş olduğu yarar-

lıklara karşılık Yunanistan'a bağışlanmıştı. Yunanlılar, salt bu olgun yemişi dalından devşirecekleri günü büyük bir sabırsızlıkla bekliyordu.

Bunun için de alabildiğine gizli hazırlıklar yapılmaktaydı. Kıyıya yakın adalarda meydana getirilen Yunan çeteleri, gizlice İzmir'e sokuluyor ve İzmir metropolitinin emrinde toplanıp örgütleniyordu. Bunlar, İzmir'e bayağı birer yolcu olarak geliyorlardı.

İtilâf devletleri, İzmir'in Yunanlılarca işgalinin haklı olduğunu gösteren kimi nedenler ileri sürmek zorundaydılar; bunun için de bir iki tutamak noktası bulmuşa benziyorlardı : Aydın hıristiyanlarının varlığı tehlikedeydi. Türkler, nizamî ordularını güçlendirecek örgütleri de yaparak Rumlara «katliam» yapmak üzereydiler. Bir memleketi işgal edebilmek için güçlülerin ileri sürebileceği en güçlü iddialar elbette bunlar olacaktı.

İzmir'in işgali, Mondros mütarekenamesinin 7 nci maddesine göre yapılacaktı: Bu maddeye dayanarak, Amerika'nın da (muvafakiyetle) İzmir müstahkem mevkiinin ve İzmir kentinin Yunanlılarca işgali istenmişti.

7 Mayıs 1919'a dek İzmir limanına gelip demirleyen Amerikan, İngiliz, Fransız, Yunan donanmasından seçilmiş, zırhlı, kruvazör dritnot ve torpidolar, İzmirli Rum hemşerileri sevinçten çılgına döndürmüştü. Gerek İzmir'in gerekse kasaba ve köylerdeki Rumlar, taşkınlığı son kerteye vardırmışlardı. Söke ve dolaylarını Rum çeteleri haraca kesmeğe başlamışlardı.

İzmirli Rum yurttaşlar, artık, yeni bir çağın altın eşiğine ayağını basmış insanların mutluluğu içindeydiler.

Limanda demirleyen Yunan zırhlısı Averof'tan rıhtım boyunda devriye gezmek üzerek karaya çıkartılan sekiz kişilik Yunan denizerinin çevresine toplanan büyük bir Rum kalabalığı, bu yeni Helen altın çağını selâmlayan sevinç şarkıları içinde kendini yitirmişti.

Bu davranış, kentin Türk çoğunluğunu pek çok üzmüş, sözle, yalvarışla bu kalabalığın dağılmasına çalışmıştı. Coşmuş Rum halkını dağıtmak ancak, zorla olabilmişti. Mızraklı Türk suvari devriyesi dört nal olay yerine gelmiş ve bu haksız coşkunluğa kimsenin burnunu kanatmadan son vermişti.

Bu arada, kolordu komutanlığı vekilliğinde bulunan albay Süleyman Fethi Yunan Devriyesinin bir «hadise» ye açabileceğini, bunu önlemek bir daha bu gibi devriyelerin karaya çıkarılmaması için hem İzmir'deki İngiliz temsilcisine başvurmuş, hem de durumu İstanbul'a, Harbiye Nazırlığına bildirmişti.

Süleyman Fethi beyin telgrafına cevap veren Erkânı Harbiye-i Umumîye reisi Fevzi Paşanın Süleyman Fethi beye gönderdiği cevap (14 Nisan 1919) şu idi:

«Yapılan teşebbüsata devam edilmekle beraber bu teşebbüsün diğer vasıtalarla netice vermesine intizar olunursa çıkan devriyedeki nefer adedini gittikçe tezyit ederek Yunanlıların İzmir'i işgal ettikleri işaa ve bu şayiatı bir emir vaki haline ifrağ etmeleri muhtemledir. Bunun için teşebbüsatı müttehizenin tekidiyle beraber Averof suvarisine de tebligatı katiye icrası ve fi-mabaad devriye çıkarırlarsa menedileceğinin tefhimi.»

Bu kesin ve yurtseverce emri alan Kolordu Kumandan vekili Süleyman Fethi bey, Averof suvarisine bir daha karaya devriye çıkarılmamasını, çıkarılırsa üzerlerine ateş ettireceğini bildirmişti.

Böylece 14 Mayıs 1919'a değin Kordonboyu'na bir daha devriye çıkarılmamıştı.

Bu ufacık ve yarım tedbirler, düşünen ve gören İzmir'lilerin yüreklerine soğuk su serpecek gibi değildi. Rumların taşkınlıkları yer-yer sürüp gidiyordu. Rumlar, İzmir işgalinin bir saat sorunu olduğunu pek iyi biliyorlardı.

Vaktiyle İzmir'le Ege denizi kıyılarında, Türk vatandaşı olarak oturan Rumlar, İtilâf Devletleriyle el-ele

çalıştıkları kanısına varılarak savaş kabinesince memleketin içlerine «tehcir» edilmişlerdi. Elbette onlar da, cephelerde kanını akıtan Türk hemşerileri kertesinde zahmet ve yoksulluk çekmişlerdi. Bu, inkâr edilemezdi. İçleri, salt bu yüzden Türklere karşı patlamağa hazır bir barut fıçısı, bir dinamit deposu halindeydi. Yunanlıların büyük adamı Venizelos, sürgün edildikleri bu güzel yurdu onlara bağışlayınca artık kaplarına sığamaz hale gelmişlerdi. Muzaffer İtilâf devletlerinin sarhoşluğu, onların gitarlarından uçan şarkıların çoşkunluğunda da duyuluyordu. Mondros Bırakışmasının imzalanmasiyle eski evlerine - baraklarına dönen bu Rum azgınlığı kendilerine eski din martirleri (şehit) gibi cennete girmeğe hak kazanmış sanıyor ve öc saatini sabırsızlıkla bekliyorlardı.

Yunan gemileri, bunlara sandıklar içinde yığın-yığın yiyecek gönderiyordu, onların çektikleri bunca yoksulluğu böylece hafifletmeğe çalışıyorlardı.

Ne var ki metropolit Hrisostomos'un nezareti altında gizlice açılan yiyecek sandıklarından asker giynekleri, türlü silah ve caphane çıkıyordu.

Pire'den kalkan bu yardım gemileri, Yunan donanmasının kılavuzluğunda İzmir'e varıp yiyecek ve giyecek (!) sandıklarını rıhtıma boşaltıyordu.

İttihat ve terakkicilerin namlı İzmir Valisi Rahmi bey, savaş kabinesini düşmesinden sonra bu görevden ayrılmış ve yerine Nurettin Paşa getirilmişti. Vali Rahmi bey zamanında başlayan İzmir'li Rum hemşerilerin silahlandırılması işi, Nurettin Paşa zamanında da bütün hıziyle sürüp gidiyordu. Nurettin Paşa, gözü pek ve yurtsever bir adamdı. Bu gizlice silahlanmanın nereye varacağını bildiğinden hemen tedbir almağa başlamıştı; eline kesin raporlar geçince bunları İstanbul'a bildirmişti. İşgale silahla karşı koymanın çarelerini araştırmayı da unutmamıştı. Yine de, İzmir'in kaderi üzerindeki gizli savaş, bütün şiddetiyle sürüp gidiyordu.

İngilizler, Nurettin paşanın yrutseverce tedbirler almak yolunda çabalayıp durduğunu çabucak öğrenmişlerdi. Bu kez de İngilizler, bu yiğit paşayı İzmir'den uzaklaştırabilmek için Babıaliye baş vurmağa başlamışlardı. Bir ara Osmanlı hükümeti İngilizlerce boyun eğer gibi olmuşsa da ansızın bir uyanma meydana gelmiş ve Nurettin Paşa yine İzmir kalesinin üzerinde son vardiya gibi tehlikeli ufukları gözetlemek görevinde bırakılmıştı.

Yalnız Damat Ferit Paşa, bir süre sonra İzmir'i Nurettin Paşasız bırakmak kararını alarak İngiliz'lerin gönlünü hoş etmişti. Nurettin Paşa uzaklaştırılarak yerine Hürriyet ve İtilâfçı Kambur İzzet getirilmişti, bu da İzmir Rumları ve Megalo idealcılar için büyük bir bayram yerine geçmişti.

Kambur İzzet bey, Ferit Paşa kabinesinden önceki Tevfik Paşa kabinesinde Dahiliye Nazırlığı yapmıştı. Kambur İzzet bey, ilk gündenberi İngiliz Konsolosluğu ile ilişkisini sürdürmüş ve davranışlarını İngilizlerin bütün ince hesaplarına göre ayarlıyarak çağının en aşağılık rollerinden birini oynamış ve işgalcilerin yolunu düzleyerek onları kapıya dek getirmişti. Kambur İzzet, Nurettin Paşanın direnme örgütlerini ve fikirlerini birer - birer dağıtıp yere sermişti.

İzmir hükümet konağı önünde 5 Mayıs 1919 da, yani işgal felâketinden on gün önce ilk valilik nutkunu söylemişti.

Büyük bir Türk ve Rum kalabalığının önünde söylediği nutuk, bütün Türkleri şaşırtıp ürkütmüş, umutsuzluğa düşürmüş, Rum hemşehrileri ise umutlandırmış, sevindirmiş, coşturmuştu.

Kısacası şunları söylemişti:

«— Sulh takarrur edip te ahval tamamen tavazzuh etmedikçe esaslı hiç bir şey yapılmayacaktır. Mesaimizin hedefi anasıra muhalife arasında mevcut suitefehhümü ortadan kaldırmaktır. Bunun yerine hüsnüamizeşi temi-

ne ve harp senelerinde yapılan fenalıkları zarar ve ziyanı tamire hasrı vücut etmeğe çalışacağız. Vazifemizi kolaylaştıracaklar hakkında müşvik hareket edeceğimizi, buna en ufak müşkülât çıkaranları ve gayemizi engellemeğe çalışanları en şiddetli usullerle cezalandıracağımızı da hiç kimsenin şüphesi kalmaması zımmından tekrar ederim.»

İngiliz Amirali Wep, 14 Mayıs 1919 Pazartesi günü İtilâf Devletleri namına Babıâli'ye bir nota vermişti; bunda Yunanlıların 15 Mayıs sabahı İzmir'i işgal edecekleri bildiriliyordu. Bu kararın da Paris'te toplanan Dörtler Yüksek Meclisinde verildiği açıklanıyor ve Osmanlı askerlerinin İzmir kalesini boşaltarak Yunanlılara teslimi, kent içindeki asker ve subayların kışlalarında kalarak işgali beklemesi isteniyordu.

İngilizlerin Akdeniz filosu kumandanı Amiral Galtrop ta beri yanda İzmir Kolordu Kumandanı Mırlava Ali Nadir paşaya yine 14 Mayıs 1919 Pazartesi günü saai dokuzda verdiği notada:

«İzmir istihkâmları ile dolaylarını ve savunma tertibatı bulunan arazinin mütarekenin yedinci maddesi gereğince bugün saat on ikide müttefik devletlerce işgal edileceğini» bildirmişti.

Nadir Paşa, Babıâli'ye kendisine Amiral Galtrop'ça böyle bir nota verildiğini bildirmiş ve buna karşı ne türlü davranacağını sormuştu. Harbiye Nazırı Şakir paşa ise buna verdiği cevapta Amiralin bu teklifinin bırakışma hükümlerine uygun olduğu ve Amiralin isteğine uyulmasını makine başında bildirmişti.

Nazırın makina başında verdiği bu emir üzerine 17 nci kolordu kumandanı Ali Nadir Paşa, Foçatin ve Urla istihkâmlarının Fransızlar, Kösten adası istihkâmlarının İngilizler ve İzmir'e en yakın kale istihkâmlarının da Yunanlılarca işgaline müsaade etmiş ve bu işgal olayı 14 Mayıs akşamına değin olup bitmişti. 13 Mayıs 1919 da

ise İtalyanların Rejina zırhlısı Kuşadası'nda demirlemiş ve bir miktar asker çıkararak Selçuk yönünde yürütülmüştü.

Amiral Galtrop, öğleden önce saat 11 ile 12 arasında Kolordu Kumandanlığına verdiği ikinci notada: «Mütareke şartlarının yedinci maddesine uygun olarak müttefik devletlerin muvafakat ve kararıyle İzmir'in Yunan birliklerince işgal edileceğini, işgal kuvvetlerinin 15 Mayıs 1919 sabahı sekizden itibaren karaya çıkacağını ve bunu sağlamak için de sabah yediden itibaren iskelenin Yunan deniz müfrezelerince işgal edileceği ve her türlü üzücü olayları önlemek için çıkarma iskeleleri yakınındaki Pasaport ve Punta'daki karakollarda müfrezelerden başka bütün birlikler ve müesseselerin bulundukları garnizonlarda toplu bir halde kalarak Yunan işgal kuvvetleri kumandanının vereceği emri beklemeleri ve dışarı ile haberleşmeyi önlemek üzere telgrafhanenin İngilizlerce işgal edilmek üzere olduğunu bildirmişti.

Galtrop, işgal süresinde limandaki İngiliz donanmasının güvenliğini sağlamak üzere hazır bulundurulacağını da buna katmıştı.

14 Mayıs günü akşamı, Amiral Galtrop'un notasından sonra Kolordu kumandanı Ali Nadir paşa, bütün subayların evlerine adam göndererek hepsinin geceleyin kışlada toplanmasını emretmişti. Subaylar karakara düşünerek kışlaya gitmeğe başlamışsa da ayakları hep geri - geri gidiyordu. Koca - koca savaşlar görmüş bu yüzlerce tecrübeli adam, bu uğursuz gidişin arkasından karanlık niyetlerin pusu kurduğunu seziyordu. Ne yazık ki hepsi de şaşkındı, ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Böylece İzmir'de bulunan subayların çoğunluğu, ayaklarını sürüyerek gidip kışlaya kapanmıştı.

Hükümet konağının karşısındaki kahvenin önünde iskemlelerden biri üzerine çöker gibi oturan Osman Nevres, hâlâ bu konular üzerinde hararetli-hararetli konuşup tartışan aydınların dertli düşüncelerine kulak misafiri

oluyordu. Evet, artık yabancı işgalini durducak hiçbir kuvvet yoktu. Bütün kozlar oynanmıştı. En yeni haberler hükümet konağının karşısındaki kahvede duyulduğundan sabahtanberi zaman-zaman buraya gelerek saatlerce oturmuş ve aydın hemşerileriyle görüşüp dertleşmişti.

Gündüzün kahveye esmer, ince vücutlu yeşil gözlü bir kurmay albay girmiş ve kahvedeki subaylar hemen onun başına toplanmıştı. Bu subayı, subaylar arasında ancak iki-üçü tanıyordu. Bu, şimdiki kolordu kumandanı Ali Nadir paşanın eski kurmay başkanı Kurmay Albay Kazım beydi. Subaylardan işgal haberini işitmiyen yoksa da, kesin olarak hiç kimse bir şey bilmiyordu. Ali Nadir paşanın eski kurmay başkanı olan albay Kazım bey :

— Ben şimdi gider Nadir paşadan işin aslını astarını öğrenirim.

Diyerek Kolordu karagâhına gitmişti. Kahvede oturan subayların yanında sabırsızlıkla bekleyen genç adam, yeni bir şey öğrenemiyeceğini bildiği halde yine de büyük bir sabırsızlık içindeydi.

Kurmay Albay Kazım bey, Nadir paşanın kendisine söylediği sözleri tanıdık subay arkadaşlarına iletince hepsi buna itiraz etmişti: Hayır, bir yunan işgali söz konusu değildi.

Ali Nadir Paşa yalan söylüyor, onların gözlerini küllüyordu.

Kahvenin önünde toplananlar çoğalıyordu. Her kafadan bir ses çıkıyordu. Bir curcunadır gidiyordu. En sonra, aydın İzmirli hemşerilerden birisi :

— Arkadaşlar, diye bağırdı, bu böyle olmaz, haydi, şu mektebe gidelim, konuşalım, sonra hükümete kati bir müracatta bulunalım.

Genç gazeteci de içlerinde olarak hepsi öğle üzeri kalkıp hükümetin yanındaki İdadî okuluna gittiler, bir çok konuşmalar yaptılar, bir karar almağa çalıştılar.

Necati, Haydar, Anadolu gazetesinden Reşat, Hüseyin Ragıp, Moralızade Halit bey, Camni bey, İzmir Hilal Lisesi Müdürü, Ahenk Gazetesi başyazarı Şevki, Recep, sivil giyinmiş gelmiş olan Albay Süleyman Fethi, Sultanî Okulu'nun İkinci Müdürü Kemal, İsmail Habib, İdadî Müdürü Ahmet Naili, Riyaziyeci Nazmi, Gaffar, Remzi, Bahri, Selahattin, Muğlalı Saffet ve Nedim, Ragıp Nurettin, Fesçi Zade Halim, Kahveci Zade Hamdi, Doktor Menteşeli Hüsnü, Eczacı Ferit, Jandarma Subayı Mümin, Poligon Müdürü yüzbaşı Faik, Köylü Gazetesi sahibi Rafet, Ahenk Gazetesi sahibi Ali Nazmi, ve Yıldırım Kemal Beylerle İzmir Müftüsü Mevlevî Şeyhi Nuri Efendi de toplantıya bir önem verdirenler arasında bulunuyordu. Miting Yahudi Maşatlığında yapılacaktı. Gazetelerde «İzmir, Efelerini bekliyor» menteşeli yazılar yazıldı.

Osman Nevres kurşunî bir giynek giymişti; kalpaklıydı.

«Gelsinler, gelecekleri varsa görecekleri de var.» diyordu.

Süleyman Fethi bey'in toplantıda söylediği ateşli nutukta şöyle sözler vardı : «Yemin ediniz, düşmanlar Türkiye'nin istikbal ve hayat hakkını tanıyıncaya kadar hiç bir zulum, hiç bir çile, hiç bir döğüş, hiçbir meşakkat önünden kaçmayacağız.»

Toplantı önerisini yapan İzmirli aydın, heyecanlı ve güzel bir nutuk söylemiş, uyuyan birçok duyguları sarsmış, uyandırmıştı.

Hemen oracıkta bir kurul seçerek, Vali Kambur İzzet beye gönderdi. Osman Nevres'te bu kuruldaydı. Odasına girdiklerinde ufak-tefek kara sakallı, kambur, hastalıklı, zavallı ve yüzünün sönük anlamı ve kendine egemen olmağa çalışan sönük anlamlı sesiyle vali onları karşıladı ve şöyle dedi :

— Efendim, endişeyi mucip bir şey yoktur. Sizin gösterdiğiniz heyecan lüzumsuzdur. İttihat ve Terakki'-

nin manevra maksadiyle vücuda getirdiği bir heyecandır. Hükümet her bir tedbiri ittihaz edecektir.

Kurul, Valinin bu sözlerini okulda sabırsızlıkla bekleyen halka bildirirken İzmir Belediye Reisinin, gelmesiyle yine hararetli konuşmalar olmuş ve Valiye yine bir heyet gönderilmesine karar verilmişti. Vali, karşısında dikilen heyete bu kez İzmir'in Yunanlılarca işgal edilmesi için itilâf devletleri temsilcilerinden bildiri geldiğini söylemişti. Bu arada İstanbul'dan bu hususta bir bildiri olmadığını da açıkladı ve İzmir halkının işgali soğukkanlıca karşılamasını salık verdi.

Kambur İzzet beyin de açıklamasiyle durum aydınlanmıştı.

Şaşkın kalabalık arasında bulunan «Erkânı harp miralayı» Kazım beyin yanına tanıdığı bir iki subay sokulmuş:

— Biz ne yapalım? Elimiz - kolumuz bağlı durursak ayıp olur. Bize ne tavsiye edersiniz? dediler.

Bu soru sorulurken halktan birkaç kişi bunu işitti ve bu subayın kim olduğunu sordu.

Kasım bey, böylece halktan birkaç kişiyle tanışmış oldu. O da kendisinden medet umanlara şöyle dedi :

— Mukavemet edilmelidir. Silahlı olan silahını alsın; asker, jandarma, ne varsa tepelere çıkıp muharebe edelim, ben, beraber bulunurum.

İşte, genç adam, şu ana dek İzmir halkının işgale karşı gösterdiği tepkinin sonuncusu olarak bu olayı biliyordu. Bu da her halde bir yurtsever kalbi umutsuzluğa düşürmekten başka bir şey yapamazdı.

Hâlâ sokaklarda «Allah - Allah» sesleri işitiliyor ve pencerelere karşı hâlâ :

— Vatanını seven Yahudi mezarlığına gelsin, diye bağıran gençler görülüyordu.

Vakit ilerlediği halde kahvenin önü hâlâ kalabalıktı, her kafadan bir ses çıkıyordu. Herkesin siniri bozuktu, herkes alabildiğine konuşuyor, ya da alabildiğine düşü-

nüyordu. İkisinin ortasında akıllıca ve kısaca bir eylem yolu bulmak kimsenin elinden gelmiyordu.

Genç gazeteci de kalabalık bir grup arasına karışarak Yahudi mezarlığına yollandığında bütün evlerin uyanık olduğunu gördü. Çocuklardan ve hastalardan başka bütün millet uyanıktı. Bulutlu, nemli bir geceydi. Ağır - ağır yürüyen bulutların arasından ara - sıra kocaman gümüş tekerlek gibi bir ay çıkıp batıyordu. Maşatlığa vardığında milletin grup - grup toplanarak yaktıkları ateşlerin başında çömelmiş, oturmuş ve ayakta yüksek sesle konuştuklarını, salt konuştuklarını gördü. Buraya niçin gelmişti? Onu buraya sürükleyen iki nesne vardı: birisi gazetecilikten gelen yeni bir şey görebilme merakı, ikincisi de «harekete geçilip geçilmeyeceği» düşüncesiydi. Ne yazık ki mezartaşları arasında hayaletler gibi dolaşıp ya da dikilip duran bu zavallı insan yığınları çobansız koyun sürülerini andırıyordu. Bir Balkan ulusu ordusunun İzmir'i işgal edeceği haberi hepsinin yüreğine hem büyük bir korku hem de büyük bir tiksinti uyandırmıştı. Aklı başında olanlar ve tarihi şöyle - böyle bilenler, Balkan uluslarının Balkan savaşında Türk ve Müslüman halka yapmış oldukları tüyler ürpertici işkenceleri yeniden anıyor ve bunun yinelenmesi korkusu, tüylerini diken - diken ediyordu. İzmir'liler bir İngiliz, bir Fransız, bir İtalyan ve bir Amerika'lıdan bu kerte korkmuyordu. Küçük komşu ulusların mayalanmış kinlerinin ne demek olduğunu seziyorlardı.

Genç gazeteci, böyle düşünerek, ateşlerin kızılımtrak ve sarımtrak aydınlığında yüzlerinin trajik anlamını üzüntüyle seyrettiği bu şaşkın hemşerilerine bir kurtuluş reçetesi sunamadığına yanıyordu. Yine de kalabalığın ortasına atılarak yanık bir konuşma yaptı.

Yorulmuştu. Devrik ve yassı bir mezartaşının üzerine oturdu. Ezilen otlardan, sürtünüp geçilen çiçeklerden pek güzel, yaşamağa çağıran bir koku yükseliyordu. Yorulmak bilmeyen ishak kuşları durmadan üzgün fülütlerini öttürmekteydiler. Doğa, bütün hızıyle yaşıyordu.

Kuytu ve gölgelere boğulmuş ağaçlık ve çalılıklardan insan üzüntüsüne meydan okuyan bülbül sesleri geliyordu.

Bu güzel, ılık ve çiyle ıslanmış Mayıs gecesinin güzelliğini şu trajik saatta yaşayabilmek, kaygusuzluk, duygusuzluk, vurdumduymazlık olarak görebilirdi. Şundan ki ulus, can kaygusundaydı.

Genç gazeteci, eli çenesinde, biraz ötede yanan bir çoban ateşinden ara - sıra yüzüne vuran kızıl bir aydınlıkta beş yıl önceki korkulu ve yiğitçe anılarını hayalliyordu: Teşkilâtı mahsusa'nın başı Süleyman Askeri'yi, Enver Paşayı, Talat Paşayı düşünüyordu. Bu üçünün kendisine vermiş olduğu o tehlikeli görevi en sonra Romanya'da yoluna koymuştu. Dünyanın büyük bir hızla Birinci Dünya Savaşına doğru gittiği günlerdeydi. Birbirine cephe almış olan birkaç büyük devlet, küçük devletler arasında kendilerine müttefikler aramakta ve büyük bir propaganda çalışmasına girişmiş bulunmaktaydılar. Türkiye'ye karşı diş bileyen İngilizler, Almanya'nın bu «muhtemel» müttefikiyle arasını kesmek için Balkanlarda pek çok casuslar, propagandacılar gezdirmekteydiler. İşte, Baxton kardeşler de böyle önemli bir görevle Balkanları İngiltere'ye yaklaştırmak için dolaşıp duruyorlardı.

İttihat ve Terakki Partisi içinde Cemal Paşa gibi İngiliz yanlısı olanlar da vardı. Çoğunluk, Enver Paşa başta olarak, Almanya'nın yanında yer almak yanlısıydı. Bunun için de Balkanlarda dolaşıp korkunç zehirler saçmakta olan Baxton kardeşleri bir tabanca kurşunu va da bir bombayla temizlemeliydi ki İngiltere'nin Balkan lokmaları üzerindeki iştahı kapansın.

İşte, uzun boylu, yakışıklı, yeşil ateş bakışlı, Nevres, Bulgaristan yolunda olan Baxton kardeşleri Sofya caddelerinde büyük bir gürültü ile temizlemek üzere silah deposu halinde Bulgaristan'a gönderilmişti.

Nevres, güvenilir Türkleri bulup bu konu üzerinde konuşmuş onlar da meseleyi Sofya'da ataşemiliter bu-

lunan Mustafa Kemal'e çıtlatmıştı. Mustafa Kemal, bu suikast için Bulgaristan'ın merkezini uygun bulmadığını Nevres'e anlatmış ve ona yol da göstermişti. Gerek elçi Fethi bey, gerekse Mustafa Kemal, doludizgin gelen Birinci Dünya Savaşına girmek düşüncesinde olmadıkları gibi Almanya ile birleşmek yanlısı da hiç değildiler. Bunun için Enver ile Talat, bu iki bozguncu kafadarı İstanbul'dan uzaklaştırmanın yolunu bulmuş birini elçi, öbürünü de askerî ataşe olarak görevlendirip göndermiş ve böylece başlarından savmışlardı.

Nevres,bu mavi gözlü genç subayın dediklerini doğru bulmuştu: Bulgaristan ile Türkiye'nin ilişkileri zaten nazikti. Bu suikast, işi büsbütün berbat edebilirdi. Her halde bunun yarardan çok zararı dokunabilirdi.

Mustafa Kemal'den başarı dilekleriyle ayrılan Osman Nevres, Baxton kardeşlerden önce Romanya'ya geçmiş ve Bükreş'te bombasını hazırlamış bekliyordu.

Birkaç gün sonra Sofya'dan trenle yollanan Baxton kardeşler, Bükreş'e varmışlar ve istasyonda Rumen Hariciye Nazırınca karşılanmışlardı. Çift atlı güzel bir faytona binen Baxton kardeşler, Bükreş'in kalabalık caddelerinden geçerek Hariciye Nezaretine doğru gitmekteydiler. Yolun her iki yanını dolduran Halk yığınları, bu siyasî konukları ilgiyle seyrediyordu.

Bu sırada, Rumen halk arasında bayağı bir seyirci gibi dikilip duran genç suikastçı, birkaç adım ileri fırlamış ve cebinden çıkardığı bombayı büyük bir doğruluk ve kuvvetle faytona doğru fırlatmıştı. Birdenbire orası bir ana - baba gününe dönmüştü. Araba parçalanmış, atlar yarımşar gövde halinde debelenip duruyorlardı. Cadde kan içinde kalmıştı. Halk çığlıklar atarak dört bir yana kaçışıyordu. O da bu kalabalığa karışarak kaçmışsa da Romen polisinin elinden kurtulamamıştı.

Baxton kardeşler, yalnız yaralanmış ve hastahaneye kaldırılmışlardı. Kendisi de bu arada tartaklanarak,

kamçılanarak, dövülerek Bükreş mahpushanesinin karanlık bir hücresine atılmıştı. Zamanlar ne çabuk geçmişti: Mahkeme, kendisini 10 yıl ağır hapse mahkûm etmişse de bundan bir yıl sonra patlayan Birinci Dünya Savaşının hemen başında Mustafa Hilmi Paşanın komutasında Bükreş'e giren bir Türk Kolordusu, gözüpek yurtseveri kurtarmış ve Türkiye'ye göndermişti. Ne yazık ki, Nevres bu cezaevinin kötü durumu yüzünden vereme yakalanmıştı.

Maşatlıktaki halk, sabaha dek yaktıkları ateşlerin başında vakit geçirmişlerse de hiç bir karara varamamışlardı. Ancak, bir bildiri yazılmış ve bisikletli gençler eliyle mahallelere dağıtmıştı. El yazıları ile yazılıp çoğaltılan bu bildiride şunlar vardı:

«Ey bedbaht Türk!»

Wilson prensipleri unvanı insaniyetkaranesi altında senin hakkın gasp ve namusun hedkediliyor. Buralarda Rum'un çok olduğu ve Türkler'in Yunan ilhakını memnuniyetle kabul edeceği söylendi.

Bunun neticesi olarak güzel memleketin Yunan'a verildi.

Şimdi sana soruyoruz. Rum senden daha mı çok? Yunan hâkimiyetini kabule taraftar mısın?

Artık, kendini göster. Tekmil kardeşlerin maşatlıktadır. Oraya yüzbinlerce toplan ve kahir ekseriyetini orada bütün dünyaya göster. Burada zengin fakir, âlim, cahil yok, fakat Yunan hâkimiyetini istemeyen bir kütleyi kahire olduğunu ilân ve ispat et. Bu sana düşen en büyük vazifedir. Geri kalma, hüsran ve nekbet fayda vermez. Binlerce, yüzbinlerce maşatlığa koş ve heyeti millîyenin emrine itaat et.

15 Mayıs 1919
İlhakı red heyeti Millîyesi

Kalabalık arasında pek çok vuruşmak isteyen genç, yaşlı kimse vardı. Baş çeken olsa savaşacaklarını, güzel İzmir'i kurtarmak için canlarını vereceklerini söyleyen-

ler çoktu. Bunun için bu gençler, Ali Nadir Paşadan silah ve cephane de istediler. Kolordu kumandanı, bunlara ancak baştan savma cevaplar verdi.

Millet hâlâ yukarıdan, hükümetten emir bekliyordu. Hükümetin kararı da belliydi : Yunanlılara «Hadisesizce» İzmir'i işgal ettirmek.

Osman Nevres mezarlıkta toplanan halktan iş çıkmayacağını anlayınca kente döndü. Cezaevinin önünden geçerken kapıların ardına dek açık bulunduğunu gördü. İzmir'in bulutlu, yumuşak, tatlı sabahlarından biriydi. Verdiği karar öyle güçlüydü ki, bütün gece uyumadığı halde onu dimdik ayakta tutuyordu. Sivil cezaevinden boşalan yüzlerce mahkûmun kente dağıldığını ve kimisinin de halkın yağma etmekte olduğu kolordunun silah deposuna doğru koştuğunu gördü. Yağma edilen bu silahların ancak eşkiyalıkta kullanılacağına yemin etse başı ağrımazdı.

15 Mayıs sabahı, halkı sokaklarda uyanık buldu. Belediye Reisinin bir kurulla kara sakallı Kambur İzzet beye gittiğini gördü. O ara Miralay Kazım bey de Belediye Reisinin yolunu kesmiş, ne karara varmış olduklarını soruyordu. Belediye Reisinin bu subaya şöyle cevap verdiğini işitti :

— Yaptığımız iş, her tarafa telgraf çekmekten ibarettir. «İzmir elden gidiyor» diye telgraflar çektim. Altına Reddi İlhak diye imza attık.

Mebuslar da birer yana savuşmuştu. İzmir, gerçekten bağıra - bağıra elden gidiyordu. Kazım beyle birkaç subay memleketin içine doğru kaçıp oralarda olsun yuvalanmak üzere ilk araca binmek için davrandılar.

Osman Nevres'te o niyette ise de onun görülecek ufak bir hesabı vardı. Tabancasındaki birkaç kurşunla cebindeki bombayı hiç olmazsa İzmir'in işgalini daha gürültülü bir biçimde protesto etmek için savurduktan sonra Aydın dağlarına doğru savuşacaktı. O, hiç bir zaman İzmir'de barınamazdı. İngilizler'in, Bükreş olayı-

nın kahramanına hacamat etmeyeceklerini hiç kimse iddia edemezdi.

Beş yıl önce Balkanlarda yapmış olduğu ödevin tıpkısını şimdi de İzmir'de yerine getirecekti: düşmanları her zaman Türk topraklarından uzak tutma ödevini karınca - kararınca yapacaktı. Tabancasını patlattıktan sonra gerek yerli Rumların gerekse Yunan askerlerinin elinden kurtulmak biraz güç olacaksa da bu silahlı protestoyu denemek zorunda olduğunu duyuyordu.

Belediye kahvesinde bulduğu boş bir sandalyeye çöktü. Ağzı acılık içindeydi. Şakakları zonkluyordu. Sağ eli ile kavramış olduğu tabancanın da kalbi atıyordu sanki. Onun içindeki mermiler bayağı demir parçaları değildi. Onlar altın kurşunlardı. Bayağı kurşunlarda böyle sihirli sesler çıkarmak gücü yoktu. Çıraktan istediği çayı kuruyan dilini - damağını ıslatmak için bir iki yudumda içti bitirdi.

Birdenbire Kordonboyu'na doğru koşuşma olduğunu gördü. Halk, akın akın deniz kenarına gidiyor:

— Geliyorlar, geliyorlar, diye bağırıyordu.

O da hemen yerinden fırladı elini tabancasına attı. Evet, oradaydı. Ortada hiç bir eylem olmadığına göre demek ki güzel İzmir'i o mavi gözlü, kocaman kenti tek başına kendisi savunacaktı. Kordon boyunda sıralanmış heyecanlı halk yığınları arasına karışarak gözlerini denizin ötelerie dikti. Evet geliyorlardı. Bir sürü nakliye gemisi iki savaş gemisinin ortasında (Averof ve Lemnos harp gemileri) körfezin ılık mavi sularını yararak ilerliyordu. Limanda demirli bulunan İngiliz, Fransız, Amerikan ve İtalyan Savaş gemilerinin güverteleri de bir anda deniz erleriyle dolmuştu. Dürbünlü deniz subayları yeni gelen gemileri büyük bir ilgiyle seyrediyordu.

Gemiler, geldiler İzmir'in önünde demirlediler. Rıhtım boyunca dizilmiş yerli Rum kalabalığı, çoşkun gösterilere başladı. Yunan marşları çalıp duran bir bando-

nun müzik yağmuru altında Yunan savaş gemilerinden saat tam 7.30 da gümrük yakınına bir silahendaz birliği çıkarıldı. Saat 8.25 de de ünlü Efzon taburu ak ve şişkin entarileri, süslü fesleri ve püsküllü çapulariyle karaya ayak bastı.

Saat 10.55 de ise piyade alayı kentin kuzeyindeki Punta'ya çıkarıldı. Bu alaylardan biri kentin içine doğru yürüdü, öbürü de kente egemen bir tepede bulunan Kadife - Kale'de mevzilenmek üzere düzenlendi.

Genç gazeteci, coşkun - coşkun çalan Ortadosk kilisesinin çanlarını bandonun çaldığı marşları ve Rumların sevinç bağırış - çağırışlarını, gemilerin hep birden çaldığı zafer düdüklerini vücudu zangır zangır titreyerek dinliyor, tabancasının kabzasını sinirli parmaklariyle kırarcasına sıkıyordu.

İlk protesto kurşununu da nerede atacağını kararlaştırmıştı.

Pasaport yöresinde ünlü Kremer otelinin önünde Kordonboyu'na ayak basan Efzon alayı, Rum halkının sevinç gözyaşları arasında İzmir Ortadoks metropoli Hristostomosça kutlandı. Metropolit Hristostomos'la papazlar, Yunan bayrakları önünde diz çöktüler, sevinçten ağlayarak, dualar ederek onları öptüler ve yüzlerine, gözlerine sürdüler. Hristostomos, yüksek papaz şapkası, kara ve geniş cübbesi, kara sakallâ, ateş saçan gözleri ve kalabalığa egemen olan sesiyle kutlama ayini yapıp bitirdikten sonra düzene girmiş olan Efzon alayının kumandanı Yarbay İstavriyanopolis, atının üzerinde dimdik duruyor ve birinci taburun önünde gidiyordu.

Efzon taburunun önünde ve alay kumandanının arkasında iri yarı bir Efzon olan bayraktar yürüyor ve kocaman bir Yunan bandırası taşıyordu. Rum kızları ve kadınları, Efzonların üzerine çiçekler atıyor, «Zito» diye bağırarak palikarya yığınlariyle sıralanan her iki yanında yürüyorlardı.

Kokaryalı'ya doğru yönelmiş olan Efzon taburları,

bu zafer sarhoşluğu içinde yüzleri gülerek ilerliyor ve Türk mahallelerinin başladığı yere yaklaşıyorlardı.

Kışla ve Hükümet konağı yönündeki saat kulesinin bulunduğu meydanı geçmişler, Kokaryalı tramvay durağına gelmişlerdi.

Rum halkının sevinç nağraları, caddeleri dolduran korku içindeki Türk halk yığınlarının kulaklarında top gibi patlıyordu.

Efzon taburu öncüsü, üstü otel ve altı kahve olan adına da «askerî otel» denilen yapının önünden geçiyorlardı.

Bu ara, yaya kaldırıma sıralanmış halkın arasından hızla ilerleyen Osman Nevres, ruhundaki dehşetten titreyen eline egemen olabilmek için diz çöktü ve köşebaşında alay kumandanı İstavriyampolis'in arkasından yürüyen dağ gibi bayrakların göğsüne nişan altı ve tetiği çekti. Bu öyle çabuk olmuştu ki, alay kumandanı da, bayraktar da, halktan pek çoğu da bunu görmüş, anın kısalığından hiç kimse karşı koyamamıştı. Gürbüz bir tabanca sesi, bütün bu zafer ve bayram havasını paniğe uğratmıştı.

Kurşun yiyen bayraktar, elindeki kocaman Yunan bayrağı ile boylu boyunca kaldırıma serildi. Yunanlıların bu ilk talihsiz askeri, elleri ve ayaklariyle bir süre yerleri eşeledikten sonra gölleşen kanı içinde kımıltısız kaldı.

Alay Kumandanı, bu kurşunu nasıl olup ta kendisinin yemediğine şaşarak atına bir çark yaptırdı, gerisin geri dolu - dizgin kaçmağa başladı. Bayrak mangası nasılsa şaşırmadı: Hemen yere yattı ve birkaç saniyede boşalan caddeye tüfeklerindeki bütün mermileri boşalttı. Efzon taburları birbirini çiğneyerek ilk karaya çıktıkları yere doğru kaçışıyorlardı. Onları alkışlayarak deniz kıyısından yürüyen Rum halkı, bu düzensiz kaçış sırasında büyük bir paniğe tutuldu ve birçoğu denize döküldü. Kayıkçılar onları toplamağa başladılar.

Osman Nevres, bu panikten yararlanarak hemen yan sokağa sapmış, iki üç yüz metre gerilemişti. İstediği tek protesto kurşununu atmıştı. Şimdi, öbür kurşunlarla kendini savunarak, elinden gelirse bağlara-bahçelere dalarak dağlara, memleketin içlerine sığınacaktı. Ne var ki bayraktar mangası peşini bırakmadı, sıçrayarak, yatarak arkasına düşmüştü. Kurşunlar, boş sokaklardan vızıldayarak geçiyordu. O, tabancasının kurşunlarını boşalttıktan sonra yaklaşan Efzonlara cebindeki bombayı da savurdu. Uzun kolu ile savurduğu bomba, arkaden gelenlerin hemen yanı başlarında onları bir süre durdurdu. Bu ara bir evin penceresinden kendisini gözyaşları ile seyreden yaşlı bir kadın gördü.

— Nine gördün ya dedi, yarın ahirette şahidim sen ol, kurşunum tükendi. Onun için geri gidiyorum.

Bunu söyliyerek, artık büyük kaçışına başlamağa karar verdiği anda sokağın başından bir anda vızıldayarak birçok kurşun geldi, bunlardan biri kafatasında bir delik açtı; arka üstü düştü, birkaç kez çırpındı, yarı yüzü koyun döndü. Tabancası hâlâ sağ elinde olarak kımıldamaksızın olduğu yerde kaldı.

Yaklaşan Efzonlar, belki oyun yapıyor diye onun ölüsüne birçok mermi daha attılar. Her yanından kan sızıyordu. Süngü takmış olarak ölünün çevresini saran bir manga Efzon, süngülerinin sivri ve parlak uçlarını birçok kez bu genç ölünün gövdesine sapladılar. Birkaçı hızını alamıyarak onun kafasını çiğnedi, tekmeledi. Bir ikisi onun üzerinde tepindi.

Bu sırada, Gümrüğe dek kaçmış olan Efzon taburları, birkaçar bağ mermi daha alarak yine kışlaya doğru ilelediler.

Kol başında Efzon taburu, hükümet konağı ile kışla arasındaki bahçede mevzilenerek kışlanın kapısıyle pencerelerini şiddetli bir ateş altına aldı. Yunan donanmasından indirilen Nordanflit tüfekleri de bu atışa katıldı. İki saat süren ve hiç bir karşılık görmeyen bu ateş,

kışlanın bütün cam ve çerçevelerini yere indirmiş, sarı badanalı dış ve iç duvarları da çiçek bozuğu bir yüze benzemişti. Kışlanın ateş altına alınan yüzünde subay odaları vb. daireler bulunuyordu. Kolordu ve Tümen komutanlariyle, askerlik dairesi başkanı ve İzmir'de bulunan subayların dörtte üçü daha geceden buraya toplanmıştı.

Sonucunu hiç düşünmeden girdikleri bu kapanda ateşin kesilmesini boşuna beklediler. Kentin inzibatını korumakla görevli bir süvari müfrezesi, bu ara olay yerine çıkageldi ve hükümet konağına sığınmaktan başka çare bulamadı, ordan da birer birer kaçıp kurtuldu.

Öndeki odalarda bulunan subayların durumu gittikçe kötüleşiyordu. Bunu gören arka odalardaki subaylardan kimisi pencerelerden atlıyarak bu belâlı kapandan kurtulmağa çalıştılar. Kaçamayanlar da, Ali Nadir paşa başlarında olarak, kışlanın koridorlarına sığındılar. Kursunlar, cıvıyarak, vızlıyarak aralıksız, dairelerin, odaların içinde uçup duruyordu. Durum gittikçe kötüleşiyordu. Bunun üzerine vurulmak, ölmek tehlikesini göze alan bazı subaylar pencerelerde Efzonlara Türkçe Yunanca:

— Ateş kes!

Diye bağırdılar. Yine de ateş bütün şiddetiyle sürüp gidiyordu. Kolordu ve Tümen komutanları, Yunanlılara ateş kestirmek için telefoncu subay Celâl beyin eline beyaz bir mendil vererek pencereden sallamasını söylediler. Pencereden mendili sallamağa başlayan genç subay, bir anda inliyerek yere yuvarlandı, yaralanmıştı.

Makinalı tüfekten «ta-ta-ta-ta» sesleri, aralıksız patlayıp duran piyade tüfeklerinin seslerini bastırıyordu. Kışlaya denizden yanaşan Leon torpidosu top atacağını işaretle bildirdi. Yunan birinci Tümen Kumandanı Albay Zafiryos, bu torpidoda bulunuyordu. Torpido, Karantina önünde demirlemişti. Kışladan ateş edilmediğini çabucak anladı ve top atışından vaz geçti.

Piyade ve makinalı tüfek atesi de gittikçe hafifledi, en sonra kesildi.

Bundan yüreklenen Kolordu kumandanı tuğgeneral Ali Nadir Paşa, ak teslim bayrağı çekilerek cümle kapısından dışarı çıkılması emrini verdi. Hemen bir sarığın ucuna bir muhabere bayrağı takan subaylar, bunu Ali Nadir Paşanın eline tutuşturdular. Sonra, arkasından yürüyerek dışarı çıktılar. Kolordu kumandanı, elinde teslim bayrağı ve arkasında yüzlerce subay ve er, kapıda görününce saatlardır kışlanın duvarlarını kurşun yağmuruna tutan Efzon taburunun ilk mangaları «Süngü tak» koşar adım ilerlediler. Süngülü Yunan askerleri, hemen tutsakların çevresini sarıverdi. Ali Nadir Paşa, yanına gelen bir küçük rütbeli Yunan subayına Kolordu kumandanı olduğunu anlatmağa çalışıyordu ki, Subay, bir celallendi, bir ateşlendi, bir öfkelendi, ya da yapmacık bir öfke gösterisiyle Ali Nadir Paşa'nın yüzüne «şırak, şırak» diye şaklayan üç tokat indirdi. Paşanın elindeki teslim bayrağı, sendeleyen paşa ile beraber şöyle bir dalgalandı. Nadir paşanın arkasında yan yana süklüm püklüm duran Tümen Kumandanı Hürrem beye, bir başka Yunan Subayı sersemletici birkaç tokat yapıştırdı. Kolordunun Kurmay Başkanı Bağdatlı Abdülhamit'in yüzüne de öyle bir yumruk indi ki, adamcağızın avurdu hemen şişiverdi. Bu yüksek rütbeli subayları dövüp duran küçük rütbeli Yunan subayları, onların kalpaklarını da başlarından alıp yerlere fırlattılar ve çiğniyerek üzerlerinde tepindiler.

Bu ara metropolit Hristostomos'un uzun zamandanberi örgütlendirdiği Rum çeteleri de korkunç kılıkları, kin ve tiskinti dolu bakışlariyle Efzonların imdadına yetiştiler. Subayların üstleri-başları aranıyor, kalpakları yerlere atılıyor, süngülere takılıp yırtılıyordu.

Cebini karıştıran Yunanlılara şöyle bir ters bakan subayın kafasına, sırtına ya da göğsüne şiddetli bir dipçik iniyordu. Türkçe ve Yunanca en ağıza alınmaz söğüp saymalarla sürüp giden bu araştırma sonunda Türk subaylarının ceplerinde, üstlerinde - başlarında bu-

lunan bütün değeri eşya toplanmış, mendillere dol durulmuştu. Saatler, süs yüzükleri, nişan yüzükleri, tütün tabakaları, çakılar, mendiller, ağızlıklar, ve buna benzer yükte hafif pahada ağır ne varsa alınmıştı. Hele para olarak ceplerde hiç bir şey bırakılmadı. Yerlerde bir kalpak sergisi meydana gelmiş gibiydi. Ara - sıra dipçik darbeleri yanısıra süngülerin ucu ile de dürtüştürülüp duran kimi subaylar ve erlerden acı bir bağırtı ve inilti geliyordu.

Bu ara askerlik dairesi başkanı asil yüzlü küçük, kesik bıyıklı Albay Süleyman Fethi bey, çete kılığındaki birkaç Rum'un bir Yunan askerine kendisini göstererek bir şeyler fısıldadığını gördü. Ali Nadir Paşa gelmeden önce kolordu kumandan vekilliği yaparken karaya çıkan Yunan devriyesini denize püskürttüğü ve bu işgal provalarına direndiği günü andı.

Birkaç saniyede çevresinde, İzmir yerli Rumlarından, Yunan giyneği giymiş bir grup belirmişti. Kulağına bir şeyler fısıldanan Efzon; Fethi beye Yunanca:

— Çıkar kaputunu, ulan!

Diye bağırdı ve süngüsüyle hamle durumu aldı. Süleyman Fethi bey, Yunan askerinin ne dediğini anlamamıştı. Asker, aynı sözü bir kez daha yineledi. Onun yanı başında bu sözü ve isteği Türkçeye çevirebilecek kimselerin olduğu görülüyorsa da bunu yapan bir kımse çıkmadı. Yunan askeri, sonra süngüsünün ucu ile Albay Fethi beyin göğsünü dürttü ve «Zito Venizelos» diye bağırmasını emretti. Bu Yunan askeri de süngüsünün ucu ile göstererek kaputunu çıkarıp kendisine vermesini anlatmak istiyordu.

Fethi bey, kinle dopdolu bir yığın gözün kendi üzerinde iştahla parladığını gördü ve denize kovalattığı Yunanlıların kendisinden öç almak istediklerini anladı. Yunan askeri, saplamak üzere süngüsünü kaldırmış ve yiğit subayın göğsünü şavullamıştı; bir kez daha Yunanca kaputunu istedi ve «Zito Venizelos» diye bağır-

masını söyledi. Albay ne yapacağını, nasıl davranacağını bilmeden bu kinle ve öç ateşiyle yanan gözler grubuna dik - dik bakıp duruyordu:

— Bir Türk subayı büyüklerinden başkasına yaşasın diye bağıramaz, diye bağırdı.

Efzon eri, kalkan süngüsünü bütün gücüyle Süleyman Fethi beyin göğsüne sapladı. Albay, yanındaki subaylara çarparak geriledi; göğsüne saplanan süngüyü iki eliyle kavradığından parmakları doğrandı. Çevresinde meydana gelen boşlukta tutunmak ister gibi kollarını uzattı, sonra, sırtüstü yere yuvarlandı. Süngünün dalıp çıktığı yerden sıcak ve kıpkırmızı bir kan fıskıyesi fışkırdı. Asker, gözleri yuvalarında dönüp duran bahtsız subayın böğürlerine bir iki süngü daha sapladı. Hâlâ çırpınıp duran albay, hırıltılar çıkarıyor ve yattığı yeri kaniyle kızıla boyuyordu.

Süleyman Fethi'den önce, tüfek ateşinin kışlayı yalayıp durduğu iki saat süresince dört Türk askeri vurulup ölmüş, on beşi de yaralanmıştı. Bahtsız Fethi beyin ölüsü de bunlara eklenmişti.

Bu ara, kapalı gözyüzü daha çok kabarıyor ve İzmir'in ufuklarında gittikçe alçalan karanlık bulutlar arasında şimşekler çakıyor ve uzaktan uzağa gök gürültüleri işitiliyordu.

Albay Süleyman Fethi beyin ortada yatan ölüsüne gözlerini dikmiş yüzlerce Türk subayı ve askeri tiksintiden, heyecandan titriyor ve kendileri için de korkunç bir akıbet hazırlandığını seziyorlardı. Uğultusu ile Kordonboyu'nu ve caddeleri dolduran Rum ve Efzon yığınlarının gözleri hep kışladaydı. Kışlanın cümle kapısından başlayarak her yanı dolduran bu kalabalık, cinayet işlemeğe, öldürüp yok etmeğe hazırlanmıştı. Genç subaylar, Ali Nadir paşa ile Hürrem beyin ve Abdülhamit'in yüzlerinde şaklayan şamarların ve tokatların ne kerte yerinde olduğunu şimdi daha iyi anlıyor, vakit varken nasıl olup ta Aydın'a, memleketin içine doğru

kaçıp gitmediklerine bin kez pişman oluyorlardı. Nasıl olmuştu da bu duygusuz, bu satılmış heriflerin sözlerine kanarak bu ölüm kapanına girmişlerdi? İzmir'in ve Aydın'ın kaplan barındıran Zeybek yatağı dağları, onlara yeşil kucağını açamaz mıydı?

Süleyman Fethi beyin yerde yatan kanlar içindeki ölüsü kışla içindeki düşman askerlerini duraklatmışsa da kışlanın dışındaki seyirci Rumların ayranını kabartmış, iştahlarını artırmıştı.

Bu ilk üst - baş arama - taramasını yeter bulan Efzon subayları, süngülü bir bölük Efzon'un muhafazasında(!) Türk subay ve erat kafilesini caddeye çıkardılar. Yalnız, bu tutsak kafilesinin başları açık ve elleri yukardaydı. En önde kolordu kumandanı Ali Nadir Paşa, elinde teslim bayrağı olarak yediği tokatlardan sersemlemiş, ağır - ağır yürüyordu. Cümle kapısından kafilenin ucu görününce caddeyi ve meydanları dolduran kalabalık Rum yığınları, şöyle bir dalgalandı. Ali Nadir Paşanın koluna dayanan bir süngü ucu arkasından Türkçe bir ses:

— Zito Venizelos! diye bağır kerata!

Diye gürledi. Kolordu Kumandanı:

— Zito Venizelos! Diye bağırırken bir Rum kadınının elindeki uzun bir sırık iki omuzunun ortasına indi ve sesi boğazında kaldı. Kafile, açık başları eğik olarak ilerliyor ve kışla boşalıyordu. Esnaf kılıklı, bir İzmirli Rum, muhafızların arasından hızla ileri atıldı ve önüne gelmiş olan genç bir subayın açık başına elindeki uzun bir kepenk demirini bütün gücü ile indirdi. Subayın ağzından iniltiye ve hırıltıya benzer bir ses çıktı.

Yamyassı olan kafatasının yarığından kanlı beyin parçaları fışkırdı. Şehit, yere yuvarlanırken sevinçli kahkahalar işitildi.

Tuzla üzerinde çakan şimşekler, somurtkan havayı aydınlatıyor ve gök gürültüleri hızla cinayet yerine doğru yaklaşıyordu. Orda bir yerden bir kaldırım taşı söken

bir Rum delikanlısı, yaşlıca bir subayın yüzünün ortasına yapıştırdı. Subay, sendeleyerek arkadan gelen arkadaşlarının üzerine düştü, yine toparlandı, yamyassı burnundan sel gibi kan akarken sırayı bozmamağa çalışarak yürüdü. Yere düşen kaldırım taşını kapan genç bir Rum kızı, olanca hızı ile kafilenin ortasına fırlattı. Taş, genç bir subayın kulak tozuna çarptı, adamcağız inleyerek yere yuvarlandı. Arkadan gelen subaylardan bir ikisi yerde debelenen yaralıya çarparak sendeledi. Efzon muhafızlarından bir ikisi kafilenin yürüyüşünü engelleyen yaralının göğsüne, böğrüne ve boğazına üst üste süngülerini batırıp çıkardılar. Birçok subayların, muhafızların, seyircinin üstü-başı, yüzü-gözü kan içinde kaldı.

Bu arada Rum şivesiyle Türkçe:

— Bağırın ulan, Zito Venizelos! diye bağırın!

Gibi sesler işitiliyor; subayların kimisi bağırıyor, kimisi ağzını bile açmıyordu. Bu zavallıların sırtına kalın odunlar iniyor, başlarına keser, balta ve balyozla vurulup çökertiliyorlardı.

Şimdi bütün kafile kordon boyunda yürüyordu. Facia görülmemiş bir hız almıştı. Kordon boyuna sıralanmış evlerin pencere, balkon ve kapılarından Türk asker ve subaylarının başına yağan taş, toprak, kiremit yağmuru, bir sağanak halini almıştı. Eline uzun bir kepenk demiri geçiren bir Rum bunu bütün gücüyle kafilenin ortasına indirdi; iki-üç subay, isabet almıştı; bu bahtsızlar kaldırıma serildiler, yine doğrulmağa çalışırlarken seyircilerden birkaç kadın ve erkek, başlarına üşüştüler ve ellerindeki odun, taş ve demir parçalarını rastgele başlarına indirmeğe başladılar. Muhafız askerler, kafilenin yürüyüşünü geciktiren yaralı subayları bir iki dakika içinde süngüleriyle delik-deşik ederek hareketsiz bıraktılar. Yunan subaylarının verdiği emir üzerine birkaç Rum delikanlısı, ölüleri bacaklarından sürükleyerek denize attılar. Subaylardan biri, suya düştükten biraz sonra çırpınmaya başladı, henüz ölmemişti, ordaki Rum sandalcı-

lardan biri başına birkaç kez kürekle vurarak onu kımıldamaz hale getirdi. Daha önce öldürülen subay ve erler de bacaklarından sürüklenerek denize atılmışlardı. Rüzgarın oynatmağa başladığı sular, onları deniz anaları gibi, Kordonboyu'nun yosunlu taşlarına çarpıp duruyordu.

Kıyıya yanaşmış Yunan gemilerinden de ara sıra kafileye ateş ediliyordu. Seyirci Rumlar'dan kimisi de subayları nişanlayarak herhangi bir cansız hedefe ateş eder gibi keyifli - keyifli gülerek tabancasındaki kurşunları üst üste boşaltıyordu.

Genç bir Rum kadını, bir ara kalabalığı yararak kafilenin yanına dek sokuldu ve sağ kolundaki süngü yarasından ve demirle yarılan başından kan akan bir subaya ateş etmeğe başladı. Adamcağız yere yuvarlandı. Kafilenin geçmesini engellemesin diye muhafız Efzonlar süngüleyerek onu da kımıltısız bıraktılar. Muhafızlar, durmadan kafilede sendeleyenleri dipçikliyor, ayağa kalkıp ta yere düşenleri hemen oracıkta seyirci Rumların yardımiyle haklıyorlardı. Balkonlara birikmiş kadınların kimisi yuha çekiyor, kimisi de ellerindeki tabancalarla ateş ediyorlardı.

Öbür yanda, nasılsa işgali görmeğe gelmiş kimi Türkler de bu ara kama, bıçak, tabanca kurşunlariyle delik deşik edilip yerlere serilmekteydi. Sevinçli nağraların, «Zito»ların meydana getirdiği vahşi gürültüden, bunların yalvaran acıklı çığlıkları ve ağlayışları işitilmiyordu.

Bu arada iri - yarı bir gazino sahibi, can korkusuyla önünden koşarak geçen Türkleri, yardımcılariyle, kollarından çekerek içeri alırken :

— Gel, seni kurtaracağım diyor ve içeri aldıklarını hemen oracıkta öldürüp üst üste yığıyordu. Bu zavallıların ölüleri de birkaç gün sonra denizden çıkarılacaktı.

Gökgürültüleri artmış, rüzgâr çıkmış ve şimşekler. İzmir'in üzerinde cirit oynamağa başlamıştı. Yağmuru getiren rüzgâr, körfezin çırpıntılı sularını şimdi şiddetle

kıyılara çarpıyordu. Denizin uzaklarında yağmurun kül rengi perdesi gözükmüş, hızlı - hızlı ilerliyor, masmavi sular kül rengi, pis, kirli bir renk alıyordu. İlk iri yağmur damlaları kafilenin açık başlarına ve seyircilerin öldürme psikozuna kapılmış Rum kalabalığı üzerine düşüyordu.

Üç yüz elli kişilik Türk subay ve erat kafilesi, her an bir şehit ve yaralı vererek ve gittikçe azalarak kordon boyundaki ölüm yürüyüşünü bitirmeğe çalışıyordu. Bu, gerçekten bir ölüm yürüyüşüydü. Büyük kışlanın cümle kapısından pasaport dairesi önüne varıncaya dek bu üç yüz kişinin sıfıra indirilmesi için kesin bir karar alındığı belliydi. Rum kalabalığı içinden ileri fırlayan bir erkek ya da bir kadın artık sık - sık ve açıkça subayların ve erlerin üzerlerine türlü tabancalarla ateş ediyordu. Pasaport dairesine varmağa daha çok vardı. İri - iri düşen yağmur damlaları büyük bir yağmurun hızla geldiğini gösteriyordu. Kapkara bulutlar, öyle alçalmıştı ki, sanki kafileye ve İzmir'in tepelerine sürtünerek geçiyor gibiydiler. Güçlü bir rüzgâr, ıslak ve kül renkli bir kocaman çarşaf gibi kordon boyunu dolduran vahşileşmiş kalabalığın yüzünde şiddetle şakladı. Öyle sık damalı ve güçlü bir sağnak yağmağa başladı ki, her biri bir insan kurban peylemiş olan Rum kalabalığı geriledi. Birkaç dakika içinde yağmur korkunç bir sağnak halini almıştı. Kafiledeki subay ve erlerin çıplak başlarında şaklayan sağnak, yere iniyor ve apartman saçaklarından inen sularla birleşerek bir sel halinde ayaklarının altından akıp gidiyordu. Efzonların süslü fistanları ıslanmış vücutlarına yapışmıştı. Muhafızların subayları, bu yağmur afetinden kurtulabilmek için kafilenin koşar adım gitmesini emrettiler.

Kafile, koşar adım ilerlemeğe başladı. Başlarından, kollarından, bacaklarından kurşun, demir, sopa, zincir ve süngü yarası almış birçok subay koşar adıma uyamıyor; sendeliyor, düşüyor ve göğsüne şimşek gibi sapla-

nan süngüler altında sıcak kanlarıyla yağmur sularını kızartıyorlardı.

Buraya dek Süleyman Fethi beyle beraber, kolordu başhekimi yarbay Şükrü bey, bir kurmay subayla birlikte onbeş subay, altı da er öldürülmüş, denize atılmıştı.

İzmir'e çıkarılan birinci Yunan tümeninin kumandanı Albay Zafiryos, çıkarma süresince Leon torpidosunda kalmıştı. Bu kanlı olayın en yakın tertipçisi ise yarbay İstavriyanopolis'ti, onu hazırladığı kurban ayinini albay Zafiryos Yunan torpidosu Leon'dan sevinç ve merakla seyrediyordu.

Sağanak şiddetlendikçe şiddetlenmiş, bu sefer dolu halini almıştı. Başına korkunç bir şiddetle inen bu öldürücü tanelerden kafile hoşnuttu. Bunlar hiç olmazsa İzmir'li Rum hemşehriler ve Efzon alayı kadar zalim değildi. Ölüm yürüyüşü şimdilik daha çok ıslanmak istemeyen muhafız Efzonların sayesinde bir kurtuluş koşusuna benzemeğe başlamıştı.

Ne yazık ki bu umut ta boşa çıkmıştı. Pasaport dairesi önüne varılmıştı ki, rıhtıma yanaşmış bulunan Leon torpidosunun erleri bu dolu kasırgası altında koşan yaralı kafilenin üzerine nordanflit ateşi yağdırmağa başladılar; erler kahkaha atarak ateş ediyorlar ve kanlar içinde bağırarak yerlere yuvarlanan subay ve erleri canlı kalmasınlar diye yine delik, deşik ediyorlardı.

Bu kanlı ve eski oyunu Leon torpidosundan yalnız Albay Zafiryos seyretmiyor, bütün Avrupa uluslarının denizcileri bu seyirde ona ortak oluyorlardı. Kıçtan kordona yanaşmış Fransız, Amerikan, İngiliz, İtalyan savaş gemilerinin bütün subay ve erleri seyirciydi. İngiliz denizcileri, bacakları kurşunla delinen subay ve erlerin tek bacak üstünde sekerek gitmesine gülmekten kırılıyorlardı. Buna karşılık Fransız, İtalyan ve Amerikan denizcileri ne üzüntü ne de sevinç duyuyorlardı. Cansız hedeflere ateş edilirken duyulan tasasızlık hepsinin yüzünde ortak bir anlam halindeydi.

İngiliz subayları, eratın bu hayasızca sevinçli gülüşlerini her nedense doğru bulmayarak onları güverteden sürüp kamaralarına doldurdular. Öbür Avrupalı halk çocukları, aynı tasasızlıkla Leon torpidosundan yönetilen ateş oyununun seyredip durdular.

Kafile, pasaport'un önünü boşalttığında kaldırımların üzerinde on beş kadar subay ve erin boylu boyunca uzanmış olduğu görüldü. Kimisi hâlâ kollarını ve bacaklarını oynatıyor, sürünerek bu ateş cehenneminden kurtulmağa çalışıyordu. Hâlâ üzerlerine yağan kurşunlar, yanlarından akıp geçen yağmur sularını fıskiyeler, gibi sıçratıp duruyordu.

Kafile, en sonra kordona yanaşmış Patris adlı Yunan yük gemisinin yanına varınca durduruldu. Onlar, Avcılar Kulübü karşısında demirlemiş olan Patris'e vardığında kurtarıcı sağnak ve dolu şiddetinden hiç bir şey eksiltmeyerek yağıyordu. Saçakların altına, evlere, dükkanlara, kahve ve gazinolara sığınan Rum halkı, sağnağın vahşiliğine söğüp sayıyor ve kurban yortusunu bütünleyemediğinden alabildiğine üzülüyordu.

Patris vapurunun önüne varıldığında ağır yaralı bir Türk subayı yere düştü ve kalkmadı. Akşamdan kışlaya babasiyle yan yana koşan sekiz-on yaşlarındaki oğlu inleyen babasının üzerine kapandı, yürek parçalayan bir sesle ağlıyordu. Bu, muhafızlardan birinin sinirine dokundu. Bütün gücüyle süngüsünü çocuğun sırtına sapladı. Çocuk bir çığlık atarak arkaya doğru kıvrıldı. Sonra yine can çekişen babasının üzerine düştü.

Sağ ve yaralı olarak vapura dek varmış olanların muhafızlarca üstleri-başları yine arandı. Ceplerinde rastgele kalmış olan ufak-tefek eşya ve beş on kuruş da alındı.

Sağ kalan subaylar, şöyle bir hesap yaptılar, görünüşe göre otuz-kırk şehit vardı. 50-60 kadar da hafif ya da ağır yaralı subay ve er inlemeden, ağlamadan, yakınmadan sağlam arkadaşlarının yardımiyle Patris vapuru-

nun hayvan ambarına iniyorlardı. Merdivenlerden aşağı inerken sırtlarına inen dipçikler ve bunlara yardımcı olarak haykırılan sövgüler altında insanlığını unutan ve korkuya kapılan tutsaklar, atların, katırların sidik ve fışkıları içine birer saman çuvalı gibi atılmaktaydı.

Vapurda bulunan otuzu aşkın araştırma ekibi ve muhafız Yunan eratı, Kordonboyu'ndaki trajedi yetmemiş gibi kafileden sağ kalanlara yine yüklendi. Sırtlara, açık başlara inen dipçik darbeleri, yüzlerde şaklayan yumruk ve tokatlar, Türkçe ve Rumca söğüp saymalar sürüp gidiyordu.

Artık, bütün subay ve erler, Yunanlıların elinden sağ kurtulamayacaklarına inanmağa başlamışlardı. Olsa olsa ölümleri biraz gecikecekmiş olacaktı. Kimbilir ne işkenceler içinde öldürüleceklerdi. Artık, kendileri için «Kırk katır mı, kırk satır mı?» masalının gerçekleşmekte olduğu üzerinde hiç kuşkuları kalmamıştı. Keşke öbür ölüler gibi kendileri de kafalarına birer kurşun yiyerek daha önce rahata kavuşsalardı bu kerte ayaklar altına düşmeseler, insanlığın bu kerte küçüleceğini öğrenmeselerdi! Hepsi kendilerini ağlanacak halde buluyor, dört yıl süren savaş fırtınaları içinde böyle dar bir duruma böyle korkunç ve umutsuz bir kapana düştüklerini bilmiyorlardı. Düpe-düz ihanete uğramışlardı. Bunu biliyorlardı. Hele evli, çoluk - çocuk sahibi olanlar, bunların kentte kimbilir ne korkunç bir durumda bulunduklarını düşünerek ağlamaklı oluyorlardı. Burda kendilerine yapılan işkenceler, Balkan savaşında alışılmış metodlarla yapılıyordu.

Türk subay ve eratı, altı yedi saat bu ambarın boğucu sidik ve fışkı kokan havasında bunalarak ölümü beklediler. Ali Nadir Paşa, elindeki teslim bayrağını en sonra yararlı bir işte kullandı : onu fışkıların üzerine serek üzerine oturdu.

Sonra, bir Yunan subayı geldi. Ali Nadir paşayı, kolordu erkânı harbiye reisi Abdülhamit ve tümen kumandanı Hürrem beyleri alıp götürdüler. Öbür subaylar:

«Herhalde hepimizi sırasiyle işkence ederek öldürecek;» diye düşündüler ve büyük bir tevekkül içinde ölüme hazırlandılar. Bu düşünce uzun sürmedi. Yüzbaşı rütbesine kadar olan subaylar ayrılarak vapurun ikinci sınıf kamaralarına hapsedildiler. Otuz iki yataklı kamaraya yüzelliyi aşkın subay doldurdular. Sonradan bu da yetmiyormuş gibi, bu kamaraya birçok Türk polisi, birçok mülkiye memuru ve halktan da birçok kişi tıktılar. Böylece, burası da hayvan ambarı kertesinde boğucu ve tedirgin edici duruma geldi.

İşgal trajedisini büyük bir hevesle oynayan eski Eşilos'un, Öripides'in ve Sofokles'in torunları, bütün anlamiyle başarılı bir oyun meydana getirebilmek için Türk mahallelerine de dalmışlardı.

Gazinolarda bira içerek zaferi kutlayan Rumlar sokaktan korku içinde kaçışarak geçen Türk çoluk çocuğu üzerine tabancalarını boşaltarak eğlenmeğe başlamışlardı. İlk Efzon ateşi başladığında Ziraat Bankasının kuytu merdivenlerine sığınan bir yığın çoluk-çocuk, birkaç dakikada kurşunlarla kalbura döndürülmüş, acı çığlıklar, oluk gibi merdivenlerden aşağı akan kanlar içinde boğulup gitmişlerdi.

Yunan bankasının pencerelerinden de durmadan ateş edilmişti.

Kemeraltı - Başdurak dolaylarında başlayan öldürme, ilk kez karşılık görmüş; kimi Türkler üzerlerine vahşice saldıran Efzonlara ve Rumlara ellerindeki silahlarla karşı koymuş; bu ise saldırıcıları büsbütün çileden çıkarmıştı.

Sokaklarda yakalanan Türklerin fesleri yırtılıp yerlere atılıyor, birçok güzel kızların ve kadınların bulunduğu evlerin kapıları kırılıp içeri giriliyor, bunlara vahşice tecavüz ediliyordu.

Bütün subayların evlerine baskınlar yapılmış, işe yarar her türlü eşya yağmalanmış, genç, güzel kadınların ırzına geçilmişti. Hatta bir eve giren Rumlar ve Efzon-

lar kocasının gözleri önünde karısının ırzına geçmişlerdi.

Türk çarşısı bütüniyle yağma edilmişti. Köylü Gazetesi matbaasına da saldırılmış ve gazetenin sahibi Refet bey (sonradan yüzelliliklere katılmıştı) saldırıcıları el bombasiyle karşılamıştı. Bomba, patlamadığından tabancasını çekmiş ve kurşunları bitinceye dek kendini savunmuştu.

Sonra, süngü, bıçak, kurşun ve balta gibi zengin ve öldürücü bir sağnak altında çökertilmişse de ölmemişti.

Gerek İzmir'in içinde gerekse dolaylarında ele geçirilen polis ve jandarmalar öldürülmüş, ölüleri de hep sürüklenerek denize atılmıştı. Bundan on beş gün sonra bile hâlâ denizden ölüler çıkıyordu; bunlar arasında zincirle boyunlarından birbirine bağlanmış üç polis ölüsü, herkesi heyecana düşürmüştü.

Bozkaya'da, Seydiköy dolaylarında pek çok Türk ölüsü görülmüşse de bunları gömmeğe cesaret edecek kimse çıkmadığından birkaç gün oldukları yerde kalarak mayıs güneşinde şişmiş kokmuşlardı. Bütün bu cinayetler ve yağmalar olup biterken Amerikan subayları ve siyasi mümessilleri de kentte at üzerinde gezip dolaşıyor ve bir gül bahçesinde gezer gibi hiç te tedirgin görünmüyor, hiçbir şeye seslerini çıkarmıyor, kıllarını kıpırdatmıyorlardı.

«Hukuku Beşer» gazetesi başyazarı Osman Nevres'in Yunan bayraktarını bir tabanca kurşunu ile öldürüşünden sonra kışlanın dış duvarlarına karşı başlayan yaylım ateş, bir yandan da hükümet konağını dışarıdan yalamıştı.

Yunan işgal kuvvetleri kumandanı Albay Zafiryos, 15 Mayıs sabahı yayımladığı bir bildiri ile Türk memurlarının hergünkü görevleri başında bulunmalarını bildirmiş, bütün hükümet memurları da buna güvenerek korkusuzca işlerinin başına gitmişti.

Dairenin hemen karşısında bulunan askeri otel ya da mahfelin yukarı kat pencerelerinden birden bire bir cayırtı kopmuş, sayısız kurşunun parçaladığı pencere

camları büyük bir şangırtı ile memurların üzerlerine yağmağa başlamıştı. Mahfelden hükümet pencerelerine doğrultulmuş mavzer namlularını gören memurlar, masaların altından sinip sürünerek kendilerini daha az tehlikeli olan koridorlara atmıştı. Burda Vali İzzet beyin çevresinde toplanan bütün memur, jandarma ve jandarma subayları, Yunan askerlerince kendilerine yanlışlıkla ateş edildiğini sanmış, burdan onlara hiç kimsenin ateş etmediğini anlatmak için büyük bir çarşafı teslim bayrağı olarak her iki yandan Yunan askerlerinin gözleri önüne açmışlarsa da bununla da ateşi önleyememişlerdi. Ak teslim bayrağı da onların karşısında dilsiz kalmıştı.

İşgal kuvvetleri kumandanlığının sözüne güvenerek daireye gelen bütün memurlar, geldiklerine pişman olmağa başlamışlardı.

En sonra, pencerelerden içeri yağan kurşun yağmuru cayırtısı azalarak kesilmiş, biraz sonra da, hükümet konağının içinde ve altında başlamıştı. Birçok memur, yukarıda haklı olarak korkudan titriyordu.

Hükümet konağına girenlerin başında sözden anlar bir subayın bulunabileceği hesaplanarak valinin odasının kapısı ardına kadar açılmış ve merdivenlerdeki hoyrat ayak seslerinin yaklaşması beklenmişti.

Merdivenin başında görünen iki Efzon eri, tüfeklerinin süngülerini öne doğru tutarak valinin odasının kapısına gelip dayanıvermişti.

Bu erlere hemen bu odanın Vali İzzet beyin odası ve kendisinin de şurdaki kara sakallı ufak tefek adam olduğu Türkçe ve Rumca söylendiği halde onlar hiç aldırış etmemiş Türkçe ve Rumca en bayağı söğüntülerle ellerini yukarı kaldırılmasını emretmişlerdi. Efzonlardan biri valinin yüzünde bir tokat şaklatmıştı.

Valinin çevresindeki bütün memur ve jandarmalar, ellerini yukarı kaldırarak merdiven başından aşağıya dek dizilmiş süngülü Efzon erleri arasından inmeğe başlamışlardı.

Efzon erleri, aşağı inmekte olan memurların kafalarına, sırtlarına, göğüslerine şiddetli dipçik darbeleri indiriyorlar , onları paldır - küldür yuvarlıyor, yuvarlananları da süngülerinin uçlarını daldırarak kalkıp yürümeğe zorluyorlardı.

Memurlar, böylece alt kata inmişler, burda da başka oyun başlamıştı: hepsinin fes ve kalpakları başlarından çekilip alınarak yırtılmış ve yerlere atılmıştı. Bundan başka silah araştırmak bahanesiyle üstlerinde değer taşıyan ne varsa alınmıştı.

Bu araştırmaya sivil Rum halkı da katılmış, memurlardan birçoğu bu arada odunlarla, sopalarla dövülmüş ve yüzleri gözleri kana bulanmıştı. Yine kalpaklarını ve feslerini vermek istemeyenlerin başlarından bunlar süngülerin uçlariyle alınmış, böylece zavallıların başları ve yüzleri derince yaralanmıştı.

Jandarma subaylarının rütbe ve düğmeleri sökülüp koparılmış ve yerlere atılmıştı.

Memurlar kafilesi de aynı insanlığa sığmaz biçimde Kordonboyu'ndaki zafer sarhoşluğunun vahşileştirdiği Rum halkı arasından itilaf devletleri donanma personelinin gözleri önünden geçirilmiş, Pasaporta götürülmüştü.

Bundan başka bunlara her adım başında: «Zito Venizelos» diye bağırtılmaktan da geri durulmamıştı.

Onlar başları açık ve elleri yukarıda «Zito» diye bağırarak Pasaport'a doğru yürürken Yunan mümessili bir otomobille gelmiş. Vali İzzet beyle yanında bulunan oğlunu alıp götürmüştü.

İşgali dümdüz, yumuşak ve rahat bir halı gibi Efzon taburlarının ayakları altına seren Damat Ferit'in bu hastalıklı kara sakallı uşağı, böylece Rumların ve Efzonların yapacağı işkenceden ancak bir şamarla kurtulmuş ve aç karga sürülerini andıran azgın kalabalık, ayni iştahla öteki suçsuz insanlara saldırmış ve pek çoğunu Patris vapuruna varıncaya dek çürüğe çıkarmıştı.

Patris vapurundaki mahpuslara kırk sekiz saat hiç-

bir yiyecek verilmedi. Ondan sonra da ancak peksimet, zeytin, kaşar peyniri ve biraz da kuru üzüm verildi. Yaralı subayların yaralarına üstünkörü sargılar sarıldı, sözde tedavi edildiler. En ağır yaralı bir subay, kırk sekiz saat hep bu balık istifi kalabalık içinde bırakıldı. Mahpuslar, ancak üç-dört saatte bir beş-on dakika güverteye hava almağa çıkarıldı. 16 Mayıs 1919 günü saat dokuzda subaylarla erat, vapurdan çıkarılarak kışlaya götürüldüler. Burda, evli subayların eline Yunanlılarca vesikalar verilerek evlerine gitmek üzere serbest bırakıldılar. Yaralı subaylar, kışlada alıkonuldular.

Kışlada ve başka askerlik dairelerinde bütün işe yarar eşya Yunanlılarca yağmalandı, geri kalan da kırılıp dökülerek işe yaramaz duruma getirildi.

Kolordu, Askerlik Şubesi, 57. Tümen ile İstihkâm ve inşaat kasaları bütünüyle soyuldu. Buralardan yüz elli bin lirayı aşkın para kaldırıldı.

Bu arada, kışladan dışarda kalmış olan subaylar da birer - birer yakalandı ve döğülüp söğülerek, işkence edilerek getirilip kışlaya hapsedildi.

Hapsedilen yalnız Türk subayları, askerleri ve memurlar değildi. Yunan askerleri, dışarda yakaladıkları bütün Türkleri, içlerinde çocuklar da olarak, toplayıp bin türlü kötülük ve aşağılamayla türlü yerlere hapsettiler. Hele, bu arada, hükümetin yanında bulunan «Mektebi Sultani»nin henüz pek küçük öğrencilerini de önlerine katan Yunan askerleri, hepsini sopadan geçirdiler, türlü kötülük ve işkenceler ederek hapsettiler. Mapusane olarak kullanılan yerler arasında Patris vapurunun hayvan ambarı, zahire borsası, un deposu ve boş dükkânlar vardı.

Subayların, memurların ve halk ileri gelenlerinin yakalanıp hapsedildiği gün ve onun gecesi, yerli Rumlarla Yunan askerleri bir ırza geçme ve yağma şenliği yaptılar, buna bir vahşet ayini de diyebilirsiniz. Hristostomos'un yetiştirdiği izci Rum çocukları, Yunan askerlerine kılavuzluk ettiler, onları hapsedilen subayların, memurların

ve namuslu halk adamlarının evlerine götürdüler. Orda insanoğlunun yüzünü kızartacak her türlü alçaklığı yapan Rumlar ve Yunanlılar, evlerdeki işe yarayan bütün eşyayı da diş kirası olarak alıp götürdüler. Evlerine dönen memurlar ve subaylar, ırzına geçilmiş karılarının ve kızlarının acıklı gözyaşlariyle karşılaştılar. Bunun öcünü almak için de ant içmekten geri durmadılar.

Hele, kentin ileri gelenlerinden birinin gözleri önünde karısının ırzına geçildiğini işittiklerinde hınçlarından kudurdular.

Bu sırada bütün İzmir'de kol gezen vahşet, Türk mahallelerindeki dükkânları bütünüyle kırıp yağmaladıktan sonra hükümet dairesini de alt üst etmişti. Yazıhanelerin çekmeceleri süngü ile kırılmış, bütün evrak yok edilmiş, kasalar kırılarak bütün paralar aşırılmıştı. Soygun o kerteye yükselmişti ki hokkaya, kaleme varıncaya dek alınıp götürülmüştü. Valinin odasındaki maroken koltuklar, kasaturalarla parça-parça edilmiş, marokenleri kesilip alınmış, telefonlar bir daha kullanılmayacak biçimde kırılıp dökülmüştü. Hele, kışladaki bütün eşya ve malzeme, pencerelerden dışarı fırlatılarak işe yaramaz duruma getirilmişti.

Osman Nevres, ilk altın kurşunu Yunan bayraktarının göğsüne sapladığında, bunun koparacağı fırtınayı, meydana getireceği korkunç yankıyı biliyordu. Yine biliyordu ki, zulumle başlayan işgallerin sonu «müstevli» için kötüdür. O, bir tek kurşun önünde gümrüğedek çil yavrusu gibi kaçışan Efzonları büyük bir hazla seyretmiş ve ilgili makamlarca hazırlanacak ve desteklenecek bir aktif direnmenin ne mucizeler yaratacağını sezmişti. Ne var ki bütün bu yüksek düşünceleri, kendi kanı içinde boğulmuştu. Üç gündür Mayısın bu sıcağında Kordonboyu'nda kıvrılmış yatıyordu. Onun kim olduğunu ne İzmirli Türk hemşerileri ne de her yanından, kafasına bir tekme atıp geçen Rum hemşeriler biliyordu. O, sadece çelik tabanca mermilerini altın kurşunlar ha-

line getirip düşmanın kalbine boşaltmıştı. Şimdi, kendi ana vatanının toprağı üzerinde hiç bir Türgün gömmeğe cesaret edemediği yasak bir ölü gibi yatıyor ve yattıkça şişiyor, süratle çürüyordu. Binlerce yeşil ve kara sinek bu zavallı ölü üzerinde şölen yapıyordu.

En sonra yüksek kadanaları üzerinde devriye gezen Amerikan askerleri, bu ölüyü oradan kaldırmağa karar verdiler. Kim olduğunu anlamak için evrakını aradılar;

Nüfus kâğıdında «Hasan Tahsin Recep» yazıyordu. Kutsal ölünün «Hukuku Beşer» gazetesi sahibi olduğu ondan sonra anlaşıldı. Baxton kardeşlere Romanya'nın başkentinde bombayla suikast yapan ünlü «Nevres»te bu aziz ölünün kanlı kalıntısiyle beraberdi ve Amerikalıların yardımiyle İzmir toprağına gömüldü.

BİRİNCİ BÖLÜMÜN SONU

heyecanlı bir arkadaştır. Devletin ve ordunun başında da bilakis tecrübeli, durendiş adamlara ihtiyaç vardır. Hafazanallah, bir emrivaki yapılır, memleket bir badireye sokulur, sonra bunu hepimiz çalışsak düzeltemeyiz.

Evet, Ahmet İzzet Paşa, namuslu temiz ve tecrübeli bir devlet adamı ve ordu kumandanıydı; Enver beyin, «Drang nach Osten» sloganı ile davranan Kayzer Wilhelm Siyasetinin elinde oyuncak olduğunu çok iyi biliyordu.

Büyük adımlarla yaklaşan korkunç dünya savaşında bir olup bittiye sürüklenip kurban edilmek ihtimalimizi aklından çıkaramıyor ve genç Enver'in bu sakat işi yapacağından korkuyordu. Türkiye'nin kaderini Almanya'ya bağlamasını istemiyordu.

Mustafa Kemal'de tıpkı onun gibi düşünüyordu. Birinci dünya savaşı başlayınca Müşir Ahmet İzzet Paşa ikinci ordu kumandanı olarak Ruslara karşı döğüşürken Mustafa Kemal de onun kuvvetleri arasında ve emrinde savaşıyordu. Ahmet İzzet Paşa, hastalığı yüzünden görevinden geçici olarak ayrılınca yerine ikinci ordu kumandan vekili olarak Mustafa Kemal paşa atanmıştı. İşte, Mustafa Kemal'in İzzet Paşa ile esaslı tanışması buradan geliyordu.

Tarihin ne garip cilvesiydi ki, bir zamanlar bir oyunla ayağını kaydırıp Harbiye Nazırlığını elinden alan Enver Paşa, Talat Paşa'nın savaş kabinesinin çekilmesiyle yine yerini Müşir İzzet Paşa'ya bırakmıştı.

İzzet paşa, gerek Mustafa Kemal'in, gerekse öbür arkadaşlarının hatırını sorduktan sonra Mustafa Kemal'e döndü: Yıldırım Orduları Grupundan, Suriye cephesinin son durumundan bilgi edinmek istedi. Rauf beyin daha önce kendisine anlatmış olduğu istifa olayı üzerine genç paşaya bilgi verdi. Mustafa Kemal:

— Paşa hazretleri, dedi. Makina başında verdiğiniz haber ve yaptığınız kısa konuşma beni derin - derin düşündürdü. Başında bulunduğunuz kabinenin çekilmesi

bence, memleketin ve idare mekanizmasının kapılarını sonuna kadar saldırmak için sıra bekleyen bir yığın aç canavara açmak demektir.

Sadaretin Tevfik Paşa'ya verilmiş olması, çok büyük mana taşımaktadır. Bir kere Tevfik Paşanın oğlu Vahidettin'in büyük kızı ile evlidir. Yani «damadı şehriyari» dir.

Türkçesi, padişah artık devletin idaresini kendi akrabalarına devretmekte güven aramaktadır. Tevfik Paşa ile birlikte Hürriyet ve İtilafçılar devlet idaresine el atacaklar ve oraya kene gibi yapışacaklardır. Bundan sonra artık memleket meseleleri tamamiyle ikinci plâna atılacak ve memlekette sonsuz bir insan avı başlıyacaktır ki hiçbirimizin bundan kurtulamıyacağımız meydandadır. Rauf, Fethi beyler ve Hayri efendi gibi namuslu ve şerefli kişilerin kabineden atılmaları için size yapılan baskının bir tek gayesi vardı: Başında bulunduğunuz yurtsever kabineyi düşürmek. Bunda da başarıları tamdır.

Her şeye rağmen sizin kabineniz düşmemeliydi, düşmesi doğru değildi.

Mustafa Kemal bu sözleri büyük bir hatiplik gücü ile söylüyor, İzzet Paşa da elindeki kalemle oynayarak sabırla onu dinliyordu.

— Ben padişahın bu isteklerinin arkasındaki manayı sezmemiş değildim, bu sadece bir İttihatçılık düşmanlığı değildi, padişahın arkasında gizli sabırsız ellerin çırpındığını seziyordum. Böylece bunu bir «İzzeti nefis» meselesi yaparak sadaretten ayrılılmamı bekledikleri meydandaydı. Farzedin ki, Fethi, beyi ve Hayri efendiyi feda ederek kabineye daha mutedil elemanlar aldık; onların istekleri bununla kalacak mıydı? Elbette kalmayacaktı. Bu sefer başka Nazırların kabineden çıkarılıp yerlerine filan ya da falanın konmasını isteyeceklerdi. Böyle yavaş yavaş kemirilerek yenip bitirilmektense toptan bastık istifayı.

Mustafa Kemal'in tabakasına elini attığını gören İz-